DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

DRIE EN VIJFTIGSTE DEEL.

1868.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.
I Mach. XV. 34

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benedede
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

'S HERTOGENBOSCH,
HENRI BOGAERTS, opvolger van P. N. VERHOEVEN.
Drukker en Boekhandelaar van Z. H. Paus Pius IX.

'S GRAVENHAGE,
GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

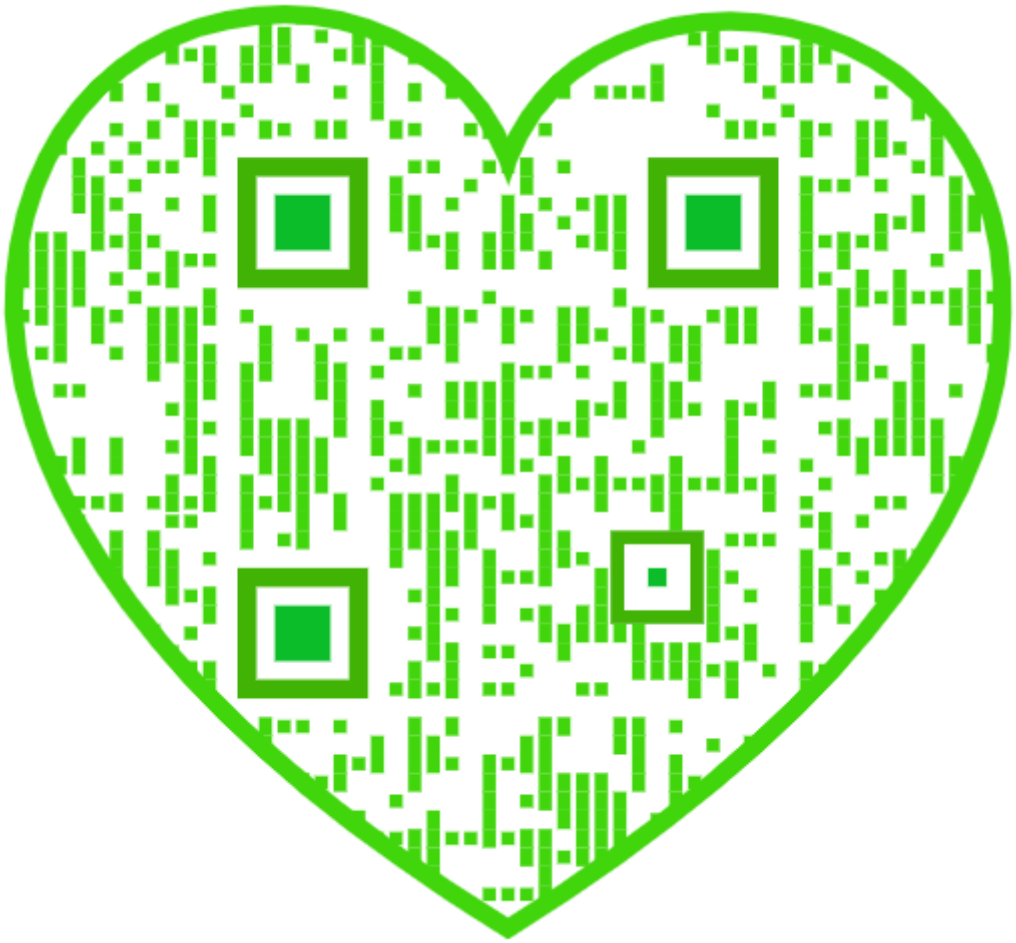

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

De Vrijmetselarij en het Christendom. — I 1

Vondel's overgang tot de Katholieke Kerk. Een wederwoord aan Mr. J. van Lennep 20

Brieven van Pauselijke Zouaven. — IX. 39

Galileo Galilei 73

I. Eerste studiën, verscheidene ontdekkingen en klimmende beroemdheid van Galilei 75

II. Stand der sterrekundige wetenschap bij het optreden van Galilei . 80

III. Verdere ontdekkingen van Galilei. Aanvang van den hevigen strijd tegen zijne verdediging van het Copernicaansche stelsel 88

Studenten in de Theologie aan de Nederlandsche Hoogescholen. 104

Encycliek van 17 October 1867. — (*Over de jongste aanranding van het tijdelijk gebied des H. Stoels, en over den toestand der H. Kerk in Rusland en Polen.*) 127

De kenteekenenen der Kerk 145

Allocutie, door Z. H. Paus Pius IX gehouden in het geheim Consistorie van 20 December 1867. — (*Uitdrukking van vreugde*

Bladz.

en dankbaarheid tot God over de eenheid in 't geloof en den ijver voor de zaak des H. Stoels; over de verijdeling van de aanslagen der Revolutie; over den bloei der Kerk. Opwekking tot dank- en smeekgebed.) 166
Brieven van Pauselijke Zouaven. — X 173
De Vrijmetselarij en het Christendom. — II. (*Vervolg van Dl.* LIII, *bladz.* 1) 209
De Hervorming op Walcheren. — (*Vervolg van Dl.* LII, *blz.* 683.)
V. Prediking der nieuwe leer en beeldenstorm 231
VI. Overgang van Vlissingen 239
VII. Veere gewonnen 248
De laatste dagen van 1867, beschreven door Italiaansche Revolutionnairen. 258
De kracht des geloofs. 277
Galileo Galilei. — (*Vervolg van Dl.* LIII, *bladz.* 73.) . . .
IV. Veroordeeling van het stelsel van Copernicus. Gronden, waarop deze veroordeeling steunde 303
V. De veroordeeling van het Copernicaansche stelsel niet in strijd met de Pauselijke onfeilbaarheid. Aanleiding tot deze veroordeeling. . 314
Das Hexaëmeron und die Geologie 341
I. De nieuwe verklaringen van het scheppingsverhaal getoetst aan de H. Schrift 351
Galileo Galilei. — (*Vervolg van Dl.* LIII, *bladz.* 303.)
VI. Galilei vertrekt naar Florence. Zijn Saggiatore. Verheffing van Urbanus VIII op den Pauselijken troon 381
VII. De Dialogo. 388
VIII. Proces der Inquisitie tegen Galilei over de uitgave der Dialogo. 396

VERSCHEIDENHEDEN.

Vrijmetselariana . . . . . .
II. Nog eene Maç.·. uitvaartviering. 64
Eene stem uit den vreemde over het Utrechtsche Provinciaal Concilie van 1865 69
Prachtplaat, voorstellende de laatste oogenblikken der HH. Martelaren van Gorcum 69
Eene naïve bekentenis 138
De Baptisten te Londen en in de Vereenigde Staten . . . 142
Kanselredenen over de gelijkenis van den verloren zoon. . . 144
Restauratie van een middeneeuwsch kunststuk 206
Liberalisme, Protestantsche verdraagzaamheid 269
Statistieke opgaven over het Lager Onderwijs 275

Bladz.
Kerkelijk overzigt 329
Een zevental Kruiswegoefeningen. 340
Vrijmetselariana
III. De Maç.·. aan tafel 411
Het Dompertje van den ouden Valentijn en de Katholieke Illustratie 416

SPROKKELINGEN.

Geestigheid van *De Tijdspiegel*. 144
De kracht van het Katholicismus in Nederland. 208
Vermindering der Kwakers . . . . . ib.
Sekten in Engeland . . . . . ib.
Boeken, in 1867 in Engeland uitgegeven. 340
Gebrek aan openbaar Godsdienstig leven te Berlijn 419
Engelsche Katholieken . . . . . ib.
Recept van Dr. T. C. Winkler 420

Correspondentie 71

DE VRIJMETSELARIJ

EN HET

CHRISTENDOM.

I.

Waren wij op het jongste congres der Katholieken te Mechelen tegenwoordig geweest, wij hadden van ganscher harte gedeeld in de eenparige goedkeuring, geschonken aan het voorstel van den moedigen bestrijder der vrijmetselaars, den heer A. Neut: „de algemeene vergadering der Ka„tholieken met liefde de vaderlijke raadgevingen, aange„boden door den H. Vader in de Allocutie van 25 Sep„tember 1865, aannemende, verklaart, dat het de pligt „is van alle Katholieken om met kracht tegen de vrijmet„selarij op te treden, overal en onder welken vorm zij zich „vertoont, om te ontmaskeren de zamenzwering door haar „gesmeed tegen Kerk en maatschappij en om, zooveel „mogelijk, hare uitbreiding en hare leer te bestrijden."

In den jongsten tijd toch is er vooral door genoemden schrijver naar authentieke bescheiden [1]) zooveel licht verspreid over het doel, den arbeid, den invloed dier door de Kerk veroordeelde sekte, dat ieder, die het goed meent met Kerk en Vaderland, met waarheid en deugd, zich tot den strijd tegen haar moet aangorden. Het is een feit, dat al de goddelooze en monsterachtige dwalingen omtrent God en Christendom, omtrent geloofs- en zedeleer, dat al de beginselen, die de maatschappij ondermijnen en vernietigen en de menschheid heenvoeren naar den geestelijken en stoffelijken ondergang, *ook* voortkomen uit de loges; daar worden vele aanslagen tegen Kerk en maatschappij opgezet, voorbereid, gesteund en dan door een heir van misleide volgelingen voltooid. Zeker, wij stellen niet ieder vrijmetselaar, zelfs niet iedere loge in het bijzonder verantwoordelijk voor het ongeloof en de revolutie, die van de Orde uitgaan; de misleiding wordt onder de Broeders op ontzettende schaal gedreven; onnoemelijk is het getal der *dupes*, die door de philanthropische vlag, die de maçonnerie uitslaat, bedrogen worden; onder de *dupes* staan prinsen en koningen; klein, zeer klein is het getal der ingewijden in de vreeselijke geheimen en de laatsten zijn niet eens in iedere plaatselijke loge vertegenwoordigd, vooral niet in ons vaderland. Wij geven met deze verklaring geen brevet van onschuld aan welken vrijmetselaar ook. Onverdedigbaar is goede trouw, als men verwaarloost den geest en werking te leeren kennen van eene vereeniging, die door zoovelen wordt veroordeeld, als de pest

[1]) Het tweede deel van zijn beroemd werk — *La franc-maçonnerie soumise au grand jour de la publicité à l'aide de documents authentiques* — is onlangs verschenen.

Wij bevelen de lezing van dit boek B.·. C. van Schaick aan, die in het *Nederlandsch jaarboekje der vrijmetselaren, J.·. D.·. W.·. L.·.* 5865 [*jaar des waren lichts* 1865] beweert, dat de gewone aanklagt tegen de Orde „onzin" is. blz. 196. Is die hollandsche B.·. *dupe?*

der godsdienst en der maatschappij — een vonnis, dat door niemand gewetenloos op losse gronden wordt geslagen —; onzedelijk is de eed, die den aspirant tot het ongekende verpligt. [1]) Alleen de verleide is minder schuldig dan de verleider.

Om het doel van boven vermeld voorstel te bereiken, bezitten wij een wapen, waartegen de Orde niet bestand is: de publiciteit. De openbaarmaking van de streving en de daden der vrijmetselaars moet de Orde èn zoo afschuwelijk èn zoo bespottelijk maken, dat mannen van eenig geweten en eenig gezond verstand haar vlugten; „de duur van ons bestaan hangt af van de strenge bewa„ring onzer geheimen", zegt een der Broeders.

Gebruiken wij dus dat wapen en vermelden wij hier het afschuwelijk, elders het bespottelijk [2]) karakter der vrijmetselarij. Wij zullen ons oordeel, dat wij boven uitspraken, met de eigene woorden der Broeders voldingend bewijzen; dan kan niemand ons van vooroordeel of onregtvaardigheid beschuldigen, en dan geldt: *de ore tuo te judico,..... nequam.*

De vrijmetselarij en het Christendom, ziedaar het eerste wat wij beschouwen gaan. Wij schrijven met voordacht *Christendom* en niet *Katholieke Kerk*, wat voor ons natuurlijk ééne zaak is, opdat allen, die, hoewel buiten de Kerk staande, toch nog eenige christelijke geloofsovertuiging bezitten, zouden weten, waarop ook zij de vrijmetselarij

---

[1]) In genoemd *jaarboekje*, blz. 187, begint de B.·. redenaar, N. B. Donkersloot, eene redevoering onder den titel „Van waar altijd re„kruten?" aldus: „In het zijn einde naderend saizoen hebben zich „weder nieuwe Broeders bij ons aangesloten, en, *zonder nog te we„ten, wat onze Instelling eigenlijk beoogt, en welke verpligtingen zij „oplegt, zich blindelings door eene heilige gelofte aan haar verbonden.*"

[2]) Verg. van tijd tot tijd, onder onze rubriek *Verscheidenheden*, de *Vrijmetselariana.*

schatten moeten; [1]) *hier* zijn de belangen van den Katholiek en den geloovigen Protestant solidair.

Wij schrijven geene geschiedenis der vrijmetselarij en willen ons dus over den min of meer raadselachtigen oorsprong der Orde niet vermoeijen; het is ons vooral om de moderne vrijmetselarij te doen, om hare *tendenz* en werking in onzen tijd, nu zij, hoewel op nieuw gemerkt met de veroordeeling der Kerk, meer ongesluijerd in de geschiedenis optreedt. Toch kan eene korte historische beschouwing tot ons doel dienen.

Het is eene belagchelijke Chinesche pretentie, als de Broeders de geboorte der maçonnerie in den vóórchristelijken tijd plaatsen, en wij begrijpen ook niet, hoe zij op een geboorteregister uit het heidendom kunnen grootgaan. Mogt het, wat enkelen beweren, vleijend voor hen kunnen zijn af te stammen van den beroemden Hiram, den architekt van den tempel van Salomon, het is toch waarlijk geene eer in regte lijn de zonen te wezen van de Chaldeeuwsche, Egyptische en Indiaansche heidenen. [2]) Het is overigens waar, gelijk wij zien zullen, dat in betrekking tot de godsdienstige en sociële beginselen, het modern

---

[1]) Wij begrijpen niet, hoe de heer H. M. C. van Oosterzee, van Oirschot, zich verwonderen kan, dat men hem dikwerf vroeg: „hoe hij — predikant en niet eens een moderne — het met zijne „christelijke geloofsovertuiging overeenbrengt, de toga der Her„vormde Kerk [?] te vereenigen met het schootsvel der Loge." Moge hij de buitenlandsche loges al niet kennen, zoo onschuldig zijn toch ook de Nederlandsche B.·. niet!

Dezelfde predikant verklaart: „schoon mij mijn lidmaatschap der „Orde niet schamende, ben ik niet gewoon er in de prof.·. [profane] „wereld van te spreken." *Pour cause*, gelooven wij.

Verg. genoemd *jaarboekje*, blz. 164.

[2]) Die bewering der heidensche afstamming vinden we in de *Globe*, *journal maçonnique*, Dl 1, blz. 294 — 297; Dl 3, blz. 307 — 310. Ook Clavel in zijne *Geschiedenis der vrijmetselarij* brengt al de geheime genootschappen tot de Egyptenaars terug. Verg. overigens het genoemde werk van A. Neut. Dl 1, blz. 38 en vlg.

heidendom der loges in vele opzigten aan het oude heidendom gelijk is. [1])

Wat ernstig beweerd kan worden, en door voorstanders en bestrijders der Orde op niet verwerpelijke gronden wordt volgehouden, is, dat men het ontstaan der vrijmetselarij in de middeneeuwen kan stellen, maar dan nog is het zeer te betwijfelen, of de Broeders titel hebben om zich op hunne voorouders te beroemen. Ziehier deze meening. [2])

In de middeneeuwen bestond eene vereeniging van architekten en werklieden, die *vrije metselaren* geheeten werden, wijl zij van de kerkelijke magt en van de staatsmagt vele en groote vrijheden en ook het privilegie ontvingen om alleen zekere bouwkunstige werken te mogen uitvoeren. Aan hen vooral danken wij de prachtige kathedralen en andere groote godsdienstige en burgerlijke gebouwen van dat schoone tijdperk der christelijke geschiedenis. Die maçonnieke corporatie was tot aan de veertiende eeuw, toen hare geheimen meer algemeen bekend werden, volkomen onschuldig. Omstreeks dien tijd echter verloor zij haar oorspronkelijk karakter en nam andere personen, die met de bouwkunst niets gemeen hadden, in haar midden op. Leden van de orde der Tempeliers, wier opheffing met het verval van de vereeniging zamenliep, lieten zich behendig in de broederschap der vrije metselaren opnemen. Hoe men nu ook over de

---

[1]) In 't aangehaald *Jaarboekje* kan daarom blz. 174 beweerd worden, dat „de vrijmetselarij bestond lang [!] voor er vrijmetselaars waren".

[2]) Verg. *La franc-maçonnerie etc. par V. Dechamps* (thans benoemd Aartsbisschop van Mechelen.) blz. 23 en vlg. *Histoire, doctrine et but de la franc-maçonnerie par un franc-maçon qui ne l'est plus*, blz. 1 en vlg. *Freiheit, Autorität und Kirche u. s. w. vom Freiherrn von Ketteler, Bischof von Mainz.* blz. 219 en vlg. *La franc-maçonnerie par Eckert, traduit de l'Allemand par l'abbé Gyr*, Dl. 2, blz. 24. Vooral A. Neut in zijn aangehaald werk, waar hij de Broeders zelve spreken laat.

schuld der Tempeliers in het algemeen en van hunne hoofden moge oordeelen, — hunne geschiedenis, gelooven wij, moet nog geschreven worden — ééne zaak is historisch zeker, dat vele leden van die orde eene geheime leer aankleefden, welke, uit de troebele bronnen van het Oosten geput, een mengsel was van joodsche, gnostieke en mahomedaansche beginselen. Die Tempeliers, welke de vereeniging van vrije metselaren geheel deden ontaarden, zouden de eerste eigenlijk gezegde vrijmetselaars geweest zijn, [1]) die de namen en de werktuigen der bouwkunst behielden, maar aan alles eene symbolische beteekenis gaven.

Die eerste vrijmetselaars waren afkomstig uit Schotland en het kan dus niemand bevreemden, dat men op de Brittannische eilanden de eerste sporen aantreft der vrijmetselarij, voor het uitwendige ongeveer georganiseerd gelijk in onze dagen, maar wat haar karakter en doel aangaat meer in het duister verborgen, wijl zij zich in dien tijd, waarin op ieder gebied het gezag zich krachtig gelden deed, minder dan ooit openbaren durfde. De vrijmetselarij vond in de XVI eeuw in Hendrik VIII een' haar waardigen beschermheer en uit Engeland, waaraan Europa zoovele verdachte gaven te danken heeft, verspreidde zich de sekte, door Engelsche legers, door Engelsche Lords, door Engelsche kooplieden, binnen korteren of langeren tijd over geheel het vasteland.

Ligt de oorsprong der vrijmetselarij in het duister, ook over de geschiedenis harer verspreiding is het volle licht nog niet opgegaan. Wij voor ons gelooven, dat men niet op historische gronden, welke de proef eener gezonde

[1]) Men verg. *Annuaire maçonnique du Gr.·. Or.·. [Grand Orient] de Belgique, Bruxelles*, 5840, [1840] blz. 119. Ook de *Acta Latomorum*, Dl. 5, blz. 5, verklaren, dat van 1155 af de corporatie der vrije metselaren onder het patronaat van den Grootmeester der Tempeliers kwam. Zie ook het genoemde *Jaarboekje*, blz. 169.

kritiek kunnen doorstaan, bewijzen kan, dat voor den aanvang der XVIII eeuw ergens in Europa, behalve in Engeland, maçonnieke loges bestaan hebben. Het beroep op besluiten van kerkvergaderingen, (vooral van Avignon, 1326) in Frankrijk in de XIV eeuw gehouden, heeft niet de minste kracht, wijl daaruit met geen enkel woord kan worden opgemaakt, dat de daar veroordeelde broederschappen de minste overeenkomst met de vrijmetselarij hadden. Geheime vereenigingen met een misdadig doel hebben nooit in de geschiedenis ontbroken. Het zoogenaamd Charter van Keulen, eene maçonnieke oorkonde, welke, naar het beweren van sommige vrijmetselaars, ten jare 1535 in eene bijeenkomst van afgevaardigden uit negentien vrijmetselaarsloges te Keulen [1]) zou zijn opgemaakt, wordt in onze dagen zelfs door de Broeders òf als valsch verworpen, òf de authenticiteit als volkomen onzeker beschouwd.

Het was vooral George Payne, de grootmeester der Orde, die in het begin der XVIII eeuw eene krachtige uitbreiding aan de sekte wist te geven en ook onder den sluijer der oude vormen haar nieuwe regels schonk. Van daar dat men het geboortejaar van onze tegenwoordige vrijmetselarij in 1717 of 1719 plaatsen kan, [2]) waarbij men echter nooit vergeten mag, dat vooral in de jongste

---

[1]) In het Charter worden de loges genoemd, van Weenen, Parijs, Amsterdam, Rotterdam, Gend en andere voorname steden van Europa. Wij vinden de echtheid van dit stuk in ons vaderland vooral bestreden door Dr G. Delprat, in de *Bijdragen voor Vaderl. geschiedenis enz. verzameld* door Mr J. Nijhoff, DI 3, blz. 105 — 130.

[2]) Met zekerheid kan men in 1721 in België, in 1725 in Frankrijk en in 1734 in Nederland loges aanwijzen. Opmerkelijk is het, dat reeds in 1735 eene waarschuwing van „de Heeren van de „Geregte der stad Amsterdam" tegen de vrijmetselaars uitging. De burgers mogten hun geen „kamers, solders, kelders of schuren" afstaan tot vergadering.

halve eeuw de antichristelijke geest en de revolutionnaire rigting in de loges steeds toenam en met een ongekend cynisme naar buiten werkte.

Gegroeid en ontwikkeld in een land, waar sedert eeuwen de godsdienstige verwarring steeds toenam, gebruikte de Orde, overal waar zij vasten voet zetten kon, het Protestantisme als „het populaire middel" tot propagande en greep zij het uit de ketterij geboren Deïsme aan, om haar mengelmoes van beginselen tot zeker systematisch geheel te brengen. De geleerde bisschop van Mainz verklaart zelfs, dat geheel „het wezen „der vrijmetselarij het zoogenaamde Deïsme is." [1]) Dit is in elk geval zeker en uit de geschiedenis hunner leer duidelijk, dat de meer wetenschappelijk ontwikkelden onder de vrijmetselaars het Deïsme, dat in den vorm van Socianisme uit Italië naar Engeland door Ochin, den beruchten leerling van Socinus, werd overgebragt, en daar door Baron Herbert van Cherbury voor het eerst systematisch geformuleerd werd, hebben gekozen, om al de verwarde ideën, aan de oostersche en gnostieke philosophie ontleend, tot zekere eenheid van beginsel te brengen. Van dien tijd af is vrijmetselarij en Deïsme zoo naauw verbonden, dat men de uitbreiding der Orde in de geschiedenis met zekerheid nagaat, als men den weg volgt, dien het Deïsme in Europa nam, en men de toenemende afdwaling der vrijmetselarij, waarom in de XIX eeuw de groote Pius IX haar „de pest der godsdienst en der maatschappij" noemde, het best verklaart door de logische ontwikkeling, die het Deïsme kreeg, dat consequent in een Rationalismus verviel, dat weder of wel in Pantheïsme of wel in Materialisme zijn laatste woord spreekt. In onze dagen toch

[1]) Verg. bovengenoemd werk, blz. 221.

neemt de vrijmetselarij, langen tijd deïstisch zooals Rousseau en traditioneel nog bewarend wat zeker schrijver noemt „une religiosité théophilanthropique", alles in zich op, hoe monsterachtig ook de dwaling zijn moge, die het losbandige Rationalismus kan uitdenken en heft zij, als praktisch resultaat, een grenzeloos Indifferentisme met beide handen in de hoogte.

Dit historisch overzigt heeft, dunkt ons, het voordeel, dat men ons nu beter begrijpen zal, als wij de uitspattingen der moderne vrijmetselarij op christelijk-godsdienstig gebied gaan vermelden.

Het Deïsme reeds, waarin *ten laatste* de maçonnieke leer is zamengevat, veel meer nog zijne stelselmatige ontwikkeling, is teregt door de Katholieke Kerk en het geloovig Protestantisme veroordeeld, ofschoon wij onmiddelijk moeten verklaren, dat alleen de Kerk met grond hare leer tegenover die dwaling verdedigen kan. Het Deïsme toch bestaat hoofdzakelijk daarin, dat het alle bovennatuurlijke openbaring Gods loochent en geen andere kennis van God aanneemt, dan die, welke bloot natuurlijkerwijze en door de aan zich zelve overgelaten menschelijke rede kan verkregen worden. Het Deïsme had bij zijn ontstaan van eene zijde eenig regt, daar het een protest was tegen de onderdrukking der rede, zooals het Protestantisme die leerde. De leer van het geheele bederf der menschelijke natuur moest noodzakelijk tot reactie leiden. In dezen op zich zelf te verdedigen strijd voor de regten der rede, beging men echter van den anderen kant eene niet minder groote ongeregtigheid, daar men de regten Gods krenkte, in het plan zijner liefdevolle Voorzienigheid ingreep en door loochening van alle andere openbaring, behalve de natuurlijke, het levend voortgezet verkeer tusschen God en diens schepsel verbrak.

Hieruit is nu *a priori* op te maken, welke de verhouding van de vrijmetselarij tot het Christendom is: blijft zij op de helling van het Deïsme staan, dan kan zij slechts met de rationalistische sekten, die nog christelijk willen heeten, (met de moderne rigting) vrede hebben; gaat zij consequent door, dan komt zij tot bar Pantheïsme of Materialisme; altoos staat de vrijmetselarij lijnregt tegenover het christelijk geloof. In het eerste geval toont men in de loges nog eenige hoogachting voor het Christendom — als eene natuurlijke verschijning in de wereldgeschiedenis opgevat; — in het laatste geval openbaart zich de felste haat tegen het Christendom, zelfs in rationalistischen zin begrepen, dan geldt het *„Écrasons „l'infâme"* van Voltaire. Voor zoover ons gebleken is uit de taal hunner woordvoerders, behooren de Nederlandsche Broeders vrij algemeen tot de eerste kategorie. Een woord van waar christelijk geloof verneemt men ook in onze loges niet, maar men prijst er Christus met zekeren sentimentelen eerbied; het Christendom verheft men als eene schoone leer van ware menschenliefde, door de leer der Orde nog volmaakt; zelfs den Bijbel, (waarop de aspirant aanstonds, en, bij elke verheffing in maçonnieke graden, de vrijmetselaar, heiligschennend genoeg, den schandelijken eed zweert of hernieuwt) huldigt men met eenig voorbehoud als een goed boek.

Maar de Godheid van Christus wordt er geloochend, de Bijbel als goddelijk boek verworpen, aan het Christendom elk bovennatuurlijk karakter ontnomen, en vooral de Katholieke Kerk, welke beweert eene bovennatuurlijke zending, eene bovennatuurlijke leer, bovennatuurlijke sakramenten, bovennatuurlijk gezag te hebben, als bloot menschenwerk, speciëel als priesterleugen en priesterbedrog ten toon gesteld. Enkele malen slechts overschrijdt men zelfs die grenzen van dit antichristelijk ongeloof.

Men behoeft, om zich van de waarheid onzer woorden te overtuigen, slechts een of ander bouwstuk der Broeders, b. v. een of ander *Nederlandsch Jaarboekje voor Vrijmetselaren* in handen te nemen. In die jaarboekjes wordt medegedeeld, wat door B.·. B.·. Redenaars, vooral bij plegtige gelegenheden, in den loop van een jaar in de loges is verkondigd. [1]) Wij hebben verschillende jaargangen voor ons liggen en kiezen bij toeval 1865. Wij vinden daar met zekere naauwkeurigheid eene maçonnieke geloofsbelijdenis opgegeven, die onbetwisbaar bewijst, hoe ook de Nederlandsche vrijmetselarij met het Christendom gebroken heeft en het Indifferentisme huldigt in dien graad, dat alleen het eigenlijk Atheïsme door haar wordt veroordeeld.

„Godsdienstigheid", dus luidt het blz. 228, „is de grond-„wettige voorwaarde van het Vrijmetselaarschap, dus is „*het* eerste noodige onder vrijmetselaren: eenheid in gods-„dienstigheid. De maçonnieke vrijheid is alzoo niet onbe-„perkt en baant ook geenzins den weg tot vrijdenkerij [?!]. „Vraagt iemand wat er is, dat vrijmetselaren als aan geen „den minsten twijfel onderhevig beschouwen? — dan „antwoordt de Orde: [2]) het bestaan van den O.·. B.·. d.·. „H.·.." [Opper Bouwmeester des Heelals.] De Vrijmet-„selarij is geen genootschap van vrijdenkers, zij is integen-„deel een genootschap van belijders van onderscheidene

---

[1]) Merken wij hier even op, dat de Broeders telkens beweren, dat zij zich met geene godsdienst inlaten. Ook de reeds genoemde Ds v. Oosterzee (wat *schijnt* die man eenvoudig!) zegt, „dat gods-„dienst en staatkunde buiten de maçonnieke vergaderingen moeten „blijven". Daargelaten nu de parodie der godsdienst en harer H. gebruiken (b. v. der H. sacramenten), welke bij maçonnieke feesten wordt opgevoerd, is de eenvoudige waarheid, dat elke B.·. Redenaar, schier bij elke gelegenheid, theologiseert, ja preekt, zoodat men wanen zou een modern dominé te hooren.

[2]) Wij voegen er nog bij: in Nederland misschien, want elders wordt ook het bestaan van God door de Orde vlakweg geloochend. Wij zullen dit later vernemen.

„kerkleeren, die met elkander ÉÉN zijn in het geloof aan „God, in de hoop op onsterfelijkheid en in het streven „naar volmaaktheid; maar die vrij zijn, ieder voor zich, „OMTRENT HET OVERIGE." [1])

Ziedaar dus de geheele vrijmetselaars-dogmatiek: Gods bestaan en de onsterfelijkheid; of in vrijmetselaarsstijl: het bestaan van den Opperbouwheer des heelals en van het eeuwig Oosten! Men is vrij in al het overige; aan alles mag men twijfelen, want, men lette wel, boven vermelde woorden dienden ten antwoord aan een broeder, die blijkbaar de vrijmetselaars-dogmatiek nog te veel omvattend vond en verklaarde: „Vrijheid in het twijfelachtige! „dat is een onbeperkt regt, dat elk B.·. vrijmetselaar zich „ten allen tijde voorbehoudt, en dat ook een ieder wordt „gewaarborgd, die tot de Orde toetreedt, omdat het vrije „denken het leven van haar leven, de ziel van haar „bestaan uitmaakt." Die stelling wordt weêrsproken, maar alleen in dien zin, dat omtrent het bestaan van God en de onsterfelijkheid eenig voorbehoud wordt gemaakt. En toch is de vrijmetselarij geen genootschap van vrijdenkers!

B.·. H. Maronier, de verdediger van „de vrijheid in het „twijfelachtige", — een gulden regel, door hem als absolute onafhankelijkheid der menschelijke rede opgevat — vreest dan ook, dat „de bepaling van hetgeen *al* dan *niet* twij- „felachtig is, de klip zou kunnen zijn, waarop de toe- „passing van dien stelregel kon schipbreuk lijden." Hij wil geene beperking, en de volslagen rationalist, dien wij weleer ook in *de Dageraad*, als wij ons niet vergissen, het brutaalste ongeloof hoorden verdedigen, verwerpt elke empirie, behalve misschien die zijner eigene zinnen, en alle gezag als criterium van waarheid. Wij citeren: „Zullen

[1]) Wij onderschrappen niet.

„wij ook hier ons doen wegslepen tot vaste bepaling van „een of ander wat als *niet* tot het twijfelachtige behoo- „rende, onvermijdelijk *moet* worden erkend en aange- „nomen? Maar naar welken rigtsnoer zullen wij hier te „werk gaan? Wat kunnen wij, bij de onvolledigheid „onzer kennis, in weerwil van allen vooruitgang op het „gebied der wetenschap, als zoodanig en aan geen den „minsten twijfel meer onderhevig beschouwen? Men zegge „niet, dat hetgeen *allen*, namelijk *niet enkel* degenen „die niet zelven denken, *maar ook* de meest schranderen „en geleerden als waarheid hebben erkend en *eeuwen „achtereen* gehuldigd, veilig als zoodanig en aan geen „twijfel meer onderhevig kan worden opgevat; want dat „moge ons thans zoo voorkomen, maar wie staat ons „borg, dat niet in lateren tijd juist het tegenovergestelde „van hetgeen nu voor onwedersprekelijke waarheid geldt, „algemeen als zoodanig zal worden erkend en gehul- „digd?..... [1]) Alles dwingt ons, wanneer wij met on- „bevangen oordeel en zonder eenzijdigheid dit nagaan, „tot de erkentenis, dat niets *wat wij niet met onze eigene „zinnen voelen en tasten kunnen, wat niet met wiskundige „zekerheid door bewijzen a priori kan worden gestaafd, „niets wat buiten de zinnelijke wereld tot het bovennatuur- „lijke behoort*, KAN WORDEN UITGESLOTEN VAN HETGEEN „MOET WORDEN GEREKEND TOT HET TWIJFELACHTIGE, waarin „wij, als zonen der Orde, algeheele vrijheid van opvatting „voor ons zelven vorderen en aan anderen toestaan moe- „ten." — Nog eens, deze treurige wijsbegeerte (in even treurigen stijl opgezet) wordt zonder tegenspraak gelaten, alleen vindt men, dat het bestaan van den O.·. B.·.

[1]) Hier volgt eene diatribe over Galileï en diens *e pur se muove*, waarop in onze dagen een goed onderwezen schooljongen geen antwoord schuldig blijft.

H.·. d.·. H.·. niet tot het twijfelachtige moet gerekend worden, eene vraag „bij welker beantwoording", meent Br Maronier „men echter den humanen, allen omvattenden geest „der Orde niet uit het oog verliezen mag."

Er wordt van deze opgezette theorie, welke, iedereen zal het opmerken, veel verder reikt dan het verouderde Deïsme, (al is het daarvan de logische consequentie) er wordt van de toegestane vrijheid in de Nederlandsche loges niet weinig gebruik gemaakt.

„De vrijmetselaars", zoo verklaart men er, „behooren tot „geene bijzondere sekte en kennen geen godsdienstig dog„ma". blz. 155. „De vrijmetselaar is noch christen noch „heiden. De vrijmetselaar is MENSCH in den schoonsten [?] „zin des woords. Hij weet, dat die onderscheidingen [N. B. tusschen Christen en Heiden] partijleuzen zijn.... „Hij weet dat ze tot de eeuwige waarheid staan als de „vorm tot het wezen." blz. 179. „De vrijmetselaars „behoeven geen christenen te zijn. De Orde is immers „oorspronkelijk geene christelijke instelling en is het ook „niet geworden..... De Vrijmetselarij is een zuiver ideaal „van het Christendom, maar het Christendom, *zooals de Kerk „het begrijpt*, is geenszins het ideaal van de Vrijmetselarij..; „men kan geen goed vrijmetselaar wezen, zonder naar de *ide„alistische* opvatting Christen te zijn... De leer van de Vrij„metselarij is de leer van Jezus in hare grootste zuiverheid en „eenvoudigheid..... Zelfs zou men met grond kunnen be„weren, dat de leer, door Jezus gepredikt, ontleend is aan de „Vrijmetselarij van zijnen tijd; zoo als dan ook bij velen „de meening bestaat dat de wijze van *Nazareth* behoord „heeft tot de sekte der Esseërs, eene vereeniging, die „inderdaad beschouwd kan worden als eene Vrijmetse„laarsvereeniging onder eenen anderen naam." blz. 158. De leer — „menschlievende grondbeginselen" — „van

„dien wijze van Nazareth," „dien grooten leeraar," „dien „grooten wijsgeer," „dien verheven menschenzoon", blz. 209, 219, 168, „kwam echter eerst eeuwen na zijnen dood „op meer algemeene wijze in toepassing." „Dit geschiedde" — na den vreeselijken nacht der middeneeuwen — „door het toedoen van een man geheel buiten de Orde, „een ingewijde in de *priesterkunsten* der toenmalige „Christenheid, die met afschuw vervuld was van de ver- „derfelijke en verkeerde toepassing van het Woord, dat „Vrede en Heil zoude hebben moeten aanbrengen. Het „was de groote kerkhervormer, de onverschrokken Domi- „nicaan, [*sic*] Dr. Martin Luther, wien het gelukken „mogt den voorhang weg te scheuren die het *bedrog* „*der valsche priesteren* voor het oog der onwetende massa „verborgen hield, en die de ketenen slaakte waarin gewe- „tensvrijheid en menschenregt geboeid lagen." blz. 168.

Zoo wordt nu volgens een enkel jaarboekje, hier en daar opgeslagen, in de loges van ons vaderland over den Godmensch Jesus Christus enzijne schepping, het Christendom, gesproken!

De regtzinnige Protestant late zich door de huichelende lofspraak op Luther niet misleiden. Door ieder waar vrijmetselaar wordt alle positief Christendom, ook in zoover Luther het uit de Moederkerk met zich voerde, bepaald ontkend. Daarbij een beginsel, waarop de protestantsche orthodoxie als eenig fondament van haar geloof steunt: de Bijbel wordt ook in de loges van Nederland als eene kenbron van goddelijke openbaring verworpen en zijn bovennatuurlijk karakter geloochend. De Bijbel is, ja, „een „leerboek der godsdienst, en bevat eene leer die men „ook vindt in vele der oudste Indische en Persische „geschriften... maar wij [de vrijmetselaren] beschouwen „den Bijbel in onzen T.: [tempel] niet als eene uitslui- „tende openbaring van God aan de menschen, niet als

„een heilig boek; niet als een onfeilbaar werk of een „orakel, waarvan de geheele inhoud waarheid is." blz. 156 en 157. De Bijbel is „een boek, waarin het „zuiverst Godsbegrip en de reinste zedeleer besloten zijn". want „volgens den Bijbel is er slechts één God [natuurlijk geene Drieëenheid] en deze God wordt er „geschetst als de eeuwige liefde en barmhartigheid....; [onder de vele volmaaktheden Gods hier opgegeven, wordt alleen van *de regtvaardigheid* gezwegen] volgens den „Bijbel is de menschheid één en ondeelbaar, want [!] „God is één en ondeelbaar, [natuurlijk ook in dien zin, dat er in God geen onderscheiding van personen bestaat] „als kinderen van éénen Vader zijn alle menschen broe„ders, gelijk en vrij", [natuurlijk in absoluten zin] blz. 157. Meer wil men van de geloofs- en zedeleer des Bijbels niet. Bij de zoogenaamde moderne rigting kan de vrijmetselaar zich nederleggen, met de volslagene verloochening van alle bovennatuurlijke orde vrede hebben, want „de moderne theologie, hoe meer zij de christelijke „kerkleer ontdoet van alles wat door de gezonde [?] rede „wordt gewraakt, hoe meer zij als ware het, [?] die leer „verlost van de zwagtels, waarin bijgeloof, eigenbelang en „priesterdom haar hebben vastgekneld, nadert des te „meer tot de eenvoudige leerstellingen der Vrijmetselarij, „zoodat men er zich dikwerf over verwonderen moet, „hoe menige leerrede in de protestantsche kerk door den „leeraar uitgesproken, een wel doorwrocht Maçonniek „bouwstuk genoemd zou kunnen worden. Zoo worden „zonder het zelf te weten godsdienstleeraars onze mede„helpers, die echt Maçonnieke denkbeelden verspreiden „onder het volk, en op die wijze onwillekeurig met ons „medewerken tot den opbouw van onzen Symb.·. T.·.. [Symbolischen tempel] blz. 159.

Helaas, al te waar! Maar een wenk tevens voor den geloovigen Protestant, wat voor hem de vrijmetselarij zijn moet! Het antichristelijk ongeloof der loges en het ongeloof der moderne theologie is één.

Een zeer merkwaardig bouwstuk, in de maçonnieke taal *plank* genoemd, wat in een enkelen trek het ongeloof der vaderlandsche loges kenmerkt, ging nog niet lang geleden (2 Maart 1866) uit van de loge, *de Opgaande Ster*, jammer genoeg in 1860 in het stille Goes heropend. Er werd omstreeks dien tijd een nieuw rituëel voor de graden van Leerling, Gezel en Meester — de drie laagste der maçonnerie — door het Groot-Oosten van 's Gravenhage aan de onderhoorige loges toegezonden. En wat meent men wordt door de metselaars van *de Opgaande Ster* gewraakt in het nieuw rituëel? „Op de eerste „plaats schijnt ons reeds de épigraphe van het nieuwe „rituëel voor den leerlingsgraad bedenkelijk; want nega„tieve en onbarmhartige aantijgingen als *domme Atheïst* „en *Vrijdenker*, [athée stupide, esprit fort, irréligieux] [1]) „openbaren zij niet eene niet te regtvaardigen vooringe„nomenheid jegens hen, die begrippen verwerpen, welke „zij verouderd meenen? Is het geoorloofd het stilzwijgen „op te leggen aan mannen, die vraagstukken behandelen „*tot heden toe* boven de menschelijke wetenschap verheven? „Mag men, zonder vorm van proces, Broeders veroor„deelen, onder wie uitstekende menschen, corypheën „der wetenschap, wijl zij het geloof zoeken buiten eene

[1]) Wij zijn in het zonderlinge geval een schrijven van eene Hollandsche loge uit het Fransch te moeten overzetten. Neut in zijn boven geciteerd werk (Dl 2, blz. 288) deelt het mede uit het nummer van 15 October 1866 van het maçonnieke blad, *Chaîne d'union*, dat te Londen verschijnt. Het stuk is onderteekend door J. Persant Snoep, als meester, en J. A. A. Fransen van de Putte als secretaris.

„bepaalde kerkleer? [*la foi en dehors des croyances.*] Is „dat geene miskenning van — geene onwetendheid om- „trent het HUMANISME, de basis der menschelijke eenheid?"

Open dus de deuren der loges, zelfs voor het Atheïsme! Wat door B.·. Maronier in 1865 nog maar schoorvoetend werd verlangd, wordt in 't volgende jaar door de Goesche loge geëischt, ofschoon het Groot-Oosten in 1864 had beslist, dat men *het bestaan van God* niet tot het *twijfelachtige* zou rekenen. Een afgevaardigde van genoemde loge had toen in eene vergadering van het Groot-Oosten als amendement op art. 70 van het maçonnieke wetboek voorgesteld, dat voortaan het eenig vereischte, om vrijmetselaar te kunnen worden, zou zijn: zedelijkheid, en niet meer het geloof aan het bestaan van een God. Toen reeds had dat voorstel 31 stemmen gewonnen; 31 verdedigers of begunstigers van het Atheïsme! 31 mannen, die eene zedelijkheid erkennen zonder het geloof aan God! Het is afschuwelijk, maar bewijst den vreeselijken voortgang des ongeloofs, ook in onze Nederlandsche loges!

Wij kennen de beslissing niet, die het Groot-Oosten na de inzending van het bouwstuk der Goesche loge heeft genomen. De Redactie van meergenoemd jaarboekje antwoordde (1865) aan B.·. Maronier, dat „het opgeven van „het geloof aan Gods bestaan gepaard zou moeten gaan met „verandering van de constitutie... enz., eene omwenteling „die ons scheiden zou [dat is onwaar] van de wereld- „maatschappij [dat is wat heel erg!] der Orde en haren „reeds kleinen tak in de Nederlanden in tweeën zou „scheuren of geheel zou doen te niet gaan." blz. 230.

Behalve de bescherming van het Atheïsme volgt in het vermelde Goesche bouwstuk nog een aanval tegen den Bijbel, die met Coran, Vedas en dergelijke op één lijn

wordt geplaatst. Men weigert dan ook zeer bepaald in *de Opgaande Ster* om den Bijbel op het maçonnieke altaar te plaatsen; men zal er den eed afleggen op het wetboek.

En dan durft een predikant, Ds H. M. C. van Oosterzee, van Oirschot, niet eens een modern „de Vereeniging „noemen, eene bevorderes van verlichting, zedelijkheid „en menschlievendheid." [1]) Dan durft die predikant het bevreemdend vinden, dat zij „in de prof.·. wereld niet „zeldzaam zijn, die het gaarne zouden gelooven: indien „iemand hun diets [?] maakte, dat wij in onze bijeen- „komsten met veel omslag van ceremoniën [neen, zonder ceremoniën] den bijbel een schop geven." Dan kan hij het zich niet verklaren, „dat er in Nederland op 800 zijner „inwoners van het mannelijk geslacht naauwelijks één „lid" en aan de hoogeschool te Leiden, „een der „brandpunten van geesteslicht en geestesleven, noch hoog- „leeraar noch kweekeling" zich liet opnemen in de Loge!

Wij antwoorden: dit komt, wijl in Nederland, ook onder de Protestanten, te veel geloof leeft aan de groote waarheden van het Christendom, om eene vereeniging te steunen, waar Christus en zijn werk wordt geloochend, de vrijheid tot prediking van het Atheïsme wordt geëischt, en wijl niet iedereen onder onze landgenooten een karakter heeft om *dupe* te zijn of te huichelen! [2])

Met vertrouwen leveren wij dien lofredenaar en de opgevijzelde Orde aan de publieke opinie over.

(Wordt vervolgd.)

---

[1]) *Jaarb.* 1865, blz. 160 — 166.

[2]) In het aangehaalde *Jaarboekje* blz. 197, wordt overigens geconstateerd dat „geen enkel wetenschappelijk of hooggeplaatst man lust „gevoelt zich in de Orde te laten opnemen." God geve het!

VONDEL'S OVERGANG

TOT DE

KATHOLIEKE KERK.

Een wederwoord aan Mr J. VAN LENNEP. [1])

Het staat, op den voet van het onvergankelijk Vondelsmonument, voor tijdgenoot en nakomeling, in gulden letteren te lezen, dat Nederland zijnen Dichtervorst op de eerste plaats heeft gehuldigd:

„OM DEN ADEL VAN ZIJN KARAKTER."

Die echte zielegrootheid, die hooge gemoedsadel, waardoor onze gevierde Vondel, bij alle toestanden en daden zijns levens, en in gelijke mate als door zijne geniale dichtergave schitterde, te handhaven, en aan te toonen, dat zij, vooral „in het belangrijk keerpunt zijner geschiedenis," bij het groote feit zijner geloofsverandering, zich niet had verloochend, ziedaar wat mij bewogen heeft om in een vorig opstel [2])

---

[1]) Ingezonden.

[2]) Verschenen in *de Katholiek*, Dl LI, blz. 352 en v. en in eene afzonderlijke brochure, getiteld: *Vondel's overgang tot de Katholieke Kerk, tegenover de voorstelling van Mr J. van Lennep*, door G. F. Drabbe, R. K. Priester en Leeraar aan het seminarie *Hageveld*; Leiden, J. W. van Leeuwen, 1867.

mijne denkwijze over „Vondels overgang tot de Katholieke „Kerk" tegenover de voorstelling der Prachtuitgave van 's Dichters werken [1]) te plaatsen. De heer van Lennep, deed daar, ter verklaring dezer beteekenisvolle daad, beweeggronden gelden, die mij toeschenen, voor een man als Vondel, niet in verhouding te staan tot den ernst en het gewigt van dien albeslissenden stap. Den adel alzoo van Vondel's karakter te huldigen, ziedaar de ware reden en het eenig beginsel, waardoor ik, bij mijn schrijven, geleid werd. Wat dan ook, onder de streelende betuigingen van ingenomenheid, die de heer van Lennep wel aan mijn geschrift wilde wijden [2]), mij de meest aangename voldoening heeft geschonken, het was die uitdrukkelijke erkenning, dat het mij, bij mijn betoog, „blijkbaar „om een beginsel te doen was". Aan die woorden bovendien — waarvoor ik dan ook den heer van Lennep inzonderheid dank zeg — mag ik, dunkt mij, dubbele waarde hechten: zij wekken, vooral door hèm gesproken, vertrouwen voor het moreel gewigt der gronden door mij ontwikkeld; maar schijnen tevens te verzekeren, dat hij, mits wederom *liefde voor een beginsel* mij leide, niet ongezind zal zijn nieuwe bedenkingen te vernemen. Welnu, als ik andermaal tegen den heer van Lennep de pen opvat, — ik verklaar het vooraf — het is mij wederom alleen om „een „beginsel", maar thans om een zuiver Katholiek beginsel te doen.

Volgens den heer van Lennep zou het door mij afgekeurd en ten kwade geduid worden, redenen op te sporen en gronden bij te brengen om eene geloofsverandering te verklaren. Bij herhaling echter betuigt hij, dat ik daartoe,

[1]) *De Werken van Vondel in verband gebracht met zijn leven, en voorzien van verklaringen en aanteekeningen* door Mr J. van Lennep.

[2]) *Vondels Werken.* Aflev. 109, blz. 197.

van mijn standpunt, volkomen geregtigd ben, en het is hem zeer duidelijk, „dat een R. K. Priester, tot geloofsgenooten „het woord voerende, zoo spreekt." — „Keeren wij het „geval eens om", aldus gaat hij voort, „en laat het een „Katholiek gelden, die tot het Protestantisme overgaat, „en voor wiens overgang ook beweeggronden worden aan„gevoerd, dan zal evenzeer menig streng rechtzinnige Pro„testant dat opsporen van redenen afkeuren, uithoofde de „overgang, volgens hem, alleen het gevolg kan zijn van „zijn wedergeboorte, na verlicht te zijn geworden door den „H. Geest: en ook hij zal, van zijn standpunt, volkomen „gelijk hebben. Want, al neemt de vrijzinnige Protestant „het „vrije onderzoek" aan, en de R. Katholiek niet, „toch zijn beiden het daarin eens, *dat de* BEKEERING *alleen „het werk Gods is.*" Ziedaar de eerste dwaling. Uit eerbied voor het katholiek leerstuk gevoel ik mij verpligt haar te bestrijden.

Of zou het dan in overeenstemming zijn met het katholiek systeem, zich, bij bovennatuurlijke inwerking en genade, God voor te stellen als éénigen factor? en te zeggen, dat *„de bekeering alleen het werk Gods is."?*

Ongetwijfeld, de Katholieke Kerk, gelijk de uitspraken der HH. Vaders en Kerkvergaderingen getuigen, erkent de volstrekte noodzakelijkheid der bovennatuurlijke genade ter regtvaardigmaking: het geloof en zelfs het begin des geloofs schrijft zij niet enkel aan het oplettend luisteren naar de uiterlijke prediking der waarheid of aan eenige andere door den mensch gestelde, en tot het geloof voerende handeling toe, maar tevens en vooral aan de inwendige werking en verlichting des H. Geestes. Zij weet en erkent, dat „onze genoegzaamheid uit God is," [1]) dat niemand tot

---

[1]) II Cor. III, 5.

den Heere Jesus Christus komt, „tenzij de Vader hem „trekke" [1]) en dat de groote Apostel op meerdere plaatsen in zijne brieven over het geloof spreekt als over *eene gave.* [2]) Echter, naast die volstrekte noodzakelijkheid der goddelijke genade ter regtvaardigmaking, verkondigt zij even luide het waarachtig bestaan van den menschelijken vrijen wil. Nooit loochende zij in den mensch dat eigene, zedelijke vermogen, die zelfstandige kracht, niet alleen tegenover zijne gelijken, maar ook tegenover God, die hem tot zelfwerkend en vrij persoon verheft. Ten allen tijde huldigde zij in den mensch een wil, die, ofschoon door den eersten zondeval verzwakt, eene waarachtige, zich vrij bewegende kracht is gebleven. En, gelijk God, toen Hij de gevallene wereld wilde verlossen, haar zijnen Zoon, de persoonlijke genade, niet schonk dan na eerst het woord van vrije onderwerping, het plegtige FIAT der edelmoedigste gehoorzaamheid van de lippen der uitverkorene Moedermaagd te hebben vernomen; en, gelijk God ook de eindgenade der hemelglorie, de volle blijdschap der verlossing, naar zijn eigen woord, ons zal schenken *als loon*, dat immers *vrije werking* en *verdiensten* onderstelt, zoo heeft de Katholieke Kerk, door alle eeuwen heen, begrepen, dat God, ook bij alle tusschenliggende genaden der heilsorde, zijn eigen goddelijk werk, zijn persoonlijk beeld, den mensch en, wat het meest den mensch maakt, zijn vrijen wil moest erkennen en eerbiedigen. Beschouwt zij dan ook het bovennatuurlijke geloof als eene *gave*, het is in haar oog eene *wederzijdsche* schenking, eene gave van God aan den mensch, maar tegelijk eene gave van den mensch aan God en noemt zij het bovennatuurlijke geloof *eene genade*, zij leert tevens, dat het eene vrije daad is van den wil, *eene deugd*; dat

[1]) Joan. VI, 44.
[2]) b. v. I Cor. IV, 7; Eph. II, 8; Philip. I, 29.

alzoo *bij eene bekeering* de mensch niet slechts *ontvangt*, maar daadwerkelijk *aanneemt*, dat God niet alléén, maar, naast en met Hem, ook de mensch, ofschoon altijd op zijne wijze, waarlijk *actief* is.

Neen, wie ooit een ernstigen en nadenkenden blik in de geschiedenis der katholieke Dogmatiek heeft geslagen, prachtiger schouwspel heeft zich nooit voor zijn oogen ontsloten: treffender bewijs voor den onafgebroken bijstand des H. Geestes, aan de door Christus gestichte maatschappij beloofd, werd hem nooit geopenbaard dan die zich zelf bewuste, bovenmenschelijk kalme, geheel hemelsche wijsheid, waarmede de Katholieke Kerk, temidden van den duurzaam stijgenden vloed van valsche leeringen, die van de apostolische tijden af de zuiverheid des geloofs bedreigden, altijd de gevaarvolle klippen der dwaling ontweek en, met vastberaden tred, den heiligen middenweg der waarheid wist te houden door, bij de erkenning van beider bestaan, tevens onwrikbaar het levend onderscheid tusschen eindig en oneindig, natuur en bovennatuur, tusschen de kracht van den mensch en de werking Gods, tusschen genade en vrijheid te handhaven en beurtelings de miskenning der genade in de Pelagianen en Semipelagianen, beurtelings de loochening van den vrijen wil in de dwalingen der XVI eeuw, met gelijke kracht te veroordeelen en te doemen. Neen, voorwaar, schitterender en verrukkender bewijsteeken van de goddelijkheid der Katholieke Kerk is wel niet denkbaar: noch de wonderen, die haar hebben gevestigd, noch de heldenmoed harer eerste bloedgetuigen toonen, dunkt mij, hare hoogere bezieling en levenskracht duidelijker dan die zich nooit verloochenende wijsheid harer uitspraken en de eeuwige onfeilbaarheid harer dogmata.

En om te beter, van deze zijde, de Katholieke Kerk

te leeren waarderen, hebben wij slechts een blik te slaan op de geschiedenis der valsche wetenschap, waarin we op elke bladzijde een nieuw bewijs vinden voor Prof Broere's woord: „de streving *naar een valsch absoluut* is de diepe „kwaal van den menschelijken geest." [1]) „Iedere dwaling", zoo schreef hij op eene andere plaats in hetzelfde opstel, „'t zij afgoderij, 't zij ketterij, 't zij absolute philosophie „is een streving van den mensch om zich in Gods plaats „te stellen, zich met God te verwarren, en *oneindig* en „*eindig* te *vereenzelvigen*." [2]) Wáár echter, mogen wij vragen, wáár openbaarde zich die noodlottige vereenzelving ooit sterker dan in het Protestantisme? Alle menschelijke persoonlijkheid werd door Luther vlakweg geloochend, geen vrije daad erkend, elke individuële verdienste onmogelijk geacht, en geheel de orde der godsdienst loste, naar zijne leer, zich op in een geloof, dat alles is, alles bevat, en dat toch in den mensch bestaat zonder zijne eigene werkzaamheid. „De regtvaardigheid", schreef Luther, „is louter passief, want daarin doen wij niets of „geven wij niets terug aan God, maar ontvangen wij „slechts en ondergaan wij de werking van een ander in „ons, namelijk van God." [3]) Deze dwaling dan ook, die de eigenlijke grond is van het Protestantisme, heeft zich zóó innig één gemaakt met geheel de denkwijze der Protestanten, heeft derwijze aller geest gevormd en gerigt, dat hun oog voor elke andere opvatting is gesloten, dat de Katholieke Kerk met hare eeredienst, haar priesterschap, haar deugd- en genadeleer, met de geschiedenis harer heiligen hun een doolhof en een raadsel blijft, en zij, met de beste trouw der wereld, meenen, dat ook

[1]) *De Katholiek*, Dl XXXI, blz. 11.

[2]) t. a. p. blz. 6.

[3]) *Lutheri Opera*. Wittenbergi. T. 6, p. 272.

wij, Katholieken, eigenlijk niet anders over genade en vrijheid denken dan zij zelven. Op deze wijze derhalve laat het zich welligt eenigermate verklaren, hoe de heer van Lennep schrijven kon: „al neemt de vrijzinnige Pro„testant het „vrije onderzoek" aan, en de R. Katholiek „niet, toch zijn beiden het daarin eens, dat *de* BEKEE„RING *alleen het werk Gods is.*"

Nogmaals, neen, de *bekeering* is, naar het katholieke beginsel, niet Gods werk alleen. Ongetwijfeld, God voorkomt altijd de ziel, Hij noodigt haar uit, Hij roept haar tot zich; zij echter op hare beurt, moet persoonlijk willen toetreden, zij moet met volkomen vrijheid zich werpen in de heilige omhelzingen zijner liefde, en eerst in dat gelukzalig oogenblik, waarin zij — misschien na langen en bangen strijd — vol hemelsche vervoering, met Pauline in Corneille's *Polyeucte* mag uitroepen:

„Je vois, je sais, je crois, je suis désabusée!"

wordt dat geheimzinnig en geestelijk, maar waarachtig huwelijk der natuur met de genade gesloten, welks vrucht de wedergeboorte is uit den H. Geest, waardoor de ziel wordt vergoddelijkt. Een nieuwe levensadem is haar ingeblazen en het in haar uitgestrooid, en door haar opgenomen goddelijk zaad vangt aan, in de heilige zamenstemming van vrijheid en genade, voor den oogst der eeuwigheid te rijpen.

Het is waar, die zamenstemming zelve, de eenheid dier dubbele kracht legt de Katholieke Kerk niet uit; die gemeenschappelijke werking van genade en vrijheid verliest zich in de duisternis des geheims, wij kunnen haar onmogelijk geheel begrijpen. Daaruit echter besluiten wij geenszins, dat zij niet bestaat; maar alleen dat het onze beperkte, eindige rede teboven gaat dit geheim te doorgronden. Wij houden ons aan de bewezene en met ze-

kerheid bekende waarheden onwrikbaar vast, al blijft ook hare innerlijke harmonie voor ons verstand verborgen en wij volgen de raadgeving, die de groote Bossuet ons, bij zijne behandeling der goddelijke vóórwetenschap tegenover de menschelijke vrijheid, voorstelt: *„attachez-vous,"* schrijft hij, *„à l'une et à l'autre vérité, quoique vous ne puissiez „les concilier; tenez fortement les deux bouts de la chaîne „quand même vous ne saisiriez pas les anneaux intermé- „diaires, qui les unissent."* In gelijken zin ook antwoordde weleer Prof Broere aan Dr Koorders: „eene dergelijke „onbegrijpelijkheid," zegt hij, „komt niet voort uit eene „tegenspraak, maar integendeel uit een te volkomen har- „monie, uit eene te hooge eenheid der ons met zeker- „heid bekende waarheden. Wij zien — om eene gelijkenis „te bezigen — de menigvuldige stralen, die allen zeer „duidelijk naar het middelpunt verwijzen waaruit zij ge- „schoten zijn, terwijl dat middelpunt zelf van den luister „te schitterend is om door ons waargenomen te kunnen „worden, en wel verre van daarbij grond te hebben, om „het bestaan der stralen te ontkennen, hebben we grond „om het bestaan niet alleen der stralen, die wij zien, maar „van het middelpunt, dat wij niet zien, te bevestigen." [1])

Ditzelfde beginsel nu, waaraan reeds het gezond verstand ons bindt, werd ten allen tijde door de Katholieke Kerk met al hare geloovige kinderen gevolgd, en zij hield, bij de schatting onzer bovennatuurlijke daden, aan beide leerstukken: *de noodzakelijkheid der goddelijke genade* en *het bestaan der menschelijke vrijheid* onveranderlijk vast.

„Maar", zoo gaat de heer van Lennep voort, „ook „dan, wanneer ik in Vondels overgang het werk van „God wil zien, moet daarom die overgang *plotseling* heb-

[1]) *De Katholiek*, Dl XXXII, blz. 134.

„ben plaats gehad? en hebben wij ten deze te doen „met een geval, gelijk staande met dat van den grooten „Apostel, die op eenmaal, van een vervolgenden Saulus, „een geloovige Paulus werd? moet ik daarom vergeten, dat, „behalve in buitengewone gevallen, God door middelen „werkt?" En, na vervolgens een paar voorbeelden tot toelichting zijner meening te hebben ontwikkeld, besluit hij aldus: „En zoo de Apostel verklaart, dat alleen God den was- „dom schenkt, is het ons daarom toch niet verboden, „eenig onderzoek te doen naar den Paulus, die geplant, „en den Apollos, die nat gemaakt heeft."

Na de korte uiteenzetting, die wij boven gaven van de katholieke leer over de genade en den vrijen wil, kan ons antwoord op deze laatste aanmerking, vooraf reeds, voldoende worden opgemaakt. Neen, vooral in het katholieke systeem ligt het niet, de goddelijke daad der genademededeeling, gelijk zij gewoonlijk geschiedt, op te vatten als eene onvoorbereide, plotselinge werking; als het „*fiat „lux*" van den grooten scheppingsdag, als het „*Lazare, „veni foras*", door den Godmensch gesproken, of, om het hier onmisbare voorbeeld niet te vergeten, als de wondervolle roeping van den Apostel der heidenen.

Ongetwijfeld, God, wiens werkkracht, volmaakt gelijk zijn wezen, niet, zooals onze natuur, aan de wetten van opvolging en vooruitgang gebonden is, Hij is bij magte om, in welke orde ook, en wàt Hij zich te doen voorstelle, als bij den eersten slag, zijn gewrocht te voltooijen; behaagt het Hem echter eindige krachten te scheppen en te gedoogen, dat zij zich bij zijnen arbeid aansluiten, ja hare medewerking te willen: dan bindt Hij zich, door eigene keuze, eenigermate aan tijd en ruimte, dan zal Hij, in den regel, die ondergeschikte oorzaken, mede door eigene werking en, gelijk het de natuurlijke vatbaarheden

der eindige kracht vorderen, naar de wetten van opvolging, zich zelven laten ontwikkelen, en wordt alzoo, bij de gewone daden van zijn wereldbestier, langzame voortgang eene noodwendige voorwaarde van orde, voegzaamheid en schoonheid.

Wie zou niet aannemen, dat God in één ondeelbaar oogenblik, door één enkel wilsbesluit, aan zijn heerlijk scheppingswerk, tot den verhevensten levensvorm toe, volkomen ontwikkeling had kunnen schenken? en echter, eerst op den zevenden dag wilde Hij rust nemen van zijnen arbeid; want Hij achtte het overeenkomstig zijne goddelijke wijsheid, dat aanstonds de door Hem in 't leven geroepen krachten zijne almagt openbaarden door zich, elke op hare plaats, en, naar de door Hem gestelde wetten, dienstbaar te maken aan de vorming en voltooijing des heelals.

Op gelijke wijze laat God, die immers *alles naar maat, getal en gewigt regelt* [1]) niet slechts bij zijne natuurlijke, maar ook bovennatuurlijke werkingen, in den regel, een langzamen voortgang, een trapsgewijze ontwikkeling plaats hebben, die wel verre van Hem als oorspronkelijk beginsel, eerste oorzaak en hoogsten leider van het leven en den gang der dingen te verduisteren, juist de glorie Zijner wijze en oppermagtige voorzienigheid des te luider verkondigt.

Reikhalzend naar den beloofden Verlosser smeekte de Profeet: „Dauwt hemelen van boven, en dat de wolken den „Regtvaardige regenen!" maar hij liet aanstonds volgen: „dat de aarde zich opene en den Verlosser voortbrenge!" [2]) en in dat verheven woord van profetische begeestering wordt ons geheel het plan der goddelijke heilsorde

[1]) Wijsh. XI, 21.
[2]) Isaï. XLV, 8.

verklaard. Tijd èn eeuwigheid, God èn mensch moesten zamenwerken: niet de hemel alleen moest den Verlosser voortbrengen, ook de aarde moest zich openen. De hemel bereidde de komst van den Messias voor in milde en telkens rijkere uitstortingen van genade, de aarde door de verzuchtingen en tranen der heiligeu totdat, zegt Lacordaire, „*d'Adam à Noé, de Noé à Abraham, d'Abraham à David,* „*de David à Marie le sang de l'homme se fût assez purifié* „*dans la douleur et la vertu pour présenter au Verbe sans* „*tache une chair à laquelle il pût s'associer, dans laquelle il* „*voulût souffrir; avec laquelle il dût et voulût sauver l'u-* „*nivers.*" [1])

Aan dat begin der Verlossing beantwoordt geheel hare verdere geschiedenis, en de Godmensch, die „vol van ge- „nade en waarheid", tot aan de voleinding der eeuwen, persoonlijk met zijne Kerk verblijft, roept alle geslachten der aarde en geheel de reeks der zich langzaam verdringende eeuwen op, om achtereenvolgens hare levende steenen te komen aanbrengen, ter voltooijing van dien reusachtigen bouw, van dien grootschen tempel, die het gemeenschappelijk kunstwerk zijn moet van God en den mensch.

Ziedaar, hoe wij, Katholieken, de gewone mededeelingen der bovennatuurlijke genade begrijpen. Zeker, God blijft vrij, om in de door Hem gestelde orde, naar welgevallen in te grijpen en, waar de beschikkingen zijner wijsheid het vragen, van tijd tot tijd meer zigtbaar de kracht van zijn arm te toonen; meestal echter schikt Hij zich niet alleen naar de eigenaardigheden der eindige oorzaken, maar bedient Hij zich zelfs van haar in ruime mate tot bereiking van zijn heilig doel: en nooit, ook bij de meest snelle inwerking zijner genade, doet Hij den mensch

[1]) *Conférences de Notre Dame de Paris.* Tom. 3, Tom. 3, p. 499.

geweld aan in de persoonlijke vrijheid, die Hij hem zelf heeft geschonken. Neen, zij vergrijpen zich derhalve aan de kerkelijke opvatting niet, die, bij voorbeeld, om de zegepraal van het geloof en de leer van het Christendom, die bovennatuurlijke en wondervolle vernieuwing van het aanschijn der aarde, te verklaren, mede op de groote feiten der bloot menschelijke geschiedenis verwijzen, en vooral de ineenstorting van het Westersche Rijk en de verschijning in Europa dier reusachtig sterke, maar onontwikkelde en onbedorven barbaren uiterst gunstige gebeurtenissen noemen voor de plannen van Gods verlossende liefde. En wie heeft het ooit den grooten Bisschop van Meaux als eene feil aangerekend, dat hij zijne voorspelling van de bekeering der Engelsche natie — die wij, God zij eeuwige lof, sinds meerdere jaren, met eigen oogen, in vervulling zien gaan — wel niet alleen, maar toch tevens op bloot menschelijke redeuen grondde? *„Une nation si „savante"*, schrijft Bossuet, *„ne demeurera pas longtemps „dans cet éblouissement: le respect qu'elle conserve encore „pour les Pères, et ses curieuses et continuelles recherches „sur l'antiquité, la ramèneront à la doctrine des premiers „siècles..... Enfin les temps de vengeance et d'illusion pas- „seront et Dieu écoutera les gémissements de ses saints."* [1])

Bij de leiding ook van bijzondere personen pleegt de goddelijke wijsheid dienzelfden weg te volgen. Hoe toch zien wij, in den aanvang der tweede christelijke eeuw, den wijsgeer Justinus allengs en op hoogst natuurlijke wijze komen tot de leer des heils? Zijne ziel dorstte naar waarheid, en rusteloos zocht hij haar in de wijsgeerige scholen; noch Pythagoras echter, noch Aristoteles, noch Zeno bevredigden zijn geest, en, als hij nu

---

1) *Histoire des Variations*, Livre VII.

ten laatste ook Plato's verheven systeem te vergeefs had doordacht, en hem alle vertrouwen op menschelijke wijsheid had begeven, toen eerst stond zijne groote ziel voor het woord der goddelijke genade open, dat, bij eene eenzame wandeling langs het strand der zee, hem geheel onverwacht, door een onbekenden grijsaard werd toegevoegd. Zijn hart ontvlamde van ijver om de profeten en de vrienden van den Christus te kennen, en weldra ontdekte hij, dat alleen de wijsheid des Verlossers veilig en heilzaam was en eene rust aanbood, die, gelijk hij later schreef, „van zoetheid „overvloeit." [1]) Zeker, Monica's moederlijke gebeden en tranen hebben stroomen van bovennatuurlijke genade doen afdalen op het hoofd van haren dolenden zoon, maar, vóór toch Augustinus zijn scherpziend oog voor het licht der katholieke waarheid ontsloot, heeft hij eerst, door de studie der Neo-Platonische wijsbegeerte, zijn geest van het Manichaeisme moeten zuiveren.

Dat de leiding van Gods genade, ten allen tijde, door de Katholieke Kerk zelve aldus werd begrepen blijkt, onder anderen, zonneklaar uit de methode harer apologetische schriften. Open, bij voorbeeld, de *Summa contra gentes* van den H. Kerkleeraar Thomas van Aquinen en, om het ongeloof van zijnen tijd voor de genade te winnen, zult gij hem uit het licht der natuurlijke rede het antwoord zien putten op al de vragen van den menschelijken geest en hem het bestaan van God, de schepping, de Voorzienigheid, de vrijheid en de onsterfelijkheid der ziel met enkel wijsgeerige bewijzen zien staven, alvorens hij onvoorwaardelijk geloof eischt voor de bovennatuurlijke leer van het Christendom. En wat deed dan ook Frayssinous, die in het begin dezer eeuw, als eerste apologeet, in Frankrijk optrad? Met louter

---

[1]) *Dialogus cum Tryphone.* N. 8.

wijsgeerige wapenen ving hij aan de dwalingen des ongeloofs te bestrijden en trachtte hij de harten te heropenen voor de verlorene gave des geloofs.

En hoe kan het anders? De Katholieke Kerk ziet bloot stoffelijke voorwerpen tot dragers der genade in hare heilige sakramenten, en in hare hiërarchie, menschen tot uitdeelers dier bovennatuurlijke schatten verheven: moet zij dan niet aannemen, dat ook natuurlijke middelen de wegen der goddelijke genade kunnen banen? Werd het haar bovendien in de HH. Evangelieverhalen van den blindgeborene, van de Samaritaansche vrouw, van de leerlingen van Emmaus enz. door de handelwijze des Heeren zelven niet duidelijk geopenbaard? En eindelijk, wat toch is de Katholieke Kerk, als zigtbare maatschappij gedacht, wat is zij zelve? is zij eigenlijk, aldus beschouwd, niet het groote natuurlijke middel in de hand Gods om achtereenvolgens de volkeren naar de bronnen der genade te voeren? en blijft, temidden van bederf en dwaling, niet onveranderd hare prediking, als die van den eersten Voorlooper: „BEREIDT den weg des Heeren"?

Maar waarom toch — hoor ik mij vragen — zoo ruime ontwikkeling gegeven aan dit antwoord? waartoe die vloed van bewijsredenen voor eene stelling, die juist door den heer van Lennep, bij zijne gemaakte aanmerking, niet alleen onvoorwaardelijk aangenomen, maar zelfs met nadruk gehuldigd en aangeprezen wordt? Omdat ik, die als katholiek priester, er den hoogsten prijs op stel, dat men mij die echt katholieke overtuiging toeschrijve, tot mijne niet geringe verbazing bevonden heb, dat de heer van Lennep haar in mijn opstel niet schijnt ontdekt te hebben. Inderdaad, ik geloofde haar, bij herhaling, scherp en krachtig te hebben uitgesproken. Op blz. 18 der brochure, onder anderen, schreef ik.... „ik zal mij bepalen tot de aanwijzing dier gezigts-

„punten, die mij toeschijnen het helderst licht over de „gebeurtenis te werpen, en den gewigtigen omkeer in des „Dichters zieleleven *op de natuurlijkste wijze verklaren*". En, op blz. 37, „De genade Gods werkt, in den regel, zacht, „en zij geleidt elken mensch, zonder zijne persoonlijke vrij„heid te dwingen, *ordelijk langs den voor hem eigenaardigen „weg*". En wat was — om hier in geene overtollige bijzonderheden te treden — geheel den loop van mijn eigen betoog door, naar ik meen, zigtbaar mijn toeleg? immers Vondel's volle persoonlijkheid te plaatsen èn tegenover het Protestantisme van zijnen tijd èn tegenover de Katholieke Kerk. Ik mogt daarbij zijn gemoedsaard, zijne zeldzame verstandsgaven, zijn genialen kunstaanleg niet vergeten; welnu, ik heb ze allen op hunne plaats doen gelden. Zijne studiën en zijn dichterlijke arbeid waren daarbij hoog te waarderen, maar, werden ze dan ook niet als eene gewigtige omstandigheid in het licht gesteld? Zijne zamenwoning met eene beminde dochter, die katholiek was, zoowel als zijn omgang met katholieke vrienden waren inderdaad bijzonderheden, die niet buiten schatting mogten blijven, en ze werden dan ook door mij geenszins over het hoofd gezien.

Terwijl ik echter op deze wijze feitelijk erkende, dat waarlijk — gelijk de heer van Lennep in zijne aanmerking schrijft — „God hem [Vondel] onder omstandigheden ge„plaatst heeft, die medewerkten om hem tot het Paus„dom te brengen", hield ik mij verre van de beteekenis aller medewerkende omstandigheden *op gelijke lijn* te plaatsen, trachtte ik duidelijk het onderscheid te doen uitkomen tusschen *verwijderde* en *onmiddelijke* invloeden, inzonderheid tusschen de volstrekt verschillende begrippen: *aanleiding* en *beweeggrond*, die door den heer van Lennep, bij de behandeling dezer belangwekkende kwestie, zeer ten

onregte, vormelijk en met name worden geïdentifiëerd. [1]) Maar hier dan ook ligt de sleutel des geheims, hier biedt zich van zelf het verklarend raadselwoord aan. Neen, nooit zal ik het gelooven, zulk eene onlogische vereenzelving van scherp uiteenloopende hoofdbegrippen kan onmogelijk den geest beheerschen van eenen schrijver, als de heer van Lennep, tenzij alléén in oogenblikken, waarin zijne pen minder door het redenerend verstand dan door de stemming van het hart wordt bestuurd.

En waarlijk, in dien toestand schijnt mij de heer van Lennep, bij geheel de behandeling van Vondel's geloofsverandering, zonder het vermoedelijk zelf te bemerken noch te willen, kennelijk verkeerd te hebben; en met het oog daarop durfden wij hem „onbevoegd" noemen voor de verklaring van het feit en schreven we in den aanvang van ons opstel [2]) dien volzin, waarin — zoo hij los en buiten verband met den verderen zamenhang wordt beschouwd — alleen de grond kan gevonden worden voor geheel de aanmerking, door den heer van Lennep in zijn antwoord gemaakt. „Wat dan", vroeg ik, „meenen wij „den heer van Lennep tot schuld te mogen aanrekenen?" en ik liet volgen: „dat hij in de beschrijving der geschie- „denis verder gegaan is, dan de *bloote vermelding van het „feit*; dat hij zich aan eene *pragmatische* behandeling van „gebeurtenissen gewaagd heeft, wier uiterlijke verschijning „hij kon waarnemen, doch voor wier verklaring hij zich „onbevoegd had moeten achten; dat hij van het *onbegrepen „feit* beproefd heeft *de laatste reden* te geven; dat hij zich

---

[1]) Mr J. van Lennep. *De Werken van J. van Vondel in verband gebracht met zijn leven* Verg. Dl 4, blz. 1, regel 2, met blz. 3, regel 28.

[2]) *De Katholiek* Dl LI, blz. 358, of in de brochure *Vondel's overgang tot de Katholieke Kerk* enz. blz. 7.

„niet vergenoegd heeft met de „*casus eventusque rerum*", „maar tot de „*ratio causaeque*", gelijk de vermaarde ge- „schiedschrijver der oudheid zegt, gepoogd heeft door te „dringen, zoodat hij" enz. enz.

Beteekenen deze woorden, dat ik Vondel's geloofsverandering alleen aan eene onvoorbereide, *plotselinge* inwerking der genade toeschrijf? dat *elk onderzoek* naar de *natuurlijke wegen*, die hem geleidelijk tot dien overgang voerden, door mij onvoorwaardelijk wordt ten kwade geduid? Maar wat was mijn eigen betoog toch anders dan eene „aanwijzing dier gezigtspunten, die mij toeschijnen „den gewigtigen omkeer in des Dichters zieleleven *op de „natuurlijkste wijze te verklaren*"? Ik ware derhalve, door in dien zin te spreken, met mij zelf in strijd geraakt. Neen, wel verre van zulk onderzoek, uit den aard der zaak, afkeurenswaardig te achten, schijnt niets mij meer aanprijzing te verdienen, ken ik niets overtuigender voor het geloof, niets meer verheffend voor het geheele zieleleven dan juist den overgang van uitstekende persoonlijkheden tot de Katholieke Kerk, in waar en helder licht gesteld: soortgelijke uiteenzettingen leveren de heerlijkste bladzijden der kerkelijke geschiedenis en de krachtigste apologie der katholieke waarheid. Wie zou, bij voorbeeld: opregte en Godzoekende mannen als Hugo de Groot, Clarus, Daumer, Lämmer op hunnen weg naar het Katholicisme, gelijk die destijds op treffende wijze in dit maandschrift geschetst werd, nadenkend kunnen volgen: wie de lange en schitterende rij van bekeerlingen, die onlangs Rosenthal ons in zijne *Convertitenbilder* aanbood, met heiligen ernst kunnen gadeslaan en vergezellen op hun togt naar de Stad op de bergen gebouwd, zonder, bij die boeijende tooneelen, der menschelijke natuur in langdurige en pijnlijke worsteling en der eindelijk zegepralende genade, in

het diepst der ziel te worden aangegrepen en zich vaak sterker ontroerd te gevoelen dan bij de wondervolle opwekking van Lazarus uit den dood, of de plotselinge verandering van Saulus in Paulus?

Geheel ten onregte dan ook heeft de heer van Lennep een te wijden zin in mijne woorden gelegd en algemeen toegepast, wat door mij uitsluitend van zijne wijze van behandeling was bedoeld en gezegd.

Maar waarom dan meende ik het hem tot schuld te mogen aanrekenen, dat hij zich niet bepaald had *tot de bloote vermelding van het feit* en zich *aan eene pragmatische behandeling* had gewaagd? Laat mij — onder betuiging dat alle onbescheidenheid buiten mijne meening ligt — zonder omwegen en geheel vrij mijn gevoelen mogen uitspreken: omdat, durf ik zeggen, de heer van Lennep had moeten begrijpen, dat hem, voor zulk eene behandeling, de eerste en onontbeerlijke voorwaarde ontbrak: omdat de heer van Lennep geene sympathie gevoelt voor het Katholicisme: omdat hij de Katholieke Kerk, in haar eigenlijk wezen, noch kent, noch bemint. Ten gevolge daarvan was hij volstrekt buiten staat zoowel om de natuur en de kracht der werkende oorzaken naauwkeurig te schatten als om den omvang der psychologische effekten getrouw te berekenen en moest hij er natuurlijkerwijze toe komen om, daar zijn geest de werkelijkheid niet zag, de fantasiën van het bevooroordeeld hart te volgen en beurtelings der geschiedenis, beurtelings het verstand zelf geweld aan te doen, door nu eens, gelijk wij boven aanstipten, *aanleiding* en *beweeggrond* te verwarren, dan weder, zoo als we in ons opstel toonden, als beweeggrond in rekening te brengen, wat in baren strijd is met Vondel's grootsch karakter, gelijk het ons door den heer van Lennep zelf in zijne uitmuntende Prachtuitgave geteekend werd.

In de inleiding zijner *Kirchengeschichte* [1]) schreef de geleerde Dr Möhler: *„wer künstlerische Productionen „beurtheilen will, musz künstlerischen Sinn haben; er weisz sie „sonst nicht zu würdigen. Es weisz Niemand das Schöne aus „einem Gemälde herauszufinden, der keinen besondern Sinn „dafür hat, und dessen Sinn, wenn er auch einen dafür haben „sollte, nicht wenigstens schon einige Uebung erworben hat. „Gerade so verhält es sich nun auch mit der christlichen „Geschichte, es sind Aeuszerungen, Darstellungen, Offenba- „rungen des christlichen Geistes, in dessen Mitte wir uns befin- „den müssen, wenn, was aus ihm heraus sich entwickelt, von „uns aufgefaszt und gehörig beurtheilt werden soll.*"

Deze woorden van den beroemden Duitschen theoloog, waarmede wij eindigen, behoeven uiteenzetting noch toelichting: al werden zij met het oog op de groote geschiedenis aller katholieke eeuwen en volken geschreven, ze blijven toch — wie zou het miskennen? — bij de beoordeeling van elk individu, in gelijken zin toepasselijk. Het zij ons vergund ze den heer van Lennep aan te bieden als de eenvoudige maar grondige verklaring, waarom hij in de waardering van Vondel's daad, bij zijne geloofsverandering, onmogelijk heeft kunnen slagen, en waarom zijne pragmatische behandeling van dit hoogst belangwekkend feit in des Dichters leven — al overtreft ook zijne bewerking die van de meesten zijner voorgangers — noodwendig buiten harmonie is gebleven met den hoogen adel en de fierheid der gestalte, waarin hij ons, overal elders, Neêrlands Hoofddichter schetste, en met het diepe gevoel van eerbied, dat hij, tot op den feestelijken dag der standbeeldplaatsing toe, voor Joost van den Vondel, èn als dichter èn als mensch, zoo herhaaldelijk en zoo krachtig uitsprak.

---

[1]) *Historisch-politische Blätter, Band IV.*

BRIEVEN VAN PAUSELIJKE ZOUAVEN.

IX.

De Feesten van 29 Junij 1867. De Cholera te Albano.

Het jaar 1867 was door Pius IX aangewezen als een jubeljaar niet enkel voor de H. Stad maar voor geheel de katholieke wereld. Met eene kalmte en gerustheid, alsof er geen enkel gevaar in de naaste toekomst meer dreigde, zond de hoogbejaarde, maar altijd mannelijke grijsaard eene uitnoodiging aan alle Bisschoppen der aarde om het groote eeuwfeest der Apostelen aan hunne roemrijke graven met Hem te komen vieren. Het scheen echter, dat in plaats van dit grootsche denkbeeld, veeleer de booze plannen van de vijanden der Kerk zouden verwezenlijkt worden. Naauwelijks toch was het jaar begonnen, of de oorlog dreigde aan alle hoeken van Europa gelijktijdig te zullen ontbranden. Niemand derhalve zou den Paus ter hulp snellen, om den laatsten beslissenden slag af te wenden; en zich zelven te redden, dat vermogt Hij niet. Het kon dus wel niet anders, of lang, voordat Pius op den vastgestelden feestdag door vijfhonderd Bisschoppen omringd in den prachtig versierden Sint Pieter zou worden binnengedragen, moest het aan de Revolutie gelukt zijn, den eeuwenouden troon van den koninklijken Opperherder der Kerk te doen vallen, om zelve zegevierend de trappen van het Kapitool te beklimmen. Doch de Heilige Vader stond niet alleen, al hadden ook de Franschen Hem verlaten, al waren de Vorsten van Europa onwillig of onmagtig

om Hem te helpen. De goddelijke Voorzienigheid zond Hem de Zouaven; en wij durven gerustelijk beweren, dat de katholieke wereld het aan die heldhaftige jongelingen grootendeels verschuldigd is, indien zij ongestoord en met allen mogelijken luister de plegtige feesten der maand Junij te Rome, den vasten burg der katholieke eenheid, heeft kunnen vieren.

Uit de talrijke brieven, waarin de Zouaven die feesten beschrijven, kiezen wij den volgenden, welke ons tevens de bijzonderheden verhaalt, van den togt, door twee broeders naar de H. Stad ondernomen. Een hunner schrijft uit

Viterbo, 20 *Julij* 1867.

Bijna had ik alle hoop opgegeven, om bij gelegenheid van het 18e eeuwfeest, de feesten te Rome te kunnen bijwonen. Ik had alle moeite gedaan om permissie te krijgen, doch te vergeefs: er waren er zoovelen, die door bloedverwanten of geestelijken uit hun vaderland, naar Rome ontboden waren, dat de kolonel geene billetten meer durfde afgeven. Men vreesde, dat door ons vertrek de kompagniën te veel verzwakt zouden worden en de briganten, die wij in den laatsten tijd met veel moeite in Toskane hadden teruggedreven, den baas zouden gaan spelen. Gij kunt ligt begrijpen, dat het mij razend speet het groote feest niet te kunnen bijwonen; er was echter niets aan te doen en reeds troostte ik mij met de gedachte: hoe meer opoffering, hoe meer verdiensten, toen op het alleronverwachtst een telegram uit Rome aan den kommandant vrijheid gaf, om van elke kompagnie, nog tien man naar Rome te laten gaan. Felix en ik waren bij dit getal. Had ik een paar dagen vroeger verlof gekregen, dan was ik te voet naar Rome gegaan; nu echter moest ik, om er op tijd te zijn, rijden – en er was geen rijtuig meer, geen enkel plaatsje in de diligence. Dus bleef mij niets anders over dan de spoortrein door Piëmont en die is voor de militairen verboden. Wij besloten echter het te wagen en namen plaats op de diligence naar Orti, die met zes paarden bespannen, 28 Junij 's morgens ten 7 ure Viterbo verliet; wij zaten bovenop. Tegen elf uur waren wij te Orti, waar dadelijk door de

gendarmen onze passen afgevraagd werden, die wij hun vertoonden. Ook vroegen zij ons, of wij wel wisten, dat deze lijn voor ons verboden was; wij antwoordden, dat wij permissie hadden van den plaatskommandant. Dit was hun goed; zij raadden ons echter aan de waggons niet te verlaten, om niet met de Piëmontesche politie in aanraking te komen. Weldra kwam de trein van Florence aan, die 46 wagens telde en stampend vol was; het gelukte ons echter plaats te krijgen. Onze reisgenooten, bijna alle Piëmontezen, keken ons aan alsof wij uit de lucht kwamen vallen; doch niemand zeide een kwaad woord. Zij werden zelfs zeer spraakzaam en wilden alles van ons weten: van den Paus, van het pauselijk leger, van ons vaderland enz.; wij zeiden natuurlijk niet meer dan wij kwijt wilden wezen. Op het laatst moesten wij met hen eten en drinken: zij gaven ons heerlijk gebak, gebakken visch, wijn enz. Ondertusschen waren wij Piëmont ingestoomd. Aan de twee eerste stations had men ons niets gezegd; de soldaten, die daar stonden, keken ons wel vreemd aan, maar zeiden niets. Doch aan het laatste station kwamen twee grenadiers aan het portier en vroegen zeer brutaal: van waar wij kwamen en wat wij gingen doen; waarop ik hun heel bedaard ten antwoord gaf, dat ik hen niet verstond. Nu gingen zij heen, maar keerden spoedig met den luitenant terug, die onze passen vroeg; hij keek ze in, vroeg wat wij te Rome gingen doen en wenschte ons veel genoegen. Om half vier arriveerden wij te Rome. Daar was wat te koop: het krioelde bij den weg van rijtuigen en menschen en, zag men vroeger hier veel geestelijken, thans waren er bijna evenveel als burgers.

Toen wij in de kazerne Serristori een logies opgezocht hadden, begaven wij ons naar Sint Pieter. Het is onmogelijk eene juiste schets van de versieringen te geven; men wist niet, wat het eerst te bewonderen: de heerlijke schilderstukken, de schoone draperiën, de honderden schitterende kroonen. Het front was geheel met groen behangen en daar tusschen had men drie groote vanen aangebragt. Op het middelste zag men de kruisiging van den H. Petrus; op dat ter regterzijde den marteldood der Martelaars van Gorkum; op dat ter linkerzijde de krooning in den hemel van de andere nieuwe heiligen. In het portaal der kerk hingen vijf groote schilderstukken, de martelingen der verschillende heiligen voorstellende. Boven den hoofdingang was tusschen rijk behangsel van rood fluweel en witte zijde eene afbeelding geplaatst van het eerste graf van den

H. Petrus. De kapellen al verder en de zijbeuken waren alle gedrapeerd met roode zijde, omzoomd met gouden franjes, terwijl in elken boog een vaan hing met eene voorstelling uit het leven der nieuwe heiligen. Ook de kruisarmen waren met rood en goud behangen; daar zag ik verschillende wonderen, door de voorspraak dier heiligen verkregen. Het achtergedeelte van de kerk was als in een troonzaal herschapen: de wanden waren met rijke tapijten behangen, de achtergrond, waar de pauselijke troon stond, met rood fluweel en gouden versierselen: boven den troon was eene groote vergulde ster, door eene menigte engelen gedragen, waarin eene afbeelding der Allerheiligste Drievuldigheid. Het graf van den H. Petrus was met bloemen getooid en in het rond stonden zes reusachtige kandelaars, ieder met meer dan honderd kaarsen. In het midden der kerk hing een Sint-Pieterskruis, door een glazen kroon gevormd; daarboven het pauselijk wapen. Op de lijsten stonden op eenigen afstand van elkander engelen, die bloemenslingers vasthielden; duizenden kaarsen daar tusschen en door het middenschip honderden glazen kroonen in allerlei vormen. Op den vooravond van het feest waren de kerk en de koepel prachtig verlicht.

Den volgenden morgen, den morgen van den grooten feestdag, stroomde het volk reeds om 4 uur naar de kerk; ook wij maakten, dat wij present waren, en ofschoon het al vrij vol was en de troepen reeds hun kordon voor de processie getrokken hadden, kregen wij toch nog een beste plaats, vlak achter de soldaten. Ten 7 ure was de kerk stampvol; wie er in was behoefde er vooreerst niet aan te denken om er weder uit te komen: men kon er geen kat bij zijn staart uithalen. Een uur later nam de processie een aanvang. Voorop gingen de herauten met de pauselijke wapens; achter hen volgde een groot vaan van den H. Leonardus a Porto Mauritio, gedragen en omgeven door paters van zijne orde, en zoo vervolgens van al de nieuwe heiligen; dat van de Martelaars van Gorkum was het tweede, waarvan de kwasten gedragen werden door bloedverwanten dier heiligen. Nu kwam er eene onafzienbare rij van geestelijken: koorheeren, kanunniken, penitentiers, kamerheeren en ceremoniemeesters, vervolgens bijna 500 bisschoppen van alle natiën en uit alle landen der wereld. Vooral de Oostersche Bisschoppen muntten uit door den rijkdom hunner kleeding: hunne kroonen, mijters en koorkappen schitterden van goud en edelgesteenten. De

Chinezen, zag ik, droegen schoenen met groote krullen er aan. Eindelijk verschenen de kardinalen, zesenveertig in getal, en ten laatste zijne Heiligheid, gezeten op een prachtigen troon en door acht kamerdienaars gedragen. Achter den H. Vader gingen de Senatoren van Rome, de prinsen, de gezanten, de hoofdofficieren enz. enz. Het had juist anderhalf uur geduurd, eer de stoet mij in zijn geheel was voorbijgetrokken. Toen iedereen zijne plaats had ingenomen, kwam een der prelaten voor den troon van zijne Heiligheid en verzocht, dat de H. Vader zich gewaardigen zoude de heiligverklaring uit te spreken; dit werd tot driemalen toe herhaald en na ieder verzoek de *Veni Creator* of de Litanie van alle Heiligen gezongen met verscheidene gebeden. Eindelijk, toen de stukken waren voorgelezen, stond de Paus op, sprak de heiligverklaring uit en hief onmiddelijk daarna den lofzang *Te Deum* aan. Honderd kanonschoten werden gelost en alle klokken geluid. Het was verrukkelijk!

Bij de vele plegtigheden dier dagen waren de Zouaven niet enkel toeschouwers. Bij voorkeur werden zij uitgekozen om de orde op de openbare plaatsen en in de kerken te handhaven; en dan wonnen bij dergelijke gelegenheden onze dappere jongelingen door hunne bescheidenheid en voorkomendheid de liefde van inwoners en vreemdelingen. Doch ook de voornaamste eereposten werden aan hen toevertrouwd. Zoo vormden zij, op uitdrukkelijk bevel van den Heiligen Vader, dag en nacht eene eerewacht om den zetel van den H. Petrus, die in eene der zijkapellen van de St Pieterskerk gedurende den achtdaagschen feesttijd was uitgesteld; dáár stonden de Zouaven geheel op hunne plaats. Zij verdienden eveneens ten volle de onderscheiding, om in de processie met het H. Sakrament zoo digt mogelijk aan de zijde van den Paus te gaan en Hem op den feestdag der Apostelen bij zijnen zegetogt van het Vatikaan naar den Sint Pieter te begeleiden. Immers zij waren de beproefde en trouw bevondene verdedigers der regten van den H. Stoel en van het erfgoed van den

H. Petrus; aan de geloovigen van Rome gaven zij dagelijks in zoo menige kerk een indrukwekkend voorbeeld van diepen eerbied en teedere godsvrucht jegens het Allerheiligste Sakrament; en door den Paus, hunnen Koning en hunnen Vader, werden zij steeds als krijgslieden hoog gewaardeerd, meer nog als zijne kinderen op de eervolste wijze boven anderen onderscheiden. Een eenvoudig maar allertreffendst blijk van die vaderlijke genegenheid laten wij hier volgen. Een Zouaaf schrijft in eenen brief aan zijne ouders:

Ik kan niet nalaten u, als een trek van goedheid van onzen Heiligen Vader jegens ons, het volgende mede te deelen. In de eerste dagen van Julij had ik de wacht op een der posten bij het Vatikaan. De Paus was met een paar zijner kardinalen uitgereden, en, toen Hij terugkwam, zegende Hij ons, terwijl wij, op den grond nedergeknield, het geweer presenteerden. O, Hij lachte zoo vriendelijk en ik hoorde Hem duidelijk het woord: Hollandeezen (*Olandesi*) zeggen. Maar wat gebeurt? de Paus was op zijn best weêr op zijn paleis, of Hij stuurde een van zijne aangekleede knechten met drie heerlijke groote ananassen en taartjes op een zilveren bord. De boodschap was, zeî de knecht, dat wij dit op de gezondheid van den Heiligen Vader moesten gebruiken en vooral den sentinella niet vergeten mogten. Wij waren met ons achten. Ik had wel gewild voor mijn geheele traktement, dat gij eens bij mij op de brits hadt kunnen medeproeven.

Een andere Zouaaf zegt in eenen brief, omtrent denzelfden tijd geschreven:

Men is bang, dat de Garibaldisten met het feest zullen beginnen oproer te maken; maar alles is klaar en wij ook om hen naar behooren te ontvangen. Laten de vijanden maar komen: wij zullen toonen, waarvoor wij hier zijn. Wij hebben alles, alles verlaten om den Vader aller Vaders te beschermen. Die goede Vader rijdt ons nooit voorbij, of Hij lacht tegen ons. O Broeder! het is zulk een schoon gezigt, als er duizenden en duizenden voor Hem nedervallen en juichen en roepen: *Evviva, Evviva Santo Padre!*

Vooral echter mogen wij niet vergeten, dat zijne Heiligheid zoo bij uitstek gunstig over de Nederlandsche Zouaven sprak bij de eerste audiëntie, welke de hoogwaardige Bisschop van Haarlem omtrent denzelfden tijd bij den H. Vader had. Wij lezen dit in eenen brief van een der Nederlandsche pelgrims, die bij het aanbieden van het Album enz. op H. Sakramentsdag tegenwoordig was. *De Tijd* deelde dien belangrijken brief in zijn geheel mede in het nummer van 2 Julij ll. Wij nemen hier de slotregelen over.

„Intusschen moet ik hier nog bijvoegen, dat Z. H. ook „zijne bijzondere tevredenheid heeft uitgesproken over de „Nederlandsche Zouaven. De H. Vader gewaagde van „hun gedrag met den hoogsten lof, hetgeen, naar ik „verneem, Zijne Heiligheid bereids uit eigen beweging had „gedaan bij de eerste audiëntie, die Mgr Wilmer van „Z. H. mogt ontvangen. Ook de Kardinalen Antonelli, „Barnabo en andere prelaten getuigen uit éénen mond, „dat de Hollandsche Zouaven stichten door hun stil en „zedig gedrag en hun godsvrucht en gebed in de kerken."

Tot een der aanzienlijke leeken, welke uit Nederland de feesten bijwoonden, sprak de H. Vader de volgende merkwaardige woorden:

„Wanneer de Hollandsche jongelingen bij mij komen „spreken zij weinig; maar houden hunne oogen strak op „mij gevestigd. En wanneer ik hen in de oogen zie, dan „lees ik daarin bij de meesten, dat het zeer godvreezende „en zedige jongelingen zijn."

Met dankbaarheid en vreugde denken de Zouaven terug aan den onvergetelijken avond van 17 Junij, toen drie Nederlandsche Bisschoppen hen in het eeuwenoude

Colyseum hebben toegesproken. In regt eigenaardigen vorm zal een dappere Noord-Hollander ons een denkbeeld trachten te geven van deze bijeenkomst.

Rome, 18 *Junij* 1867.

Waarde Ouders,

Mijn voornemen was geweest om na het groote feest der heiligverklaring u veel nieuws te schrijven; maar, omdat ik u dan alles niet kan schrijven, heb ik u een klein lettertje vooruit gezonden: want ik kan niet nalaten, geliefde ouders, u mijn schoon en groot geluk kenbaar te maken. Ja, het is onbeschrijfelijk! Gisteren avond den 17^{en} hebben wij, Hollanders, eene kroon en een schild ontvangen, ja een grooten schat voor geheel ons leven. Er is hier een groot gebouw, genaamd het Colyseum, een heel groot gebouw, dat allemaal verwoest is, van boven open en aan de kanten overal in het rond steenen muren. Maar om tot de zaak te komen: daar op den martelaarsgrond zijn wij, Hollanders, bijeen gekomen, want wij waren daar uitgenoodigd door den hoogw. Bisschop van Haarlem, die eenige woorden tot ons wilde spreken. Toen wij daar allen verzameld waren, kwamen er eenige Hollandsche priesters, heeren en dames, waarmede wij ter sprake geraakt zijn; het klonk ons vreemd in de ooren, dat wij door zoovelen onze moedertaal hoorden spreken. Wij stonden in twee gelederen, en bij het binnenkomen van den Bisschop begonnen wij het groote Pinslied met eene treffende stem te zingen. De Bisschop begroette ons met een heel vriendelijk gelaat en had nog twee andere Bisschoppen bij zich, den een van Utrecht en den ander van Turkijë. Nu trad de Bisschop van Haarlem in het midden van ons en begon een stukje te preeken; maar, o geliefde Ouders, dat was voortreffelijk schoon, dat deed ons hart van vreugde kloppen, ja, men zag de tranen over de wangen vloeijen. Het voornaamste was de Bisschop: de tranen vonkelden in zijne oogen en hij sprak met snikkende woorden tot ons over den roem, dien hij hier hoorde van die Hollandsche Zouaven. Ja, vele bewijzen konde hij opnoemen, al was het maar wat hij zelf hier ondervonden en gezien had. Waar kon men de Zouaven vinden? sprak hij. In de kerken, voor het H. Sakrament des Altaars. Het is waar, geliefde Ouders, komt

men 's morgens in de St Pieterskerk, dan zijn er elk kwartier heilige Missen, maar daar ziet men in alle Missen het meest Zouaven, en het gebeurt wel, dat het alleen Zouaven zijn. Daar was de Bisschop zeer over gesticht en het was hem groot aangenaam. Ook had hij het geluk genoten om met den H. Vader te spreken; maar deze getuigde hem, dat de Hollandsche Zouaven zulke brave en godsdienstige jongens waren, dat hij er zich finaal aan vertrouwde Toen de Bisschop geëindigd had, riep hij met luider stem: „Leven de Hollandsche Zouaven", en wij riepen: „Leve de Bisschop van Haarlem! Leve Pius IX!" Na een ommezien begon de Bisschop uit Utrecht, die ook heel aangedaan was, over de martelaren te spreken, die hier op dezen grond gemarteliseerd waren. Ons hing ook nog heel wat boven ons hoofd. Maar wij moesten volharden en, als het was, dat wij ons bloed voor den H. Vader stortten en hier voor het geloof stierven, o dan verdienden wij dezelfde kroon als die martelaars.

En nu kon de Bisschop uit Turkijë ook niet nalaten een woordje tegen ons te spreken. Hij sprak over de gelukzaligheid van de Zouaven, dat zij den Paus zoo goed kenden; in het land, waar hij in verkeerde, was het juist tegenovergesteld. Dat is een ongelukkig land; zij kenden daar den H. Vader niet. O, geliefde Ouders, wat waren die Bisschoppen toch vriendschappelijk tegen ons. Ook heeft de eene Bisschop beloofd, dat hij over ons brieven zou schrijven naar al de kerken over ons volkomen gedrag; dus dan komen wij nog op den preekstoel. Eindelijk hebben wij bij het vertrek nog eens lustig op gezongen.

Ook de hoogwaardige Aartsbisschop van Bostras, Mgr. Steins Bisschop, verzamelde de Zouaven, de waardige zonen van het hem zoo dierbaar Nederland, te Rome om zich henen.

Woensdag, 3 Julij, — aldus schrijft een der Zouaven, — hebben wij eene toespraak gehad van Monseigneur Steins Bisschop. Deze was eene maand lang onophoudelijk met spoortreinen en stoombooten bezig geweest om naar Rome te komen; ik geloof, dat niet veel Bisschoppen zoo ver afwonen. Hij hield eene hartelijke toespraak tot ons, moedigde ons ferm aan, prees ons en zeide, dat in de verre gewesten, waar hij van daan kwam, onze daden en onze opofferingen besproken en gehuldigd werden. Hij vertelde ons ook

veel van de katholieke Iersche soldaten, hoe trouw zij opkwamen om de H. Mis te hooren, hun avondgebed te doen en de oefeningen van de Congregatie bij te wonen. Hij zeide ten slotte, dat hij zeer gesticht was over de Hollandsche Zouaven, bemoedigde ons en wekte ons op altijd zoo te leven, dat wij ons nog op ons sterfbed konden verheugen hier te Rome de Kerk tot ons eigen zieleheil gediend te hebben. Hij schonk ons zijnen bisschoppelijken zegen en gaf aan ieder in het bijzonder zijnen ring te kussen.

Eenige dagen vroeger vinden wij de Zouaven bijeen in de Villa Borghese, bij gelegenheid eener schitterende revue. Een hunner meldde daarover het volgende aan zijne ouders:

Bij de revue is het weder gebleken, hoe de Zouaven door de geheele wereld aangetrokken worden. Des namiddags ten 3 ure was het *réunion*; toen kwamen al de Zouaven, die niet in dienst waren, bij elkander, en onder kommando van onzen beminden Kolonel gingen wij op marsch. Wij trokken de Porta del Populo door en kwamen weldra de Villa Borghese binnen, alwaar de andere troepen reeds gereed stonden. In een oogenblik waren ook wij in de beste orde. Zes verschillende muziekkorpsen begonnen ieder op zijne beurt te spelen, terwijl de Generaal, de Kolonels en andere groote mannen langzaam en statig de troepen voorbij reden. Na de inspectie werden wij per *section* opgesteld om naar de kazerne terug te keeren. Maar gij hadt de geestdrift eens moeten zien van de vreemdelingen, toen de Zouaven voorbij trokken. Het was een wuiven met zakdoeken en hoeden en een onafgebroken roepen: „Leven de Zouaven!" zonder einde.

Zoo had die kleine maar uitgelezene keurbende de bewondering, den eerbied en vooral de toegenegenheid van een ieder voor zich gewonnen. De H. Vader, de kardinalen, de Romeinsche prelaten en priesters, de hoogwaardige Bisschoppen uit Nederland, de honderdduizenden pelgrims, zoowel landgenooten als vreemdelingen, alle hadden slechts één woord om den lof der Zouaven te verkondigen. Zij waren toonbeelden van geloof, van gods-

vrucht en van moed; zij zouden welhaast een niet minder groot voorbeeld geven van heldhaftige liefde.

Vóór en tijdens de plegtige feesten had de goddelijke Voorzienigheid de H. Stad en het pauselijk gebied op eene bijzondere wijze bewaard voor eene ramp, die het geheele Schiereiland van het Zuiden tot het Noorden met slagtoffers overdekte; wij bedoelen de cholera. Reeds in de eerste maanden des jaars stond zij op de uiterste grenzen van het zoogenaamde koningrijk Italië en werd door de Revolutie bijna als eene bondgenoote begroet. Die vreeselijke ziekte immers zou den heiligen pelgrimstogt onmogelijk maken, dien velen uit alle oorden der katholieke wereld vurig verlangden te ondernemen. Gelukte het den Paus het aangekondigde eeuwfeest te vieren, welnu, het zou niet verschillen van die feesten, welke te Rome in zoo groote menigte gevierd worden. Er zouden geene honderden bisschoppen, geene duizenden en honderdduizenden vreemde priesters en geloovigen om Pius henen staan. De Kerk, de Bruid van Jesus Christus, zoude zich niet aan de wereld kunnen vertoonen, getooid met haar veelkleurig bruilofskleed, en rijker dan ooit met hare edelste parelen versierd. En de grijze Opperpriester, de eenige, tegen wien de Revolutie zich onmagtig gevoelde, Hij zou zijn lijdenskelk moeten drinken, zonder dien druppel der vertroosting te mogen proeven. Zoo hoopten en voorspelden de vijanden der Kerk; doch wat gebeurde? De cholera trok weken achtereen in de staten van Viktor Emmanuël van stad tot stad, sleepte in de ééne maand Junij alleen *achttienduizend, achthonderd, drieënnegentig* van zijne onderdanen ten grave, maar stond voor de grenzen van 's Pausen gebied, zonder die te overschrijden. En de pelgrims trokken in digte scharen door die besmette streken heen en keerden even ongedeerd na afloop der feesten uit Rome terug.

De feesten zijn voorbij, en onder dagteekening van 16 Julij schreef men uit de H. Stad:

Van daag heb ik juist geene zeer blijde tijdingen mede te deelen. De goede God heeft ons, zoolang de feesten duurden, genadig van de cholera bewaard. In de laatste acht dagen echter kwamen er eenige, alhoewel hoogst zeldzame gevallen voor; maar sedert drie dagen zijn zij in sommige gedeelten zeer toegenomen.

Ook onder de Zouaven eischte de ziekte eenige slagtoffers en verscheidene van die edele jongelingen hebben blijmoedig en met den goddelijken Wil tevreden hun jeugdig leven ten offer gegeven, dat zij zoo gaarne voor de verdediging van den Paus en de H. Kerk duurder hadden verkocht. Aan den naam en de eervolle nagedachtenis van een hunner geven wij hier eene bijzondere plaats. *Josef Merkelt*, te 's Gravenhage geboren, was theologant aan het seminarie te Warmond, toen hij in het voorjaar van 1866 als pauselijk Zouaaf naar Rome vertrok. Hij overleed aldaar 15 Julij dezes jaars. Wij vinden over hem de volgende regelen in eenen brief:

Gisteren morgen ten 9 ure wilde hij juist uitgaan om als *Caparol d' ordinaire* zijne inkoopen te doen; maar, plotselings door hevige krampen overvallen, werd hij dadelijk naar het hospitaal gebragt en is reeds dienzelfden namiddag ten 4 ure overleden. Hij had de laatste HH. Sakramenten bij volle kennis en met eene voorbeeldige godsvrucht ontvangen en stierf geheel gerust en tevreden.

Hij was een door en door braaf jongmensch, die zich al den tijd van zijn hierzijn even voorbeeldig heeft gedragen en dan ook de algemeene achting zijner oversten zoowel als de onverdeelde genegenheid zijner mede-Zouaven had verworven. Men beminde hem spoedig en een ieder droeg hem gaarne dien eerbied toe, welken men gevoelt aan eene meer dan alledaagsche deugd verschuldigd te zijn. Hij heeft het goede onder de Zouaven door woord en voorbeeld veel bevorderd.

Terwijl de epidémie te Rome aanmerkelijk verminderde, verplaatste zij zich op het alleronverwachtst naar Albano. Albano is eene kleine stad van zeven- à achtduizend zielen, aan het meer van dienzelfden naam gelegen. Niet verre van daar, op de plaats, welke nu Palazzuolo heet, werd ongeveer vierhonderd jaren vóór de stichting van Rome het beroemde Alba-longa, de hoofdstad van het oude Latium, door Ascanius, den zoon van Eneas, gebouwd. Tullus Hostilius, derde koning van Rome, deed in 665 vóór Christus, de stad tot den grond toe verwoesten en de inwoners naar Rome overbrengen. Tijdens den tweeden Punischen oorlog echter, rigtten de Romeinen een versterkt legerkamp op, Castrum Praetorium geheeten, met het oogmerk om den grooten Appischen heerweg te bewaken en des noods te verdedigen. Dit was het begin der nieuwe thans nog bestaande stad Albano. Pompejus de Groote en Domitianus bouwden er prachtige landhuizen, en het was reeds ten hunnen tijde wat het nu nog in onze dagen is: een door de aanzienlijke Romeinen zeer gezocht lustoord. Juist dezen zomer was er een toevloed van vreemdelingen, zooals in geen jaren het geval was geweest. Iedereen achtte zich te Albano veilig voor de cholera, die zich daar nog nooit vertoond had, hoe hevig zij ook in den naasten omtrek mogt woeden. Doch ook politieke doeleinden hadden sommigen dier vreemden daar tezamen gebragt en latere gebeurtenissen geven grond aan het vermoeden, dat er te Albano plannen voor eene revolutie te Rome werden beraamd. Zeker is het, dat eene afdeeling Zouaven bestemd was om daar in bezetting te komen, doch door het stedelijk bestuur van Albano werd geweigerd. Even zeker is het ook, dat men er zich in volle gerustheid aan eene zeer ongeregelde en onmatige levenswijze overgaf. Er werden groote maaltijden aange-

rigt: een zelfs werd er gehouden, waarbij meer dan 300 personen aanzaten. Men spotte er op de schandelijkste wijze met de ziekte; bij het dessert bijv. werden aan vier soorten van zeer verkoelende vruchten namen gegeven als: *cholera grande*, *cholera piccola*, *cholerine* enz. Doch ziet, in den avond van 5 Augustus verhief zich een hevige storm, dienzelfden nacht barstte de cholera uit, en toen de morgen van den volgenden dag aanbrak, waren er reeds meer dan *honderd* slagtoffers aan die vreeselijke ziekte bezweken. Schrik en verwarring heerschte aan alle zijden; men vlugtte naar alle kanten henen, en de toestand van Albano was niet beter af te schilderen dan met dezelfde woorden, waarmede Titus Livius den angst en de radeloosheid beschreef der inwoners van Alba-longa, toen de Romeinsche legioenen in aantogt waren om de stad te verdelgen: „Silentium triste ac tacita moestitia ita defixit „omnium animos, ut, prae metu obliti quid relinquerent, „quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii „alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos „suas, ultimum illas visuri, pervagarentur." Ook nu had die sombere stilzwijgendheid en dezelfde sprakelooze droefheid zich van aller gemoederen meester gemaakt. De een ondervroeg den ander; niemand wist raad, niemand bood hulp. Ook nu stond men, eer men vlugtte, besluiteloos op den drempel van zijn huis of dwaalde in vertwijfeling door zijne eigene woning, niet wetend wat men mededragen, wat men achterlaten zou. Ook nu was een gedeelte van Rome's keurbenden naar Albano op weg; de Zouaven waren in aantogt, geheel onbewust van hetgeen daar plaats greep. Hun offer moest hier eene heldendaad zijn: het gevolg van een kloek, oogenblikkelijk ten uitvoer gelegd besluit, minder de vrucht van een lang overwogen en tevoren berekend plan. Geven wij aan een der helden van Albano het woord.

Albano, 3 *September* 1867.

Nadat ik gedurende een half jaar te Rome was geweest, kwam eensklaps de tijding, dat onze geheele kompagnie, 140 man sterk, ten spoedigste vertrekken moest. Juist was ik op wacht aan de gevangenis van den H. Michaël, toen die tijding kwam. Alles ging met zooveel spoed, dat de manschappen, die op wacht waren, niet eens werden afgelost. Degenen die in de kazerne waren, vertrokken onmiddelijk met onze officieren en onderofficieren naar Vellétri, eene stad op ongeveer 10 uren afstands van Rome. Te middernacht werden de wachten afgelost. Toen wij nu in de kazerne terugkwamen, zagen wij tot onze groote verbazing, dat al onze kameraden vertrokken waren; het getal der achtergeblevenen beliep een veertig. Wij dachten zeker dat er ergens opstand was, en de Garibaldisten eindelijk in aantogt waren; doch toen ik de regte reden er van aan onzen sergeant vroeg, wist hij die ook niet. Den volgenden dag 's middags kwam de tijding, dat wij ons op staanden voet moesten klaar maken en vertrekken, niet naar Vellétri, maar naar Albano. Een paar uur later waren wij met den spoortrein reeds daar. Wij dachten daar een best leven te zullen hebben, en, toen wij bij onze aankomst op verscheidene opene plaatsen groote vuren zagen branden, zeiden wij tegen elkaar: „zij hebben zeker „hier een groot feest van avond". Toch had alles een heel treurig aanzien, en toen wij met ons tweeën onzen luitenant ondervroegen, vertelde hij ons, dat de cholera hier zeer hevig was, en hij zeide, dat wij in de kazerne moesten komen om er meer van te vernemen. In de kazerne werden wij bij elkander geroepen, en toen wij in *carré* geplaatst waren, kwam de luitenant in het midden en sprak ons aan: „Jongens", zeide hij, „Albano verkeert op het oogenblik „in het grootste gevaar. De cholera is hier uitgebroken; er staan „wel honderd lijken. Niemand kan de dooden begraven en de zie„ken verzorgen. Onze liefde tot den evenmensch wordt ter hulp „geroepen; dwingen kan ik u niet; ik vraag mannen van goeden „wil. Ik zelf zal u bijstaan, zoolang ik kan. Wat wilt gij?" Wij riepen allen: „Ja luitenant, wij zijn bereid!" Toen gingen wij aanstonds met onzen braven vaderlijken luitenant naar de kerk, baden daar eenigen tijd in diepe stilte, en stelden ons onder de bijzondere bescherming van de Allerheiligste Maagd. De kardinaal, die hier

Bisschop is, kwam en gaf ons den pauselijken zegen. Wij kregen ook nog eene schoone troostende toespraak van den Kardinaal. Hij zeide in het Fransch tegen ons, dat wij niet vreezen zouden, want dit liefdewerk was zoo aangenaam aan God, en, mogten wij een van allen in het gevaar, dat ons omringde, bezwijken, dan zouden wij zonder twijfel gelukkig zijn. Zijne laatste woorden waren: „Uw „leven geeft gij voor den evennaaste ten offer; God zal er u een „eeuwige kroon voor teruggeven in den hemel". Nu werden op het plein voor de kerk de manschappen afgedeeld. Eenigen van ons gingen naar de huizen der burgers, om de lijken op te zoeken; anderen naar het hospitaal om de zieken op te passen, wederom anderen naar het kerkhof om de dooden te begraven. Twee wagens stonden reeds klaar om de lijken er op te leggen. Ik zelf moest met drie mijner kameraden bij een dier wagens blijven; wij hadden een Italiaanschen voerman. In het eerste huis, waar wij met den wagen stilhielden, zeide de voerman, dat vijf lijken waren. Wij gingen binnen; er was niemand om ons den weg te wijzen; eindelijk kwamen wij boven. Daar lagen vijf lijken, niet gekist, want doodkisten waren er niet; neen, ze lagen bijna naakt op den grond en op het bed. Van de vreeselijke pestlucht kan ik u niet schrijven. Wat moesten wij doen? Wij namen de lijken een voor een op; de een bij het hoofd, de ander bij de voeten, de derde onder de armen, en zoo droegen wij ze geduldig en langzaam naar beneden en legden ze op en naast elkander op den wagen. Zoo gingen wij van het eene huis naar het andere. Daarbij kwam nog, dat wij ze drie en vier verdiepingen hoog moesten halen, en in de meeste woningen waren de trappen zoo smal en slecht dat men goed moest uitkijken om de levenden met de dooden den hals niet te laten breken. Maar het ergste, lieve Oom en Tante, kan ik u niet schrijven. Die arme menschen, zooals zij daar lagen, waren onkenbaar, en het vleesch viel met stukken van het ligchaam af, alsof het met messen afgesneden werd. Zoo ben ik drie dagen achtereen van 's morgens vroeg tot half in den nacht bezig geweest. Den derden dag werd ik 's avonds op eens afgemat en magteloos. Ik werd door eene hevige koorts aangegrepen, waarin ik mijn einde voelde naderen. Allen dachten, tot zelfs de Kardinaal, dat ik sterven zou; maar God verlangde het nog niet, en ik ben nu door zijne hulp weder gezond, alhoewel nog zwak. De beminde Kardinaal echter is zelf als slagtoffer van zijne liefde voor den evenmensch

aan de ziekte bezweken; hij stierf na alle verlatenen bezocht, bediend en getroost te hebben.

Zijne Eminentie de Kardinaal Altieri, Bisschop van Albano, wilde niet sterven, zonder die engelen van liefde, zooals hij de Zouaven noemde, nogmaals gezegend te hebben voor zijnen dood. Hij deed ze zoo talrijk mogelijk in zijn paleis komen, en, toen zij het doodsbed van den heiligen prelaat omringden, dankte hij hen voor al de liefde, waarmede zij zijne laatste zorgen voor het heil zijner kudde gedeeld hadden.

Een andere Zouaaf, die tot korporaal bevorderd, bij de kompagnie te Albano werd overgeplaatst, verhaalt als ooggetuige het volgende aan eenen vriend:

Des avonds den 10 Augustus kwam mijne benoeming af met de tijding, dat ik mij den volgenden dag naar Albano moest begeven. Hierover was ik zeer verblijd: want ik wist, dat daar veel voor den hemel te verdienen was, wijl de cholera er in den hevigsten graad heerschte; zoo hevig, dat er in den tijd van 24 uren 120 à 130 stierven, op eene bevolking van zeven- of achtduizend menschen. Alle hulp was daar dus noodig, want alle inwoners vlugtten, wat zij konden; er waren geene doodgravers, geene ziekenoppassers, ja, het was zoo erg dat de man en de vrouw elkander en de kinderen hunne ouders verlieten. Toen de eerste helft van mijne kompagnie Albano binnenkwam, — hetgeen drie dagen voor mijne komst gebeurde — smeekten dan ook de inwoners de Zouaven om hulp. De een riep: daar hebt gij den sleutel van het huis, mijn vader of mijne moeder of mijne kinderen liggen te sterven, helpt hen; of een ander riep: er liggen daar drie, vier dooden in huis, begraaft hen. En dan vond men lijken, die soms vijf dagen na den dood nog ongekist lagen. Dit was nog zoo, toen ik aankwam; overal hield men ons aan en vroeg ons om de zieken bij te staan en voor de dooden te zorgen.

Bij het kerkhof zag ik op den publieken weg wel tachtig lijken onbegraven liggen, zonder kist en enkelen slechts met een stuk kleed bedekt. Wij hebben wat moeten tobben in den nacht om de lijken

op onze schouders van die kleine trappen te dragen en dikwijls kwamen wij in woningen, waar men niet het minste licht had. Dan zochten wij al tastende naar de dooden; doch de kieschheid laat niet toe, al die ellende te beschrijven. Op vele plaatsen moesten wij daarenboven de hand in den zak steken om ook op die wijze de tranen van weduwen en weezen af te droogen of liever den lijdenden Zaligmaker in hunnen persoon te vereeren. Doch ik dank God, dat Hij mij die gunst en die genade geschonken heeft om te Albano tot zijne meerdere eer en glorie te mogen arbeiden. Het waren droevige bezigheden, maar ongetwijfeld zeer verdienstelijk voor den hemel.

Uit den brief van een Zouaaf aan zijnen broeder in Nederland nemen wij nog het volgende uittreksel over:

Toen wij des avonds laat na eene vermoeijende reis uit Vellétri te Rome arriveerden, gingen wij rusten, doch pas waren wij goed in slaap, of wij kregen des nachts ten twee ure bevel om spoedig naar Albano te vertrekken. Toen wij daar aankwamen, hoorden wij van onze kameraden, dat de cholera den vorigen dag was uitgebroken. De burgers stierven als muizen en werden door hunne medeburgers niet meer begraven; er lagen wel tachtig lijken gekleed en ongekleed op een hoop. Op eens kwam er een berigt in de kazerne; de luitenant riep: „mannen van goeden wil, Voor!" Wij allen vlogen op. Toen vroeg de luitenant, of wij voor de zieken en de dooden wilden zorgen. Gij begrijpt, waarde Broeder, dat wij allen bereid waren. Toen gingen wij met wagen en paard de lijken halen; soms hadden wij er twintig op onzen wagen. Dit was een droevig gezigt. In de eerste dagen werden er wel honderd begraven. Mijn kameraad en ik gingen des nachts de zieken oppassen en des avonds helpen begraven. Ik heb gewaakt in een huis, daar lag eene moeder, eene dochter en een kind, die heel spoedig dood waren; de familie had de woning verlaten. Ach! wat is dat toch droevig. Meestal waren wij alleen met de zieken in huis en, als zij dan kwamen te sterven, dan zochten wij in de kasten om de dooden eenigzins te kunnen kleeden of verkleeden. Met ons beiden droegen wij het lijk van boven en legden het op den wagen. Ik kan het u zoo goed niet schrijven, als ik het zou kunnen vertellen. Als wij buiten de deur kwamen om even wat

lucht te scheppen, dan vroeg de familie, die soms drie huizen ver bleef staan: „hoe is het met mijn vader of moeder, brave Zouaven?" Door de geheele stad worden groote vuren gestookt; daar is hier ook op de hoeken van verscheidene straten het Mariabeeld geplaatst naar gewoonte en voor die Mariabeelden liggen soms 40 en 50 menschen te bidden om genade en ontfermizg; ook in de kerken hoort men den geheelen dag de hulp van de H. Moeder Gods inroepen. Broeder, ik heb wel geschreven, dat wij de kisten en kasten nazochten, maar u moet niet denken, dat wij op den roof gingen; neen, dan zochten wij naar kleedingstukken om die de dooden aan te trekken. Iederen dag staan de burgers aan de kazerne om den bijstand in te roepen van de Zouaven voor de zieken of de lijken, die zij hebben. Wanneer wij over de straat gaan, dan nemen zij hun hoed of pet af en zeggen: „brave Zouaven, viva, de Zouaven!"

Niet altijd echter werd de zelfopoffering en de naastenliefde van die goede jongelingen met zulke bewijzen van dankbaarheid beloond. Somtijds werden zij door de mannen der Revolutie zelfs beleedigd; en toch bleven zij volharden. Een der Zouaven biedt ons een voorbeeld:

Niettegenstaande dit alles, zegt hij, moest men soms de grootste ondankbaarheid ondervinden. Zoo was ik in het hospitaal bij iemand, die binnen weinige oogenblikken voor Gods vierschaar ging verschijnen. Terwijl ik hem zooveel mij mogelijk was verpleegde, gaf hij mij een stoot, dat ik bijna ten onderste boven viel en sprak de gruwelijkste verwenschingen tegen mij uit, daarbij voegende: „ik „hoop dat gij nog eens door den dolk zult omkomen." Zoo zijn er velen in Italië gestorven, vooral in Piëmont, die niets van God hebben willen weten en zoo de eeuwigheid zijn ingegaan. In het hospitaal alhier lag er ook een, die tot het laatste toe niets van God wilde hooren en volstrekt niet wilde biechten. Eindelijk kwam hij nog tot inkeer en liet den Kardinaal komen, die hem biecht hoorde; spoedig daarna is hij gestorven. Denzelfden nacht werd de Kardinaal ook aangetast, die kort voor zijnen dood ons zijnen zegen gaf en ons aanspoorde moed te houden en voort te gaan met de ongelukkigen te helpen. Hij beloofde, dat hij voor ons zoude bidden, wat hij ongetwijfeld nu reeds voor ons doet. Hij is zeer

heilig en kalm afgestorven, met de woorden: *„ik heb voor mijnen „God geleefd, ik ga voor Hem sterven en eeuwig met Hem heerschen."* Den anderen dag 's avonds hebben wij zijn stoffelijk overschot ter aarde besteld, God eerder lovende en het ligchaam vereerende, dan een Onze Vader voor zijne zielerust biddende.

En wat deed Pius IX?

„Allen lof verdienen ook" — sprak Zijne Heiligheid in de Allocutie, gehouden in het geheim Consistorie van 20 September 1867 — „onze aldaar dienstdoende soldaten, „én degenen, die voor de openbare veiligheid wakende „gewoonlijk *Gendarmen*, én zij die *Zouaven* genoemd wor„den, want met volkomen verachting van levensgevaar „hebben zij, vooral in het begraven van de lijken der „afgestorvenen, een schitterend voorbeeld gegeven van „christelijke liefde."

De H. Vader, — zoo gaat de schrijver van een der bovenstaande brieven voort — de H. Vader, onze Koning, heeft vier vaten wijn tot ons gezonden, die wij nog dagelijks op zijne gezondheid gebruiken; ook nog verscheidene flesschen portwijn, die 33 jaren oud was, en die moesten op den dekoratie-feestdag uitgeschonken worden. Gepasseerde week hebben wij onze belooning ontvangen, namelijk de luitenant de Résimont het ridderkruis van de orde van Pius IX, de sergeant-majoor de orde van Gregorius den Groote, twee onderofficieren de orde van den H. Silvester, en wij, ongeveer 40 Zouaven in getal, de gouden medalje. De medalje is buitengewoon schoon; zij is ruim zoo groot als onze Hollandsche gulden en ook ruim zoo dik. De eene zijde prijkt met het borstbeeld van onzen grooten Pius, Paus-Koning. Rondom het borstbeeld staat: PIUS IX PONTIFEX MAXIMUS; aan de andere zijde staat: BENE MERENTI, omgeven met een dikken louwerkrans.

De plegtige uitreiking der ridderkruisen en medaljes geschiedde door den Minister van Oorlog, den Generaal Kanzler in persoon. Met eigen hand hechtte hij de ver-

sierselen op de borst dier edele, hem zoo dierbare Zouaven en vaardigde dienzelfden dag eene Legerorder uit, welke wij hier laten volgen.

LEGERORDER.

27 *Augustus* 1867.

De ontzettende en onvoorziene ramp, welke de stad Albano heeft geteisterd, heeft aan de militairen, dáár in garnizoen, de gelegenheid geschonken om een schitterend bewijs te geven van hunnen ijver en hunne offervaardigheid.

De gendarmerie, altijd gereed waar het op de vervulling van hare pligten aankomt, heeft in deze droevige omstandigheden den meest gewenschten ijver en werkzaamheid betoond. *Het détachement Zouaven, de gevaren evenmin tellend als de vermoeijenissen, heeft het edel voorbeeld van zijnen luitenant gevolgd. Die ware Christen-soldaten hebben* UIT EIGEN BEWEGING *zich verbonden om, met verloochening van hun zelve, aan hunnen evenmensch alle liefdediensten te bewijzen, door de arme zieken te bezoeken en bij te staan en de dooden te begraven.* HET IS EENE SCHOONE BLADZIJDE IN HET GESCHIEDBOEK VAN HUN KORPS.

Zijne Heiligheid, wiens edel hart dergelijke schoone daden van moed en van naastenliefde zoo juist weet te waarderen, heeft zijne hooge tevredenheid daarover betuigd. De Paus heeft den ondergeteekende, Pro-Minister van Oorlog, gelast de namen over te leggen van degenen, die zich het meest hebben onderscheiden, en bij de audiëntie van den 27 heeft het aan Z. H. behaagd de volgende belooningen te verleenen.

Op de lijst, welke nu volgt, staan *drie* korporaals en *vierendertig* Zouaven, die de gouden medalje BENE ME-

RENTI ontvingen. En onder de vierendertig heeft Nederland niet minder dan NEGENTIEN zijner dappere zonen. De namen der Nederlanders onder de helden van Albano moeten herhaaldelijk met dankbare fierheid genoemd en voor het nageslacht bewaard blijven. Zij zijn:

Franciscus	Nozeman,	uit Tilburg.
Matthaeus	Willemse,	„ Beverwijk.
Theodorus	Willemse,	„ Beverwijk.
Henricus	Oremus,	„ Schalkwijk.
Dirk	Mesman,	„ Hazertswoude.
Bernardus	Rijk,	„ Overzande.
Henricus	Hendriks,	„ Nijmegen.
Christiaan	Publikhuizen,	„ Nijmegen.
Henricus	Gerritsen,	„ Nijmegen.
Antonius	van Denters,	
Stephanus	Zweserijn,	
Aemilius	Jansen,	
Willem	van Scheevinck,	
Martinus	Reurings,	„ Groningen.
Joannes	de Bruijn,	„ Utrecht.
Nikolaas	Zuidervliet,	„ Naaldwijk.
Antonius	van Dijk,	„ Amsterdam.
Petrus	Sweers,	„ Malden.
Nikolaas	Koning,	„ Avenhorn.

De namen van *drie* Nederlandsche jongelingen ontbreken. Het zijn de namen van hen die *te Albano zelfs* hebben uitgemunt. Geene aardsche belooning kon vergelden, wat deze drie Nederlandsche Zouaven verrigt hebben. De kroon der onsterfelijkheid werd hun door God geschonken voor het offer van hun leven, dat zij met volle bewustzijn van het dreigend gevaar onverschrokken waagden, om Jesus Christus in den stervenden en gestorvenen evenmensch

des te vrijer te kunnen dienen en des te volmaakter te mogen beminnen. Met diepen eerbied voor hunne heldhaftige deugden teekenen wij de laatste bijzonderheden van hun leven en van hun sterven hier aan.

Henricus Peters, geboren te Beek bij Nijmegen, overleed 5 Augustus.

Jacobus van der Meijden, geboren te Drunen, overleed 8 Augustus.

Gijsbertus Joannes van Ophem, geboren te Alkmaar, overleed 15 Augustus.

De laatste had dagen achtereen, den geheelen nacht nog vóór zijn sterven, tot slechts weinige uren vóór zijnen dood, de arme zieken in het hospitaal verzorgd. Hij bewees hun niet enkel alle mogelijke diensten, maar bereidde hen op de allerstichtendste wijze tot sterven voor. De overste der religieuzen, welke tot verpleging der zieken uit Rome naar Albano werden gezonden, zeide, op *van Ophem* wijzend, tot hare medezusters: „Als wij dien jon„geling bezig zien, kunnen wij de armen wel over elkan„der kruizen en hem bewonderen; dan doen wij nog on„zen pligt."

De beide eerste hadden vrijwillig post gevat op het kerkhof, om het gevaarlijkste liefdewerk te verrigten, dat de stad aanbood. Zij ontvingen al de aangevoerde lijken en legden die met de handen in een grooten grafkuil, die met zerken gedekt was. Zoo dikwerf er eene bezending aankwam, werd een zerk opgeheven, en verkeerden zij beiden in de ergste besmetting der tot ontbinding overgaande lijken. Was hunne taak verrigt, dan knielden zij neêr in de kapel en zaten daar te bidden, totdat eene nieuwe bezending aankwam, om zich dan op nieuw in de besmetting te begeven. Zij verrigtten, verhaalt *De Tijd*, dit vreeselijke liefdewerk met zoo groote kalmte dat de luitenant

de Résimont twijfel moet hebben opgevat, of zij wel eenige bewustheid hadden van het gevaar, waaraan zij zich blootstelden. Hij zeide hun daarom: *„Jongens, weet gij „wel, dat gij u aan het grootste gevaar waagt?"* En wat was het eenvoudig maar voortreffelijk antwoord? *„Jawel, „luitenant; maar wij zijn klaar."*

Wij zijn klaar! Wie is in staat al het verhevene te doen gevoelen van dat woord, dáár te Albano, op dat kerkhof, aan den rand van dien grafkuil, in het aangezigt des doods, vast beraden uitgesproken! *Wij zijn klaar!* om te sterven, ver van ons vaderland en van allen die ons dierbaar zijn, binnen weinige uren, aan eene korte smartvolle ziekte, in den vollen bloei van een jeudig krachtvol leven! *Wij zijn klaar!* wat is de dood, wat het leven; wat is de aarde, wat de hemel; wat is het offer, wat het loon voor zulke jongelingen!

Aan de eene zijde van Albano, naar den kant van l'Aricia, staat in de nabijheid der kerk, aan de Allerheiligste Maagd toegewijd, een groot monument van 45 voet in het vierkant. In het midden en op de vier hoeken stonden vroeger ronde zuilen, die 10 voet in de doorsnede houden; thans zijn er slechts twee overgebleven. Die overblijfselen, met heesters en mos bewassen, vormen eene zeer schilderachtige ruïne, algemeen bekend onder den naam van het graf der Horatiussen en Curiatiussen [1]). Daar rusten de helden

[1]) Onder de regering van Tullus Hostilius waren de Romeinen in een oorlog gewikkeld met de inwoners van Alba-longa. De aanvoerder der Latijnen kwam met den Koning van Rome overeen, dat niet de beide legers met elkander zouden strijden, maar van weêrszijden drie broeders door een kampstrijd zouden beslissen, aan welk der twee volken de overwinning toebehoorde. De Horatiussen nu waren de drie Romeinsche, de Curiatiussen de drie Albaansche broeders. De twee vijandelijke legers stonden in angstige verwachting tegenover elkander; de kampstrijd begon. Zeer spoedig werden twee der Horatiussen gedood, doch het beleid, gepaard aan den moed van

van Albano; drie broeders, gelijk de helden van Latium en van het oude Rome; broeders als zonen van den dierbaren vaderlandschen grond; broeders als kinderen van onze Moeder de H. Kerk; broeders als onverschrokkene, grootmoedige Zouaven; broeders, vertrouwen wij, als medeburgers der Heiligen in het hemelsch Sion. In groote menigte begeleidden de burgers van Albano met fakkellicht de ligchamen der drie Nederlandsche Zouaven grafwaarts, en weldra zal op last van den H. Vader een sierlijk gedenkteeken de roemvolle namen van *Peters*, *van der Meijden* en *van Ophem* vermelden.

Gelijk de vrome pelgrim, die Loretto bezoekt, naar de vlakte van Castelfidardo gaat om de graven te vereeren van hen, die het Geloof verdedigden ten koste van hun bloed; zoo zal voortaan de Nederlandsche pelgrim inzonderheid, wanneer hij in de H. Stad vertoeft, niet verzuimen naar Albano te gaan en te bidden op het graf van hen, die de christelijke liefde beoefenden ten koste van hun leven. Voor dezen Nederlander is Albano het Castelfidardo der liefde.

---

den eenig overgeblevene, deed welhaast de overwinning naar den kant der Romeinen overslaan. Horatius gedroeg zich alsof hij vlugtte; de Curiatiussen achtervolgden hem en werden van elkander gescheiden, want het verschil hunner wonden had ook de maat hunner krachten ongelijk gemaakt. Aanstonds keerde de dappere Romein op zijne schreden terug en, eer de drie broeders van Alba-longa elkander konden ter hulp snellen, waren zij reeds door het zwaard van Horatius gevallen. Dit geschiedde in het jaar 669 vóór Christus.

VERSCHEIDENHEDEN.

VRIJMETSELARIANA.

II.

NOG EENE MAÇ.·. UITVAARTVIERING.

Toen wij in onze aflevering van Maart 1867 naar authentieke bescheiden eene beschrijving gaven van de potsierlijke uitvaartviering der vrijmetselaars bij den dood van Leopold, den vorigen Koning der Belgen, en de vraag stelden, na opnoeming van verschillende deputatiën der BB.·. daarbij tegenwoordig: „Zou ook Nederland zijne „dwazen naar Brussel hebben afgezonden?" dachten we niet, dat wij zoo spoedig onzen lezers eenige vermakelijke oogenblikken zouden kunnen bezorgen met het verhaal van gelijke voorstelling, in de eerzame stad Zwolle door de loge FIDES MUTUA ten tooneele gevoerd „ter vereering der nagedachtenis van wijlen den A.·. B.·. [Achtbaren Broeder] Eersten Opz.·....." Wij noemen geen namen; *de mortuis nil nisi bene;* maar om onze geloofwaardigheid boven alle verdenking te stellen, verklaren wij, dat onze mededeeling geput is uit het *Jaarboekje voor Nederlandsche Vrijmetselaren, J.·. D.·. W.·. L.·.* 5867. (d. i. jaar des waren Lichts 1867.) [1])

Lagchen we nog eenmaal om de helden van troffel en schootsvel, wij zullen ons later meermalen om hen bedroeven. De BB.·. gevoelen, naar hun zeggen, een vreeselijken rouw, zoo dikwerf een der

[1]) Het schijnt, dat onze afl. van Maart 1867 bij de BB.·. kwaad bloed gezet heeft; althans, wij konden niet, gelijk vroeger, langs den gewonen weg het *Jaarboekje* meester worden.

hunnen het E.·. O.·. (Eeuwig Oosten) binnentreedt; maar de droefheid eener Werkpl.·. klimt, naarmate de afgestorvene hooger in Gr.·. is gestegen. Naast de maç.·. gelijkheid wordt het maç.·. onderscheid van rang in stand en gezag duchtig gehandhaafd. Wat begrijpen de kleine BB.·. dit weinig bij het genot, met Baron A. en Mr B. een vrolijk maal te vieren! Men vergeet *dupe* te zijn bij den toast: Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap!!

Zoo had genoemde loge in den vorigen zomer en herfst twee BB.·. verloren, natuurlijk ook „tot droefheid der Werkpl.·.", maar „beiden hoogbejaard" kon hun „zacht henengaan evenmin onver„wacht als door hen zelven niet voorzien genoemd worden, „hoewel [!] daarom even treffend." De familie van den een verooorloofde aan de BB.·. „zijn stoffelijk overschot de laatste eer te „helpen bewijzen en den A.·. M.·. [Achtbaren Meester] eenige toepas„selijke woorden bij het graf te spreken," terwijl de familie van den ander voor dien maç.·. omhaal wijselijk bedankte.

Maar daar gaat de A.·. B.·. D. J. P..... het E.·. O.·. in. De man schijnt een juweel van een vrijmetselaar geweest te zijn. Althans onder de rubriek *Necrologie* staat van hem geschreven in den Almanak; „Na in 1843 [foei, die profane stijl!] het licht [!!!] „der Orde ontvangen te hebben, werd hij zes jaren later Secre„taris der Loge enz.... Bij een kalmen en helderen geest en in „deugdzamen levenswandel voegde hij een warmen ijver voor den „Tempelbouw." (*Le style c'est l'homme*: zoo vrijmetselaar, zoo stijl, alles lachwekkend; jammer dat zoovele potsierlijke middelen gebruikt worden tot een misdadig doel.) „Verplet door dat verlies," zoo schrijft de verslaggever van de uitvaartvlering, „was het eene „algemeene (!) behoefte voor het hart der leden van *Fides mutua* „dien B.·. in eene plegtige Rouwloge te gedenken en werd deze „bepaald op den 8sten d.·. der 11de m.·. 5866" (d. i. op den 8sten Januarij 1866. De schrijver van genoemde *Necrologie* schrijft verkeerd „1867". De vrijm.·. zal toch den stijl der heiligen wel verstaan?)

Treden wij „ten zes ure na vollen middag van genoemden dag" den Tempel van de loge binnen; want, aangezien wij geene vrijmetselaars zijn, behooren wij ons om het rituëel niet te bekommeren en zijn niet voornemens om „met de leden en KK.·. van FIDES MUTUA „in een afzonderlijk vertrek van hunne Bouwhut", noch „met de „BB.·. Bezoekers benevens de Deputatiën" van andere loges „op het „Voorpl.·." te vertoeven. Het ziet er in den Tempel akelig uit.

Hij is „met zwart behangen en met toepasselijke Symb.·. versierd, „vertoonende zich in het W.·. [Westen] het beeld des doods en in „het midden eene doodskist [ook al] met zwart laken overtogen.... „terwijl [nog] een rouwfloers van de zoldering daarover [vrij overbodig] henenhing," en de „zetel van den ontslapen Br.·., waaraan „zijn bijou was bevestigd, mede [mede] met zwart krip was over„togen, en de geheele Tempel slechts flaauwelijk [ja, wel flaauwelijk!] werd verlicht door spiritus-vlammen [?] in drie antieke lijk„bussen ontstoken."

De vergadering is voltallig; de A.·. M.·. geeft de laatste waarschuwing, en het spel gaat beginnen.

„De BB.·. allen in orde geschaard staande, [Hollandsche ablativ. abs.] werd nu door B.·. B. R., door het orgel begeleid, de volgende „cantate, plechtstatig aangeheven".

Die cantate deelen we mede aan onze lezers, eerstens opdat zij die prachtige mac.·. poësie, en tweedens den praktischen zin van de BB.·. zouden bewonderen; want het rythmus is zoo gekozen, dat het lied ook bij vrolijker gelegenheden best bruikbaar is.

Daar is een klank die ons omzweeft,
Dat men van 't liefste wat men heeft,
Moet scheiden! moet scheiden!
Schoon niets op 't gansche wereldrond
Het hart zoo diep en pijnlijk wondt,
Dan scheiden! dan scheiden!

Wij staren treurig in het rond,
Of soms ons oog ook U nog vond
Te midden, te midden
Van onzen kring. Een zucht ontvliedt
De borst. — De dood, ach, laat zich niet
Verbidden! verbidden!

Schoon ook ons oog U niet moog zien (*bis.*)
Toch willen we onze hulde U biên,
En stamelen tot wederzien,
Tot wederzien. (*ter.*)

„Daarna sprak de A.·. M.·. de vergaderde BB.·. op de volgende „wijze toe:

„WW.·. BB.·.!"

Schrikt niet, lezers, wij schrijven die redevoering niet over; want hoe kort, ons is zij veel te lang, en wij zouden het ergste vreezen voor uwe zenuwen; hoe de toch al geprikkelde BB.·. het uitgehouden hebben, weten we niet; de Belgen zouden zeggen: *Zij zijn doorzaagd.* Wij zeggen alleen: schudt rouw en floers, aandoening en tranen, dood en leven, graf en grasscheut goed dooreen, en gij hebt het voortbrengsel van den man, die den stoel der welsprekendheid bezette. Toch moeten wij melden, dat de redenaar bij de mededeeling, hoe de ontslapen B.·. de eeuwigheid inging met de hoop op de onsterfelijkheid (waartegen de Belgische BB.·. protest zouden aanteekenen) op eens den ontzettenden overgang maakte, kunstig berekend op een volgend licht-effekt. „Waarom zouden wij „dan langer in de schemering verkeeren en niet liever arbeiden „in het volle licht? —

„Ja BB.·.! er zij licht in ons midden."

En eensklaps..... daar staat de Tempel in volle licht! het is om den beroemden Maju van onze kermissen jaloersch te maken. De A.·. M.·. staat verstomd, en terwijl de goede man adem haalt, heffen de BB.·. in koor een lied aan, dat ons deed denken aan het versje van Van Alphen:

Zouden wij den klepper vreezen,
O! die lieve, brave man.....

Zoo vreezen de BB.·. den dood niet!

Na dit treffende lied „hernam de A.·. M.·. zijne rede" en leverde *une petite canonisation* van den overledene, ons bedunkens, op vrij losse gronden; want „de leer der vrijmetselarij" zou hem heilig gemaakt hebben.

Wij weten niet of eene rouwloge, die ten zes uur aanvangt, door minder treurige plegtigheid wordt voorafgegaan. Wij constateren alleen, dat de tongen der BB.·. los zijn, en er in deze loge belangrijk veel gepraat en gezongen werd.

Naauwelijks zweeg de A.·. M.·., of er werd „door de kapel een „quartet aangeheven" en „zoodra de sombere toonen van dit gezang „weggestorven waren, trad de fungerende 1ste Opz.·. voorwaarts „en bijgestaan door de twee oudste BB.·. dezer Werkpl.·. [*Fides mutua*] bragt hij de laatste hulde aan den afgestorven Br.·. en hield, „bij het nederleggen van een immortellen-krans op het zinnebeel„dig graf, met diep bewogen stem eene treffende toespraak." Daarna

komen de Afgevaardigden van andere loges met immortellen aandragen en spreken „hartelijke woorden." Nog eens zingt B.·. R. eene cantate; wijders geeft de B.·. Adjunct-Redenaar eene geheele rede ten beste, die „met innige belangstelling en gespannen aandacht „werd aangehoord, onder zichtbare teekenen van ontroering en broe„derlijk herdenken," en onvermoeid als de BB.·. zijn en ondanks hunne ontroering „stelden zij zich in orde en hieven de laatste [heerlijke!] woorden van het gesprokene aan:

Leer m' O.·. B.·. H.·. [1]) streven
Naar dat Vrijmetselaars leven,
Dat uwe gunst verwerft;
Opdat ik na dit zwerven,
Ook eenmaal moge sterven,
Zoo als de ware Mets'laar sterft."

Zou die geheele rede op zulke verzen staan? „Eindelijk [dat zal gemeend zijn!] besloot de A.·. M.·. deze plegtigheid met de volgende „woorden (die wij niet te best verstaan):

„Het is volbragt!!! wij hebben zulks bewezen aan de nagedach„tenis van onzen B.·. 1sten Opziener, een nuttig burger, een trouw „vriend en B.·., een ijverig Vrijmetselaar. Dank BB.·.! voor uwe „hulp bij die treurige plegtigheid.....

„Komt BB.·. heft nu met mij den nazang aan:

Het is volbragt!
Staak [t] uwe klacht
O! vrije Metselaren
De treurgalm zwijg';
Het offer stijg'
Van uw gewijde altaren."

Het slot is het begin waardig. Na het zwijgen van den treurgalm spoeden de BB.·. zich voort uit den Tempel; de verslaggever zegt niet waarheen; ware het zomer, wij zouden meenen naar het *Logement de 7 Provinciën;* nu welligt naar dat vertrek van het oge-lokaal, waar des winters de BB.·. van het Tempelbouwen uitrusten.

O, hoe waar is het woord van een Belgisch publicist, na de mededeeling van dergelijke dwaasheden:

Les chrétiens flétrissent l'oeuvre comme un blasphème, tous les hommes sérieux la méprisent comme une ánerie.

[1]) Opper Bouwheer.

EENE STEM UIT DEN VREEMDE

OVER

HET UTRECHTSCH PROVINCIAAL CONCILIE VAN 1865.

De *Literarische Handweiser* (October II.) geeft het volgende hoogst gunstige verslag van het onlangs gehouden Nederlandsch Provinciaal Concilie:

„Des te grooter troost verschaft ons een zeer in onze nabijheid gevierd „Provinciaal Concilie: *Acta et Decreta Syn. Prov. Ultrajectensis etc.* „Dit zijn zonder twijfel de uitvoerigste dekreten, welke in den „nieuweren tijd door eene Provinciale Synode vastgesteld en openbaar „gemaakt zijn. Ook daarom zijn ze van groot belang, omdat het „Concilie na het uitvaardigen van de Encyclica „Quanta cura" en „van den *Syllabus* van 8 December 1864 gehouden werd. Deze „beide stukken gezamenlijk noemt het eene „regula apostolica, cui.... „omni veneratione ac pietate adhaerendum." De rijke inhoud is in „tien titels verdeeld; dezelve geeft een schoon getuigenis van den bloei „der kerk, die zich in onze nabijheid bevindt, alsook van de aldaar nog „heerschende strenge kerktucht. Men leze slechts de bepalingen over „het vasten, de gemengde huwelijken en inzonderheid eenige veror„deningen betreffende de geestelijkheid. Over de opvoeding van de „geestelijkheid en de scholen handelt een geheele titel; een andere over „de christelijke godsvrucht en liefde; van laatstgenoemde deugd wordt „voorwaar in Holland [Nederland] veel gevraagd, maar niettemin is „zij er onuitputtelijk vruchtbaar. Belangwekkend is ook wat over de „betrekking tusschen geloof en rede, tusschen Kerk en Staat wordt ge„zegd. Beide magten, van God haren oorsprong ontleenend, zijn tegen„over elkander onafhankelijk, maar bestemd om onderling in innige „eendragt te werken. Als doel van den Staat wordt dan aangegeven: „„curare felicitatem temporalem". Uitvoerig handelt het Concilie over „de dwalingen van onzen tijd, en over het leergezag der Kerk. Op „de onfeilbaarheid des Pausen komt het bij herhaling terug, en het „stelt die uitdrukkelijk als ontwijfelbaar voor".

PRACHTPLAAT, VOORSTELLENDE DE LAATSTE OOGENBLIKKEN DER HH. MARTELAREN VAN GORKUM, DOOR A. BROUWER. [1])

De heer A. Brouwer heeft het katholieke Nederland, ter gelegenheid van de heiligspreking der Gorkumsche martelaren, eene plaat ten geschenke gegeven, hun laatste levensuur voorstellend.

---

[1]) Ingezonden.

Hij heeft het oogenblik gekozen, dat Nicolaas Pieck de eerste sport der ladder betreedt, zich nog eens omkeert en de hand zegenend en opwekkend over de martelaarschare uitstrekt, die zich rond hem heeft neder geworpen.

't Is zeker het treffendst, het meest tragisch moment uit het lijden dier geloofshelden; een beter, een verhevener kon de kunstenaar niet vinden; 't is de ontknooping van geheel hun martelstrijd, die daar, saamgevat en tot zijn grootste hoogte gestegen, voor ons wordt opgevoerd. 't Is bovendien de edelste vorm, waarin hun dood ons aanschouwelijk kon gemaakt worden. Zie Pieck, dat gevoelig en vurig hart, die vochtige oogen, hakende naar Boven; hij is nagenoeg geest en heeft zoo weinig aardsch meer als hij kleêren om 't lichaam draagt. Zie tegen over hem Leonardus Vechel, die sterke man, niet geknakt door alles wat hij geleden heeft en heeft zien lijden; die, in 't oogenblik van zijn dood, dat heel tooneel, die mishandelde en stervende broeders, die razende menigte, die galg voor hem opgericht, gadeslaat, met meer kalmte dan de beulen, meer bedaardheid dan de aanschouwers. Wat groep vormen die twee heroïsche figuren! en tusschen hen beweegt zich Brouwers heele tafreel. Nicasius, die de jongeren aan zijne borst drukt om ze tegen de aanvallen van den predikant te beschermen; Andreas Wouters, die zich plat ter aarde werpt, om nog eens door zijn berouw vroegere misstappen uit te wisschen; Hieronymus en Godefridus, die zich rond hun gardiaan dringen, zijne voeten omhelzen, een bijzonderen zegen voor zich afsmeeken — 't zijn allen beelden rijp doordacht en op de gelukkigste wijze geplaatst.

Die twee karakters, Pieck en Vechel, hebben een grooten invloed op de martelaren uitgeoefend; het teeder vlammende van den een, de ijzeren standvastigheid van den ander, 't is in hen overgegaan, saamgevloeid; het heeft medegewerkt, hen te vormen tot een brandoffer den Heer waardig. De kunstenaar wil ons zulks te verstaan geven: Pieck gaat de martelaren voor en wijst hun den hemel; Vechel, als eene achterhoede, verdedigt hen tegen elken aanval, omvat hen met beide handen. Dat is schoon!

Nog meer valt in het kunstwerk waar te nemen.

Die martelstrijd heeft plaats in den nacht; de maan geeft geen schijnsel, de fakkels der beulen verspreiden een vaal licht over enkele voorwerpen; alles is duister, drukkend, verward, alles — behalve de ziel der martelaren. Daar schijnt de eeuwige zon reeds, voor geen tanen meer vatbaar; en toch 't is niet met hen gelegen, als met sommige bloedgetuigen der eerste eeuwen, die in het uur huns stervens de stemmen der engelen hoorden, den Zoon des Menschen in zijne heerlijkheid aanschouwden, en daarom, in stille verrukking, blijde ter dood gingen. Neen, de menschelijke natuur doet zich bij hen luide hooren, in alle kracht gevoelen; hun strijd

is dan ook uiterst smartelijk; maar die smarte perst hun geen aarseling af, verspreidt geen ontsteltenis over hun gelaat; kalm en beraden, vol van bewustheid, leggen zij het hoofd neder om den doodelijken slag te ontvangen.

Zeker er zijn er onder, op wier aangezicht een lach des hemels ligt: Nicolaas Poppel, Jacobus Lacops, Adriaan van Hilvarenbeek, die hooren ongetwijfeld reeds in de verte den lofzang:

Sanctorum meritis inclyta gaudia
Pangamus, socii, gestaque fortia!

maar dat alles gaat in het diepste geheim hunner ziel om, niets verschijnt uiterlijk.

Wij danken den heer Brouwer, wij wenschen hem geluk met dat voortreffelijke kunstwerk; er zouden archeologische aanmerkingen op te maken zijn, wat betreft het gewaad der seculiere priesters en krijgsknechten, dat voor beiden wat laat gekozen is; ook de schouwplaats van den martelstrijd, is meer overeenkomstig den tegenwoordigen toestand, dan den toenmaligen, gelijk de Bollandisten ons dien in eene kaart hebben nagelaten. Wij maken hieruit echter volstrekt geen noot tegen zijn arbeid. Hij moest ons een tafreel schenken gesloten in den lijst der kunst; schilder en dichter zijn vrijheden geoorloofd waarnaar de geschiedschrijver niet grijpen mag; en wat meer is, beiden zijn wetten geschreven, welke zij te gehoorzamen hebben, op straffe van het bekoorlijkste huns werks, het idéaal, te zien verloren gaan, onder den last der stof. Daar moet dikwijls iets aan ten offer gebracht worden, en zulks was hier het geval met betrekking tot het terrein. Schenke de heer Brouwer ons nu spoedig een tegenhanger zijner prachtplaat, die ons de martelaren in de glorie te aanschouwen geve.

CORRESPONDENTIE.

De Redactie ontving met veel dankbaarheid het volgende belangstellend schrijven:

„Mijnheer de Hoofdredakteur,

„Onlangs gaf iemand mij als zijne overtuiging te kennen, dat de „in *De Katholiek* geplaatste *Brieven van pauselijke Zouaven* grooten„deels door eene bevriende hand zouden zijn omgewerkt. Daarentegen „sprak ik mijne overtuiging uit, dat die brieven (taal- en spelfouten „uitgezonderd) *letterlijk* in ons maandschrift waren opgenomen. Ik „meende hiervoor goede gronden te hebben. Voorcerst had ik sommige

„dier brieven onder mijne oogen gehad. Ten andere maakte *De Katho-*
„*liek* er soms aanmerkingen bij en sprak daarin zijne verwon-
„dering uit over de veredeling, door het godsdienstvuur in de
„zielen van eenvoudige jongelingen teweeg gebragt. Ten derde ver-
„viel anders het doel der plaatsing in *De Katholiek*, hetwelk mijns
„inziens was, die brieven van vele Zouaven te verzamelen tot één
„monument, dat ook het nageslacht moest vervullen met bewonde-
„ring voor den heldenmoed en godsdienstzin dier dappere jongelingen.

„Daar ik evenwel reden heb om te vermoeden, dat onder-
„scheidene personen van een tegenovergesteld gevoelen zijn, ben ik
„als mede-arbeider aan *De Katholiek* zoo vrij, U Eerwaarde te ver-
„zoeken, eene ronde verklaring omtrent deze zaak af te leggen en
„zoo U zulks goedvindt, dit mijn schrijven als aanleiding tot die ver-
„klaring te plaatsen. Inmiddels heb ik de eer mij met hoogachting
„te noemen

„*Soeterwoude*, 10 *December* 1867.

„UEd^{s}. Dw. Dienaar
„C. J. M. Bottemanne.

Wij hebben het genoegen hierop te antwoorden:

Nooit hadden wij de *Brieven van pauselijke Zouaven* in dit maandschrift opgenomen, als wij niet van de beide heeren, die ze achtereenvolgens hebben verzameld en gerangschikt, de uitdrukkelijke verzekering ontvangen hadden, dat die *Brieven* (taal- en spelfouten uitgezonderd) *letterlijk* waren overgenomen. Deze verzameling moet, gelijk onze hooggeachte mede-arbeider teregt heeft willen opmerken, een monument worden voor het nageslacht; de omwerking van het oorspronkelijke zou er dit karakter geheel aan ontnemen. Wij zelve hebben verreweg de meeste handschriften der Zouaven gelezen en nooit bevonden, dat ze in *De Katholiek* waren omgewerkt. Dat de Zouaven met edele gevoelens bezield zijn, hebben zij door daden getoond te Albano, Bagnorea, Monte-Libretti en Mentana, en dagelijks toonen zij het in hunne brieven; dat de uitdrukking, zelfs bij weinig ontwikkelden, dikwijls op de hoogte is van het gevoel, leert de ondervinding: ook de eenvoudigste menschen kunnen subliem zijn.

De Redactie.

GALILEO GALILEI. [1])

Onder de heroën der nieuwere wetenschap, wier naam steeds genoemd wordt, zoo dikwijls er spraak is van de gewaande belemmering, welke de Kerk aan vooruitgang en verlichting stelde, bekleedt wel de eerste plaats de Florentijnsche geleerde Galileo Galilei. Hij immers wordt gevierd als de martelaar, die viel onder de dweepzieke vervolging der Inquisitie, als de held, die de vrijheid der wetenschap deed zegevieren over het gezag der Kerk, als de halfgod, welke aan iedereen, die zich verstouten durft om aan eene beperking der moderne wetenschap te denken, zijn verdicht *e pur se muove* tegenroept. Wij die evenveel prijs stellen op beschaving en veredeling des geestes als de lofredenaars *quand même* van Galilei, doch niet zooals zij bevooroordeeld zijn tegen de Kerk, de zuil en grondslag der waarheid, kunnen niet zoo onvoorwaardelijk deelen in de hulde aan zijne nagedachtenis gebragt. Want, naar het gevoelen van de *Dublin Review*, dat wij gaarne onderschrijven, zijn weinig onderwerpen minder goed begrepen dan de geschiedenis van Galilei en zijne wijdbefaamde vervolging. Bij velen wordt

[1]) Ingezonden.

hij, om zijnen naam tot een invectief te maken tegen het Katholicisme [1]), door eene onverschoonbare vervalsching der geschiedenis te hoog geprezen; bij anderen wordt hij, uit bekrompen vrees om een misslag te erkennen, die echter het vlekkelooze kleed van Christus' Kerk niet besmetten kan, niet in zijne waarde erkend en zijne geschiedenis onjuist voorgesteld.

Door eene, naar wij meenen, naauwgezette studie van het onderwerp tot deze overtuiging gekomen, hoopten wij geen geheel onnutten arbeid te ondernemen, toen wij besloten onze bevindingen aan de lezers van *De Katholiek* mede te deelen. Wij vertrouwen echter, dat zij het ons niet ten kwade zullen duiden, zoo wij in dit opstel, om niet te uitvoerig te worden, verschillende punten van ondergeschikten aard slechts even aanstippen en ons hoofdzakelijk bepalen tot dat gedeelte van Galilei's geschiedenis, waarin zij niet alleen een wetenschappelijk maar ook een kerkelijk belang inboezemt. Mogen wij in deze voorstelling slagen, dan zullen onze lezers met ons de overtuiging deelen, dat Galilei, benevens zijne regtmatige aanspraak op onze hulde, niet zoo smetteloos is als hij dikwijls wordt voorgesteld en dat de Kerk geheel onverdiend door de dweepzieke bewonderaars der moderne wetenschap om hare vervolging van Galilei gesmaad wordt.

---

[1]) Hoe men nog steeds voortgaat om bij alle gelegenheden van Galilei's naam zulk een misbruik te maken, wordt ook uit eenige allernieuwste voortbrengselen onzer Nederlandsche pers aangetoond in *Het Dompertje van den ouden Valentijn, Kritisch-Historische bijdragen tot de geschiedenis van den dag*, 's Hertogenbosch, H. Bogaerts, 1867. N. 6. *Galileo Galilei*. Dezelfde stof, welke wij ons voorstellen eenigzins uitvoeriger te bespreken, wordt in het vermelde opstel beknopt doch degelijk behandeld. Het verheugt ons hierbij te kunnen voegen, dat wij door onze onderzoekingen over Galilei's veroordeeling veelal tot dezelfde meening kwamen, welke in *Het Dompertje* t. a. p. met zooveel talent wordt uiteengezet.

I.

Eerste studiën, verscheidene ontdekkingen en klimmende beroemdheid van Galilei.

De 18de Februarij 1564, de dag die treurde over den dood van Michel Angelo, verheugde zich tevens in de geboorte van Galileo Galilei. Pisa, waar Galilei's ouders, die te Florence woonden, tijdelijk hun verblijf hielden, had toevallig de eer van den grooten natuurkundige het eerste levenslicht te schenken. Vincenzo di Michelagnolo Galilei, de vader van Galilei, stamde af uit het aanzienlijke geslacht der Bonaiuto's, doch verkeerde voor het oogenblik in minder gunstige omstandigheden; hij had zich een wel verdienden naam gemaakt door zijne talenten als toonkunstenaar. Galilei's moeder, Guilia Ammanati, behoorde tot de oude en edele familie van dien naam.

Galilei ontving zijn eerste onderrigt in het Latijn en Grieksch van Jacopo Borghini, die te Florence aan eene openbare school zijne lessen gaf, en zoo groot was zijn ijver in de beoefening van de letterkunde der klassieken, dat hij zich weldra met het grootste gemak in de sierlijke taal van Rome en Athene wist uit te drukken en zich dien heerlijken stijl eigen maakte, waardoor de meeste zijner geschriften zich zoo ongemeen onderscheiden. Ook toonde hij een gelukkigen aanleg voor de schilderkunst en de muziek, doch vooral openbaarde hij eene bijzondere geneigdheid voor de werktuigkunde, waarmede hij zich steeds in zijne uren van uitspanning onledig hield.

Geen wonder derhalve dat Vincenzo Galilei de verwachtingen, welke hij van zijnen zoon had, ver overtroffen zag en zijn aanvankelijk plan, om hem voor den koophandel op te leiden liet varen, ten einde hem in de geneeskunde te laten studeren.

Op zeventienjarigen leeftijd ging Galilei naar de universiteit van Pisa, alwaar hij behalve de lessen in de medicijnen ook die der philosophie volgde. Deze tak der wetenschap werd toen voornamelijk volgens de leer van Aristoteles behandeld. Van de vier professoren in de wijsbegeerte maakte alleen Jacopo Mazzoni da Cesana melding van de meeningen van Plato en de overige wijsgeeren der oudheid. Deze leermeester won de bijzondere genegenheid van Galilei, die een ingeboren afkeer scheen te hebben van de peripatetische philosophie en dien telkens onverholen liet blijken; hierdoor echter werd hij bij velen gehouden voor bezield met den geest van ligtzinnigheid en tegenspraak.

Gedurende den tijd, dat Galilei aan de universiteit van Pisa verbleef, gaf hij het eerste groote bewijs van zijne bewonderingswaardige opmerkzaamheid, die op het gebied der natuurkunde zoovele ontdekkingen doen zou. Op zekeren dag, dat hij zich in de kathedraal van Pisa bevond, trokken de schommelingen eener lamp, die aan het gewelf was opgehangen, zijne aandacht. Hij bemerkte, dat deze schommelingen, niettegenstaande hare meerdere of mindere wijdte, in denzelfden tijd geschieden en overtuigde zich hiervan onmiddellijk door de slagen zijner pols te tellen. Begrijpend, welk een nut de toepassing van dit isochronisme der slingerbeweging kon hebben voor de tijdmeting, werd hij de ontdekker van eene der gewigtigste natuurwetten. Zijne overige ontdekkingen moesten echter steunen op eene wetenschap, waarvan hij nu zelfs de eerste beginselen nog niet ontvangen had, de wiskunde. Bezield met eene gelijke liefde voor de wetenschap als Euclides van Megara, die in vrouwenkleederen gehuld steelsgewijze de lessen van Socrates ging hooren, verkreeg ook Galilei, naar men zegt, slechts ter sluiks zijne eerste wiskundige kennissen. De Groothertog van Toscane liet

door den Abt Ostilio Ricci aan eenige pages in de wiskunde onderrigt geven. Galilei, die gaarne de lessen van dezen geleerde wilde bijwonen, doch daartoe geene vergunning kon verkrijgen, omdat zij uitsluitend bestemd waren voor de vorstelijke beschermelingen, besloot ze heimelijk aan de deur af te luisteren. Na eenigen tijd op deze wijze onderrigt ontvangen te hebben in eene wetenschap, tot welke hij zich zoo onweêrstaanbaar voelde aangetrokken, besloot hij zijne list aan Ricci te openbaren. Deze, trotsch op zulk een leerling, veroorloofde hem nu zijne lessen bij te wonen en bood hem zelfs aan om hem door bijzonder onderwijs de moeijelijkheden, die hij in zijne studie mogt ondervinden, op te lossen. Welken grond dit verhaal ook hebbe, zeker is het dat Galilei, die eerst, om zijnen vader niet te mishagen, zijnen Euclides onder Hippocrates en Galenus moest verbergen, spoedig zulke vorderingen in de wiskunde maakte, dat hij geheel op de hoogte was van den toenmaligen stand dezer wetenschap en zich voortaan met toestemming zijns vaders aan dit zijn lievelingsvak kon wijden.

In betrekking staande met verschillende geleerden, zoo als den markies Guidubaldo del Monte, schrijver van verschillende werken over werktuigkunde, doorzigtkunde en sterrekunde, Michel Coignet, den beroemden wiskundige van Albert en Isabella van Oostenrijk, en anderen, riep hij hunnen invloed in om hem eene betrekking als wiskundige te bezorgen. Na eenige vruchtelooze pogingen van Guidubaldo del Monte en diens broeder, den Kardinaal, om voor Galilei een professoraat te Bologna te verkrijgen, gelukte het hun in 1589 hem een leerstoel te bezorgen aan de universiteit van Pisa.

Gedurende zijn driejarig professoraat aan deze hoogeschool ontdekte Galilei de wetten van den vrijen val der

ligchamen, welke hij onder een grooten toevloed van professoren en studenten op den klokketoren te Pisa met proeven staafde [1]). Deze ontdekking, welke het gevoelen van Aristoteles, dat de snelheid der vallende ligchamen afhankelijk is van hunne zwaarte, geheel omver wierp, gaf Galilei eene geschikte aanleiding, om het gezag van den Meester een duchtigen schok te geven en tot het voorwerp zijner vinnige ironie te maken. Hierdoor verbeurde hij echter veler genegenheid en maakte hij zijne leerlingen zoo afkeerig van hem, dat zij zich gedurende zijne lessen niet ontzagen hem spottend uit te fluiten.

Daarenboven haalde hij zich ook het misnoegen van Joannes de Medicis, een natuurlijken zoon van Cosmo I, op den hals. Deze had namelijk eene machine uitgevonden om de haven van Livorno uit te baggeren, en aan den Groothertog voorgesteld om de oude machine door deze te vervangen. De Groothertog won nu het gevoelen van Galilei in, die zich in niet zeer vleijende bewoordingen tegen het voorstel verklaarde, en hierdoor bij Joannes de Medicis in ongenade viel. Door deze verschillende omstandigheden werd de toestand van Galilei, die zich toch over zijn karig inkomen beklaagde, onhoudbaar, en deed hij pogingen om eene andere betrekking te verkrijgen. Hierin slaagde hij weder door den invloed van del Monte, die hem te Padua den katheder bezorgde, welke door den dood van Moleti opengekomen was.

---

[1]) Zeer curieus zijn de volgende biographische mededeelingen, die Majoor Delprat bij de behandeling dezer wetten in zijne *Mechanica*, Dl I, blz. 89, tusschen den tekst inlascht. „Deze gewigtige ontdekking „had plaats omstreeks het jaar 1600, Galileüs moest die later, met „nog andere even gewigtige stellingen, in geschrifte en mondeling, „voor den paus afzweren. Zijne nieuwe inzigten berokkenden hem „daarna nog vele vervolgingen; op 70 jarigen leeftijd werd hij door „de inquisitie tot levenslange gevangenis veroordeeld, werd blind „en stierf in 1684. Zijne werken waren nog tot in het begin der „XIX^{de} eeuw op den Index gesteld."

Den 7den December 1592 opende hij zijne lessen met eene redevoering, die een algemeenen bijval vond en hem de vriendschap verwierf van den Zweedschen natuurkundige Tycho Brahé. De genegenheid en hoogachting, welke hij spoedig ontving van velen zijner nieuwe stadgenooten, die of, als Giacomo Contarini en Benedetto Giorgini, door hunne hooge geboorte, of, als Vincenzo Ponelli en de aartspriester Paolo Gualdo, door hunne zeldzame geleerdheid uitmuntten, waren het voorteeken van het klimmende geluk, dat hij te Padua zou genieten.

Voortdurend waren ook de belangrijkste ontdekkingen in de natuur- en werktuigkunde de rijke vruchten van zijnen arbeid. Ofschoon wij hieromtrent in geene bijzonderheden kunnen treden, meenen wij toch niet onvermeld te mogen laten, dat de prioriteit van zeer vele ontdekkingen aan Galilei door zijne tijdgenooten niet geheel ten onregte betwist werd, gelijk zelfs Arago, die hem beschouwt als „un des plus grands génies, qui aient „honoré les sciences", nadrukkelijk verklaart [1]). Het gevolg hiervan was van zelf, dat vele geleerden, die in deze twisten betrokken waren, afkeerig van hem werden en hem van overdreven eigenliefde verdachten.

De verschijning van een lichtend voorwerp in het sterrebeeld van den Slangendrager trok 9 October 1604 de aandacht der geleerde wereld en gaf Galilei gelegenheid om zich een nieuwe loopbaan te openen, waarop hij weldra de treffendste bewijzen van zijn vernuft zou geven, maar tevens ook den grondslag leggen voor zijn toekomstig ongeluk. Hij verdedigde namelijk, tegen het algemeene gevoelen in, dat dit verschijnsel eene wezenlijke ster was, en bewees daaruit, dat de peripatetische leer van de onveranderlijk-

---

[1]) *Oeuvres d'Arago*, Tom. III.

heid des hemels valsch en onhoudbaar was. De volgelingen van den Meester lieten natuurlijk niet na Galilei's uitspraak te bestrijden; doch deze astronomische schermutseling was slechts het flaauwe voorspel van den hevigen strijd, dien hij voeren moest, ten einde zijn gevoelen over het systeem van Copernicus, waarmede hij zich reeds een geruimen tijd had bezig gehouden, te verdedigen.

II.

STAND DER STERREKUNDIGE WETENSCHAP BIJ HET OPTREDEN VAN GALILEI.

De kennis van de wondervolle bouworde des heelals is tegenwoordig zoo algemeen verspreid, dat iedereen, al begluurt hij ook met zijn teleskoop den prachtigen sterrenhemel niet, er ten minste eene eenigermate juiste voorstelling van heeft. Deze algemeen verspreide kennis van de inrigting der schepping is ongetwijfeld de voorname reden, waarom zoovelen bij de gedachte, dat Galilei eens veroordeeld werd, omdat hij deze leer verkondigde, terstond de schouders ophalen over de duisternis dier tijden en niets dan afkeer en smaad over hebben voor de regters, welke dit vonnis durfden uitspreken, want in onze verlichte eeuw is veler kennis zeer oppervlakkig. Hoe weinigen kennen de ontzettende inspanningen, die er vereischt werden om de eenvoudigste wetten der natuur op te sporen en de menigvuldige dwalingen; waarmede iedere wetenschap eeuwen lang moest worstelen, eer zij een zuiver begrip had verkregen van die zaken, welke thans zoo afdoende bewezen en zoo gemakkelijk te verklaren zijn. Ook de astronomie deelde in dit harde lot. „De waarheden, die zij achterhaald had", zegt Laplace, „waren dikwijls vermengd met dwalingen, die eerst door

„den tijd, de waarneming en den vooruitgang der hulpwe-
„tenschappen begrepen en verdwenen zijn" [1]). Wij mogen derhalve bij de beoordeeling van Galilei en zijne regters de kennis van onzen tijd niet toeschrijven aan de eeuw, waarin zij leefden. Dit deden echter de meesten, die zijne geschiedenis dienstbaar poogden te maken aan de verguizing der Katholieke Kerk en om haar als eene dwingelandes en vijandin der wetenschap voor te stellen. Voordat wij derhalve de verdere lotgevallen van Galilei verhalen en beoordeelen, moeten wij eerst den toestand beschouwen, waarin hij leefde en de toenmalige hoogte der astronomie bespreken.

Tot vóór eenige eeuwen nog meende men algemeen, dat de aarde het rustend middelpunt der schepping was. Men hield haar voor een ontzettend groot, nagenoeg kogelvormig ligchaam, dat of aan onzigtbare lange koorden hing, of op onwrikbare grondzuilen rustte; naar eene verdere verklaring van het ophang- of rustpunt deed men geen onderzoek. Tot even beneden de maan was zij omgeven van haren dampkring, die overigens zoo onbewogen was als zij. Om de aarde met haren dampkring liet men nu de zeven planeten namelijk: de Maan, Venus, Mercurius, de Zon, Mars, Jupiter en Saturnus, alsmede de vaste sterren, zich eens in ieder etmaal rondwentelen en meende zoo de dagelijksche beweging van den hemel al zeer wél te verklaren. Ptolemeus van Alexandrië, die in de 2de eeuw na Christus leefde, had deze opvatting van de inrigting der schepping in een ordelijk stelsel uitgewerkt en toegelicht.

Volgens dit stelsel moesten de hemelligchamen zich ook in zuivere cirkels om de aarde bewegen, wijl de cirkel

---

[1]) *Exposition du système du monde.* Tom. V, p. 415.

voor de eenig volmaakte kromme lijn gehouden werd en dus door God noodzakelijk als loopbaan aan de hemelligchamen moest gegeven zijn. Deze meening was tamelijk gemakkelijk door te voeren bij de vaste sterren en bij de zon en de maan, doch schijnbaar geheel in strijd met de beweging der overige planeten; want deze beschrijven aan het uitspansel zeer onregelmatige lijnen: nu eens bewegen zij zich langzaam, dan weder snel; nu eens naar het oosten, dan weder naar het westen, of zij blijven onbewegelijk aan hetzelfde punt van den hemel stilstaan: haar weg aan het uitspansel schijnt ons, die haar van de aarde beschouwen, eene zeer onregelmatige kromme lijn met vele bogten te wezen. Om deze schijnbare wanorde in den loop der dwaalsterren te verklaren, zonder de volmaaktheid des cirkels of den stilstand van de aarde op te geven, nam men aan, dat iedere dwaalster over den omtrek van een cirkel werd bewogen, terwijl het middelpunt van dezen cirkel over den omtrek van een anderen cirkel gleed en het middelpunt van dezen weder over den omtrek van een derden cirkel, in welks middelpunt eindelijk de aarde was geplaatst. Door aan deze cirkels bepaalde afmetingen te geven, was men in staat de ruwe waarnemingen der oudheid omtrent de schijnbare beweging der dwaalsterren vrij wél te verklaren. Doch, naarmate de waarnemingen vermenigvuldigden, moest men telkens tot nieuwe bij-cirkels zijne toevlugt nemen, waardoor het stelsel van Ptolemeus voortdurend ingewikkelder en verwarder werd [1]).

Ofschoon deze opvatting van het zonnestelsel met hare verschillende wijzigingen tot in de 16de eeuw algemeen werd aangenomen, hadden echter eenige sterrekundigen een ander gevoelen over de inrigting der natuur. Reeds Pytha-

[1]) Kaiser. *Beschouwingen van den sterrenhemel*, blz. 77.

goras vermoedde, dat niet de hemel maar de aarde zich bewoog, en dit gevoelen deelden, volgens Plutarchus, zijne meeste volgelingen, zooals Philolaus van Crotone en Heraclides van Pontus [1]). Ook verhaalt Cicero, op gezag van Theophrastus, dat Hicetas van Syracuse de meening was toegedaan, dat de aarde zich om haar eigen as bewoog en daardoor aan den stilstaanden hemel het aanzien gaf, alsof deze zich om de aarde wentelde, „quasi „stante terra coelum moveretur" [2]). Ook Ptolemeus kende deze meening, doch liet haar om de vele bezwaren en tegenstrijdigheden, welke zij voor de toenmalige wetenschap bevatte, geheel en al varen. Deze onoverkomelijke moeijelijkheden waren ook de voorname reden, waarom dit gevoelen der ouden langzamerhand zijn aanzien verloor en ten laatste geheel vergeten scheen. Van de enkele stemmen, die zich in de middeleeuwen over deze met de algemeene opvatting strijdende denkwijze deden hooren, verdient die van den H. Thomas onze bijzondere vermelding. „De gevoelens der sterrekundigen", zegt de Doctor Angelicus [3]), „behoeven niet noodzakelijk waar te zijn, „daar datgene wat de oogenschijn over de sterren leert, „misschien ook op eene andere wijze, die door de menschen „nog niet is uitgedacht, verklaard kan worden." En tevoren had hij gezegd, dat de planeten zich tamelijk onregelmatig bewogen, hetgeen met de ware bewegingen der hemelligchamen niet scheen overeen te stemmen. Hierom schijnt ook de beroemde Kardinaal Nicolaus van Cusa, die in het midden der 15de eeuw leefde, zich voor het gevoelen van Pythagoras verklaard te hebben. „Het

---

[1]) *De placitis philosophorum.* Lib. III, c. 13.

[2]) *Academicae quaestiones.* Lib. IV, 123.

[3]) *Commentarium Aristotelis.* Lib. II, lect. 17 de coelo.

„is ons zeer duidelijk", zegt hij [1]), „dat de aarde zich „werkelijk beweegt, ofschoon wij dit niet bemerken, om- „dat wij geene beweging kunnen waarnemen dan met het „oog op een vaststaand punt. Immers, zoo iemand niet „wist, dat het water vloeide, hoe zou hij dan midden op „de zee zonder een oever te zien kunnen weten, dat het „schip zich bewoog?" Deze woorden waren echter als eene stem in de woestijn. Eerst Copernicus, de vrome kanunnik van Frauenburg, zou het gevoelen der ouden voor goed doen opleven en door zijn onvermoeiden arbeid tot een wetenschappelijk stelsel trachten te verheffen.

Tijdens de kerkvergadering van Lateranen, die onder Leo X ten jare 1512—1517 gehouden werd, was het paaschfeest sedert het concilie van Nicea niet minder dan 10 dagen te vroeg ingevallen. Om deze onnaauwkeurigheid in de viering van dit feest te verhelpen, verordende de Paus de herziening en verbetering van den Juliaanschen kalender. Daartoe benoemde hij eene commissie, aan wier hoofd de Bisschop van Fassombrone stond; deze vroeg de medewerking van eenige geleerden en onder hen ook van Copernicus, die door zijne mathematische en astronomische kennis eene algemeene bekendheid had verkregen.

De basis, waarop de verbetering van den kalender moest steunen, was natuurlijk de naauwkeurige bepaling der juiste grootte van het jaar en de maanden. Dit kon echter, gelijk Copernicus zelf in de opdragt van zijn beroemd werk aan Paulus III uitdrukkelijk getuigt, niet geschieden zonder eene naauwgezette en herhaalde waarneming van de beweging der hemelligchamen. Bij de voortdurende studiën, die Copernicus nu moest maken om zich behoorlijk te kunnen kwijten van den vereerenden last,

---

[1]) *De docta ignorantia.* Lib. II, c. 2.

hem van kerkelijke zijde opgedragen, zag hij langzamerhand de onhoudbaarheid en valschheid in van het Ptolemeische systeem en ontwierp hij het nieuwe stelsel, dat de helderheid van zijnen geest en de edelaardigheid van zijne ziel aan het verre nageslacht zou verkondigen.

Copernicus plaatste de zon onbewegelijk in het midden des heelals, dat den onbewogen sterrenhemel tot uiterste grenzen had. Om de zon liepen de planeten, waaronder hij ook onze aarde rangschikte, in kringen van verschillende grootte en in tijdperken van verschillenden duur. De maan was niet meer, zooals bij de ouden, eene planeet, maar de satellite der aarde, om welke zij zich bewoog. Aan de aarde werd, buiten hare jaarlijksche beweging om de zon, nog eene dagelijksche om haar eigen as toegeschreven, waardoor Copernicus de afwisseling van den dag en den nacht verklaarde. Daarenboven nam hij om zóó den vooruitgang der nachteveningen uit te leggen eene derde beweging der aarde aan, waardoor de rigting harer as langzamerhand een weinig veranderd wordt.

Met deze opvatting van het zonnestelsel kon Copernicus de groote onregelmatigheden in de schijnbare beweging der dwaalsterren veel eenvoudiger dan tevoren verklaren; want, daar de aarde en de overige dwaalsterren zich alle van het westen naar het oosten, maar op verschillende afstanden en in verschillende tijdperken om de zon bewegen, zoo slaan wij de dwaalsterren gade van een standpunt, dat telkens met betrekking tot haar van plaats verandert. Door deze telkens veranderde stelling moeten de dwaalsterren, welken regelmatigen loop zij ook in de werkelijkheid volgen, op ons den indruk maken, alsof zij zich nu eens in dezen, dan weder in genen zin bewegen en alsof hare loopbanen in allerlei onordelijke kronkelingen door de ruimte des hemels gelegen zijn.

Copernicus besloot derhalve tot den stilstand der zon en de beweging der aarde, omdat hij volgens deze vooronderstelling eene minder ingewikkelde verklaring van den loop der planeten geven kon. Echter vermogt hij geen enkel verschijnsel als een regtstreeksch bewijs voor de beweging der aarde aan te voeren [1]).

Deze nieuwe beschouwingswijze van de inrigting der natuur, welke Copernicus wel niet had uitgedacht, omdat zij reeds bij eenige ouden gevonden werd, maar welke hij van vele ongerijmdheden had gezuiverd en in een ordelijk stelsel zamengevat, maakte hij aan de wereld bekend in zijn werk *De revolutionibus orbium coelestium,* dat in 1543 te Neuremberg het licht zag.

Niets is hardnekkiger dan de tegenstand, dien eene sinds eeuwen in volk en taal gevestigde meening biedt tegen een nieuw gevoelen, dat haar wil verdringen. Dit begreep ook Copernicus. Hij voorzag, hoe velen zijne verklaring voor bespottelijk en ongerijmd zouden houden en kon daarom, hoe fier hij ook was op zijne ontdekking, alleen door de dringende uitnoodiging van verschillende geleerde en uitstekende mannen tot hare openbaarmaking besluiten; onder hen noemt hij den Kardinaal Schoenberg en den Keulschen Bisschop Tiedemann Giese bij name; ja, hij gevoelde zich zelfs verpligt om zijn werk op te dragen aan Paus Paulus III, dewijl hij daardoor aan allen toonde, dat hij voor niemands beoordeeling beducht was en hij zoo tegenover de vinnige aanvallen zijner vijanden de hooge bescherming zou verkrijgen van het Hoofd der Kerk.

Copernicus had zich het noodlot zijner nieuwe meening niet te zwart voorgesteld. Wel verklaarden zich in de 16e eeuw eenige geleerden voor zijn gevoelen, zooals

[1]) *Album der natuur*, 1855, blz. 316.

Rheticus, Rothmannus, Lansberge en vooral de ongelukkige Keppler, maar naast die enkelen stonden digte drommen van vijanden, die het vol afkeer verachtten en met smaadredenen verwierpen.

„Het ware wereldsysteem", zegt Libri [1]), „was op het „einde der 16e eeuw zoo impopulair, dat men in Duitsch„land den onsterfelijken Copernicus in kluchtspelen op„voerde om hem de rol van hansworst te laten vervul„len." De protestantsche dichter Du Bartas plaatste den grooten astronoom onder de

. . . . . „esprits frénétiques,
„Qui se perdent tousiours par des sentiers obliques,
„Et, de monstres forgeurs, ne peuvent point ramer
„Sur les paisibles flots d'une commune mer" [2]).

Niet liefelijker uitte zich de protestantsche leeraar, Simon Goulart, over zekeren Calcagninus, die zich in een geschrift voor de meening van Copernicus verklaard had. „Hij schreef dit werk", zegt Goulart, „met hetzelfde „doel als zij, die den lof der tirannie bezingen, namelijk „om zijn stijl te oefenen" [3]). En Baco van Verulam, de Engelsche Lord-Kanselier, die het stelsel van Copernicus „satis libenter cogitatum" noemde, getuigde nog in 1605, dat dit stelsel nu ook ingang begon te krijgen, „quae „nunc quoque invaluit" [4]). De tijdgeest was dus verre van gunstig gestemd voor het gevoelen van Copernicus, toen Galilei als sterrekundige optrad en zich in zijnen voortvarenden ijver in eenen strijd mengde, die zijn leven met bitterheid zou vervullen.

---

[1]) Carové. *Galileo Galilei*, s. 29.

[2]) Van der Haeghen. *Galilée et l'Inquisition de Rome*, p. 40.

[3]) *La Sepmaine ou création du monde annotée par* Simon Goulart, 1588, p. 294.

[4]) *De Dignitate et augmentis scientiarum*, L. I, c. 4.

III.

Verdere ontdekkingen van Galilei, aanvang van den hevigen strijd tegen zijne verdediging van het copernicaansche stelsel.

Galilei schijnt het eerst over het systeem van Copernicus nagedacht te hebben, toen zekere Christian Wurstissen van Rostock dit onderwerp in zijne akademische lessen behandelde. Evenals de overige toehoorders schertste ook Galilei met de voorgedragen leer; weldra echter kwam hij tot eene andere gedachte en gevoelde hij zich voortaan aangetrokken naar eene meening, die algemeen verworpen werd [1]). Ofschoon hij zich in vertrouwelijke gesprekken en in sommige brieven, zooals in die van 30 Mei 1597 aan Mazzonne, als een verdediger van Copernicus deed kennen, wachtte hij zich echter wel om openlijk voor zijn gevoelen uit te komen. De reden, waarom hij zijne overtuiging zoo verborg, is duidelijk uit eenen brief aan Keppler, van 4 Augustus 1597, bij gelegenheid dat deze hem een exemplaar van zijn *Prodromus* ten geschenke had gezonden. Na in de voorrede gelezen te hebben, dat deze geleerde er openlijk voor uitkwam een voorstander van Copernicus te zijn, antwoordde hij hem aanstonds, in zijne blijdschap van zulk een magtigen deelgenoot gevonden te hebben: „Ik zal uw werk „met te meer genoegen lezen, omdat ik sinds tal van „jaren het gevoelen van Copernicus ben toegedaan, en „daaruit verschillende verschijnselen heb kunnen verklaren, „die volgens de gewone vooronderstelling niet te verklaren „zijn. Ik heb betrekkelijk dit punt verscheidene bewij„zen en wederleggingen van tegenwerpingen opgeteekend, „die ik echter tot nu toe niet in het licht heb durven

[1]) Parchappe, *Galilée, sa vie, ses découvertes et ses travaux*, p. 39.

„geven, omdat ik bevreesd ben voor het lot van onzen „leermeester Copernicus, die, ofschoon hij bij eenigen on- „sterfelijken roem heeft verworven, echter door ontelbaren „bespot en gehoond is geworden". Na verloop van eenige jaren ontdekte Galilei de verrassendste verschijnselen, die het gevoelen van Copernicus krachtig staafden, en hem den moed gaven om deze nieuwe denkwijze openlijk te verdedigen.

In 1608 had Hans Lippersheij, brillenslijper te Middelburg, aan prins Maurits een door hem vervaardigd „instrument om verre te zien" gezonden, van welk werktuig men zich in den oorlog de gewigtigste diensten mogt beloven [1]). Deze ontdekking kwam Galilei in Junij 1609, terwijl hij zich te Venetië bevond, ter oore. Bij zijne tehuiskomst te Padua er over nadenkend, had hij spoedig het genoegen de zamenstelling van het werktuig te raden. Zijnen eersten kijker bood hij 23 Augustus aan den Doge en de Raadsheeren aan, die daarmede op torens klommen en zich niet verzadigen konden van de beschouwing der op reede liggende schepen en der verwijderde torens.

Galilei echter rigtte zijnen teleskoop naar den hemel en beschouwde voor het eerst die wereld van wonderen en geheimen, welke de almagt en wijsheid des Scheppers zoo luide verkondigen. Onderscheidene verschijnselen, die vóór de uitvinding der verrekijkers verborgen moesten blijven, openbaarden zich nu aan hem als noodzakelijke gevolgen van het stelsel van Copernicus, dat hij ten laatste onvoorwaardelijk als waar erkende.

Zijne eerste waarnemingen maakte hij op de maan, waarop hij ontelbare bergen en dalen, heuvels en glooijingen ontdekte van veel grooter afmeting dan op onze

[1]) *Album der natuur. De twee gewigtigste Nederlandsche uitvindingen op natuurkundig gebied.* 1859, blz. 340.

aarde gevonden worden. Vervolgens sloeg hij de vaste sterren gade, die om haar verren afstand door den teleskoop niet vergroot worden en zich dáárin van de gedaante der dwaalsterren onderscheiden, dat zij zich niet gelijk deze als scherp begrensde ronde schijven, maar als stralende stippen vertoonen. Ook ontdekte hij vele sterren, die aan het ongewapend oog ontsnappen, en verklaarde het schemerachtig licht, dat men gewoon is den melkweg te noemen, door de aanwezigheid van ontelbare sterren, die te zwak van licht en te digt opeengedrongen zijn om elk afzonderlijk gezien te kunnen worden.

Veel verrassender evenwel was de ontdekking, die Galilei op de planeet Jupiter deed. Toen hij namelijk zijn teleskoop op deze dwaalster gerigt had, zag hij, dat zij met vier heldere wachters is toegerust, die, op aanmerkelijk verschillende afstanden van hunne hoofdplaneet verwijderd, zich om haar wentelen evenals de maan om onze aarde. Hij noemde deze wachters ter eere van Cosmo II, zijnen vorstelijken beschermer, „Sydera Medicea".

Deze verschillende ontdekkingen deelde hij aan de geleerde wereld mede in zijn *Sydereus nuntius*, die reeds in Maart 1610 te Venetië verscheen en eene algemeene belangstelling wekte.

Na de uitgave van dit werk trachtte Galilei zijn sinds lang gekoesterd verlangen om naar Florence terug te keeren te verwezenlijken. Eene betrekking bij den Groothertog, die hem bevrijdde van openbare voorlezingen, zou hem genoegzamen tijd schenken, om zich met de uitgave van verschillende werken bezig te houden. Ook was, naar zijne meening, de jaarwedde, welke hij te Padua genoot, niet te bezwarend voor den Groothertog, wijl deze zich liever onderscheidde door de wetenschap te begunstigen dan door groote rijkdommen te verzamelen. Daarenboven

zou hij den Staat genoegzaam schadeloos stellen door de toepassing van menige ontdekking, die hij gemaakt had; teleurstelling kon hij niet vreezen, want altijd had hij in de beste verstandhouding gestaan met de groothertogelijke familie; hij was toch in briefwisseling met de Groothertogin Christina di Lorena en met Prins Cosmo, en gedurende zijne laatste vakanties, die hij bij voorkeur te Florence doorbragt, had hij zelfs dezen Prins in de wiskunde onderwezen, en nog onlangs had hij zijn verlangen om naar zijn vaderland terug te keeren duidelijk te kennen gegeven door den naam van zijnen vorst aan zijne schitterendste ontdekking te verbinden en zijnen *Sydereus nuntius* aan hem op te dragen. De Groothertog, dit verlangen van Galilei van terzijde vernomen hebbende, gaf hem bij gelegenheid, dat hij zich te Florence bevond om aan de groothertogelijke familie de satelliten van Jupiter te toonen, insgelijks zijnen wensch te kennen, dat hij zich in zijne hofstad zou vestigen. De onderhandelingen, die door den Minister Vinta over dit punt werden aangeknoopt, hadden ten gevolge dat de Groothertog Galilei 10 Julij 1610 als eersten wiskundige en wijsgeer aan zijn hof verbond met eene jaarwedde van 1000 *scudi*, zonder verpligting om aan de universiteit van Pisa lessen te geven dan op eigen verlangen of op uitdrukkelijk verzoek van den Vorst.

Men kan zich moeijelijk een denkbeeld maken van de ontsteltenis, welke dit besluit van Galilei te Padua veroorzaakte. Zijne vele vrienden betreurden zijne verwijdering, die de universiteit van haren luister beroofde, en hem zelven, meenden ze, in eene minder gunstige positie bragt. Vooral Sagredo, de aristokratische aanbidder der Venetiaansche vrijheid, was beducht voor de vorstelijke grillen van den Toscaanschen Monarch en riep voor Galilei's geest het ijselijk schrikbeeld op van eene vervolging door de Jesuïeten,

met wie Galilei echter in de beste verstandhouding stond. Dit toont onder anderen zijn brief aan Welser, van 17 December 1610, waarin hij met de meeste vriendschappelijkheid over de Jesuïeten spreekt en pater Griemberger bij name „mio grandissimo amico e padrone" noemt. Doch Galilei had zijn besluit vastgesteld en nam in het midden van September 1610 zijne nieuwe plaats in, vol blijdschap, dat hij zich nu geheel aan zijne ontdekkingen en de uitgave zijner werken zou kunnen wijden.

Nog vóór Galilei zich te Florence kwam vestigen, had hij weder eene nieuwe ontdekking gedaan op de planeet Saturnus, gelijk blijkt uit een brief van 30 Julij 1610 aan Vinta. Zij betrof den uitgestrekten, dunnen, platten ring, die zich rondom deze planeet bevindt, doch zóó dat hij geheel van haar is afgescheiden. Dewijl echter de teleskoop van Galilei slechts 33 maal vergrootte, kon hij den vorm van dit vreemdsoortige ligchaam niet juist onderscheiden en hield hij het voor twee van de planeet afgescheiden deelen, waarom hij Saturnus zelven „Corpus „tricorporeum" noemde.

Ook werden insgelijks vóór het einde van hetzelfde jaar zijne herhaalde waarnemingen op Venus bekroond met de schitterende ontdekking, dat deze planeet naar hare verschillende standen tegenover de zon en de aarde al de afwisselende schijngestalten vertoont, welke wij bij de maan waarnemen. Hij deelde deze ontdekking 11 December 1610 aan Juliano de Medicis mede onder het anagram, „Haec immatura a me jam frustra leguntur o y", ten einde aldus diens nieuwsgierigheid te prikkelen en voor zich zelven de prioriteit der ontdekking te verzekeren. De oplossing zond hij hem 1 Januarij 1611 in deze woorden „Cynthiæ figuras aemulatur mater amorum." Ten laatste gewagen we nog van eene ontdekking, die

door sommigen ook aan den Jesuïet Scheiner van Ingolstadt, en door anderen aan den Hollandschen geleerde Fabricius wordt toegeschreven. Galilei noemde haar het grootste geheim der natuur „il massimo segreto, che sia in natura". Zij betrof de zoogenaamde zonnevlekken. Deze zonnevlekken zijn scherp begrensde, graauwe vlekken op de zon, die dikwijls eene aanmerkelijke uitgestrektheid verkrijgen. Zij ontstaan soms geheel onverwachts, ondergaan van dag tot dag groote veranderingen en verplaatsen zich regelmatig over de zonneschijf.

Het kan ons niet verwonderen, dat deze ontdekkingen, die het eeuwenoude en algemeen aangenomen stelsel van Ptolemeus ten stelligste weêrspraken en om de groote schaarschheid der pas ontdekte teleskopen niet gemakkelijk te toetsen waren, niet aanstonds alleen op het gezag van Galilei's bevestiging geloofd werden. Zoo verzetten zich vele professoren van Padua en Pisa tegen de mededeelingen van den *Sydereus nuncius* en schreven sommigen, zooals de Jesuïet Clavio, de satelliten van Jupiter toe aan zinsbedrog, dat veroorzaakt werd door eene geheime inrigting van den teleskoop. Ook verschenen er van Orchio, Cremonino en Sizi geschriften om het gevoelen van Galilei te weêrleggen; doch velen, die zich eerst verzetten, stemden later, toen zij zich door eigen waarneming van de waarheid dezer ontdekkingen verzekerd hadden, met Galilei in. Deze meldde onder anderen 17 December 1610 aan Welser, dat hij de manen van Jupiter aan alle Jesuïeten, die te Florence woonden of er toevallig doortrokken, had getoond en dat zij zich op de welwillendste wijze „con concetti multo graziose" over zijne ontdekkingen hadden uitgelaten; en 1 April 1611 schreef hij aan Vinta, dat de Jesuïeten de „Sydera Medicea" eindelijk gezien hadden, en zij den loop er van met de

meeste zorgvuldigheid gadesloegen, om dien naauwkeurig te bepalen.

Daar zich ook te Rome vele geleerden bevonden, die zich niet genoegzaam van de ontdekkingen van Galilei konden overtuigen, besloot hij in Maart 1611 daarheen te gaan. Hij ondervond, dat hun verzet niet voortkwam uit vooroordeel of halsstarrigheid, maar alleen omdat zij het oude gevoelen niet wilden opgeven, zonder zich eerst genoegzaam van de waarheid der nieuwe ontdekkingen verzekerd te hebben. Op eene bijeenkomst ten huize van den Kardinaal Bellarminus erkenden de Paters Clavio, die zich eerst tegen Galilei verklaard had, Griemberger, Malcotio en Lembo, dat zij door den teleskoop de verschillende astronomische ontdekkingen van Galilei hadden gezien. Groot was de vreugde over deze verrassende kennis van de inrigting des heelals, algemeen de vriendschap, welke Galilei met de voornaamste geleerden en de hoogst geplaatste personen aanknoopte of vernieuwde. De *Academia dei Lincei* nam hem, op voordragt van Cesi, haren stichter, onder hare leden op. De Kardinaal del Monte schreef aan den Groothertog van Toscane, dat Galilei zijne ontdekkingen zoo duidelijk had bewezen, dat alle groote en zaakkundige mannen van Rome hare waarheid hadden ingezien. De Kardinaal Maffeï Barberini, onder wiens pontifikaat Galilei later zou veroordeeld worden, doch die hem thans onder zijne vertrouwde vrienden rekende, was zoo verrukt over deze ontdekkingen, dat hij ze in een zijner brieven met de volgende verzen bezong:

„Seu Scorpii cor, sive Canis facem
„Miratur alter, vel Jovis asseclas
„Patrisve Saturni repertas,
„Docte, tuo, Galilaee, vitro.
. . . . . .

„Non semper extra quod radiat jubar,
„Splendescit intra; respicimus nigras
„In sole (quis credat?) asseclas
„Arte tua, Galilaee, labes" [1]).

Genoeg om te kunnen oordeelen, dat Galilei het doel zijner reis volkomen bereikte en dat de Romeinsche geleerden, wel verre van zich tegen den vooruitgang der wetenschap te verzetten, er zich integendeel ten hoogste over verheugden. Hij keerde nu, met roem beladen, naar Florence terug.

Tot nog toe zien wij hem alles gelukken: hij wordt toegejuicht door de menigte, vereerd door de grooten, bewonderd door de geleerden; zijne overwinningen, op het gebied der wetenschap behaald, scheen hij in vrede te kunnen genieten en onder den algemeenen bijval te kunnen voortzetten. De toekomst was echter niet zoo gelukkig, omdat het besluit, hetwelk hij ten gunste van 't Copernicaansche systeem uit zijne ontdekkingen trok, voor hem de oorzaak werd van veel tegenspoed en verdriet.

Ofschoon de schijnbare bewegingen des hemels, volgens de zeer onvolkomene waarnemingen der ouden en op zich zelve beschouwd, evenzeer verklaard kunnen worden of men den ganschen hemel om de aarde, dan wel de aarde om de zon laat wentelen, had echter Copernicus uit de ordelijkheid der laatste vooronderstelling en de bijna onoplosbare wanorde der oude meening besloten, dat de planeten, waartoe ook onze aarde zou behooren, zich om de zon als haar middelpunt bewogen. De ontdekkingen nu, welke Galilei op verschillende ligchamen des hemels had gemaakt, waren werkelijk eene bevestiging van deze voor-

[1]) Valson. *Études sur le mouvement scientifique et intellectuel pendant le* 17e *siècle. Le Comtemporain*, Vol. IX, p. 965.

onderstelling. Immers uit de afwisseling der schijngestalten en de toe- en afneming der schijnbare grootte van Venus bleek zoo klaarblijkelijk mogelijk, dat deze planeet zich om de zon wentelde, wijl zij alleen door deze omwenteling op verschillende wijzen door de zon verlicht kon worden en die verschillende gedaanten voor ons oog aannemen. Zoo bewezen ook de wachters van Jupiter, dat eene planeet het middelpunt kon zijn van andere ligchamen en dat derhalve de plaats, welke Copernicus aan de maan, als wachter van de aarde had aangewezen, duidelijk bij andere ligchamen van denzelfden rang als de aarde verwezenlijkt was; ten laatste toonden de geregelde verplaatsingen der zonnevlekken, dat de zon eene zelfde aswentering onderging als aan de aarde werd toegeschreven.

Galilei meende derhalve uit de analogie tot de beweging der aarde te moeten besluiten. Maar evenmin als Copernicus gaf hij een regtstreeksch bewijs voor de beweging der aarde om de zon en om haar eigen as. Deze regtstreeksche bewijzen, zooals de jaarlijksche paralaxis der vaste sterren (dat is de zeer kleine kring, die iedere ster jaarlijks aan den hemel schijnt te beschrijven, doordien wij haar, bij de beweging der aarde om de zon, gestadig uit andere oogpunten beschouwen); de afgeplatte gedaante der aarde aan hare polen, welke alleen het gevolg kan zijn van hare aswenteling tijdens hare bekoeling van een gloeijend, vloeibaar tot een vast ligchaam; de noord- en zuidoostelijke rigting der passaatwinden, die, zoo de aarde zich niet om hare as bewoog van het westen naar het oosten, eene zuiver noordelijke of zuidelijke rigting zouden nemen; de schijnbare verplaatsing der schommelvlakte van den slinger; de oostelijke afwijking der vallende ligchamen van het voetpunt hunner loodlijn: — deze regtstreeksche bewijzen zijn van veel latere, sommige

van zeer jonge dagteekening [1]). Het besluit derhalve, dat Galilei uit zijne gegevens trok, *kon* maar *moest niet noodzakelijk* waar zijn, was misschien zelfs, om toenmaals bestaande bezwaren, niet eens waarschijnlijk.

Hoe dit zij, Galilei, welke vroeger uit vrees voor de bespotting, die Copernicus had getroffen, zijn gevoelen over het zonnestelsel niet openlijk had kunnen uitspreken, vond in zijne astronomische ontdekkingen zulk eene bewijskracht voor deze meening, dat hij haar, het koste wat het koste, zou verdedigen. De algemeene achting, welke hij genoot, vooral de hooge onderscheiding, hem te Rome te beurt gevallen, schonken hem hiertoe nieuwen moed. Eindelijk, hoezeer we ook aannemen, dat hij door liefde voor de wetenschap tot deze openlijke verdediging van zijne leer werd aangedreven, kunnen wij echter ons vermoeden niet geheel onderdrukken, dat zijne ijdelheid hem de oogen deed sluiten voor de wezenlijke bezwaren, welke dit systeem, zooals hij het voordroeg, aankleefden, en dat diezelfde ijdelheid hem eene voorname drijfveer was om tegen de gewone denkwijze op te komen.

Doch hij zag zich bitter teleurgesteld. Ofschoon hij door de bewijskracht zijner ontdekkingen meerdere volgelingen voor zijn gevoelen won dan Copernicus ooit mogt hebben: de groote menigte bleef echter even afkeerig van deze leer, die zoo lijnregt met de eeuwenoude opvatting en met het spraakgebruik in strijd was. Ja, deze afkeer sprak zich luider uit dan ooit, omdat Galilei zich niet slecht hypothetiesch, zooals men dacht dat Copernicus het gedaan had, maar onvoorwaardelijk voor de beweging der aarde verklaarde. Deze meening over Copernicus steunde op een berigt, dat vóór zijne werken gedrukt was. Andreas

[1]) Vgl. de zeer belangrijke verhandeling van Prof. Kaiser over dit punt in het *Album der natuur*, 1855, blz. 299—362.

Osiander, die om de zwakte van Copernicus met de eerste uitgave van 1543 gedeeltelijk belast was, had er namelijk, om den onaangenamen indruk, dien hij van deze leer verwachtte, eenigzins te verminderen, een anoniem voorberigt bijgezet, waarin hij deze nieuwe meening als eene eenvoudige hypothese voorstelde, die zelve niet waar, ja niet eens waarschijnlijk behoefde te zijn, maar toch wezenlijke diensten kon bieden om de verschijnselen des hemels gemakkelijker te verklaren [1]). Evenzoo hadden de uitgevers der Bazelsche editie van het jaar 1566 het ondergeschoven voorberigt van Osiander vóór het werk van Copernicus gedrukt [2]).

De onvoorwaardelijke verdediging van het nieuwe wereldstelsel bragt Galilei op een ander terrein dan dat der wetenschap. Kon men vroeger met de hypothese van Copernicus, als ware zij eene physische ongerijmdheid, lagchen, thans, nu Galilei haar als eene uitgemaakte waarheid beschouwde, meende men in haar tegenspraak te zien met de Heilige Schriftuur. Vandaar dat zich nu niet alleen de volgelingen van Aristoteles tegen hem verzetten, maar ook kerkelijke personen, die het gevoelen van Ptolemeus waren toegedaan, zich in den strijd gingen mengen.

De eerste man van gewigt, die zich in dezen zin tegen Galilei verklaarde, was Marzi Medici, de Aartsbisschop van Florence. Galilei, hiervan onderrigt door zijnen vriend Cigolo, raadpleegde den Kardinaal Conti, in hoeverre de H. Schriftuur gunstig was voor het gevoelen van Aristoteles over de inrigting der wereld. Deze prelaat antwoordde hem,

---

[1]) Bosen. *Galileo Galilei*, s. 5—6.

[2]) *Historisch-politische Blätter.* Band VII, s. 453. Vgl. de kritische behandeling van dit bestreden punt in von Humboldt, *Kosmos.* Band II, s. 498.

7 Julij 1612, dat naar zijne meening de beweging der aarde niet in overeenstemming was te brengen met die plaatsen der H. Schriftuur, welke aan de zon en aan den hemel eene beweging toeschrijven, tenzij men aanneemt, dat de H. Schrijver zich op deze plaatsen naar de taal des gewonen levens voegt, doch dat men tot zulk eene opvatting alleen in de uiterste noodzakelijkheid geregtigd is. Deze verklaring, gegeven door een hoog geplaatst geestelijke, in wien Galilei vertrouwen stelde, moet voor hem verpletterend geweest zijn; want, ofschoon hij om zijne vriendschap met Fulgenzio Micanzio, Paolo Sarpi en andere vrijdenkers eenigzins in verdenking stond, was hij echter goed katholiek en verafschuwde hij als zoodanig de smet van in denkwijze met de H. Schrift te verschillen; als geleerde daarentegen was hij genoegzaam overtuigd van de meening, die hij verdedigde. Wat te doen? Het stelsel van Copernicus opgeven streed evenzeer tegen zijne overtuiging als zwijgen en afwachten tegen zijne gekrenkte eigenliefde, en zich te verzetten tegen de leer der Kerk verbood hem zijn geweten. Zijn besluit was genomen: hij zou beproeven om de uitspraak des H. Geestes in overeenstemming te brengen met de stem der natuur. Wij laten hier zijne redenering volgen, zooals hij ze iets later mededeelde in eenen brief aan de Groothertogin van Toscane. Zij is de duidelijkste en volledigste uiteenzetting van zijne meening, die wij vonden. „De reden", schrijft hij, „waarom „men het gevoelen van de beweging der aarde en van „den stilstand der zon wil veroordeelen, bestaat daarin, „dat men in de H. Schriftuur vele plaatsen vindt, waarin „gezegd wordt, dat de zon zich beweegt en de aarde onbe„wegelijk is; wijl nu de H. Schrift niet kan liegen noch „dwalen, zou hieruit volgen, dat men de meening, die „durft beweren, dat de zon stilstaat en de aarde zich

„beweegt, als valsch en veroordeelingswaardig moet ver-
„werpen.

„Betrekkelijk deze redenering meen ik vóór alles te
„moeten aanmerken, dat het wezenlijk godsdienstig en
„verstandig is vol te houden, dat de H. Schriftuur
„nooit kan dwalen, doch in de vooronderstelling, dat
„haar ware zin bekend is. Maar wie kan ontkennen,
„dat de zin der Schriftuur dikwijls duister is en geheel
„verschillend van de eenvoudige beteekenis der woorden?

„Zoo men zich altijd wilde houden aan den zuiver
„letterlijken zin der H. Schriftuur, dan zou zij niet slechts
„tegenspraak en dwaling, maar zelfs zware ketterijen en
„godslasteringen bevatten. Men zou dan aan God voeten,
„handen, oogen, ligchamelijke en menschelijke gewaar-
„wordingen van toorn, berouw, haat en somtijds ook
„vergetelijkheid van het verleden en onbekendheid met
„de toekomst moeten toeschrijven: voorstellingen, die door
„de H. Schrijvers, onder de ingeving des H. Geestes, aldus
„zijn uitgedrukt om zich te voegen naar de bevattelijkheid
„van het onwetende en ongeletterde volk.

„Deze leer, welke door alle godgeleerden is aangenomen,
„moet vooral worden toegepast op die uitspraken der
„H. Schrift, welke betrekking hebben op natuurkundige
„questiën, die voorzeker de moeijelijkste zijn om te ver-
„klaren en te begrijpen.

„Ook komt het mij voor, dat men bij de uiteenzetting van
„natuurkundige vraagstukken niet de gezaghebbende woor-
„den der Schrift tot uitgangspunt moet nemen, maar de
„zinnelijke waarneming en dezer noodzakelijke gevolgen.
„Immers zoowel de H. Schrift als de natuur komen voort
„van het Goddelijke Woord, de eene als ingeving des
„H. Geestes, de andere als gehoorzame uitvoerster der
„goddelijke bevelen. En, wijl nu de H. Schriftuur, om zich

„te voegen naar het begrip der groote menigte, vele zaken „bevat, die volgens den schijn en den strengen zin der „woorden verschillen van de wezenlijke waarheid, terwijl „daarentegen de natuur, als onbuigzaam en onveranderlijk, nooit de wetten verbreekt, die haar gegeven zijn, „en zich niet bekommert, of hare verborgene wetten en „wijzen van werken door de menschen begrepen worden, „zoo meen ik, dat hetgeen de natuurlijke werking en de „zinnelijke waarneming aan onze oogen toont of wat „hieruit door redenering noodzakelijk volgt, niet in twijfel „mag getrokken, veel minder nog veroordeeld worden om „uitdrukkingen van de Schriftuur, wier letterlijke zin „deze verschijnselen schijnt tegen te spreken; want de „woorden der Schrift zijn niet aan zulke strenge verpligtingen gebonden als de werkingen der natuur, en God „openbaart zich niet minder verheven in de verschijnselen „der natuur dan in de heilige woorden der Schrift."

Op dit hermeneutiesch beginsel steunend, meende Galilei, die zijne opvatting van het zonnestelsel voor ontwijfelbaar zeker hield, de Schriftuurwoorden in zijnen zin te mogen verklaren. Moedig waagde hij zich nu in den voor hem geopenden theologischen strijd, zich zeker wanende van de overwinning.

De tegenstanders van Galilei, die, hoezeer ook instemmend met zijne astronomische ontdekkingen, zich echter op verschillende physische gronden niet konden vereenigen met de door hem gemaakte gevolgtrekkingen, bleven natuurlijk, wijl zij de redenen, door Galilei ter verdediging van den oneigelijken zin aangevoerd, niet billijkten, het gevoelen toegedaan, dat men de woorden der H. Schrift in het onderhavige geval letterlijk moest opnemen. Zoo streden beide partijen, ieder van hare vermeende regten overtuigd, tegen elkander, ja, de strijd werd zoo hevig, dat de

gansche geleerde wereld, vooral van Italië, in twee kampen scheen verdeeld te zijn. Zoowel aan de tafel van den Groothertog door Boscalio als op den predikstoel van Florence door den Dominikaan Caccini werd het stelsel van Galilei bestreden en verketterd, terwijl weder anderen, zooals de Karmeliet Foscarini, de Benediktijn Castelli, de Augustijn Didacus van Stunica en Mgr Ciampali het in gesprek en geschrift voorstonden.

Temidden dezer twisten schreef Galilei 21 December 1613 aan zijnen vriend Castelli eenen brief, waarin hij de leer van Copernicus theologiesch verdedigde. Deze brief werd spoedig in vele afschriften verspreid en door vriend en vijand besproken. Galilei vreezende, dat dit schrijven vervalscht worden zou en daardoor minstens een zeer onaangenamen indruk te Rome maken, rigtte aan Mgr Dini eenen brief ter verklaring van de omstandigheden, waarin hij aan Castelli had geschreven; hij voegde er tevens eene naauwkeurige kopie van zijnen brief bij met verzoek om hiervan inzage te geven aan Pater Griemberger en, zoo noodig, ook aan den Kardinaal Bellarminus. Mgr Dini, de Kardinaal Bellarminus en de Kardinaal Barberini, beducht voor de gevolgen, welke deze strijd kon hebben, raadden Galilei, die zich uiterst voortvarend gedroeg en zich zeker hield van zijne zegepraal, eenstemmig aan om met de grootste voorzigtigheid te spreken en zijn gevoelen slechts als eene wetenschappelijke theorie voor te dragen. Doch Galilei, die de bedaardheid miste van Copernicus, ging voort met het ook als theologiesch waar te verdedigen, totdat de Dominikaner-paters Lorini en Caccini in het begin van 1615 de volgende aanklagt bij de Congregatie der Inquisitie tegen hem indienden:

„Dat hij de door velen geleerde valsche meening voor „waar hield, volgens welke de zon het middelpunt der

„wereld en onbewegelijk is en de aarde zich beweegt,
„ja zelfs eene dagelijksche beweging heeft;

„dan dat hij eenige leerlingen had, aan wie hij de
„genoemde meening leerde;

„voorts dat hij betrekkelijk deze leer in briefwisseling
„was met eenige Duitsche wiskundigen;

„verder dat hij eenige brieven uitgegeven had, getiteld
„over de zonnevlekken, waarin hij deze leer als eene
„waarheid verdedigde;

„en dat hij op de tegenwerpingen, die uit de H. Schrif-
„tuur tegen hem gemaakt werden, antwoordde door haar
„volgens zijne meening te verklaren" [1]).

Zij bevestigden hunne aanklagt met een afschrift van den brief, dien Galilei aan Castelli geschreven had.

---

[1]) Vgl. *Revue des sciences ecclésiastiques* par Bouix, N. 74, p. 117.

(*Wordt vervolgd.*)

STUDENTEN IN DE THEOLOGIE

AAN DE

NEDERLANDSCHE HOOGESCHOLEN.

Wie en wat zijn zij die zich voor den predikantenstand in het Nederlandsch-Hervormde Kerkgenootschap voorbereiden? Eens en wel ras — immers na weinige jaren — zijn zij krachtens hun ambt de dragers, de vertegenwoordigers, de meesters, de verdedigers, de bevorderaars der protestantsche godgeleerdheid; de leeraars, de voorgangers, de gidsen der gemeente; het zout, dat alle bederf moet weren, de lichten op den kandelaar, de steunpilaren hunner kerk; in woord en wandel, in alles de toonbeelden hunner gemeente; de herders, de opwekkers en verzorgers van godsdienstig leven; de mannen, in wier personen en handelingen zich de protestantsche leer en wat ze deugdelijks hebben kan op het volkomenst aan Protestant en niet-Protestant moet toonen. En welk slag van jongelingen kiest dezen levensstaat, en met welke bedoelingen; hoe bereiden zij zich voor tot de in het oog hunner geloofsgenooten hoogst gewigtige en heilige bediening, welke zij gaan vervullen; hoe bekwamen zij zich in de godgeleerde wetenschap, welke deugdoefeningen betrachten zij, ten einde de schromelijke verantwoordelijkheid wél te kunnen dragen, die eens op hen gelegd zal zijn?

Een antwoord hierop vonden wij gegeven in de onlangs openbaar gemaakte getuigenissen van twee, zoo we meenen, genoegzaam bevoegde zegslieden. Het eerste is van eenen schrijver, die het studentenleven van eenen theologant aan eene onzer hoogescholen nog niet lang geleden verliet; zijne naamteekening, de inhoud en vorm van zijn opstel, de opname er van in een der meest bekende protestantsche tijdschriften geven ons regt aan zijne verklaringen een bijzonder gewigt te hechten. Het tweede leverde ons een hoogleeraar der Leidsche universiteit, om zijne begaafdheden en karakter teregt hoog geacht.

De heer H. C. Lohr gaf in de *Vaderlandsche letteroefeningen* (September 1867) eene recensie van *Los en vast*, in welke hij ons zijne gedachten over de wijze, waarop de protestantsche *theologiae studiosi* hunnen akademietijd doorbrengen, openlegt of liever, ons zijne eigene ondervindingen mededeelt.

Wij leeren hem kennen als een ijverig, bijna een vurig voorstander der zoogenaamde moderne theologie, wien de strijd der laatste jaren geleerd heeft, dat er van de dogmatiek niets meer te verwachten valt, en „hare „stellingen ontzenuwd" zijn. Overigens spreekt hij op den toon van een gemoedelijk man, die de zaak der godsdienst met een ernst tracht te behandelen, welken men op verre na niet bij alle modernen aantreft.

De tijd van voorbereiding tot de verkondiging des Evangelies, zegt hij, wordt thans gekenmerkt door angstwekkende teekenen. — En voorwaar, nu vooral is het voor het Protestantisme een tijd van den hevigsten inwendigen strijd en van grenzelooze verwarring, ja, als wij ons niet bijster vergissen, dan is de doodstrijd en het ontbindingsproces voor het Nederl. Hervormde kerkgenootschap thans reeds aangevangen en in onafgebroken en niet meer te bedwingen werking.

Indien ergens, dan moet die zoo algemeen en diep gaande beroering in dat kerkgenootschap, gevoeld en doorleefd worden door de studenten der theologische faculteit. En, als gevolg hiervan, moeten *zij* op de eerste plaats, bij het afbreken en invallen van alles, waarop zij hunne overtuiging gebouwd hadden en waarmeê zij hunne geestdrift wekten en levendig hielden, of ten minste wat hun hiertoe het middel had moeten zijn, dringend behoefte gevoelen aan eenigen steun. Of heeft niet inzonderheid de Protestant, die zich de vervulling van het predikantenambt ten levensdoel en levensstaat koos, overtuiging van de waarde zijner toekomstige bediening en geestdrift voor zijnen arbeid noodig? Wat anders zal hem schragen en sterken om de zware pligten, die zijn geweten hem dienvolgens reeds gedurende den tijd zijner voorbereiding moet opleggen, met getrouwheid en lust te volbrengen?

En toch, wat voor ons, Katholieken, bijna ongeloofelijk is, daar zijn theologanten aan de akademie, verzekert de heer Lohr, eene geheele schaar nog wel, die hunne rustige stemming geenszins verliezen maar, al voortdommelende in het hartje van den alles terneêr werpenden orkaan, volgens hunnen eens aangeworven *schlendrian*, stillekens en bedaardelijk tot kandidaten en proponenten opgroeijen.

„Wij kennen er", zegt de heer Lohr, „die niet de minste kwelling „des geestes hebben. Hun akademisch leven is even kalm als hun gym„nasiale loopbaan. Geregeld klommen ze van klasse tot klasse, geregeld „doen zij hun examens. Altijd volbrengen zij een zekere taak. „Zooveel van de dogmatiek, zooveel van de kerkgeschiedenis, zoo„veel van elk der andere vakken — en de schrik voor het prope„nents-examen, ook al moeten zij te Zwolle verschijnen, kan „middelmatig zijn. Hun geheele leven door, blijft het een vervullen „van een taak. Van roeping, van vooruitgang, van wetenschappe„lijke ontwikkeling schijn noch schaduw. Eigenlijk zijn zij nooit in

„de dienst der wetenschap geweest, daarom kan men van hen niet „zeggen, dat zij haar later hebben verlaten. Hun plaats is in de „rij van predikanten, die zich het bestaan van zoo iets, dat men „wetenschap noemt, niet eerder herinneren, dan als zij een hunner „zonen aan de akademie brengen, opdat deze straks mantel en bef „moge machtig worden. Het spreekt van zelf, dat zulke studenten „geen steun behoeven. Of zij in het jaar 1820 dan wel in het jaar „1866 zich voorbereiden tot de bediening van het Evangelie, het „is alles om het even.....

„Wij rekenen ons gelukkig als wij van tijd tot tijd dit geslacht „van aankomende predikanten kunnen over het hoofd zien. Ergernis „over hen voegt ons minder dan treurigheid. Velen ontbreekt het „aan raad: kies een of ander beroep, dat u minder zware eischen „stelt.... Helaas! dat menig leeraar der wetenschap haar niet „genoeg lief heeft, om in zijn kweekelingen het ontbreken van de „zucht naar eigen overtuiging onmogelijk te kunnen dulden. Maar „dubbel jammer, als de jeugdige kandidaat voor den kansel, gewoon „wordt gemaakt aan de waarschuwing: onderzoek niet te veel! „als die waarschuwing wordt aangebonden door herhaald voorpraten „van de zeer zeker valsche stelling: „als gij Evangeliedienaar zijt, „zult gij leervrijheid ontberen; gij zijt dan in de dienst van een „kerk, van eene gemeente; haar woord hebt gij te spreken, week „aan week haar geloof te belijden!" [Wie geleerd heeft te denken en behoefte te gevoelen aan eigen overtuiging, kan zich niet onvoorwaardelijk aan eene leer houden, die voor hem op bloot menschelijk gezag steunt. Deze onderwerping is eene slavernij, door den denkenden geest nog nooit geduld. Hierom is ons even-zeer als den heer Lohr, een denkend predikant, die inderdaad getrouw blijft aan de leer zijner symbolen, een onding.] Waarlijk, „die kunstmatige opleiding moge in onze dagen den weg banen „tot eene spoedige en voordeelige plaatsing, een talrijk gehoor „waarborgen, den jeugdigen prediker in het genot stellen van al „de goede diensten, die oratorie en homiletiek plachten te bewijzen, „zij voert nadeelen met zich, die van dien aard zijn, dat zij tegen „de genoemde nietigheden zelfs niet mogen worden opgewogen. „De besten van deze als broeikasplanten opgekweekten, vervallen „straks tot een twijfelzucht, een weemoed, een gevoel van ledig-„heid daar binnen, waartegen dan bezwaarlijk genezing kan aan-„gebracht worden. Helaas! dan ligt de zonde voor de deur: te

„blijven verkondigen, wat men niet meer gelooft; of de wanhoop: „niets meer te kunnen verkondigen, omdat men meent niets meer „te gelooven!"

Spoedig maakt zich onze zegsman van deze onwetenschappelijke en onverschillige menigte af, ten einde eene lofrede te houden op het theologische onderwijs der Leidsche hoogeschool: te Leiden bloeit de wetenschap, de wetenschap namelijk, voor wier kritiek de begrippen van inspiratie en gelooven op gezag vervielen en zoo vele andere, die de protestantche kerkleer nog van de katholieke dogmatiek had overgehouden, totdat nu zelfs het bestaan van een persoonlijken God wordt in twijfel getrokken. Deze heerlijke wetenschap wordt den jeugdigen student aangeboden en met alle machinerie van geleerdheid bij hem aangedrongen en, is onze toekomstige predikant verstandiger en ijveriger dan de beschrevene schaar zijner *sodales*, dan zal hij op die wijze tot een waardig godgeleerde kunnen gevormd worden, zoo althans vermeent de heer Lohr. Doch hij vervolgt:

„Maar — en ziedaar de keerzijde van de medaille — het onder„scheid tusschen de denkbeelden, die hem [den student] aldus „worden eigen gemaakt, en die, waarmeê hij vervuld was, toen „de akademie hem nog sedert korten tijd onder haar burgers telde, „is inderdaad zeer groot. De wetenschap werkt revolutionair. En „dit te meer, nu in haar naam ketterijen van de ergste soort „worden verkondigd; nu sommigen rondweg verklaren, dat meê„gaan met de wetenschap en Evangeliepredikers blijven of worden, „zooveel is als het doen van eene wanhopige poging, om twee „tegenstrijdige dingen met elkander te vereenigen; nu mannen van „zeer uiteenloopende zienswijze samenkomen in de overtuiging, „dat trouw aan de wetenschap slechts bewezen wordt door hen, „die onder het genot van het natuurschoon, dat een of andere „bergstreek aanbiedt, of in de altijd frissche lokalen van de goed „geventileerde hoogere burgerschool, hun Evangelieprediking zich „herinneren, als iets, dat tot het verledene behoort. Zulke verze„keringen laten niet na indruk te maken op den jeugdigen theoloog, „die onder het luisteren naar het nieuwe, dat van alle kanten

„hem tegenstroomt, vaak verkeert in den toestand van iemand, „tegen wien voor het eerst in het zeebad de golven komen aan„rollen. Is het wonder, dat hem de gedachte bekruipt: „en die „marteling onderga ik nu, om straks eene betrekking te bekleeden, „waarmeê geestige en beschaafde luî of spotten of medelijden „toonen!" — Hem kwelt de bewustheid, dat hij niet bij machte „is, het afdoende antwoord te geven op de uitvallen van velen „zijner medestudenten, die al hun schat meenen gevonden te „hebben bij positieve kennis, aan kerk en godsdienst ontwassen te „zijn, alleen de orthodoxie te dulden, als overeenkomende met het „wezen van kerk en godsdienst, daarin een middel willen erkennen „ter beteugeling van de volksmenigte, maar op zoo bittere wijze „smalen op het huns inziens belachelijke streven, dat vertegen„woordigd wordt door de moderne theologie. Het meest pijnigt „hem die bewustheid, omdat hij ook voor zich zelf vaak te vergeefs „zoekt naar het antwoord. Hij heeft oogenblikken, waarin hij „bereid is, zich te scharen aan de zijde van de aanhangers van „het Positivisme; dan komt het hem ook voor, dat de godsdienst „heeft uitgediend; dan is hij op het punt zich zelf te verachten, „zoo hij voortgaat op den weg, die in den kansel uitloopt; dan „verjaagt hij, in woede, de gedachte aan ouders, betrekkingen „en vrienden; dan is hij hevig verbolgen op zijne leermeesters; „dan zou hij eene satire kunnen schrijven, en „heel den boel" „ten toon stellen als verkeerd en onhoudbaar. Waarom doet hij „het niet? Waarom richt hij het moede hoofd weder op?"

Zooals de heer Lohr zijne vraag beantwoordt, omdat er iets in dien gemartelden student is, sterker dan de magt eens twijfels, bij welken hem al de gronden voor zijn geloof aan hoogere waarheid dreigen te ontzinken. En wat is dan dat sterkere? De heer Lohr is hier duister, maar schijnt te bedoelen: het godsdienstig gevoel.

Hoe krachteloos dit op den duur is zonder, laat staan tegen eigene overtuiging, dat leert de ondervinding en, als de student, onder de wetenschappelijke bewerking, die hem moderniseren moet, *„heel den boël"* ten laatste niet wegwerpt en aan de kaak stelt, dan zal er noodzakelijk eene andere kracht van resistentie moeten ondersteld

worden. Welke? Ons dunkt, er schiet niet beter over dan te onderstellen, dat de niet verhevene motieven van tijdelijk belang dezen jongeling in de studie der protestantsche theologie doen voorttobben.

Echter, niet eens alle studenten, die gemoderniseerd worden, hebben den steun dier kracht, door welke zij de consequenties der moderne theologie ten minste voor eenigen tijd kunnen verwerpen. „In velen moet dit sterkere „worden opgeroepen, het zal blijven sluimeren, als zij „niet worden gesteund", verzekert de heer Lohr.

Welke steun wordt hun daartoe geboden?

Vooreerst die der hoogleeraren, van welke men in billijkheid vermoeden mag, dat zij in hunne lessen, vooral in hunne gesprekken met de kweekelingen, acht zullen geven op 't geen deze verontrust en in verwarring, ja tot wanhoop en woede brengt. De heer Lohr geeft het getuigenis, dat het onderwijs te Leiden — van de andere hoogescholen zwijgt hij — den student, die door de woeste uitvallen van deze en gene ten einde raad en aan het suizebollen is, een niet gering wapen tegen die aanrandingen verschaffen kan. Zeker zijn hier onder deze en gene te verstaan: van Vloten, Busken Huët en Pierson met hunne geestverwanten d. i. de meest consequenten onder de modernen. Als iemand dat Leidsche onderwijs getrouw volgt, dan zal hij niet altijd in het duistere behoeven rond te tasten. Men ziet, de heer Lohr waagt het niet te verzekeren, dat dit onderwijs eene volledige wapenrusting of een helder en altijd schijnend licht verschaft.

Vervolgens komen de meer vertrouwelijke gesprekken met de hoogleeraren; dezer persoonlijkheid doet hier zeer veel af: is de professor niet slechts geleerd, maar ook vroom, dan is hij den student niet weinig ter bemoediging en versterking. De verhouding echter, waarin gewoonlijk

de hoogleeraar tegenover den student staat, is hierbij een groot beletsel: „Slechts zelden heerscht er in den omgang [tusschen hoogleeraar en student] eenige vertrouwelijk-„heid, zelden klimt die vertrouwelijkheid tot vriendschap".

Eindelijk, moet de onvruchtbaarheid dezer bijzondere gesprekken voor een groot deel geweten worden aan „de „in menig opzicht onjuiste wijze, waarop de aanstaande „Evangeliedienaar wordt gevormd. Een kweekschool voor „aanstaande hoogleeraren behoefde niet anders ingericht „te zijn dan onze kweekscholen voor predikanten. Theo-„logische kennis, en nog eens kennis!"

Eene klagt, wier gegrondheid wij *a priori* aannemen, omdat zulk eene onnatuurlijke opleiding volkomen past in het protestantsche stelsel, dat het abstrakte geloof, let wel: eene zuivere verstandswerking, als de hoogste daad des menschen voorstelt, en als bedienaar der godsdienst geen offeraar, dat is de voltrekker eener liefdedaad, maar slechts een leeraar d. i. een man van kennis ontvangen wil.

Ten tweede kan de uit- en inwendig zoo fel bestreden student gesteund worden door zijne lektuur, door boeken, en geschriften die zijne bezwaren ter sprake brengen. Deze ontbreken niet: „Zoo heeft stellig — om iets „te zeggen — prof. Kuenen voor velen zijner leerlingen „een goed werk verricht, toen hij in 't vorig jaar openlijk „in een brochure het goed recht der modernen bepleitte." Als de gemoderniseerd wordende student zijne wanhoop en woede verdrijft en de rust der ziel terug vindt

in een hoekske
met *dat* boekske,

dan is hij voorzeker spoedig gepaaid.

Ten derde moet de rusteloos heen en weêr gedreven en getrokken theologant steun vinden in eigen godsdien-

stig leven. En wat zegt onze openhartige en regtschapen berigtgever over dit hoogst belangrijk punt?

„Het is verre van mij, een oordeel uit te spreken over de „wereld der theologische studenten. Ik sta tot die wereld nog te „dicht, dan dat ik mij als zedemeester zou willen opwerpen. Doch „waar de gelegenheid tot spreken zich voordoet, daar is vrijmoedig„heid een even groote deugd als bescheidenheid. Het eigen gods„dienstig leven kan alleen dan van kracht zijn tegen de aanvallen „van den dag, als dit leven in den jeugdigen mensch reeds tot „eenige ontwikkeling is gekomen. Die ontwikkeling is ondenkbaar „bij iemand, die opgevoed is in een gezin, waarin geen religieuse „geest woonde, die geen degelijke godsdienstige opleiding heeft „genoten. Zij mag niet verondersteld worden bij iemand, die op „zijn twaalfde of dertiende jaar zijn keus gevestigd ziet op het „predikants-ambt, omdat zijn vader dit ambt bekleedt, of wel, „omdat nog nooit iemand uit zijn familie het zoover heeft gebracht; „evenmin bij iemand, die zich van dit tijdstip af niets anders heeft „hooren voorpraten, dan dit: „er moet heel wat geleerd worden, „doe dus maar goed uw best!" Als het aan dit best-doen niet „hapert, zal er veel gewonnen worden; blijft het echter daarbij, „dan zal er niet weinig worden veronachtzaamd. Breekt dan de „studenten-tijd aan, dan verrukt het vooruitzicht van het bewonen „eener eigen, vrije kamer, het vrij zijn in het bijwonen der lessen, „het lid worden der sociëteit, het vrij uit- en ingaan bij zich „en bij anderen — en wie vindt daarin niet veel verrukkelijks; „maar oordeelt niet ieder juist, als hij meent, dat die verrukking „slechts een middelmatige plaats mag innemen in de gewaarwor„dingen, waarmeê de student in de theologie zijn loopbaan „aanvangt? Men is er op uit, het klerikalisme den kop in te „nijpen; niemand die zich over zijn dood meer verheugen zal, dan „ik. Maar als ik bemerk, dat Evangeliedienaars, zoo aanhoudend „verzekeren, dat zij eigenlijk gewone menschen zijn, en al het „mogelijke doen, om het publiek daarvan te overtuigen, dan komt »wel eens de vraag bij mij op, of zij ook de verkondiging van „het Evangelie als iets gewoons beschouwen."

Hoezeer de heer Lohr, als volbloed modern, in de Heilige Evangeliën weinig meer dan eene verzameling van stichtelijke legenden zien kan, wil hij er toch nog zooveel

van aannemen, dat dergelijke platte opvatting en daaraan beantwoordende handelwijze van predikanten hem zeer tegen de borst stuit: zij is hem onvereenigbaar met „de „hooge en spiritueele eischen der Evangelie's!" Vermoedelijk zal meerdere rijpheid van begrippen hem eenmaal zijne inconsequentie doen inzien, doch, zoo gestemd als hij thans is, vordert hij consequent, dat de predikanten geheel toebehooren aan „den religieus-zedelijken geest, „waartoe het Evangelie opleidt". Dit vastgesteld hebbende komt hij tot deze vraag:

„Hoe zullen wij het kunnen, als wij het niet hebben geleerd „en niet ook in onzen studenten-tijd het godsdienstig leven in ons „hebben gevoed? Helaas! hoe velen verzuimen het. De lektuur „van vlugschriften is meer aan de orde dan de lektuur van waarlijk „verheffende boeken, als uitspannings-lektuur na degelijken arbeid. „De kerk wordt verwaarloosd, of bezocht als deze of gene hoog„leeraar optreedt, en dan nog keert men de orde om; men „kritiseert, in plaats dat men zich onderwerpt aan het oordeel, „dat heilige geest [NB. hoe de weglating van het artikel en de hoofdletter de beteekenis der uitdrukking verandert,] aan die „plaats over elk bezoeker velt. Doch ik onthoud mij van nadere „aanwijzing; ieder is er immers van overtuigd, dat de vroomheid „eerst dan in den mensch eene macht kan worden, als zij, te „midden van zoo vele bedreigende omstandigheden, uiterst behoedzaam „wordt bewaakt en aangekweekt."

Ziedaar dan, hoe zwak ook deze laatste en noodzakelijkste steunstok is. En, houden wij er aanteekening van, de heer Lohr spreekt hier nog wel uiterst voorzigtig en zeker met geene geringe terughoudendheid: hij vermeldt slechts iets van hetgeen er in het studentenleven onzer hoogescholen aan de opwekking en opkweeking van dien godsdienstigen geest ontbreekt, welken hij voor den toekomstigen predikant volstrekt onmisbaar acht.

Bij te velen ook der studenten in de theologie zou er

wel erger verzuim en sterker beletsel van het godsdienstig leven zijn aan te wijzen dan: de lezing van vlugschriften, het niet inzien van waarlijk verheffende boeken, de nalatigheid in het kerkbezoek en het kritiseren van tot hen gerigte professorale predikatiën.

Vragen we nog eens: wat zullen dus de toekomstige predikanten zijn? dan is de zamenvatting van hetgeen de heer Lohr hierop antwoordde, het volgende: Na een studietijd, die voor eene menigte zonder waren toeleg voorbijvloot, en voor vele anderen een tijdperk was van twijfel en van den bittersten zielestrijd, met slechts karig aangeboden troost of steun; eerst een geslacht van niet of weinig nadenkende lieden, die niet zeldzaam predikant werden om bloot toevallige redenen. Zijn dezen nog niet van alle geloof aan eene bovennatuurlijke openbaring verstoken; de andere afdeeling van predikanten zal de moderne rigting (dat is voor ons, Katholieken, het ongeloof, de vrijgeesterij, zoo men wil, het bedekte heidendom) kiezen; maar eenigen hunner zullen, al huichelende, hunne tijdelijke belangen op kosten der orthodoxen trachten te bevorderen, terwijl de overigen min of meer openlijk voor hun gevoelen zullen uitkomen.

We willen hier geenszins overdrijven en kunnen uit dien hoofde niet verder gaan, zonder eerst te hebben gezegd, dat de heer Lohr, als volslagen modern, ieder min of meer orthodoxen theologant alleen reeds om dit praedikaat onder degenen rangschikt, die zonder liefde voor de wetenschap, zonder roeping aan de akademie komen ten einde er *theologiae studiosi* te heeten, zonder ooit de wetenschap te beoefenen.

Dat een moderne aldus oordeelt, is begrijpelijk: wie nog niet alle geloof aan het eigenlijk bovennatuurlijke in het Christendom heeft afgelegd, is hem geen weten-

schappelijk man. Onze overtuiging staat hier lijnregt tegenover; ons geldt „de moderne wetenschap" als zoodanig voor geene wetenschap. Doch wat de min of meer orthodoxe studenten betreft: een wetenschappelijk man kan zich, vooral niet in den tegenwoordigen tijd, onvoorwaardelijk binden aan de symbolen, die de stichters of eerste voortzetters van een of ander protestantsch kerkgenootschap zonder het minste regt goedgevonden hebben vast te stellen; maar daarom kan toch een jong mensch, al denken we zelfs iemand van uitmuntenden aanleg, met warmen ijver voor de wetenschap bezield wezen, zich in de jaren zijner studie met vlijt toeleggen op hare beoefening, een levendig deel nemen in den krijg, die thans het Nederl. Herv. Kerkgenootschap verscheurt, en met theologische beginselen de hoogeschool verlaten, die veel digter tot de oude leer der symbolen staan, dan de meeningen der alle bovennatuurlijke openbaring verwerpende modernen. Daarvoor strekken zijne jeugd, de betrekkelijk korte tijd zijner godgeleerde studie, de magt der indrukken eener eerste opvoeding, de invloed van orthodox-protestantsche bloedverwanten, de niet te verachten begaafdheden van eenige meer geloovige professoren en hunne hem innemende persoonlijkheid ten waarborg; maar vooral de eigenaardige kracht van die bovennatuurlijke waarheden des Christendoms, welke de orthodoxe theologie nog niet verwierp. Want, al worden die goddelijke waarheden bijv. van de H. Drieëenheid, de Menschwording, het onfeilbaar gezag der H. Schriftuur, noch zuiver, noch in verband met het geheele christelijke systeem voorgesteld, het blijven immer de oorspronkelijk goddelijke waarheden; die er iets van hoort, hoort toch iets van de stem Gods en onze geest is van nature geneigd naar die stem te luisteren en hare uitspraken aan te

nemen. Niet zonder reden noemt Tertulliaan onze ziel eene *anima naturaliter christiana.*

Of een degelijk student vau onzen tijd, die met orthodoxe gevoelens vau de hoogeschool afscheid nam, ze niet zal moeten prijs geven, als hij meerdere jaren predikant is geweest en de studie niet geheel heeft verzuimd, is eene geheel andere vraag; die wij kunnen laten rusten.

Doch zijn er *werkelijk* vele dusdanige jongelingen, als ons nu voor den geest stonden, onder de hedendaagsche studenten der protestantsche theologie? Is het nog denkbaar, dat ze er zijn, in aanmerking genomen welk onderrigt de protestantsche jongelingschap ontvangt op de scholen, op de katechisatiën, op de gymnasia, bij de propaedeutica, en in de gehoorzalen der theologie? Het is waar, vergelijkt men het getal der studenten, die te Utrecht verkeeren, d. i. aan de akademie, waar de theologische faculteit eene orthodoxe kleur heeft, met het getal van hen, die te Leiden of te Groningen zijn ingeschreven, dan zou men op het eerste gezigt kunnen meenen, dat de orthodoxe rigting in de naaste toekomst onder de predikanten een veel grooter aantal van verdedigers vinden zal dan de moderne. Immers in 1867 waren er ingeschreven te Groningen 34 theologanten en te Leiden 52, daarentegen te Utrecht 180; voorwaar, een zeer merkbaar verschil! Gedurende de laatste tien jaren was de verhouding voor Utrecht steeds verreweg het gunstigste, hoewel het verschil ten voordeele dezer hoogeschool in dat tijdperk nooit zoo groot was als in de laatste drie jaren.

Maar deze getallen en de roep over de orthodoxie der Utrechtsche godgeleerde faculteit moeten ons niet verschalken. Onderzoeken we: van welke rigting waren de onderwijzers, die aan den tegenwoordigen Utrechtschen theo-

logant het schoolonderrigt gaven? van welke gevoelens de predikanten, die hem katechiseerden? de indrukken dier eerste onderrigtingen blijven voortduren en voortwerken ook op de hoogeschool, en heeft de school of de katechisatie den jongeling eenmaal hetzij openlijk, hetzij in 't geheim gemoderniseerd, zeer bezwaarlijk zal hij op de akademie orthodox worden. Hoedanig was verder het onderwijs, aan de toekomstige theologanten op de gymnasia gegeven, was het der geloovige of der ongeloovige rigting gunstig? Wie weet deze vraag niet te beantwoorden? Letten we er voorts terdege op, dat al die toehoorders van meer symbolisch-protestantsche hoogleeraren, als prof. Doedes en Oosterzee, toch evenzeer toehoorders zijn of geweest zijn van den coryphee der moderne rigting, prof. Opzoomer, die, in weerwil van al de krachtinspanning zijner orthodoxe collega's, alleen reeds door zijne humaniteit en welsprekendheid niet weinigen der Utrechtsche theologanten voor goed moderniseren, of hun ten minste zooveel van zijne speciëele logika mededeelen zal, dat zij nimmer meer opregte volgelingen der orthodoxe rigting worden en haar slechts om toevallige beweegredenen voorstaan zullen.

Zijn er dus werkelijk nog vele degelijke studenten, die van harte de orthodoxe leer aankleven? Wij weten het niet; maar wij wilden toch den geopperden twijfel achter de voorstelling van den heer Lohr voegen, die door zijne warme liefde voor de moderne rigting groot gevaar loopt tegenover de orthodoxen onregtvaardig te zijn.

Voorts zou men, den heer Lohr hoorende, ten minste in verzoeking komen van te vermoeden, dat alleen de meer orthodoxgezinden om redenen van tijdelijk belang of door den sleur predikant willen worden, en dat *zij* alleen later het lastige dilemma zullen ontmoeten: of

geen genoegzaam voordeelig beroep of huichelen. Het zou, volgens den heer Lohr, kunnen schijnen, alsof de jeugdige moderne predikanten alle mannen zijn, welke, met de edelste bedoelingen ter akademie gekomen, zelve na harden tweestrijd de onhoudbaarheid van het geloof aan iets eigenlijk bovennatuurlijks en de waarheid van de pantheïstische of materialistische stellingen der moderne professoren gezien, het geheele proces doorleefd hebben; dit zou echter eene schromelijke dwaling wezen.

Ook te Leiden, dat brandpunt van de moderne theologie, hebben niet weinige studenten eene zeer vreemdsoortige opvatting van hetgeen studeren is, en men zal, dunkt ons, de bewering niet tegenspreken, dat menige gemoderniseerd wordende student geheel zijn studie laat bestaan in het geloovig en blind ontvangen en inprenten van hetgeen hem gezegd wordt.

Daarenboven hebben zij die tot moderne predikanten opgroeijen, dikwerf geen den minsten strijd te ondergaan, of omdat zij reeds in den huiselijken kring, op de katechisatie of elders in meerdere of mindere mate modern waren opgevoed, of omdat zij zonder merkelijken strijd met zich zelve te moeten voeren de voor de hartstogten eener bandelooze jeugd zeer geruststellende moderne rigting veel aantrekkelijker achten, dan de altoos nog eenigzins strenge orthodoxie. En, daar verder een moderne iemand is zonder geloof voor het eigenlijk bovennatuurlijke, zoo heeft hij onvergelijkelijk minder beweegredenen dan een orthodoxe om in zijn toekomstig ambt — voor hem slechts een werk van „humaniteit" — niets hoogers dan eene fatsoenlijke broodwinning te zien, of zelfs om bij nijpenden nood de huik niet naar den wind te hangen; een orthodoxe immers zal van de plaats, waartoe hij zich voorbereidt, noodzakelijk verhevener opvatting

koesteren. Wij hebben ook reeds aangetoond, dat in vele omstandigheden alle beweegredenen om eene pijnigende studie voort te zetten aan den modernen theologant zouden ontbreken, als we geene beweegredenen, aan tijdelijk belang ontleend, bij hem konden onderstellen.

Bij het getuigenis van den Leidschen hoogleeraar S. Vissering — in *De Gids*, September 1867 — behoeven wij geen voorbehoud te maken; wat het zegt, moet zoowel op de modernen als op de orthodoxen onder de theologanten slaan, immers de hoogleeraar geeft nergens aanduiding om voor eene van beide partijen eene uitzondering aan te nemen. Zijn oordeel is minder uitvoerig uitgesproken dan dat van den heer Lohr, maar daarom niet minder duidelijk of minder streng.

„Er is door dezulken," zegt hij, „die met het universiteitsleven „van nabij bekend zijn, wel eens opgemerkt, dat de studenten in „elke der onderscheidene faculteiten een eigenaardig en bijzonder „karakter vertoonen. De medicus verschilt van den jurist, „de theologant wijkt weder van beiden af; de literator en de „philosoof hebben gelijkerwijs hunne eigene trekken..... De the„ologische faculteit is voornamelijk uit twee verschillende bestand„deelen zamengesteld, tusschen welke wel is waar met velerlei „nuanceering zich nog andere groepeeren, maar die toch als typisch „bijzonder in het oog vallen. Daar zijn er, zonen van gegoede „familiën, jongelieden van fijne beschaving, van uitmuntenden „aanleg, die, door eene verhevene roeping gedreven, uit eigene „keuze zich wijden aan de wetenschap, welke eenmaal de koningin „onder hare zusters genoemd werd, en dweepen met de liefelijke „toekomst, waartoe zij zich voorbereiden, van werkzaam te zijn „als herder eener christelijke gemeente, de onkundigen te leeren, „de zwakken op te beuren, de bedroefden te troosten en voor „het hoogste en heiligste, dat er in het menschelijke leven is, „den Godsdienst, te arbeiden. Maar daar zijn er ook, en ik ben „niet onbillijk, wanneer ik zeg, dat deze de meerderheid uitmaken, „voor wie de roeping weinig meer is dan een beroep, en de kerk „een middel van bestaan; die van jongs af door hunne ouders voor

„den preekstoel bestemd worden, een beetje soms uit ijdelheid, maar „meestal omdat dit de goedkoopste weg is om hun een voldoend „levensonderhoud te verzekeren; die van den beginne af eene „gebrekkige opleiding ontvingen en vreemd blijven aan hoogere „algemeene beschaving; wier studiën uit kindergelden, beurzen, „stipendiën, bekostigd worden; en die het toppunt hunner wenschen „hierin stellen, dat zij ten gezetten tijde klaar zijn voor het propo- „nents-examen. Je ne juge pas, je raconte: niemand zal deze „voorstelling van onwaarheid of overdrijving kunnen betichten. En „ik voel mij onbezwaard haar aldus naar waarheid te schetsen, „al wil ik mijnerzijds niets te kort doen aan de oprechtheid hun- „ner bedoelingen en den ijver waarmede zij zich op hun beroep „voorbereiden, en al ben ik de eerste om te erkennen, dat ook „uit dezen kring mannen voortgekomen zijn, die de roem der kerk „en het sieraad der wetenschap zijn geworden."

Het zij zoo, dat ook uit dien kring van theologanten om den broode of andere tijdelijke motieven, zulke bekwame mannen zijn voortgekomen, in allen geval konden het slechts enkelen zijn, en onder de toekomstige predikanten blijft de meerderheid bestaan uit middelmatigheden en nog minder bedeelden, zonder de voor hunne bestemming gevorderde ontwikkeling, en, wat nog erger is, zonder die roeping, welke menig gebrek kan vergoeden, maar met wier gemis tegelijk alles ontbreken moet wat den predikant als zoodanig in het oog zijner geloofsgenooten achtingswaardig maken kan.

Allerbedroevendst vooruitzigt voor het Ned. Herv. Kerkgenootschap! nog eenige weinige jaren, en de niet genoeg gevormde meerderheid van deszelfs bedienaren mist evenzeer het vereischte inzigt in de leer, door hen te prediken, als de grondig gevestigde overtuiging van hetgeen zij te verkondigen hebben, en wat zulke mannen in hunne bediening dan nog verrigten zullen, dat zullen velen hunner doen vooral ten einde zich en den hunnen het brood dezes aardschen levens te verschaffen.

Maar — er is nog een ander en beter deel van de toekomstige predikanten, aan hetwelk de heer Lohr en prof. Vissering beide hunne achting en lof niet kunnen onthouden, en zullen er uit dat getal althans niet vele mannen optreden, in staat en gezind om al hunne aangeboren en verworven talenten, zelfs met opoffering van hun eigen belang, aan de uitgebreide en zware pligten dienstbaar te maken, welke eene roeping, in hunne schatting zoo waardig als die van predikant, aan hunne goede trouw moet opleggen? Zullen zij, hoewel betrekkelijk weinigen, den doodenden invloed dier treurige meerderheid hunner collega's breken, en in weerwil daarvan het leven van het Nederl. Herv. Kerkgenootschap behouden, zoo niet versterken en aanwakkeren? Wij kunnen het geenszins gelooven; het mag zijn, dat er onder hen eenige conservatieve, naar de orthodoxie overhellende theologen zijn en dat deze nog iets bewaren; maar is het niet te verwachten, dat het meerendeel dezer thans opgroeijende minderheid hunne wetenschap zelve nog meer revolutionnair zullen maken, dan zij ze ontvingen, en tegelijk met hunne kerkleer ook hun kerkgenootschap des te zekerder en te eerder zullen afbreken? Hoe lang zal dan dat kerkgenootschap nog weêrstand kunnen bieden?

Uit hetgeen reeds geschied is en nog geschiedt, kan men voor de toekomst zijne gevolgtrekkingen opmaken; sinds een kleine twintig jaren heeft de opleiding der protestantsche theologanten zich, over het geheel genomen, tamelijk geregeld in dezelfde rigting, d. i. steeds meer naar de volledige loochening des Christendoms voortbewogen; wat deze studenten thans zijn, dat waren ze, met een slechts gering onderscheid, alreeds in de laatste jaren. Wat was het gevolg, welke waren de vruchten, wat rigtten de zoo gevormde predikanten in

hun kerkgenootschap uit? Zij maakten het tot een groot slagveld, waarop zonder ophouden de verwoedste strijd door hen gevoerd werd; ieder der oorlog voerende partijen boogt op eenige overwinningen, maar waardoor telkens het slagveld al erger en erger vertreden en verwoest is geworden, die telkens dienden ter meerdere verzwakking, en verscheuring en uiteenspatting van het gemeenschappelijk kerkgenootschap.

De heer Lohr geeft ons in een ander opstel dan het bovengenoemde eene schets van den toestand, door het tegenwoordige opleidingsstelsel der predikanten teweeg gebragt.

„De uiterst lichtzinnige toon, waarop in den laatsten tijd in „het openbaar gesproken is over de hoogste en ernstigste aange„legenheden, de zoo en passant gedane bewering, dat God slechts „in onze verbeelding bestaat, het luchtig geschrijf, waaraan alle „verheffing en alle verhevenheid ontbrak, dat eerder scheen voort„gekomen te zijn uit de pen van een of anderen losbol, dan uit „die van een fatsoenlijk mensch, dit alles heeft verlammend ge„werkt op menigeen. Voeg hierbij, dat deze ergerlijke dingen „op rekening worden gesteld van de mannen, die door hun „maatschappelijke betrekking de roeping hebben, om de belang„stelling in godsdienst levendig te houden, maar door hun verwoed „twisten onderling die roeping geheel uit 't oog schijnen te ver„liezen, en men staat er niet langer verwonderd over, dat velen over „'t christendom evenmin willen hooren spreken, als er over lezen; „dat daar menig geneesheer, menig advokaat, menig leeraar aan „gymnasium of hoogere burgerschool, menig letterkundige is, die „nooit de kerk bezoekt, en zorgvuldig elk geschrift, dat ook „maar uit de verte de „domine's-wereld" raakt, buiten zijn huis „of kamer houdt." (*Vaderlandsche letteroefeningen*, December 1867.)

Voor zoover wij den achteruitgang van het Ned. Herv. Kerkgenootschap in de laatste jaren hebben kunnen gadeslaan, moeten wij erkennen, dat de heer Lohr naar waarheid geteekend, en echter nog niet alles gezegd

heeft. Wij nemen maar een enkel verschijnsel. De „domi-„ne's-wereld", eenmaal in ons vaderland schier algemeen gevreesd, geacht, bewierookt, gehoorzaamd, wordt nu niet slechts met die onverschillige verwaarloozing behandeld, welke de heer Lohr ons schetste, maar dikwerf, zoowel in bijzondere gesprekken van aanzienlijken en onaanzienlijken, als in openbare geschriften, op eene wijze besproken, waarvan wij, Katholieken, al is het alleen om wille der betamelijkheid, ons zorgvuldig onthouden. Hoe de predikanten zelve in het verkeer met hunne geloofsgenooten worden bejegend, is ons niet genoeg bekend, wij kunnen slechts gissen, doch uit hetgeen wij hooren en lezen maken we dit op: mag de predikant bij vele Protestanten nog iets van zijn *prestige* behouden hebben, bij menigeen van hen heeft hij het geheel en al verloren, en vindt hij slechts onverschilligheid en minachting. Aan wie de schuld? voor een groot deel zeker aan die predikanten, wier handelwijze de getrouwe weerspiegeling en het gevolg is der tegenwoordige manier van leven en studeren aan onze hoogescholen.

Een sprekend teeken der steeds toenemende daling van het predikantenambt in de algemeene schatting en alzoo eene toelichting en bevestiging van hetgeen we zeiden, achten wij het verschijnsel, dat het getal dergenen die zich tot deze bediening voorbereiden, bijna jaarlijks schromelijk vermindert. In 1857 waren er in het geheel 525 theologanten aan de drie akademiën ingeschreven, en in 1867 niet meer dan 235. *„In tien jaren is alzoo het „getal theologanten*, volgens de opgaven in de studenten-„almanakken, *tot op meer dan de helft verminderd."* Aldus zegt een brief, door drie predikanten als leden der commissie van de Ned. Herv. predikanten-vereeniging onderteekend, en geplaatst in *De Vereeniging* (December, 1867),

een tijdschrift der orthodoxe partij. Wij lezen daar verder, „dat onder dit getal [235] zijn medebegrepen, die na „afgelegd propaedeutisch examen tot de [erkende protestantsche] seminariën overgaan." De volgende lijst doet zien, dat de getallen der ingeschrevenen thans bijna geregeld ieder jaar kleiner worden, en er alzoo minder studenten zijn, naarmate het ongeloof aan de akademies meer tot bewustzijn komt, en zich duidelijker openbaart.

	Te Leiden.	Te Utrecht.	Te Groningen.	Totaal.
1857	188	267	70	525
1858	152	240	63	455
1859	158	208	53	419
1860	141	170	59	370
1861	119	165	59	343
1862	106	168	61	335
1863	95	121	51	267
1864	107	148	51	306
1865	72	145	51	268
1866	56	174	45	275
1867	52	180	34	235

Deze cijfers spreken nog meer, als men in aanmerking neemt, dat het getal Nederlandsch-Hervormden hetwelk op 1 Januarij 1857 hier te lande 1,799,149 bedroeg, op 1 Januarij 1867 gerezen was tot 1,973,808, en dus in die tien jaren met ongeveer 170,000 zielen is vermeerderd; eene belangrijke klimming van het zielental, die natuurlijkerwijze ook eene klimming van het getal theologanten eer noodig dan overbodig moest maken, en waardoor derhalve de buitengewone teruggang van dit getal een des te sterker bewijs wordt, dat bij de Nederl. Hervormden de genegenheid om het predikantenambt te bekleeden zeer veel verzwakt is.

Ter beoordeeling van deze vermindering is het ook

dienstig te herinneren, hoe zij thans niet meer te wijten is aan de omstandigheid, dat er vroeger voor het getal studerenden te weinig predikants-plaatsen waren, en dat zich mitsdien de lust tot de theologische studie nu naar de behoefte aan predikanten begint te regelen.

De in *De Vereeniging* opgenomen brief verzekert, dat het tegenwoordige getal theologanten naar gelang van die behoefte veel te gering is. „In ieder der eerstvolgende „jaren", lezen we daar, „hebben wij, zonder overgaan „dezer Theologanten tot andere vakken, niet meer dan „ruim 40 proponenten te wachten; terwijl ook zonder „verwisseling van den kansel met een leeraarstoel aan eene „der burgerscholen en andere veranderingen, eerst een „zestig vacatures nog zijn aan te vullen en dan jaarlijks „tusschen 50 en 60 proponenten noodig zijn. *Over een „vijftal jaren kan men alzoo zeker verwachten dat eene reeks „niet te noemen Hervormde gemeenten vacant zal zijn, zonder „dat er een proponent is*" [1]). Derhalve heeft de vrees van lang proponent te blijven of in het geheel niet beroepen te worden geen invloed op de opgegeven vermindering kunnen uitoefenen.

Zeer vele en zeer verschillende zijn de oorzaken, die dit voor den nadenkenden Protestant zooveel beteekenende feit hebben teweeg gebragt, maar wij aarzelen niet als eene der magtigste te noemen: de steeds toenemende daling van het predikanten-ambt in de algemeene achting.

---

[1]) De vereeniging *Kerkhulp* tracht in dezen nood zooveel mogelijk te voorzien, en ondersteunt jongelingen, die neiging gevoelen om orthodoxe predikanten te worden. Haar brief, in *De Vereeniging* geplaatst, die de bron was onzer opgaven, is een ware noodkreet over deze nieuwe ellende van het Ned. Herv. Kerkgenootschap. Hoe hoog echter ook de nood geklommen is, en hoe dringend er om geldelijke bijdragen, ter afwering van dit dreigende gevaar is gevraagd, toch blijven volgens den brief tot nog toe de Ned. Hervormden over 't geheel onverschillig.

Eene bediening, thans bij menigeen zoo weinig in tel en dientengevolge zoo schraal beloond, zoo rijk aan teleurstellingen van allerlei aard en grievende ontmoetingen, lokt de ouders niet meer aan om er hunne kinderen voor te bestemmen. Zij wordt gekozen *faute de mieux*. En de hedendaagsche jongelingen, hoe weinig is er wat hunne geestdrift voor dien levensstaat opwekt, hoeveel dat hen afschrikt! De zonen uit eenvoudige, orthodox geblevene gezinnen, zij, meenen we, kunnen nog het ligtst uit edeler motieven die keuze doen, maar de kinderen van moderne Protestanten! Als deze voor iets anders meenen geschikt te zijn en over de noodige middelen kunnen beschikken om er toe te komen, dan zullen zij, dunkt ons, slechts bij uitzondering de loopbaan van predikant kiezen. Verder op de Universiteit: naarmate de positie, die hem als dominé wacht, door den theologant naauwkeuriger gekend wordt, zal hij meer afdoende redenen vinden, om, zoo mogelijk, dien doornigen weg, waarop hij tijdens de voorbereiding al zooveel lijden moet, niet te vervolgen, en eene in zijn oog eervoller en meer winstgevende betrekking op te zoeken.

Alzoo blijkt het, wat de „domine's-wereld" nu voor vele Protestanten is, en daardoor tevens wat zij al meer en meer voor hen worden moet, zoolang hare vakaturen worden aangevuld uit die mannen, welke de tegenwoordige theologische vorming en opleiding onzer hoogescholen genoten hebben en genieten. Afgezien van zooveel meer schijnt deze kwaal alleen reeds ernstig genoeg om, zonder buitengewone omstandigheden, aan het Ned. Herv. Kerkgenootschap geen lang bestaan meer te kunnen voorspellen.

ENCYCLIEK

VAN

Z. H. PAUS PIUS IX,

uitgevaardigd 17 October 1867.

[*Over de jongste aanranding van het tijdelijk gebied des H. Stoels, en over den toestand der H. Kerk in Rusland en Polen.*]

VENERABILIBUS FRATRIBUS PATRIARCHIS, PRIMATIBUS, ARCHIEPISCOPIS ET EPISCOPIS UNIVERSI CATHOLICI ORBIS GRATIAM ET COMMUNIONEM CUM APOSTOLICA SEDE HABENTIBUS.

PIUS PP. IX.

Venerabiles Fratres, Salutem et Apostolicam Benedictionem. Levate, Venerabiles Fratres, in circuitu oculos vestros, et videbitis, ac una Nobiscum vehementer dolebitis abominationes pessimas, quibus nunc misera Italia praesertim funestatur. Nos quidem inscrutabilia humillime adoramus judicia Dei, cui placuit, Nos vitam agere hisce luctuosissimis temporibus, quibus nonnullorum hominum opera, et eorum potissimum, qui in infelicissima Italia rem publicam regunt ac moderantur, veneranda Dei mandata, sanctaeque Ecclesiae leges plane despiciuntur, et impietas impune caput altius extollit, ac triumphat. Ex quo omnes iniquitates, mala, et damna, quae cum summo animi nostri moerore conspicimus. Hinc multiplices illae hominum phalanges, qui ambulantes in impietatibus, militant sub satanae vexillo, in cujus fronte est scriptum „*Mendacium*", quique rebellionis nomine appellati, ac ponentes os suum in caelum,

Deum blasphemant, sacra omnia polluunt, contemnunt, et quibusque juribus divinis humanisque proculcatis, veluti rapaces lupi praedam anhelant, sanguinem effundunt, et animas perdunt suis gravissimis scandalis, et propriae malitiae lucrum injustissime quaerunt, et aliena violenter rapiunt, ac pusillum et pauperem contristant, miserarum viduarum et pupillorum numerum augent, ac donis acceptis, veniam impiis tribuunt, dum justo justitiam denegant, eumque spoliant, et corrupti corde pravas quasque cupiditates turpiter explere contendunt cum maximo ipsius civilis societatis damno.

Hoc perditorum hominum genere in praesentia circumdati sumus, Venerabiles Fratres. Qui quidem homines diabolico prorsus spiritu animati mendacii vexillum collocare volunt in hac alma urbe nostra, ad Petri Cathedram, catholicae veritatis et unitatis centrum. Ac Subalpini Gubernii Moderatores, qui hujusmodi homines coercere deberent, illos omni studio fovere, eisque arma, resque omnes suppeditare, et ad hanc urbem aditum munire non erubescunt. Sed omnes hi homines, licet in supremo civilis potestatis gradu et loco collocati, paveant; quandoquidem hac improba sane agendi ratione se novis obstringunt laqueis ecclesiasticarum poenarum et censurarum. Etsi vero in humilitate cordis nostri divitem in misericordia Deum enixe orare et obsecrare non desistimus, ut hos omnes miserrimos homines ad salutarem poenitentiam, atque ad rectum justitiae, religionis, pietatis tramitem reducere dignetur; tamen tacere non possumus gravissima pericula, quibus in hac hora tenebrarum expositi sumus. Animo plane tranquillo quoscumque rerum eventus, licet nefariis fraudibus, calumniis, insidiis, mendaciis excitatos, expectamus, cum omnem nostram spem et fiduciam collocemus in Deo salutari nostro, qui adjutor est noster, et fortitudo in omnibus tribulationibus nostris, quique in Se sperantes confundi non patitur, et impiorum insidias subvertit, et peccatorum cervices confringit. Interim haud possumus, quin Vobis inprimis, Venerabiles Fratres, et omnibus fidelibus curae vestrae commissis denuntiemus tristissimam conditionem et maxima, in quibus per Subalpini potissimum Gubernii operam nunc versamur, pericula. Quamvis enim fidissimi nostri exercitus strenuitate ac devotione defensi simus, qui, rebus praeclare gestis, prope heroicam prae se tulit virtutem; patet nihilominus, ipsum diu resistere nequire numero longe majori injustissimorum aggressorum. Et licet non mediocri utamur consolatione ob filialem pietatem, qua Nos

reliqui subditi nostri a scelestis usurpatoribus ad paucos redacti, prosequuntur, vehementer tamen dolere cogimur, ipsos non posse non sentire gravissima pericula sibi ingruentia ab efferatis nefariorum hominum turmis, qui eos jugiter minis omnibus terrent, spoliant, et quoquo modo divexant.

At vero alia nunquam satis lugenda mala deplorare cogimur, Venerabiles Fratres. Ex nostra praesertim Consistoriali Allocutione die 29 mensis Octobris superiori anno habita, ac deinde ex narratione documentis munita, et in lucem typis edita, optime cognovistis, quantis calamitatibus catholica Ecclesia ejusque filii in Russico Imperio ac Poloniae Regno miserandum in modum vexentur et lacerentur. Namque catholici Sacrorum Antistites et ecclesiastici viri laicique fideles in exilium ejecti, in carcerem detrusi, ac modis omnibus divexati, propriisque bonis spoliati, ac severissimis poenis afflicti et oppressi, et Ecclesiae canones ac leges omnino proculcatae. Atque his minime contentum Russicum Gubernium pergit ex avito proposito Ecclesiae disciplinam violare, et unionis et communicationis illorum fidelium cum Nobis, et hac Sancta Sede vincula frangere, ac omnia moliri et conari, ut in illis dominiis catholicam religionem funditus evertere, et illos fideles a catholicae Ecclesiae sinu avellere, et ad funestissimum schisma pertrahere possit. Cum incredibili animi nostri moerore Vobis significamus, duo nuper decreta ab illo Gubernio post ultimam commemoratam nostram Allocutionem edita fuisse. Ac decreto die 22 proximi mensis Maji vulgato, per horrendum ausum Podlachiensis Dioecesis in Poloniae Regno una cum illo Canonicorum Collegio, Consistorio Generali, ac Dioecesano Seminario penitus fuit extincta, et ejusdem Dioecesis Episcopus, a suo grege divulsus, coactus a Dioecesis finibus continuo discedere. Quod decretum simile est illi die 3 Junii superiore item anno in lucem edito, de quo mentionem haud facere potuimus, cum illud ignoraremus. Hoc igitur decreto idem Gubernium non dubitavit proprio arbitrio et auctoritate Cameneciensem Dioecesim de medio tollere, et illud Canonicorum Collegium, Consistorium, ac Seminarium disperdere, ac proprium Antistitem ab illa Dioecesi violenter abripere.

Cum autem omnis via, atque ratio Nobis intercludatur, qua cum illis fidelibus communicare possimus, tum ne quisquam carceri, exilio, aliisque poenis exponeretur, coacti fuimus, in nostras Ephemerides inserere Actum, quo legitimae illarum amplarum Dioece-

sium jurisdictionis exercitio, ac spiritualibus fidelium necessitatibus consulendum censuimus, ut illuc per artis typographicae opem notitia perveniret suscepti a Nobis consilii. Quisque vel facile intelligit qua mente, et quo fine ejusmodi decreta a Russico Gubernio edantur, cum multorumEpiscoporum absentiae Dioecesium quoque accedat suppressio.

Quod autem nostram cumulat amaritudinem, Venerabiles Fratres, est aliud decretum ab eodem Gubernio die 22 superioris mensis Maji promulgatum, quo Petropoli fuit constitutum Collegium, vocatum ecclesiasticum catholicum romanum, cui praesidet Mohiloviensis Archiepiscopus. Scilicet: omnes petitiones, ad fidei etiam et ad conscientiae negotia pertinentes, quae a Russici Imperii et Poloniae Regni Episcopis, Clero, Populoque fideli ad Nos, et ad hanc Apostolicam Sedem mittuntur, ad hoc Collegium primum transmittendae sunt, easque Collegium idem examinare debet, ac decernere, utrum petitiones Episcoporum potestatem praetergrediantur, et in hoc casu illas ad Nos perferendas curare. Postquam autem illuc nostra pervenerit decisio, praedicti collegii Praeses ad internarum relationum Ministrum decisionem ipsam mittere tenetur, qui expendat, num aliquid in illa reperiatur legibus Status et supremi Principis juribus contrarium; et quoties hoc non exsistat, illam pro suo arbitrio et voluntate exsequatur.

Videtis profecto, Venerabiles Fratres, quam vehementer reprobandum ac damnandum sit hujusmodi decretum a laica et schismatica potestate latum, quo et divina catholicae Ecclesiae constitutio destruitur, et ecclesiastica disciplina subvertitur, et maxima supremae nostrae Pontificiae, atque hujus Sanctae Sedis et Episcopornm potestati auctoritatique injuria infertur, et summi omnium fidelium Pastoris libertas impeditur, et fideles ad funestissimum impelluntur schisma; ac vel ipsum naturale jus violatur et conculcatur quoad negotia, quae fidem et conscientiam respiciunt.

Ad haec, catholica Varsaviensis Academia deleta est; ac tristis Chelmensi, et Bettiensi Dioecesi Ruthenorum impendet ruina. Atque illud maxime dolendum, quod repertus sit quidam presbyter Woicichi, qui suspectae fidei, omnibus ecclesiasticis poenis censurisque despectis, terribilique Dei judicio posthabito, minime exhorruit, ejusdem Dioecesis regimen et procurationem a civili illa potestate accipere, et varias jam edere ordinationes, quae dum ecclesiasticae disciplinae adversantur, funestissimo schismati favent.

In tantis igitur nostris et Ecclesiae calamitatibus et angustiis, cum non sit alius, qui pugnet pro Nobis, nisi Dominus Deus noster, Vos etiam atque etiam vehementer obtestamur, Venerabiles Fratres, ut pro singulari vestro rei catholicae amore et studio, et egregia in Nos pietate velitis ferventissimas vestras cum nostris conjungere preces, et una cum universo vestro Clero, Populoque fideli Deum sine intermissione orare, et obsecrare, ut reminiscens miserationum suarum, quae a saeculo sunt, indignationem suam a Nobis avertat, et Ecclesiam suam sanctam, ac Nos a tantis malis eripiat, ejusdemque Ecclesiae filios, Nobis carissimos, in omnibus fere regionibus ac in Italia praesertim, et in Russico Imperio, ac Poloniae Regno tot insidiis obnoxios, tot aerumnis afflictos omnipotenti sua virtute adjuvet, defendat, eosque in catholicae fidei ejusque salutaris doctrinae professione magis in dies stabiles servet, confirmet, roboret, et omnia impia inimicorum hominum consilia disperdat, illosque de iniquitatis barathro ad salutis viam revocet, et in semitam mandatorum suorum deducat.

Itaque volumus, ut in vestris Dioecesibus publicae pro vestro arbitrio preces per triduum intra sex menses, pro ultramarinis vero intra annum indicantur. Ut autem fideles ardentiori studio hisce publicis precibus adsint ac Deum exorent, omnibus et singulis utriusque sexus Christi-fidelibus, qui praedictis tribus diebus devote eisdem precibus adstiterint, ac pro praesentibus Ecclesiae necessitatibus ex nostra mente Deum oraverint, et Sacramentali Confessione expiati ac sacra Communione refecti fuerint, Plenariam omnium peccatorum suorum Indulgentiam et remissionem misericorditer in Domino concedimus. Iis autem fidelibus, qui corde saltem contriti in quolibet ex commemoratis diebus reliqua praemissa opera peregerint, septem annos totidemque quadragenas de injunctis eis, seu alias quomodolibet debitis poenitentiis in forma Ecclesiae consueta relaxamus. Quas omnes et singulas indulgentias, peccatorum remissiones, ac poenitentiarum relaxationes etiam animabus Christi-fidelium, quae Deo in caritate conjunctae ab hac luce migraverint, per modum suffragii applicari posse in Domino indulgemus. In contrarium facientibus non obstantibus quibuscumque.

Denique nihil certe Nobis gratius, quam ut hac etiam occasione libentissime utamur, ut iterum testemur et confirmemus praecipuam, qua Vos in Domino complectimur, benevolentiam. Cujus quoque certissimum pignus accipite Apostolicam Benedictionem,

quam effuso cordis affectu Vobis ipsis, Venerabiles Fratres, cunctisque Clericis, Laicisque fidelibus cujusque Vestrum vigilantiae concreditis peramanter impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum die 17 Octobris Anno 1867.
Pontificatus nostri Anno Vicesimosecundo.
PIUS PP. IX.

d. i.

AAN ONZE EERWAARDIGE BROEDERS DE PATRIARCHEN, PRIMATEN, AARTSBISSCHOPPEN EN BISSCHOPPEN DER GEHEELE KATHOLIEKE WERELD, IN GENADE EN GEMEENSCHAP MET DEN APOSTOLISCHEN STOEL.

PAUS PIUS IX.

Eerwaardige Broeders, Heil en Apostolischen Zegen. Heft, Eerwaardige Broeders, uwe oogen rondom U op, en Gij zult ze zien en in vereeniging met Ons de allerbooste gruwelen hevig betreuren, waarmede thans, vooral het ongelukkige Italië geschandvlekt wordt. Wij voor Ons aanbidden in allen ootmoed de ondoorgrondbare raadsbesluiten van God, die goedvond Ons te doen leven in deze rampzalige tijden, in welke, door toedoen van eenige lieden en van hen vooral die in het ongelukkige Italië regeren en besturen, de eerbiedwaardige geboden van God en de heilige wetten der Kerk volslagen worden veracht, en de goddeloosheid straffeloos het hoofd hooger opsteekt en zegeviert. Waaruit al de ongeregtigheden, rampen en nadeelen voortvloeijen, die Wij tot onze diepe zielsdroefheid ontwaren. Vandaar die veelvuldige drommen van lieden, die wandelend in boosheden, strijden onder satans vaandel, op welks voorzijde „*Logen*" geschreven staat; die den naam van oproerlingen dragend en hun mond tegen den hemel verheffend, God lasteren, al wat heilig is bezoedelen, honen, en alle goddelijk zoowel als menschelijk regt met voeten tredend, als roofzieke wolven naar buit ademen, bloed vergieten en door hunne allerzwaarste ergernissen zielen in 't verderf storten, en op onregtvaardige wijze voordeel van hunne eigene boosheid zoeken, en eens anders goed met geweld wegrooven, en den kleine en arme bedroeven, het getal der ongelukkige weduwen en weezen vergrooten, en die voor geschenken aan

booswichten kwijtschelding geven, terwijl zij den regtvaardige regt weigeren en hem uitplunderen, en in de bedorvenheid huns harten de schandelijke verzadiging zoeken al hunner booze lusten, tot groot nadeel zelfs van de burgerlijke maatschappij.

Van dit slag van door en door bedorven lieden zijn Wij voor het oogenblik omsingeld, Eerwaardige Broeders, van lieden, die, ongetwijfeld door een duivelschen geest aangedreven, het vaan der logen zelfs in deze onze verhevene stad, bij den Stoel van Petrus, het middenpunt der katholieke waarheid en eenheid, willen planten. En de bestuurders der Subalpijnsche Regering, die dergelijke lieden in bedwang moesten houden, schamen zich niet hen met allen ijver te beschermen, hen van wapenen en alle verdere benoodigdheden te voorzien en hun den toegang tot deze stad te banen. Doch dat al deze lieden huiveren, al zijn zij ook op den hoogsten trap en plaats van burgerlijke magt gesteld; want door dit hun waarlijk boos gedrag, wikkelen zij zich op nieuw in de strikken der kerkelijke straffen en censuren. Hoewel Wij toch niet ophouden in den ootmoed onzes harten den in barmhartigheid rijken God te bidden en te smeeken, dat Hij zich gewaardige al die ongelukkige menschen tot heilzame boete en tot den regten weg van regtvaardigheid, godsdienst en godsvrucht terug te brengen: mogen Wij echter niet zwijgen van de allerernstigste gevaren, waaraan Wij in dit uur der duisternis zijn blootgesteld. Met volkomen rustig gemoed wachten Wij alle gebeurtenissen af, al zijn ze ook door afschuwelijk bedrog, laster, kuiperijen, logens teweeg gebragt, wijl Wij al onze hoop en vertrouwen stellen op den God onzes heils, die onze helper en sterkte is in al onzen nood en die niet toelaat, dat wie op Hem hopen beschaamd worden, maar de listen der goddeloozen verijdelt en de hardnekkigheid der zondaren breekt. Inmiddels kunnen Wij niet nalaten U vooral, Eerwaardige Broeders, en al de geloovigen, die aan uwe zorg zijn toevertrouwd, plegtig bekend te maken met den droeven toestand en de groote gevaren, waarin Wij thans door toedoen vooral der Subalpijnsche Regering verkeeren. Want, alhoewel Wij verdedigd worden door den zich opofferenden moed van ons leger, dat in roemruchtige wapenfeiten een moed als van helden ten toon spreidde: is het nogtans duidelijk, dat het niet lang zal kunnen weêrstand bieden aan het veel grooter getal regt verkrachtende aanranders. En hoezeer de kinderlijke liefde der Ons nog overige, door de boosheid der over-

weldigers slechts weinige onderdanen Ons tot geen geringen troost verstrekt, dwingt Ons echter de nood er Ons bitter over te beklagen, dat zij genoodzaakt zijn zeer zware gevaren door te staan, waarmede hen woeste horden booswichten bedreigen, die hun duurzaam schrik aanjagen door allerlei bedreigingen, hen uitplunderen en op alle mogelijke wijze mishandelen.

Doch ook nog andere, nooit genoeg te betreuren rampen vinden Wij Ons genoodzaakt te bejammeren, Eerwaardige Broeders. Vooral uit de op 29 October van het vorige jaar gehoudene Consistoriale Allocutie, en verder uit het met bewijsstukken voorziene en door den druk verspreide verslag [1]) is het U genoegzaam bekend, door hoe groote rampen de Katholieke Kerk en hare kinderen in het keizerrijk Rusland en het koningrijk Polen op deerniswaardige wijze geteisterd en verscheurd worden. Want katholieke Bisschoppen met geestelijken en getrouwe leeken zijn er in ballingschap gedreven, in den kerker geworpen, en op alle mogelijke wijzen mishandeld, en van hunne goederen beroofd, en door de strengste straffen gefolterd en uitgeput, terwijl de tuchtregels en wetten der Kerk er volslagen met voeten worden getreden. En, hiermede niet tevreden, gaat de Russische regering steeds voort met overeenkomstig haar aloud plan de kerktucht te schenden en de banden van eenheid en gemeenschap dier geloovigen met Ons en dezen Heiligen Stoel te verbreken en alles te ondernemen en te bestaan, om de katholieke godsdienst in die rijken reddeloos te vernietigen en die geloovigen van den schoot der Kerk af te rukken en tot het zoo noodlottige schisma meê te slepen.

Tot onze ongeloofelijk groote zielesmart deelen Wij U mede, dat deze regering onlangs na onze laatste, reeds vermelde Allocutie, twee dekreten heeft uitgevaardigd. En krachtens het dekreet, dat op 22 Mei ll. bekend gemaakt werd, is met vreeselijke stoutheid het diocees Podlachië in 't Koningrijk Polen tegelijk met het kanunniken-collegie aldaar, het algemeene consistorie en het diocesaan seminarie volslagen vernietigd, terwijl de Bisschop van dit diocees, van zijne kudde afgescheurd en gedwongen werd het grondgebied zijns bisdoms onmiddelijk te verlaten. Dit dekreet is gelijk aan het besluit, op 3 Junij desgelijks van het vorige jaar in het licht ver-

[1]) Dit is o. a. te vinden in de *Acta ex iis decerpta quae apud S. Sedem geruntur*, jaargang 1867—1868. Vgl. *De Godsdienstvriend* Dl. XCVIII, blz. 294.

schenen, waarvan Wij geene melding konden maken, wijl het Ons niet bekend was. Met dit besluit dan, ontzag zich dezelfde regering niet willekeurig en eigenmagtig het diocees Kamieniecz op te heffen, het kanunniken-collegie, consistorie en seminarie uiteen te jagen en den eigen Bisschop met geweld aan dit diocees te ontrukken.

En, daar alle soort van gelegenheid om met die geloovigen in gemeenschap te zijn Ons is afgesloten, verder ook, opdat niemand aan kerker, ballingschap en andere straffen zou worden blootgesteld, werden Wij genoodzaakt om de akte, waardoor Wij voor de uitoefening der wettige jursdictie in die uitgebreide diocesen en de geestelijke behoeften der geloovigen meenden te moeten zorgen, in ons dagblad te plaatsen, opdat door middel der drukkunst ons genomen besluit daar bekend zou worden. Wijl met de verwijdering van vele Bisschoppen tevens de opheffing van diocesen gepaard gaat, begrijpt een ieder zonder eenige moeite, in welken geest en tot welk einde dergelijke dekreten door de Russische Regering worden uitgevaardigd.

Wat echter onzen weedom ten toppunt voert, Eerwaardige Broeders, is het andere door dezelfde regering op 22 Mei ll. afgekondigde dekreet, waarbij te St. Petersburg een Collegie werd gevestigd, dat den naam van Kerkelijk Roomsch Katholiek Collegie draagt, waarvan de Aartsbisschop van Mohilev voorzitter is. Alle verzoekschriften namelijk, ook die welke op geloofs- en gewetenszaken betrekking hebben, en door de Bisschoppen, geestelijken en leeken van het keizerrijk Rusland en het koningrijk Polen aan Ons en aan dezen Heiligen Stoel worden opgezonden, moeten eerst aan dit collegie worden opgestuurd; terwijl dit zelfde collegie ze onderzoeken en beslissen moet of de verzoekschriften de magt der Bisschoppen te buiten gaan en ze in dit geval aan Ons moet laten overzenden. En als onze beslissing daar aankomt, moet de president van genoemd collegie die beslissing zelve naar den Minister van Binnenlandsche Zaken zenden, opdat deze onderzoeke, of er zich iets in bevindt, strijdig met de wetten van het Land en de regten van den Keizer, en, zoo dikwerf zulks niet het geval is, haar ten uitvoer brengen naar believen en verlangen.

Gij beseft ongetwijfeld, Eerwaardige Broeders, welk eene krachtige afkeuring en veroordeeling dit door eene schismatieke leekenmagt uitgevaardigde dekreet verdient, waardoor niet slechts de goddelijke inrigting der Katholieke Kerk vernietigd, de kerkelijke

tucht verbroken, onze pauselijke magt en gezag met die des Heiligen Stoels en der Bisschoppen ten hoogste gekrenkt, en de vrijheid van den Opperherder aller geloovigen belemmerd wordt, maar ook de geloovigen zelve tot het noodlottig schisma worden voortgedreven en daarenboven, voor zoover het zaken betreft, die geloof en geweten aangaan, zelfs het natuurregt verkracht en met voeten getreden wordt.

Bovendien is de katholieke akademie van Warschau vernietigd en wordt het diocees Chelm en Beltz der Rutheners met een droeven ondergang bedreigd. Doch dát is meer dan alles te betreuren, dat zich zeker priester Woicichi vinden liet om, verdacht van geloof als hij was, met verachting aller kerkelijke wetten en censuren en met achterstelling van Gods vreeselijk oordeel, het bestuur en de verzorging van dit diocees uit de hand dier tijdelijke magt aan te nemen en reeds verschillende verordeningen te maken, strijdig met de kerkelijke tucht en gunstig voor het heilloos schisma.

Daar er dan temidden van zoo groote rampen en nooden, die Ons en de Kerk treffen, geen ander is die voor Ons strijdt, dan de Heer onze God, bezweren Wij U met allen aandrang, Eerwaardige Broeders, om overeenkomstig uwe grooten ijver en liefde voor de katholieke zaak en krachtens de kinderlijke genegenheid, die Gij Ons in zoo hooge mate toedraagt, uwe vurige gebeden aan de onze te willen paren en in vereeniging met geheel uwe geestelijkheid en al uw geloovig volk zonder ophouden God te willen bidden en smeeken, dat Hij, zijner eeuwige barmhartigheden gedachtig, zijne verontwaardiging van Ons afwende, zijne heilige Kerk en Ons aan zoo groote rampen ontrukke, de zonen dier Kerk, die Ons zoo dierbaar zijn en schier in elk land, maar vooral in Italië en in het keizerrijk Rusland en het koningrijk Polen aan zoovele lagen ter prooi staan en door zoovele nooden gekweld worden, met zijne alvermogende kracht bijsta, verdedige, in de belijdenis van het katholiek geloof en deszelfs heilzame leer met iederen dag standvastiger make, bevestige en versterke, al de goddelooze plannen zijner vijanden verijdele en hen van den afgrond der ongeregtigheid tot den weg des heils en op het pad zijner geboden terugbrenge.

Wij verlangen daarom, dat in uwe diocesen binnen zes maanden en voor de overzeesche landen binnen een jaar, gedurende drie dagen openbare gebeden naar uw goedvinden worden uitgeschreven. Opdat echter de geloovigen bij die openbare gebeden met te vuriger

ijver zullen tegenwoordig zijn en God zullen bidden, zoo schenken Wij genadiglijk in den Heer vollen aflaat en kwijtschelding van al hunne zondestraffen aan de geloovigen van beider kunne — aan allen gezamelijk en aan ieder in 't bijzonder — die op genoemde drie dagen deze gebeden godvruchtig hebben bijgewoond, overeenkomstig onze meening voor de tegenwoordige behoeften der Kerk tot God gebeden, zich door het sakrament der Biecht gezuiverd en met de Heilige Communie versterkt hebben. En aan die geloovigen, welke met een ten minste rouwmoedig hart op elk der vermelde dagen de overige voornoemde werken verrigt hebben, schenken Wij in den gewonen vorm der Kerk zeven jaren en even zoovele quadragenen kwijt van de hun opgelegde of anderzins op welke wijze ook verschuldigde boetwerken; terwijl Wij bovendien, niettegenstaande al wat hiermede strijden mogt, in den Heer toestaan, dat deze aflaten, kwijtscheldingen van zondestraffen en verligtingen van boetewerken, zoowel alle gezamenlijk als ieder in 't bijzonder, bij wijze van voorspraak ook kunnen toegepast worden op de zielen der geloovigen in Christus, die met God in liefde vereenigd van deze wereld zijn gescheiden.

Eindelijk is Ons niets aangenamer, dan ook van deze gelegenheid volgaarne gebruik te maken, om U andermaal de bijzondere liefde, die Wij U in den Heer toedragen, te betuigen en te bevestigen. Ontvangt dan ook tot zeker bewijs hiervan den Apostolischen Zegen, dien wij uit de volheid des harten aan U, Eerwaardige Broeders, en aan alle geestelijken en geloovige leeken, welke aan de waakzaamheid van ieder Uwer zijn toebetrouwd, met groote liefde schenken.

Gegeven te Rome bij St Pieter, 17 October van het jaar 1867, Het tweeëntwintigste jaar van ons Pausschap.

PAUS PIUS IX.

VERSCHEIDENHEDEN.

EENE NAÏVE BEKENTENIS.

Indien een Katholiek de bewering waagde, dat in het protestantsche deel van Nederland zijne voortbrengselen of in het geheel niet gekend, of miskend, of terzijde gesteld worden; dat het voldoende is aan een werk, hoe voortreffelijk ook, een katholieke tint te geven om het te doen afkeuren; dat een blind vooroordeel andersgezinden belet, zich te vergewissen van hetgeen op katholiek gebied verschijnt — men zou hem van valsche beschuldiging betigten.

Daarom worde niet onopgemerkt voorbijgegaan, dat *De Gids*, in zijn October-nommer, de bekentenis aflegt, dat het protestantsche Nederlandsche publiek, zelfs het meest ontwikkelde, omtrent de belangrijkste werken in volslagene onkunde verkeert — alleen, dewijl die werken katholiek zijn.

De Gids maakt, als voorvechter van beschaving en verlichting, eene weinig luisterrijke figuur, wanneer hij tot de verklaring moet komen, dat godsdienst-vooroordeel ook hem belet, met kennis van zaken te spreken en die degelijkheid te bezitten, zonder welke het in twijfel mag worden getrokken, of men het regt heeft den schepter te zwaaijen op onverschillig welk gebied. Want het heeft iets potsierlijks, dat sommige tijdschriften zich een monopolie van kritiek aanmatigen; zich aan de goede gemeente voorstellen als uitsluitende depôthouders van allerlei wijsheid; zich opwerpen als eerste vendeldragers van liberaliteit en vooruitgang, en voortdurend het bewijs leveren, dat zij het *audi et alteram partem* — hoofdvoorwaarde tot juist en onpartijdig oordeel! — in den wind slaan; dat zij nuchtere vreemdelingen blijven bij de tegenpartij, wie zij de wet willen voorschrijven.

In September jl. had een der redacteuren van *De Gids*, de heer

P N. Muller, in een zeer fraai opstel, de zeldzame letterkundige verdiensten besproken van de Spaansche Markiezin de Arrau, geb. Caecilia Bohl, die, onder den naam van Fernan Caballero, eene reeks van werken heeft geschreven, welke de bewondering der beschaafde wereld hebben opgewekt, en in ongeveer alle talen van Europa, door mannen van wetenschap en talent, zijn vertolkt. Zelfs het protestantsche Engeland was kwistig geweest in zijne vereering der begaafde vrouw: Charles Dickens had met meer anderen over haar gesproken, het volk haar met gretigheid gelezen. Gansch Duitschland en Rusland wedijverden met Frankrijk, Italië en België om deze allerkeurigste voortbrengselen der katholieke pers te huldigen. Alleen voor Nederland was het bewaard gebleven, zich weder stomp en suf te betoonen; weder een blijk van kleingeestigheid te geven; weder Chineesch te zijn en zich met een hoogen muur van vooroordeel af te sluiten van de ontwikkelde maatschappij.

Vruchteloos had de heer C. J. Potgieter, eenige jaren geleden, de aandacht op Fernan Caballero gevestigd. Tot onlangs de heer P. N. Muller haar behandelde, was zij zoo onbekend gebleven, dat deze zich genoopt gevoelde, dringend tot vertaling harer werken aan te sporen. Kort echter hierop ontwaart hij, dat er reeds lang overzettingen, en wel zeer degelijke, bestaan. De heuschheid van Mr Joan Bohl stelt de redactie van *De Gids* — gelijk de heer Muller getuigt — in staat een aanmerkelijk getal noovellen van de Spaansche schrijfster aan te kondigen.

Vanwaar dat *De Gids* en de meerderheid in Nederland hiermede onbekend was?

Dewijl het steeds onaangenaam is, de bekrompenheid van landgenooten te doen kennen, kwijten wij ons met leedwezen van den pligt, het antwoord van *De Gids* kenbaar te maken.

Caecilia Bohl is streng katholiek en stort hare godsdienstige gevoelens in hare boeken uit; Mr Joan Bohl, haar bloedverwant, wien zij, bij missive van 13 Junij 1863, de vertaling harer werken toestond, is insgelijks katholiek, en spreekt dit, gelijk overal elders, ook uit n de voorrede der *Spaansche Novellen*: dat katholieke nu heeft den kring der lezers beperkt; dat katholieke heeft andersdenkenden vol afschrik doen vlugten; dat katholieke heeft hen doof gemaakt voor de stem van Dickens, Potgieter en vele anderen; blind voor de schoonheden van Caballero.

Zijn wij billijk. Het is waarlijk wat erg, dat de heer Bohl

katholieke werken in een katholiek tijdschrift [1]) durft uitgeven; dat hij, als ware dit niet genoeg, zich vermeet, het R. K. geloof *de* godsdienst te heeten, en daardoor elk ander opregt geloof een dwaalbegrip te achten; dat hij, op dien weg vermetel voortgaande, zich niet ontziet als voorgangers eener betere letterkunde de H H. Alberdingk Thijm, Nolet de Brauwere, Nouhuys, de Eerw. H H. van der Ploeg en van der Horst te noemen [2]). Waartoe al die katholieke namen, en waartoe vooral die geestelijken? Dat hindert immers in een half protestantsch land, waar men nu eenmaal aanneemt, dat de Roomschen dom en onbekwaam zijn. Dat aanwijzen van uitstekende Katholieken doet op den langen duur de bewering gevaar loopen, dat er geen ontwikkelden onder hen zijn. Want wij weten het immers: moet er eenig ambt vervuld, eene benoeming gedaan worden, al is het ook slechts voor het lidmaatschap eener letterkundige vergadering, dan getroosten onze onpartijdige liberalen zich alle moeite om een Katholiek te vinden, doch komen altijd te huis met de boodschap, dat geen enkel geschikte in het gansche land te ontdekken valt. Zij hebben den ganschen nacht gevischt en niets gevangen. Aanwijzingen als die van den heer Bohl zouden de meening doen rijzen, dat het liberale net aan den verkeerden kant werd uitgeworpen. En dit zou of onhandigheid of onwil van onze andersdenkende vrienden verraden. — Inderdaad, *De Gids* heeft volkomen gelijk in het lucht geven aan zijne grieven tegen Mr Bohl. Deze heer had geenszins het regt zijne overtuiging uit te spreken. Dit regt hebben slechts zekere liberalen.

De Gids, in zijne hoedanigheid van ernstig maandwerk, zegt niets zonder grond. Dat Mr B. het gemelde regt niet had, toont hij aan door te verklaren, dat Caballero juist verlangde door Protestanten gelezen te worden, en B's wijze van uitgave dit verhinderd heeft. Caballero schrijft hem immers: „J'ai remercié Dieu d'avoir

---

[1]) In het Rotterdamsche tijdschrift *De Encyclopédie* verschenen: *Spaansche Novellen*; *Lagrimas*; *La Gaviota* en *Lucas Garcia*, alle van Caecilia Bohl. Ofschoon dit tijdschrift twintig jaar bestaat en vele honderden inteekenaren telt, kent *De Gids* het niet eens. Maar ook — het is katholiek!

[2]) Alleen *De Gids* volgende, zou men meenen, dat Mr B., behalve de hier genoemde heeren, niemand als bestrijders van slechte boeken erkende. Wij hebben echter zijne voorrede ingezien en ontwaard, dat hij achter hunne namen door bijvoeging der woorden „en anderen", „enz." ruimte liet voor alle overigen. De voorstelling van *De Gids* was dus valsch en er bestond geenerlei rede tot oproeping van den heer Alberdingk Thijm om tegen Mr Bohl te getuigen.

„trouvé en Hollande, pays excessivement protestant, des cœurs „amis, des croyances sœurs des miennes". Ziet ge nu wel, zegt *De Gids*, dat zij door Protestanten wil gelezen worden? Het ligt er zeker aan, dat wij den scherpen blik van *De Gids* missen, want, naar wij meenen, zeggen die regelen van den brief vrij duidelijk, dat de schrijfster God dankt, dewijl het protestantsche Holland nog zóóvele harer geloofsgenooten bevat, dat hare werken er gewenscht worden. Om onder „croyances sœurs des miennes" eener Katholieke het Protestantisme te verstaan, moet men het vernuft van *De Gids* bezitten. Wij twijfelen intusschen niet, of het zal Caballero ook aangenaam zijn, wanneer Protestanten haar waarderen; doch, indien de uitlegging van *De Gids* al kan opgaan, dan heeft de schrijfster den Nederlandschen Protestanten meer eer aangedaan, dan dezen toekomt: zij heeft hen dan vrij van vooroordeel moeten achten, en wederom hebben de andersdenkenden bewezen, er allerjammerlijkst mede behebt te zijn. Dat zelfs onze verlichte *Gids* van die algemeene kwaal een smeertje kreeg, blijkt hieruit, dat hij het boek, waaraan een Katholiek eene voorrede toevoegt, welke zijn geloof rondborstig doet uitkomen, tot partijschrift verklaart.

Maar *De Gids* meent niets van al wat hij zegt. Wij doen hem ten minste de eer aan van te gelooven, dat hij niemand zijner lezers voor onnoozel genoeg houdt, om aan te nemen, dat zekere voorrede het lezen van een boek belet heeft. Wij laten terzijde, dat de meeste lezers geen voorrede inzien; maar het is een feit, dat noch het boek, noch de voorrede door een Protestant is doorbladerd. Het werk was katholiek — en daarmede uit!

Die voorrede moest aan *De Gids* slechts tot verontschuldiging, tot bewimpeling dienen der waarheid, hoe verre de Protestanten hier te lande nog ten achter zijn omtrent al wat katholiek is, en hoe weinig derhalve bevoegd tot het vellen van een oordeel. *De Gids* heeft dit gevoeld, en in plaats van — krachtens zijne rol van beschaver en verlichter — rondweg zijnen lezers mede te deelen, dat men wél zou doen met zich eens op de hoogte te stellen der katholieke literatuur, dewijl men anders gevaar loopt, bokken te schieten, verklaart het tijdschrift, dat zijne kennis beperkt is binnen het niet-roomsche; dewijl het katholieke eene partijzaak is, waarvan het niets wil hooren. Dat iemand zekere zaak niet weet, kan in vele gevallen vergeven worden: *non omnes omnia*

scimus ; maar dat zijne onkunde blijkbaar spruit uit godsdienst-vooroordeel kan nooit vergeven worden, dewijl hij haar dan zich zelven te wijten heeft. Men verlieze ook niet uit het oog, dat tijdschriften, gelijk *De Gids*, die zich geroepen achten, uit de hoogte te oordeelen *de omnibus rebus et de quibusdam aliis*, zich daardoor de verpligting opleggen, beslagen ten ijs te komen; dat niet *zij* regt hebben op verschooning, wanneer hunne kennis zoo bitter beperkt blijkt, dat zij den bal totaal misslaan. *Licet imperitia per se culpa non est, tamen est culpa in eo, qui artem profitetur.*

Hoe onhoudbaar het argument is, hetwelk men uit de voorrede der *Spaansche Novellen* wil trekken, blijkt hieruit, dat er drie andere boekdeelen waren: *La Gaviota, Lagrimas, Lucas Garcia*, welke *zonder* voorwoord verschenen. Het was dus nooit die voorrede, welke het lezen der werken van Caballero belette, maar 1° de onbekendheid der Protestanten met hetgeen op katholiek gebied verschijnt, 2° hun vooroordeel tegen al wat katholiek heet.

De Gids heeft dit uitmuntend aangetoond en daardoor de bekrompenheid onzer landgenooten naar verdienste aan de kaak gesteld. Tevens heeft hij doen gevoelen, dat zijne bewering, als zouden de Katholieken zich aan exclusivisme schuldig maken, geheelenal op hunne tegenstanders past. De Katholiek daarentegen neemt kennis van hetgeen op protestantsch gebied verschijnt; hij is op de hoogte der literatuur in en buiten zijn vaderland. De Protestant kent noch het een noch het ander. Wie van beide is de man van beschaving?

Het opstel in *De Gids* behoort hoog gewaardeerd te worden: niet slechts om den begaafden man, die het schreef, maar ook dewijl daarin de tegenpartij den Katholiek volkomen regt doet wedervaren, en eigene minderheid op klare wijze krachtig staaft.

DE BAPTISTEN TE LONDEN, EN IN DE VEREENIGDE STATEN.

De welbekende predikant der Londensche Baptisten, Ds Spurgeon, voert thans vooral het woord in het zoogenaamde „metropo„litaan-tabernakel"; een gebouw, dat, met inbegrip van den grond, 1,800,000 gekost heeft en 5000 personen kan bevatten. Die aan-

zienlijke som is door Spurgeon zelven vóór de inwijding dier vergaderplaats gekollekteerd. De gemeente telt 3800 leden. De wijk, waar het Baptiste „tabernakel" staat, schijnt hoofdzakelijk ook door Baptisten bewoond te zijn; althans men schat, dat daar op eene bevolking van 40,000 zielen, niet minder dan 30,000 tot dat protestantsche genootschap behooren.

De bijbelklasse, die uit 200 jongelieden bestaat, wordt door een van de ouderlingen der gemeente geleid. Ook is er eene bijbelklasse voor meisjes, welke 700 kweekelingen telt. Meer dan 600 jeugdige Christenen, leden der gemeente, zijn elken zondag bezig, met het evangelie in zalen, op afgelegen plaatsen en op openbare markten te verkondigen. *Zestig* Baptistische gemeenten hebben predikanten, die uit de Londensche tabernakel-gemeente afkomstig zijn. Het kollegie, aan deze gemeente verbonden, telt 93 studenten en 243 avondleerlingen. De studenten beginnen het evangelie te prediken, zoodra men hen daartoe bekwaam acht. De uitgaven van het kollegie beloopen *f* 60,000 in het jaar en worden door vrijwillige bijdragen gedekt, die wekelijks meer dan *f* 1000 opbrengen.

In de Vereenigde Staten zijn de vrijwillige giften der Baptisten niet minder aanzienlijk. Daar is in de laatste vijftig jaren gegeven voor:

Buitenlandsche zendingen, omstreeks.	*f* 7,500,000,—
Binnenlandsche zending	- 4,300,000,—
Hulp aan theologische studenten.	- 2,180,000,—
Bijdragen tot den opbouw van 14 kollegiën, 10 akademiën en 5 theologische scholen	- 2,500,000,—
Uitgaven van goede boeken en traktaaktjes . .	- 1,000,000,—
Vertaling, drukken en verspreiding van den bijbel.	- 4,000,000,—
Zondagscholen	- 17,000,000,—
Bouw van 11,221 kerken, welke 3,749,558 personen kunnen bevatten.	- 49,400,000,—
Te zamen . .	*f* 87.880,000,—

Het aantal leden der Baptistische gemeente in de Vereenigde Staten bedraagt omstreeks 2 millioen; maar het getal dergenen die bij hen ter kerk gaan, begroot men op 8 millioen, nagenoeg een vierde der gansche bevolking. In Massachusets en Virginië, waar men de Baptisten het meest vervolgde, zijn zij, naar *De Vereeniging* mededeelt, ook het meest toegenomen.

KANSELREDENEN OVER DE GELIJKENIS VAN DEN VERLOREN ZOON, DOOR J. M. SCHRANT. [1])

Van dit geschrift ziet eene nieuwe titeluitgave het licht. Het is onze overtuiging, dat niemand deze leerredenen van den reeds als kapellaan zoo hoog gevierden kanselredenaar, zonder groote voldoening en stichting lezen zal. Het is waar, de er in heerschende toon is, naar den tijd, waarin de schrijver deze preken hield — omtrent 1809 — te beoordeelen; ongaarne mist men er bij sommige onderwerpen eene meer gewijde bezieling en uitdrukking; soms schijnt de stof eenigzins verwaterd, terwijl de opvatting zelden breed of grootsch is; maar toch, men verlustigt, men sticht zich bij deze lektuur en vergeet de opgemerkte onvolmaaktheden, bij dien netten, doorgaans zeer gekuischten stijl; bij die levendige en werkelijk schilderachtige voorstellingen, die juiste uiteenzetting, verklaring en toepassing der heerlijke parabel van den Verloren Zoon; bij die menigte van schoone plaatsen, waar de schrijver niet alleen zijne vertrouwdheid met de H. Schrift, en degelijke letterkundige vorming, maar ook zijne rijke menschenkennis en innige godsdienstigheid aan den dag legt. Wij kunnen daarom met volle overtuiging de lezing van dezen bundel aanbevelen.

SPROKKELING.

GEESTIGHEID VAN „DE TIJDSPIEGEL".

. . . . . „dronk goed van 't Beijersch bier,
„Blufte over 't krantennieuws, en was geweldig aardig".

(Uit een onuitgegeven gedicht.)

De Tijdspiegel, 1867, December, in het *Politiek overzicht*, blz. 447, heeft letterlijk, en ook met de onderstreping, het volgende:

„De pauselijke troepen waren uitgerust, fiksch gevoed, goed gewa-
„pend, ongetwijfeld beter dan die van Garibaldi, doch de Franschen
„waren — wat meer zegt — gewapend met het verschietende en
„juist mikkende Chassepotgeweer. En dàt heeft *wonderen verricht*.
„Heilige Chassepot! Wie weet, ziet de nakomelingschap uw naam
„niet in den kalender, d° 3 November, prijken? De uitvinder van
„een geweer gecanoniseerd! Doch als het wonderen zijn, die uw
„geweer verricht, dan is de vraag of het ook buiten het erfgoed
„der Kerk wel dezelfde uitwerking zal hebben."

[1]) Leiden, J. W. van Leeuwen.

DE KENTEEKENEN DER KERK. [1])

De Openbaring is niet enkel eene kennis van God, ons meêgedeeld, maar is eene werkelijke maatschappij, waar God als koning aan het hoofd staat en ook de mensch handelen moet. Alzoo ontvangt Adam een bevel van God; doch hij gehoorzaamt niet, hij valt, en de orde wordt verbroken, er is oproer.

Nu schikt God zich echter nog meer dan tevoren naar den mensch, omdat Hij diens individualiteit, den mensch zelven, sparen, behouden wil.

God knoopt het verbond weder aan. De Zoon, het Woord, naar ons woord dus genoemd, mensch geworden, is eene mededeeling van God zelven aan ons; en dat Woord is nu een woord van verzoening geworden, een offer, dat de twee uitersten vereenigt door lijden, en den H. Geest, de Liefde, doet nederdalen. Hij beoefent de volkomenste deugd, geeft de hoogste eer aan de Godheid, en ten

[1]) Ingezonden.
„Zeker niet de uitwerking en den vorm van dit opstel, maar toch „de gedachten, die het aangeeft, zullen velen terstond aan eenen „geliefden Leermeester toeschrijven." *Aanmerking van den Inzender.*

gevolge daarvan wil God weder de menschen beminnen, zijne liefde hun schenken. De H. Geest daalt neder op aarde; en zoo zien wij in de nieuwe orde, door Christus gesticht, eene meêdeeling der H. Drievuldigheid aan de wereld. Wij kunnen er nog bij opmerken, dat, gelijk alles hier van Christus uitgaat, Hij ook het model dier orde is en haar hoogste doel. De H. Geest, door den Vader en den Zoon gezonden, moet dan naar de gelijkenis van Christus, dat is, van den Godmensch werken en de wereld herscheppen. De gansche wereld moet zoo opgevoerd worden tot God.

De middelen zijn de sakramenten, opdat de mensch met vrijheid kunne aannemen en alles, om zoo te zeggen, in zijne magt hebbe.

Evenals God zich in de bovennatuurlijke orde naar de menschen rigt en aan alles een zinnelijken vorm geeft, zoo maakt Hij er ook alles historiesch. Christus sticht eene maatschappij, de Kerk, aan wier hoofd Hij zelf staat; maar Hij laat menschen werken in zijn naam. Overal echter zien wij dezelfde orde weder, die Christus voorstelt, en Hij maakt zich aan ons zigtbaar in eene menigte van feiten, waaruit blijkt, dat God in de wereld gekomen is, en die wij daarom zeer goed kenteekenen der Kerk noemen.

Wat hebben wij dan onder de kenteekenen der Kerk te verstaan? De verschijning of de stralen der inwonende Godheid. Het is niet iets, wat uitwendig bij de Kerk gevoegd is, maar haar aard, haar innig wezen zelf komt daarin uit, en overal vertoont zij Christus in hare hiërarchie en leer, eeredienst, zedelijkheid enz. De menigvuldige uitstralingen, openbaringen van Christus kunnen wij tot algemeene, noodzakelijke principen terugbrengen. In den grond is 't alles eenheid, die wij eerst beschouwen

als eene harmonie in zich, waarin de waarheid in vollen glans schittert; dan nemen wij die harmonie in hare uitdrukking of activiteit, dat is, in de hoogste actie aan hare leer beantwoordend, de heiligheid; ten derde hebben wij de harmonie in werkelijke toepassing op te vatten of historiesch naar plaats en tijd, en de Kerk moet algemeen of katholiek zijn en apostoliesch. Hiermede is de cirkel onzer gedachte gesloten. Alzoo zijn er vier kenteekenen der Kerk, niet meer noch minder; 't is het eindige kwadraat, maar daarin ligt ééne type, waarin men ziet, dat overal de betrekkingen der Triniteit toegepast zijn.

I. Wat is de eenheid der Kerk?

De eenheid is drieërlei volgens de algemeene wet der dingen, afspiegeling der H. Drievuldigheid in het eindige, welke wij ook ter verklaring van elk kenteeken der Kerk tot grondslag moeten nemen, volgens de wet van oorzaak, gelijkheid en doel. Eén is derhalve wat onderling verbonden is, wat op elkander gelijkt, en wat iets anders uitsluit. Deze betrekkingen zijn overal bijv. in 't huisgezin; daar is het vaderlijk gezag eene magt, die niet slechts voortbrengt maar ook verbindt; vandaar is er gelijkheid, de kinderen gelijken op de ouders; en dit huisgezin sluit een ander uit. Dit is een noodwendig zamenstel in elke maatschappij, 't is de orde der natuur. Overal is eene magt, die onderhoudt en verbindt; en, daar eene oorzaak een gelijkend uitwerksel moet voortbrengen, is er gelijkheid; en naar mate beide, oorzaak en gewrocht, zich vereenigen, is er meer gelijkheid op zich zelf, grooter uitsluiting.

Deze orde is noodzakelijk, want wij zien haar overal; zij is ook in de Kerk. Is daar iemand tegen haar gezag, hij moet hare gemeenschap verlaten, zij gedoogt geen schisma; is iemand tegen hare leer, hij wordt gebannen, geene dwaling wordt geduld.

In 't Protestantisme is hiervan niets. Daar is geen gezag, geen geven noch ontvangen, 't is enkel ontkenning; er is dus ook geen gelijkend gewrocht; moeijelijk zullen er twee gevonden worden, die in geloofszaken overeenstemmen; daar is alles onbepaald, en de Protestanten kunnen niemand uitsluiten, omdat zij geen beginsel van bepaling hebben. Het is daar dus eene geheele verloochening der natuur en volkomen wanorde. „Sempiternus „horror inhabitat" (Job X, 22).

1. In de Kerk daarentegen zien wij eene bovennatuurlijke orde. De autoriteit is meer dan de gewone menschelijke. Hij, die daar heerscht en gebiedt door middel van menschen is Christus zelf; 't is eene magt, die boven alles uitgaat, een gezag, waaraan men noodzakelijk onderworpen is en altijd onderworpen blijft.

Tegenover den Staat is men vrijer, daar kan men uit de eene maatschappij in eene andere overgaan; in 't huisgezin evenzoo: 't kind wordt groot en zelf vader des huisgezins. Maar in de Kerk is het anders, haar gezag is absoluut, Christus leeft in haar, en zij wil Christus geven. Christus is het hoogste, wat de mensch hebben kan, door Hem nemen wij deel aan de Godheid, en dat is het laatste doel van de geheele hiërarchie: Christus aan de menschen te schenken. Meer kunnen wij niet ontvangen, en daarom blijven wij altijd kinderen der Kerk.

De diepste onderwerping wordt dan ook van ons gevorderd, en alle geloovigen zijn gehoorzame onderdanen van een opperhoofd, Christus' zigtbaren vertegenwoordiger op aarde, den Paus.

De Protestanten begrijpen niet, dat dit gezag Christus voorstelt. Het is ook veel hooger dan de orde der natuur, waarin God zich slechts op eene algemeene wijze uitdrukt. Iedere magt is van God, is dus vertegenwoor.

diger der Godheid, maar in de Kerk is een bepaald gezag van God ingesteld, dat op eene zeer bijzondere wijze Hem vertegenwoordigt, 't is hier de levende God zelf in de wereld.

2. Daaruit moet eene groote gelijkheid volgen, en 't is werkelijk zoo. De priester toch die mede-offeraar is met Christus en uitdeeler van Gods geheimen, die, met goddelijke magt bekleed, over goddelijke gaven beschikt, genade mededeelt, hij heeft geen grooter goed, dan zij die door hem de genaden ontvangen, noch een objectief grooter geloof dan alle anderen. Wij hebben alle dezelfde waarheid, ontvangen dezelfde sakramenten, bezitten hetzelfde offer. Ziedaar de eenheid der Kerk en eene wonderbare gelijkenis! want wij zijn zoodanig één met elkander, dat wij alle tezamen een schoon geheel uitmaken, één ligchaam, waarvan de verschillende personen de ledematen zijn, door Christus zelven, dien wij in de Eucharistie bezitten, onderling vereenigd (I Cor. X, 17).

3. Omdat echter het gezag der Kerk, de oorzaak, meer dan natuurlijk is, en insgelijks de waarheid, welke zij leert, en het oneindige goed, dat zij mededeelt, meer dan natuurlijk is, daarom is ook de uitsluiting hier meer dan natuurlijk; de Kerk zegt met den meesten nadruk: buiten mij wordt niemand zalig. „Zulks ver-„onderstelt noodzakelijk, dat zij alleen den oneindigen en „volstrekt eenigen God in zich heeft en mededeelt, en de „mensch buiten het bezit van dat eenig oneindig goed „niet gelukkig wezen en zijn doel niet bereiken kan" [1]).

In de gewone natuur zie ik verscheidene maatschappijen, die niet volstrekt eenig en uitsluitend zijn. Als ik niet in de eene wil gaan, kan ik in de andere treden, en ik

[1]) *De Katholiek*, Dl XXXIV, blz. 214.

ben even goed maatschappelijk. Dit was ook zoo met de Kerk, zoolang deze niet volmaakt was. De Joodsche Kerk was niet uitsluitend, de Christelijke is het wel, omdat er slechts één Christus is en de Kerk eene participatie van Christus, van Hem die alleen zeggen kon: „Ik „ben de weg en de waarheid en het leven" (Joan. XIV, 6). Derhalve moet de Kerk noodzakelijk uitsluitend zijn, en is er buiten haar geene zaligheid.

Het duidelijkst zien wij dit in de Eucharistie, waar wij den levenden God in ons ontvangen.

„Hij is in ons! Aan 't licht, aan 't leven,
„Dat Hij ontvangt in 's Vaders schoot,
„Wordt met zijn Vleesch ons deel gegeven,
„Met 't Bloed, dat Hij aan 't Kruis vergoot;
„Zijn broedren zijn we! 's Vaders zonen!
„In ons komt beider Liefde wonen,
„En God vereenigt ons met God!" [1])

„God kan ons niet naderbij komen, dan door zelf „mensch te worden, en niet volkomener kan Hij aan ons „zich mededeelen, dan door ons te spijzigen met zijn „vleesch en bloed. Maar zoo zeker als er slechts één „Christus is, wiens vleesch wij moeten eten en wiens „bloed wij moeten drinken, om het leven in ons te hebben „en aan zijne goddelijke glorie eenmaal deelachtig te „worden, zoo zeker bestaat er dan ook slechts ééne ware „godsdienst, buiten welke de zaligheid niet mogelijk is; „Één Heer, één geloof, één doop, één God en Vader „van allen!" [2])

II. Nemen wij de eenheid in activiteit, in hare uit-

[1]) *Gedichten bij het Vijfde Eeuwgetij van het Mirakel van Amsterdam* door C. Broere en P. van der Ploeg, blz. 16.

[2]) *De Katholiek*, Dl XXXIII, blz. 316.

drukking, dan begrijpen wij aanstonds, dat de Kerk heilig wezen moet. Er moet een leven zijn in de Kerk, aan hare leer beantwoordend. Zien wij die heiligheid in hare geheimen, hare eeredienst en diegenen harer leden, die zedeleer het best in oefening brengen.

1. De tweede Persoon der H. Drievuldigheid wordt mensch, maakt zich volkomen aan ons gelijk; want Hij neemt onze natuur aan en spreekt tot ons als ons gelijke op de meest verstaanbare wijze. Door Hem is de Openbaring ten einde gebragt en volkomen geworden. De mensch krijgt hoogere gedachten, hoogere wenschen en verlangens, hij wordt geheel in eene hoogere orde opgenomen, in een geheimnisvollen kring van waarheden en feiten, die alle tezamen en ieder afzonderlijk hem verkondigen, dat Christus op aarde gekomen is, om ons te heiligen.

Christus is in de wereld, en Hij verlaat haar niet meer; integendeel: „wanneer Ik van de aarde zal opgeheven zijn, „zal Ik alles tot Mij trekken" (Joan. XII, 32), zoo luidt zijne verklaring, en tot het einde der tijden zet Hij zijn verlossingswerk voort. Nog treedt Hij op als de Leeraar der volken en belooft allen die in Hem gelooven, het eeuwige leven.

Zegt gij: Christus is er, dan zijn er van zelf alle geheimen: van den val, de erfzonde, verlossing, opstanding, belooning, enz.; en wij begrijpen, dat de Kerk *leeren* moet. Hoe? Evenals Christus, met onfeilbaar gezag. Wat? Het Evangelie van Christus. Waarom? Om allen den weg der deugd aan te wijzen en de menschen te heiligen (Tit. II, 14); maar van alle kanten moet Christus uitkomen als de zon, waar de stralen uitschieten van het licht, in welks klaarheid wij wandelen.

2. En die zon blijft ons altijd beschijnen. De levende

Christus is persoonlijk in ons midden, is geheel de onze, en wel in zijne hoogste werkzaamheid, gelijk eenmaal aan het kruis. Zijn kruisoffer is het middelpunt van 't geheele godsdienstige stelsel, het hoogste in onze eeredienst.

De eeredienst is als het hart der godsdienst; in ed eeredienst belijdt zij al hare waarheden en verkondigt zij al hare wetten; maar daarin, en bijzonder in het offer, waarin zij zich het duidelijkst kenbaar maakt, is dan ook het model onzer daden. Noodwendig verwierp Luther de H. Mis, omdat de leer van den wezenlijk tegenwoordigen Christus, die ons deel geeft aan zijn offer en ons spijst met zijn ligchaam en bloed, opdat wij leven door Hem, volstrekt onbestaanbaar is met Luthers alleen-regtvaardigend geloof, waarbij de mensch door en door slecht blijven zou.

Eenige punten slechts zullen wij kort bespreken, voor zoover het voor ons doel noodig is.

Aanstonds merken wij op, dat wij met geen abstractie te doen hebben, met geene geheimen, opgeschreven alleen in een boek; maar in de Eucharistie zijn de waarheden levend, werkzaam, aan het altaar bewegen zij zich in duizend cirkels, stroomend in licht. Waar worden wij zoo krachtig aan onze zondigheid herinnerd als bij de wezenlijke tegenwoordigstelling van den zich offerenden Christus? Waar tevens zoo aan onze verlossing en aan 's menschen heiliging, om welke te bewerken een God van den hemel daalt, zelf mensch wordt en altijd bij ons blijft, om eeuwig voor ons tusschen beide te treden? Tegelijk wordt eene bovennatuurlijke hulp ons meêgedeeld, om deugdzaam te zijn tot in een heldhaftigen graad. Met menschelijke krachten alleen kunnen wij niet altijd braaf en goed wezen.

„Ook moet, om eene goddelijke belooning te verdienen, „een goddelijk beginsel in ons zijn. Het is de genade

„de kracht Gods, de H. Geest, die naar het opperste „voorbeeld, waarnaar Hij werkzaam is, namelijk der ver- „eeniging van Godheid en menschheid in Christus, zijne „werking huwt aan de onze, zijn licht aan het licht onzer „rede, zijne kracht aan de kracht van onzen wil, ons „gelijkvormig aan Christus, ons tot kinderen Gods, tot „koninklijke priesters maakt (I Petr. II, 9)." [1])

Rondom het altaar, waarop Christus voor ons neder-daalt, knielen wij neder, om God te aanbidden in geest en waarheid, met Hem God te verheerlijken, te bedanken, vergiffenis en genade af te smeeken, om met Hem ons zelven te leeren offeren en Gode gelijkvormig, dat is, zeilig te worden. „Eerst daar spreekt in den volsten zin hde Vader tot ons in zijnen Zoon, spreekt de Zoon voor „ons tot den Vader, spreekt om diens Zoons wille de „H. Geest in onze harten, opdat wij door en met den „Zoon spreken tot den Vader. Dat is de immer zich be- „wegende maatschappij, de persoonlijke omgang van God „en menschen, dat het leven van God in de menschen „en van de menschen in God, dat de eeuwig omgaande „kring van goddelijk leven en glorie, waarbij op aarde „hetzelfde heilig, heilig, heilig! klinkt, door den profeet „uit den hemel vernomen." [2])

Gods gaven moeten zich echter in ons ontwikkelen; er is voortdurend geven en ontvangen en eigen handeling. Het begint in den Doop, wordt onderhouden in de H. Mis, en wij eigenen ons alles geheel toe in de Communie, waardoor Christus zich aan ons schenkt, en wij de volheid zijner genade verkrijgen.

3. Wat is dan de toepassing?

---

[1]) t. a. p. blz. 79.

[2]) t. a. p. blz. 111.

De hoogste oorzaak of kracht in 't eindige is de menschelijke wil, en 't ideaal daarvan is een wil, met den H. Geest, dien Christus voor ons verdiende, vereenigd, een heilige wil; dat is eene kracht, die de wereld verandert.

Ieder heilige is een held.

Toch moeten er zulke helden zijn.

Is de Kerk door Christus bezield, dan moet zij dit in hare leden uitdrukken; zij moet menschen voortbrengen die bijzonder Christus voorstellen; zij zelve moet die heiligen aankweeken, vormen; anders zijn zij haar vreemd. En als nu de Kerk hare heiligen vereert, is dit een bewijs, dat zij Christus bemint, daar zij zoo onbegrijpelijk veel prijs stelt op zijne beeldtenis, welke wij in de heiligen vereeren.

Overigens is de verheerlijking der heiligen eene eer, zooals anders geen mensch te beurt valt, 't is een onsterfelijke roem, welke alleen door de Kerk kan gegeven worden. En zeer gevolgelijk. De heiligen zijn bij uitnemendheid historische personen. In den Staat kan men soms, zonder historiesch te worden, iets doen, wat zeer goed en nuttig is voor 't algemeen welzijn; doch de waarachtige christelijke deugd, door wien ook beoefend, is publiek, hoogst historiesch, kortom zij is als Christus, in wiens glorie de heiligen deelen.

Zoo blijkt, dat Christus in de wereld gekomen is; Hij offert en deelt zich mede en brengt heiligen voort. En dat wij dan de heiligen vereeren en aanroepen, is een bewijs voor de waarheid der Kerk; het is eene gouden keten, die van den troon van Gods Zoon uitgaat, en die de hier op aarde strijdende zoowel als de lijdende Kerk vereenigt met de triumferende aller heiligen en zalige geesten in de woning der eeuwige vreugde.

III. Beschouwen wij nu de harmonie der Kerk, zooals zij zich in de historie ontwikkelt naar plaats en tijd, dan hebben we als derde kenteeken de algemeenheid of katholiciteit, waarin ook weder die drie bovengenoemde momenten zijn.

1. Het eerste in de algemeenheid is de kracht van uitbreiding. Wat veronderstelt de algemeenheid? veronstelt zij, dat de Kerk onmiddellijk verspreid is onder alle volken? Neen; de Kerk rigt zich naar den mensch, zij breidt zich uit naar de menschelijke historie, doch niettemin bezit zij eene onberekenbare uitbreidingskracht. De H. Hilarius heeft het reeds schoon gezegd: zij wint, als zij verliest. Zoo is hare geheele geschiedenis. De Kerk gaat juist dáárdoor vooruit, waardoor eene andere maatschappij zou ten onder gaan. Met 't begin der Hervorming geleek het, alsof het met het Katholicisme gedaan was; en toch herstelde de Kerk zich terstond. Welke heiligen had zij niet in een kort tijdsbestek? Carolus Borromaeus, Franciscus Xaverius, Franciscus van Sales, Pius V, Joannes van het Kruis, Teresia, Maria Magdalena de Pazzi, Aloysius en zoovele anderen in alle landen der wereld.

Eene wonderbare vruchtbaarheid heeft de Kerk, en eigenaardig breidt zij zich uit. Hoe geschikt is daarvoor de priester! Hij is immers schier van alles losgemaakt, maar de Kerk hangt hij innig aan; want hij moet toch iets beminnen, hij moet een voorwerp zoeken, waaraan hij zich hechten en toewijden, waarvoor hij werken kan. Wat heeft zij verder een strijdbaar militair wezen? De Kerk spreekt op bevelenden toon en met eene kracht, die allen tegenstand ter neêr slaat: dat moet gij doen, of gij gaat verloren; ik vraag niet, of gij wilt, gij moet; en die niet met mij is, is tegen mij. „Zulk spreken

„moet iets zeer aantrekkelijks hebben en zeer geschikt „zijn voor den naar God dorstenden mensch" [1]).

Als zij dat den geesten inprenten en zich op den duur gelijk blijven kan, — en reeds achttien eeuwen spreekt zij aldus: ik ben onfeilbaar, ik heb magt ontvangen, om de zonden te vergeven, en 't bezit van God zal ik u schenken, en er is geene zaligheid buiten mij; — dan heeft zij daarin een magtig middel om zich uit te breiden; waarlijk, dan is ten laatste geene kracht tegen haar bestand, dan moet zij alles overwinnen.

2. Het tweede wat hier in aanmerking komt, is de gelijkenis, de toepasselijkheid of geschiktheid der godsdienst voor allen en voor een ieder.

De Kerk is zoo toepasselijk op alle menschen, dat zij voor alle volken en elken leeftijd past en in alle behoeften voorziet.

Ondanks 't verschil van natiën, onder welke luchtstreek ook, met alle volkeren overeen te komen, ondanks de verscheidenheid der natuur dezelfde godsdienst te hebben, niet in 't onbestemde, maar in alles en zeer bepaald, *die* geloofsstukken, *die* pligten, *die* bedoelingen enz., dat is niet bloot natuurlijk; waar ziet men toch iets dergelijks? neen, het is wonderbaar, en de goddelijkheid der Kerk wordt er door bewezen.

De philosophie gaat meer met geweld te werk. Zij wil alle verscheidenheid der natuur wegnemen en alles gelijk maken, terwijl de Kerk alles eerbiedigt en, zonder zich zelve ongelijk te worden, geschikt is voor alle volken en voor elken leeftijd en stand.

Nemen wij een vorst en een kind tot voorbeeld. De koning leert, dat er eene wet boven hem is en eene

---

[1]) *De Katholiek*, Dl XXXIV, blz. 200.

magt van hem onafhankelijk, voor welke hij zelf eens zich verantwoorden moet. Wordt de Kerk volkomen afgescheiden van den Staat, dan is terstond de vorst de hoogste magt en onbeperkt. Hij doet dan, wat hij wil. Zoo besliste hier Prins Maurits in de kerkelijke geschillen, en de regeringen doen hetzelfde bijna overal. Wat zoude er van de Engelsche Kerk komen zonder de staatsmagt? Voor een vorst derhalve is de katholieke godsdienst zeer geschikt; want deze doet hem gevoelen, dat er boven hem nog eene magt bestaat, welke hij moet eerbiedigen en ontzien. Handelt hij nu als een goede zoon der Kerk, dan zal hij zich houden binnen de grenzen zijner bevoegdheid, regtvaardig zijn voor allen, zacht en mild in zijn bestuur en naar zijn beste vermogen het algemeene welzijn trachten te bevorderen.

Maar van den anderen kant ook, hoe geëigend vertoont zich onze godsdienst voor een kind? spelende met een altaar leert het God kennen, en het vereert Hem door zijn onschuldig gebed. In de kerk vindt de kleine voldoening, hij ziet er veel schoons, dat zijne zinnen treft, hem leert en sticht, van jongs af krijgt hij reeds wat te doen en wordt langzamerhand in het kerkelijk leven ingeleid.

Welk een hemelsbreed verschil, als wij 't Protestantisme er mede vergelijken? Hoe, een kind zal in den Bijbel lezen! Het is te dwaas, om er over te denken. Wat zal het er mede doen, al leest het zelfs daarin? Het kind kan die verhevene waarheden toch niet vatten.

Wij behoeven de vergelijking niet verder voort te zetten, anders zoude men eene geheele verhandeling kunnen schrijven over den nadeeligen invloed van 't Protestantisme in de kunst, die in de dienst der Kerk daarentegen op geheel haar uitgestrekt gebied de heerlijkste voortbrengselen van 's menschen vernuft heeft aan te wijzen.

Wilt gij een ander bewijs van de toepasselijkheid der Kerk? Zie dan het feit, dat zoo vele groote mannen, die in 't een of ander vak schitterden, juist door dat vak katholiek zijn geworden. De waarheid openbaart zich op alle wijzen; alle wegen leiden naar Rome! Haller kwam tot de Kerk door zijne politieke beschouwingen, Stolberg door de poëzie; en Vondel was te groot dichter, om protestant te blijven. Hugo de Groot keerde tot het Katholicisme terug door 't bestuderen der christelijke oudheid. Hurter wilde een waarlijk groot man zien; hij koos Innocentius III; twintig jaren besteedde hij, om eene geschiedenis van dezen Paus te schrijven; en 't gevolg was, dat hij katholiek werd. Zoo hebben al die mannen een eigen weg genomen en eindelijk rust gevonden in de Kerk, die werkelijk voor allen geschikt is.

3. Wat wij genoemd hebben, voltrekt zich nu in een derde punt, opdat de cirkel zich niet uitstorte; het is geene onbepaalde algemeenheid, maar de Kerk, onder de meest verschillende volken verspreid, met slechts ééne leering en overal dezelfde voorschriften, blijft eene maatschappij met een levend albezielend middelpunt, dat zij heeft in den Paus. Het is inderdaad wonderbaar, maar wij zijn er te veel aan gewoon, om het genoeg op te merken.

Welk eene verwonderlijke kracht toch heeft de Paus? Veronderstellen wij, dat daar een volk is, hetwelk onregt lijdt en wreed verdrukt wordt. Nu is er een grijsaard, die openlijk zegt: geloovigen, vereenigt u in 't gebed en in goede werken, opdat alle leed van dat ongelukkige volk worde afgewend. En het geschiedt. Millioenen en millioenen gehoorzamen aan de stem des Pausen. Zoo is hij het albezielend centrum der Kerk, dat ons voortdurend voor uiteenspatting behoedt en met elkander in gemeenschap houdt. Verbazend wonder, de gansche menschheid

in ééne maatschappij vereenigd! Er is bereikt, waarnaar men altijd, maar altijd te vergeefs, getracht heeft. De natuur streeft immers altijd naar eenheid; reeds bij Babels torenbouw is dit zigtbaar zoowel als bij de Romeinen en bij de wereldrijken vóór hen; doch al die groote Staten spatten weêr uiteen; dat ideaal kan door de natnur niet bereikt worden. Het is bovennatuurlijk en is alleen in de Kerk verwezenlijkt; maar dit bewijst dan ook, dat Christus leeft in de historie.

Zeer gedachteloos meenen de Protestanten die algemeenheid geheel te verklaren door de onderwerping van alle Katholieken aan den Paus. Maar hoe heeft hij magt, om tweehonderd millioenen menschen hetzelfde te doen denken? Het is bij vele protestantsche geleerden als vrij zeker aangenomen, dat de Heilige Apostelen niet volkomen met elkander overeenstemden in de leer, en wat Christus zelf niet kon, dat zoude dan een mensch vermogen! Te meenen, dat er tusschen de Apostelen strijd zoude geweest zijn, is eene goddeloosheid, welke hier niet behoeft wederlegd te worden; maar iedereen begrijpt toch hiermede, dat de verklaring, welke de Protestanten geven, geene verklaring is. Eene hoogere oorzaak moet er zijn, meer dan menschelijke magt is er noodig, om de eenheid van het organisme der Kerk uit te leggen. Van slavernij des geestes te spreken, is geene oplossing en in zich ongerijmd daarenboven. Duidelijk heeft de Kerk een goddelijken stichter, die voortdurend het groote maatschappelijk ligchaam bezielt en vereent.

IV. Het laatste kenteeken der Kerk, waardoor blijkt, dat God in de wereld is, is de apostoliciteit, d. i. die bepaalde opvolging van de Apostelen af tot nu toe, welke niet slechts natuurlijk is, maar eene hoogere levenskracht in haar aanwijst. Wij hebben hier den duur der Kerk,

hare gelijkvormigheid en de ontwikkeling, die in haar is, na te gaan.

1. De lange duur der Kerk in die onafgebrokene rij van opvolgers, — vooral te Rome, van Petrus tot Pius IX, en ook elders, — is niet natuurlijk, maar getuigt voor goddelijke kracht en onsterfelijk leven; het is eene verlossing van den dood.

De Kerk kan onmogelijk eene staatsinstelling zijn; dan was haar langdurig bestaan niet uit te leggen, want de staten zelve gaan te niet. Toch is een Staat eigenlijk geen werk van menschen, en heeft hierom ook veel grooter duurzaamheid dan menschelijke instellingen; en wij begrijpen niet regt, waarom een Staat moet ten onder gaan. Hij plant zich immers altijd voort door het huisgezin. Waarom kan een volk niet altijd een volk blijven? Ik kan geene reden vinden, waarom Staten noodzakelijk moeten te niet gaan. Evenwel het is zoo; het eene volk stroomt over het andere heen; geen is er, dat zich niet op de graven van een ander gevestigd heeft. De geschiedenis verhaalt ons altijd opkomst, bloei en ondergang der volken; het vonnis der opperste regtvaardigheid : gij zult sterven, heeft wel eene ontzettende vervulling gekregen. Doch in de Kerk zien wij de onsterfelijkheid; en deze is bovennatuurlijk; want de natuur biedt ons nergens zulk een schouwspel aan. Als de Kerk zich buiten de geschiedenis hield, zou men het zich eer kunnen verklaren; maar juist het tegendeel geschiedt. Er gebeurt niets van belang in de wereld, of men kan den terugslag er van bespeuren in de Kerk. Als Europa in beweging is, wordt Rome op de eene of andere wijze er in betrokken. Altijd is dat zoo geweest, en de dagelijksche ondervinding bewijst, dat de geschiedenis niet van de Kerk is los te maken. Waartegen strijdt thans de heerschende rigting

in de wetenschap zoowel als in de politiek? Tegen 't Protestantisme? Neen; als men maar niet katholiek is, dan is men alligt geen vijand voor de mannen eener valsche wijsbegeerte, der slechte dagbladpers en onzedelijke literatuur, en evenmin voor het gespuis in de geheele wereld, dat de maatschappelijke orde dreigt omver te werpen. Met geweld wordt de Kerk tegengehouden, en toch kan men zeggen, dat zij alle politieke gebeurtenissen gevoelt en er op terugwerkt. Maar dan nog zoo onbewegelijk te blijven staan door alle eeuwen en alle lotswisselingen heen, dat is niet enkel natuurlijk. Duidelijk toont zich hier het beeld van den eeuwigen, onveranderlijken God; het oneindige openbaart zich in het eindige; in de lijdende natuur blinkt de onsterfelijke kracht van Christus. Christus, de verrezene, heeft de Kerk gesticht, Hij leeft in haar voort; en daarom viert zij eene voortdurende overwinning over den dood.

2. Op de tweede plaats blijkt hetzelfde hieruit, dat de Kerk zich altijd gelijk blijft; met andere woorden het blijkt ook uit hare identiteit of gelijkvormigheid. Wat is er al veranderd in de wereld! Als wij alleen maar op ons Vaderland letten, hoe vele wisselingen heeft het onder de meeste opzigten al ondergaan! In de ideën heerscht waarlijk eene mode! Het is belagchelijk, hoe de denkbeelden der menschen veranderen. Er is eene zekere traditie van gedachten, maar men springt toch van 't eene uiterste op het andere. Voor honderd jaren was de koning een tiran, hij had eene schier onbeperkte magt; *l'état c'est moi*, durfde Lodewijk XIV te zeggen; en thans moet een koning schier niet meer dan een beeld zijn, daar hij niets mag doen, voor niets aansprakelijk en onschendbaar is. De Kerk echter heeft altijd hare identiteit bewaard, zij is aan hare zelfde beginselen altijd

getrouw gebleven. Lees de brieven van den heiligen Ignatius, de schoonste, die een kerkvader schreef; terstond ziet ge, dat Ignatius een leerling is van Joannes; hij is vol liefde evenals zijn meester, maar ge ziet ook, dat hij katholiek is; hoe allerschoonst spreekt hij bijv. over de hiërarchie. „Men moet den bisschop eeren," zegt hij, „als Jesus Christus". — „Doet niets zonder „den bisschop, en weest ook aan de priesters onderdanig." Telkens en met behagen komt hij daarop terug. Welnu, als ge een priester hebt, dan hebt gij de hiërarchie, het offer, de ideale deugd enz. Hij is zeer rijk aan gedachten, bijna van ieder zijner volzinnen zou men eene preek kunnen maken. Maar hoe meer men zijne woorden gaat ontwikkelen, des te meer ziet men het geheele stelsel er zich overal in vertoonen. Uit eenige trekken herkent gij het gansche gebouw en de identiteit der Kerk van de eerste tijden af tot nu toe.

3. Nu moeten die twee betrekkingen bij elkander genomen worden in levende eenheid. De onveranderlijkheid der Kerkis geene doode gelijkvormigheid, er is ontwikkeling, het beginsel ontplooit zich, en deze werking gaat altijdvoort.

Ontwikkeling is natuurlijkerwijze geen strijd met het voorgaande; zulk een strijd is afbreken. De ontwikkeling der Kerk bestaat ook niet daarin, dat er bij hare leer iets *nieuws* komt; neen, de Openbaring is volmaakt door de Menschwording van Christus en de mededeeling des H. Geestes; want de hoogste waarheid is God, en Hij heeft zich zooveel mogelijk aan ons gelijk gemaakt. Hij is mensch geworden. Wij begrijpen immers iets des te beter, naarmate 't ons meer gelijk is. Dus de Openbaring is voltooid. De ontwikkeling kan er ook niets van afnemen; dat zoude achteruitgang zijn. De Kerk is een geheel,

dat zeer innig zamenhangt, en uit het stelsel der bovennatuurlijke godsdienst kan men niets wegnemen, zonder alles uit zijn verband te rukken. Toch is er in de Kerk ontwikkeling, en die bestaat hierin, dat men in hetzelfde al dieper en dieper indringt, hetzelfde naauwkeuriger bepaalt en omschrijft. Dit is de vooruitgang. En niet alleen geldt dat van de leer, maar ook ten opzigte van de hiërarchie en eeredienst.

Wij weten ons thans veel gemakkelijker en juister over de geopenbaarde waarheden uit te drukken dan in de eerste tijden van het Christendom, toen de bepaalde namen van vele dingen en de eigenaardige uitdrukkingen nog moesten vastgesteld worden, ofschoon de eerste Christenen de zaak zelve toen even goed hadden als wij thans. Bijna geen leeftijd der Kerk gaat voorbij, of er wordt iets nader omschreven en beslist.

In de hiërarchie is eene gelijke ontwikkeling. Gedurende den loop der eeuwen komen overal in die rangorde tusschengeledingen, dat is, allerlei waardigheden naar de behoeften der geloovigen, en langzamerhand vormt zich alles ook in de hiërarchie tot een afgerond geheel.

Petrus kwam met een wandelstaf naar 't heidensche Rome, alleen en onopgemerkt. Hoe is nu alles veranderd! Onze bestrijders willen hieraan eene opwerping ontleenen, maar het is juist een bewijs ten onzen voordeele. Als Petrus zulk eene historie van zich doet uitgaan, dat zijne opvolgers in die zelfde hoofdstad van het heidendom vorsten geworden zijn, zonder dat men den oorsprong daarvan weet aan te wijzen, dan zegt men onwillekeurig:

„Neen, neen, 't is werk van God; geen sterfelijke kracht
„Verwint de wareld." [1])

[1]) *De Eeuw en haar Koning*, door H. J. A. M. Schaepman, blz. 64.

Ook de eeredienst heeft zich gevormd. Wij hebben thans tal van plegtigheden, waarin ons geloof zich uitspreekt, en die geheel passen aan den eerbied, welken wij voor het heilige moeten hebben. Christus zelf had 't laatste avondmaal met groote plegtigheid gevierd, en men moet wel aannemen, dat de eerste Christenen ook zooveel mogelijk luister bijzetten bij de viering der HH. geheimen. Zonder twijfel hebben de Pausen daaraan terstond eene groote oplettendheid gewijd, en bijzonder voor den offerritus werd met de meeste omzigtigheid een bepaalde vorm voorgeschreven. Het is alles door den Geest, die de Kerk bezielt, geïnspireerd; daarom kon men later in dingen, die wellig eene zeer gewone oorzaak hadden, zooveel mystiek vinden, en zeker hebben de ritus of plegtigheden eene hooge beteekenis. Het gevoel der ontzaggelijke tegenwoordigheid van God moest zich in uiterlijke handelingen openbaren; men had de Oude Wet als voorbeeld voor zich, en de Kerk bewaarde door haar gezag overal de regelmatigheid en gelijkvormigheid.

Zoo ging men onophoudelijk vooruit, en de geheele ontwikkeling der Kerk is zeer historiesch. Want historie is aaneenschakeling van publieke oorzaken, waarbij de laatste nog den invloed ondergaat van de eerste. Dat is in hooge mate hier het geval. In 't essentiële komt geene verandering; maar hoe langer zoo meer ontvouwt zich wat van den aanvang af aanwezig was, het innerlijk levensbeginsel der Kerk, dat oneindig vruchtbaar is en aan alle behoeften der menschen voldoening geven kan. Want het is Christus zelf, die in haar leeft en werkt in vereeniging met den H. Geest, om het menschdom weêr op te voeren tot God en in Hem rust, volkomen bevrediging, de zaligheid te doen vinden.

Wij moeten ons daarom toch niet voorstellen, dat de

Kerk geene vijandschap of tegenwerking van de wereld ondervinden zal. Integendeel „Zij kan geen ander lot „hebben; dan haar Hoofd en Stichter Jesus Christus want „zij is het ligchaam, de voltooijing van Hem, die alles „in allen voltooit (Eph. 1, 23). Zij stelt onophoudelijk „zijn dood en verrijzenis voor oogen; zij is als ter dood „bestemd, want haar ondergang wordt onophoudelijk „gezocht en voorspeld: zij is een de wereld vervullend „schouwspel voor God, voor de engelen en menschen; „en beurtelings verwacht men van haar wonderen en „omhangt haar met het spotkleed der dwaasheid; maar „zij zwicht niet, zij staat en verwint, en met den Apostel „kan zij uitroepen: wij die leven worden ter dood ge- „leverd (II Cor. IV, 11); wij zijn als stervende, en ziet, „wij leven (VI, 9). Neen er is in de wereld niets, dat „tegelijk zoo magtig en zoo zwak is, zoo wordt bewon- „derd en toch zoo verguisd, zoo wordt begiftigd en weder „zoo beroofd, zoo onophoudelijk moet lijden, om ter „heerlijkheid in te gaan, zoo in de zegepraal zelve nog „wonden behoudt en met verheerlijkte smarte verschijnt." [1])

„Vergaan kan zij nimmer, noch overwonnen worden. „Want, van God uitgegaan en ons God ten doel gevend, „rust zij niet op eene algemeene natuurwet, welke haar „bestaan heeft in voorbijgaande dingen, maar op God zelven. „Zij rust in en door den zich offerenden Christus op den „Vader, den Zoon en den H. Geest, wier onoplosbare „eenheid de maatschappij van God en menschen onop- „losbaar maakt." [2])

---

[1]) *De Katholiek*, Dl. XXXIII, blz 66.
[2]) t. a. p. bladz. 82.

ALLOCUTIE

DOOR

Z. H. PAUS PIUS IX,

gehouden in het geheim Consistorie van 20 December 1867.

(*Uitdrukking van vreugde en dankbaarheid tot God over de eenheid in 't geloof en den ijver voor de zaak des H. Stoels, over de verijdeling van de aanslagen der Revolutie; over den bloei der Kerk. Opwekking tot dank- en smeekgebed.*)

VENERABILES FRATRES,

Dives in misericordia Deus, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, moestis rebus jucunda permiscet, Venerabiles Fratres, ut in Eo semper sperantes, nullisque deterriti difficultatibus pergamus alacriori usque animo justitiae iter insistere, et Ecclesiae suae sanctae causam impavide propugnare, omnesque vires ad Apostolici ministerii nostri partes explendas intendere. Omnes profecto vident, quanta divinae suae bonitatis argumenta praebere dignetur clementissimus Dominus inter gravissimas calamitates, quibus in hac tanta temporum iniquitate ubique afflictatur Ecclesia, et haec Apostolica Sedes premitur, atque inter maxima, quibus undique cingimur, pericula. Et sane dum Satanas ejusque satellites, et filii horrendis quibusque modis contra divinam nostram religionem, contra Nos, et hanc Petri Cathedram furere, et saevire, ac infelicissimae Italiae populos, ex parte longe maxima Nobis devotissimos, divexare non

cessant, misericors ac miserator Dominus miris ostentis adest Ecclesiae suae, adest Nobis, et omnipotenti sua auxiliatur viritute. Enimvero, Venerabiles Fratres, omnes catholici orbis Antistites arctissimo fidei caritatisque vinculo Nobis, et huic Sanctae Sedi in dies obstricti unanimes, et id ipsum sentientes qua voce, qua scriptis rei catholicae causam defendere, et Nos, et hanc Apostolicam Sedem omni ope juvare non desinunt. Atque etiam laici viri in magnis, publicisque per Europam congressibus suam attollunt vocem ad catholicae Ecclesiae, et hujus Sanctae Sedis jura tutanda, et ad civilem nostrum, ejusdemque Sedis Principatum vindicandum. Quae ejusdem civilis Principatus causa in Parisiensi praesertim Senatu, et in Collegio legibus ferendis nuper fuit unanimis prope suffragiis ac sententiis splendide et magnifice propugnata, bonis omnibus plaudentibus et exultantibus. Catholici autem populi abominandam inimicorum nostrorum perfidiam vehementer detestantes publicis, ac splendidis significationibus filialem suam erga Nos, et hanc Sanctam Sedem pietatem et venerationem declarare, et continuis largitionibus nostras, ejusdemque Sedis angustias sublevare gaudent, atque utriusque sexus fideles, licet pauperes, suo aere Nobis opitulantur. Ac praesto sunt inter Ecclesiasticos, Laicosque Viros tum clarissimi scriptores, qui suis operibus, tum dissertissimi oratores, qui suis sermonibus in publicis quoque conventibus veneranda, et inconcussa justitiae, veritatis, et hujus Apostolicae Sedis jura diligenter, sapienterque defendere, et adversariorum mendacia refellere summopere gloriantur. Quam plurimi autem viri nobilissimo etiam genere nati ex omnibus fere regionibus religionis causa excitati, propriis familiis, ac etiam uxoribus, filiisque relictis, ad hanc urbem certatim concurrunt, et omnibus despectis incommodis ac periculis, nostrae militiae nomen dare, et pro Ecclesia, pro Nobis, ac pro civilis nostri, et hujus Sanctae Sedis Principatus defensione vitam ipsam profundere non dubitant. Nec desunt catholici parentes, qui religionis spiritu incensi filios suos etiam unigenitos ad hujus Sanctae Sedis causam tuendam mittunt, et illustre Machabaeorum matris aemulantes exemplum illos pro hac causa sanguinem fudisse gloriantur et gaudent.

Accedit etiam, ut populi civili nostrae ditioni subjecti, quamvis nefariis omnis generis insidiis, minis, damnisque a perditissimis hominibus exagitati, tamen stabiles et immoti in sua erga Nos et hanc Sanctam Sedem fide permaneant. Quos inter profecto eminet Romanus Populus Nobis penitus dilectus, summisque laudibus deco-

randus, cum fere omnes cujusque ordinis, gradus et conditionis hujus Almae Urbis cives singulari Nos affectu et obsequio prosequi, ac civili nostro et Sanctae hujus Sedis Imperio obtemperare, Nobisque succurrere summopere gestiant. Nostis autem, Venerabiles Fratres, qua fidelitate nostri milites omni certe laude dignissimi excellant, et qua admirabili virtute ipsi contra scelestissimorum hominum turmas depugnarint, et quanta cum gloria in acie mortem pro Ecclesia occubuerint. Ac probe scitis, Serenissimum ac Potentissimum nobilis et generosae Gallicae Nationis Imperatorem gravissima nostra considerantem pericula, strenuos suos misisse milites, qui cum praestantissimis eorum Ducibus omni alacritate et studio in Nomentano praesertim, et Eretino certamine nostris militibus auxilium dare, et cum ipsis fortiter dimicare, et pro hac Sancta Sede cum summa sui nominis laude mortem oppetere laetati sunt. Neque ignoratis, quomodo in sacrarum praesertim expeditionum regionibus, Deo auxiliante, divina evangelii lux quotidie magis effulgeat, ac sanctissima nostra religio majora incrementa suscipiat, et sedentes in tenebris et umbra mortis, depulsa mentis caligine, ad sanctae matris Ecclesiae sinum confugiant, et quomodo ubique varia pia instituta quibusque Christianae civilisque societatis classibus et necessitatibus vel maxime utilia in dies augeantur.

Quae quidem omnia a Nobis breviter commemorata, ac multiplices impiorum hominum insidiae miro modo detectae, ac dissipatae luculenter ostendunt, quomodo omnipotens, et misericors Dominus, in cujus manu sunt hominum corda, Ecclesiam suam mirifice tueatur, defendat, et evidentissime confirmet, inferi portas numquam adversus eam esse praevalituras, Ipsumque nobiscum esse omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. Itaque, Venerabiles Fratres, maximas ac immortales clementissimo misericordiarum Patri pro tot acceptis beneficiis semper agamus gratias, omnemque spem et fiduciam in Eo unice collocantes non desistamus ferventissimis precibus Ipsum exorare, ut per merita Unigeniti Filii sui Domini Nostri Jesu Christi pergat Ecclesiam suam ab omnibus eripere calamitatibus, ac Nos liberare a nostris suisque inimicis, eorumque impia consilia et desideria confundere, et dissipare. Atque etiam Eum deprecemur, ut eosdem inimicos atque etiam illos, qui contra Nos pugnantes in nostrorum militum potestatem redacti, omnique caritate a Nobis tractati in sua pertinacia persistunt, ad salutarem poenitentiam, ac rectum justitiae tramitem reducere dignetur. Quo vero faciliu

annuat Deus precibus nostris, deprecatores apud Eum indesinenter adhibeamus primum quidem Immaculatam Deiparam Virginem Mariam, quae omnium nostrum est amantissima mater, ac potentissimum christianorum auxilium, quaeque *quod quaerit invenit, et frustrari non potest;* deinde vero Beatissimum Petrum Apostolorum Principem, et Coapostolum ejus Paulum, omnesque sanctos Caelites, qui cum Christo regnant in caelo.

Antequam vero dicendi finem faciamus, Nobis temperare non possumus, quin meritas, amplissimasque laudes tribuamus, et gratissim animi nostri sensus iis omnibus, et singulis profiteamur, qui nostram, hujus Sanctae Sedis, Ecclesiaeque causam tum voce, tum scriptis, tum subsidiis, tum alia quavis opera, ac vel ipsius vitae discrimine tanta cum sui nominis gloria propugnare contendunt Atque haud omittimus in omni oratione et obsecratione cum gratiarum actione Deum, a quo omne datum optimum, et omne donum perfectum descendit, humiliter enixeque precari, ut istos omnes Ecclesiae suae filios Nobis carissimos, ac strenuissimos ejusdem Ecclesiae defensores uberrimis quibusque divinae suae gratiae donis, omnibusque caelestibus suis benedictionibus cumulare velit.

d. i.

EERWAARDIGE BROEDERS.

De in barmhartigheid rijke God, die ons troost in al onze bekommernis, vermengt de droefheid met vreugde, Eerwaardige Broeders, opdat Wij, in Hem altijd hopend en door geene moeijelijkheden afgeschrikt, met steeds wakkerder moed zouden voortgaan den weg der geregtigheid te houden en de zaak zijner Heilige Kerk onverschrokken te verdedigen en alle krachten in te spannen, ten einde de taak onzer Apostolische bediening te vervullen. Allen toch zien, welke sterke bewijzen zijner goddelijke goedheid de mededoogende Heer zich gewaardigt te geven, temidden der allerzwaarste onheilen, waarmede de Kerk, in deze zoo rampzalige tijden, overal bedroefd en deze Apostolische Stoel benaauwd wordt; en temidden der zeer groote gevaren, waarmede Wij van alle kanten omringd zijn. En, voorwaar, terwijl Satan en zijne trawanten en zonen zonder ophouden, langs allerlei gruwelijke wegen, tegen onze heilige godsdienst,

tegen Ons en dezen Stoel van Petrus in dolle razernij woeden, en de voor het grootste gedeelte aan Ons innig verknochte volken van het ongelukkige Italië ten verderve voeren: is de barmhartige en ontfermende Heer met wondervolle teekens zijner Kerk nabij, is Hij Ons nabij en helpt Hij met zijne almagtige kracht. Want alle Bisschoppen toch der katholieke wereld, Eerwaardige Broeders, zijn door den allernaauwsten band van geloof en liefde aan Ons en aan dezen Heiligen Stoel voortdurend verbonden, en houden niet op, eendragtig en eensgezind, zoowel door hun woord als in geschriften de katholieke zaak te verdedigen, en Ons en dezen Apostolischen Stoel met alle hulp bij te staan. En ook de leeken verheffen hunne stem in groote en voor 't aanschijn van Europa gehouden vergaderingen, ten einde de regten der Katholieke Kerk en van den Heiligen Stoel te beschermen en het Ons en dezen Stoel toebehoorend tijdelijk Gebied te handhaven. Zoo werd de zaak van dit tijdelijk Gebied voornamelijk in den Parijschen Senaat, en in de Wetgevende Vergadering schier met eensgezindheid van stemmen en gevoelens, onder de toejuichingen en vreugdekreeten van alle goedgezinden, met schitterende grootheid verdedigd. De katholieke volken hebben een diepen afschuw van de verfoeijelijke trouweloosheid onzer vijanden en stellen er hunne vreugd in, door openbare en schitterende betuigingen hunne kinderlijke liefde en eerbied jegens Ons en dezen Heiligen Stoel bekend te maken; en door voortdurende schenkingen onze behoeften en die van dezen Stoel te verligten; ook de gelooVigen van beider kunne, al zijn ze arm, helpen Ons met hunne geldelijke bijdragen. En er zijn onder de geestelijken en leeken zoowel uitstekende schrijvers als welsprekende redenaars, die er roem in stellen met hunne werken of redevoeringen ook in openbare vergaderingen de eerbiedwaardige en onwankelbare regten der regtvaardigheid, der waarheid en van dezen Apostolischen Stoel ijverig en met wijsheid te verdedigen en de leugentaal der tegenstanders te weêrleggen. Er staan uit schier alle streken om wille der godsdienst eene menigte mannen op, waaronder er zelfs uit de edelste geslachten geboren zijn, die hunne eigene gezinnen, en zelfs hunne echtgenooten en kinderen verlaten en om strijd naar deze stad tezamen komen, en niet aarzelen zich met verachting van alle ongemakken en gevaren bij onze legermagt te laten inschrijven, en voor de Kerk, voor Ons, en voor de verdediging van het Ons en dezen Heiligen Stoel toebehoorend tijdelijk Gebied zelfs hun leven op te offeren. En er ontbreken geene katho-

lieke ouders, die, ontstoken door den geest der godsdienst, hunne zonen, zelfs hunne eeniggeborenen, ter handhaving der zaak van dezen Heiligen Stoel afzenden, en, het treffelijke voorbeeld van de moeder der Machabaeën nastrevend, er blijde roem op dragen, als hunne kinderen voor deze zaak hun bloed gestort hebben.

Daarenboven blijven de aan ons burgerlijk bestuur onderworpen volken, ofschoon zij met allerlei gruwelijke belagingen, bedreigingen en nadeelen door bedorven menschen gekweld worden, echter standvastig en onbewogen in hunne trouw jegens Ons en dezen Heiligen Stoel. En onder hen munt, voorzeker, het Romeinsche volk uit, dat Ons innig dierbaar is, en met den hoogsten lof moet geprezen worden, daar bijna alle burgers dezer Eerwaardige Stad van elken rang, stand en staat, ten vurigste verlangen Ons bijzondere liefde en eerbied te betoonen en aan het Ons en dezen Heiligen Stoel toekomend burgerlijk gezag te gehoorzamen en Ons bijstand te bieden. Het is U bekend, Eerwaardige Broeders, door welke getrouwheid ons, voorwaar, allerlofwaardigst krijgsvolk uitmunt, en met welke bewonderingswaardige dapperheid zij tegen horden van allergoddeloosste menschen gestreden, en met hoe grooten roem zij in het gevecht den dood voor de Kerk ondergaan hebben. En Gij weet zeer goed, hoe de doorluchtige en zeer magtige Keizer van het edele en roemrijke Fransche volk, op het zien van onze allerhevigste gevaren, zijne onversaagde krijgslieden heeft gezonden, die er hunne vreugde in stelden met hunne voortreffelijke legerhoofden, vol kloekmoedigheid en ijver, vooral in den veldslag van Mentana en Monte-Rotondo onzen krijgslieden hulp te bieden en met hen dapper te strijden en voor dezen Heiligen Stoel, ten hoogsten roem van hunnen naam, te sterven. En het is U niet onbekend, hoe, inzonderheid in de landen der heilige zendingen, met Gods hulp, het goddelijke evangelielicht dagelijks meer schittert, en onze allerheiligste godsdienst meer toeneemt, en zij die in duisternis en schaduw des doods gezeten zijn, de verbliuding huns geestes afleggen en tot den schoot onzer Moeder de Heilige Kerk hunne toevlugt nemen, en hoe allerwege verschillende vrome instellingen, die voor alle standen en behoeften der christelijke en burgerlijke maatschappij zoo allernuttigst zijn, met den dag aangroeijen.

Dit alles, wat Wij in 't kort vermeldden, en de wondervolle ontdekking en verijdeling van de menigvuldige lagen der goddeloozen toonen, hoe de almagtige en barmhartige Heer, in wiens

hand de harten der menschen zijn, zijne Kerk wonderbaar beschermt, verdedigt en ten klaarblijkelijkste bevestigt, dat de poorten der hel haar nimmer zullen overweldigen, en dat Hij met ons is alle dagen tot aan de voleinding des tijds Laat ons derhalve, Eerwaardige Broeders, aan den allergoedertierensten Vader der barmhartigheden voor zoovele ontvangene weldaden altijd hoogen en onvergankelijken dank brengen, stellen wij alle hoop en vertrouwen alleen op Hem, en houden wij niet op Hem met allervurigste gebeden te smeeken, dat Hij, om de verdiensten van zijnen Eeniggeboren Zoon, Onzen Heer Jesus Christus, voortga zijne Kerk uit alle rampen te redden, en Ons te bevrijden van onze vijanden, die ook de zijne zijn, en hunne snoode plannen en verlangens tot schande te maken, en te niet te doen. En bidden wij Hem ook, dat Hij zich gewaardige diezelfde vijanden alsmede hen die, tegen Ons strijdend, in de magt onzer krijgslieden gekomen en met alle liefde door Ons behandeld zijn en nog in hunne halsstarrigheid volharden, tot heilzame boete en het regte pad der geregtigheid terug te voeren. Doch, opdat God des te gereeder naar onze gebeden luistere, moeten wij onophoudelijk bij Hem de voorspraak gebruiken, vooreerst van de Onbevlekte Moeder Gods, de Maagd Maria, die de liefdevolle Moeder van ons alle en de zeer magtige steun der Christenen is, en *die vindt wat Zij zoekt en niet te vergeefs bidden kan*; dan ook van den gelukzaligen Petrus, den eerste onder de Apostelen, en van zijnen Medeapostel Paulus, en van alle heilige hemellingen, die met Christus heerschen in den hemel.

Doch, voordat Wij onze rede eindigen, kunnen Wij Ons niet weêrhouden, verdienden en hoogen lof te geven, en de gevoelens onzer innige dankbaarheid aan allen en ieder in 't bijzonder te betuigen, die zich beijveren onze zaak, tevens die van dezen Heiligen Stoel en der Kerk, met het woord, in geschriften, met bijdragen, met iedere andere hulp, en met gevaar van het leven zelf, tot zoo groote glorie van hunnen naam, te verdedigen. En Wij laten niet na in alle gebed en smeeking met dankzegging tot God, van wien alle goede gift en alle volmaakte gave afdaalt, nederig en dringend te bidden, dat Hij al die Ons zoo dierbare kinderen zijner Kerk, en die haar zoo moedig verdedigen, met alle gaven zijner goddelijke genade en met al zijne hemelsche zegeningen overlade.

BRIEVEN VAN PAUSELIJKE ZOUAVEN.

X.

De Zouaven in de provincie Viterbo. Overwinning te Bagnorea.

Sedert den goddeloozen aanslag, door de gewapende Revolutie in de laatste maanden van het gedenkwaardig jaar 1867 tegen Christus' Kerk ondernomen; vooral sedert de luisterrijke overwinning, aan die fel bestreden Kerk door haren Goddelijken Stichter geschonken, ziet de katholieke wereld, zien inzonderheid de geloovigen van Nederland met den grootsten eerbied en de innigste erkentelijkheid op de dappere Zouaven neder. Het zaad, door de edele hand van Lamoricière op den bodem der Katholieke Kerk overgebragt, scheen in de vlakte van Castelfidardo voor altijd van zijne levenskracht beroofd te zijn: de pauselijke Zouaaf, hoe dapper hij ook onder de muren van Ancona gestreden had, gold in het oog der wereld voor een verwonneling. De „leeuwenschaar van Bagnorea", de „heldenstoet van Monte-Libretti" heeft het verraad, door de Revolutie aan zijne broeders gepleegd, gewroken, en aan den naam van Zouaaf is het denkbeeld van meer dan gewone krijgsmansdeugd, van ridderlijken en heldhaftigen moed voor altoos verbonden.

Uit den aanhef van den volgenden brief zullen onze lezers aanstonds zien, hoe de Zouaven zelve den aanvang van den nieuwen, zoo roemvollen veldtogt dagteekenen van den gedenkdag van Castelfidardo.

Op 18 September hadden wij, zegt een Zouaaf, het plegtig jaargetijde van den slag van Castelfidardo. Ten 10 uur was de plegtige zielemis voor onze overledene broeders, die in den slag gesneuveld waren; alle troepen, welke te Viterbo lagen, waren daarbij tegenwoordig. Toen wij uit de kerk kwamen, kreeg onze Kommandant het berigt, dat de geheele kompagnie op patrouille moest om de Garibaldisten, die de grenzen overtrokken en de omliggende steden uitplunderden, eens op hunne plaats te zetten. Deze patrouille zou 10 à 15 dagen duren.

Den 19 September des namiddags om 4 uur vertrokken de derde en de vierde kompagnie uit Viterbo naar Montefiascone, waar wij 's avonds aankwamen onder eene stevige bui regen. Na onze bagage afgelegd te hebben, frischten wij door een stuk brood en een teug wijn wat op en gingen gaauw de lange veeren opzoeken om wat uit te rusten. Den volgenden dag gingen wij de stad eens opnemen, zooals wij gewoon zijn te doen. Na kerken, straten en pleinen bezocht te hebben, begaven wij ons naar het kwartier terug en kwamen op weg de vierde kompagnie tegen, die naar Bolsena ging. Van weerszijde drukten wij elkander nog eens hartelijk de hand, en onze kompagnie vertrok een half uur later naar Valentano. Om deze stad te bereiken moesten wij langs een groot meer, het meer van Bolsena, dat verscheidene uren in den omtrek heeft en door verschillende steden omringd is. Met een geforceerden marsch over Martha en Capo di Monte kwamen wij des namiddags om 5 uur op de plaats onzer bestemming. Wij werden gehuisvest in een nonnen-klooster van de orde van den H. Dominicus.

Den volgenden dag werd de kompagnie in twee deelen gesplitst en naar de kleine plaatsen in den omtrek uitgezonden, om den weg veilig te houden; want het was in Valentano een zeer groot feest. Alles liep goed af. Na een paar dagen uitgerust te hebben, vroeg de Sergeant-Majoor 20 man van goeden wil om eene patrouille te maken naar Farnese; die mannen waren spoedig bij de hand, en ik behoorde gelukkig onder hun getal. Nu werd er gevraagd, of er

iemand onder ons was, die den weg goed wist, en daar kwam een Franschman, die zeide: hij wist den weg zeer goed. Het ging dan vooruit, en na twee uren gemarcheerd te hebben, zagen wij een stadje voor ons liggen, waarvan wij den naam niet kenden. Wij vroegen dien aan eenige voorbijtrekkende menschen en kregen ten antwoord, dat het Canino was. Eene groote teleurstelling! want wij waren hier nog verder van Farnese, dan toen wij ons te Valentano bevonden. Wij zeiden dien franschen *blagueur* eens goed de waarheid, maar er was niets anders op dan terug te keeren: twee uren heen en twee uren terug, en dat te vergeefs, dat zag er slecht uit. Wij verlieten dan den grooten weg en namen onzen marsch over een land, dat omgeploegd en door de laatste regens geheel doorweekt was. Vervolgens kwamen wij aan eene diepte, die niet malsch was, en wij moesten er toch door om den overkant te bereiken; *enfin* wij kwamen na veel klimmen aan de overzijde. Het ging nu weêr over heuvelen, door uitgestrekte landerijen, in modderpoelen en diepten; zoo kregen wij den grooten weg eindelijk terug. Terwijl wij eenige minuten rust hielden, kwam er een wagen aanrijden, waarin twee geestelijken zaten, die ons zeiden, dat de Garibaldisten in Farnese waren; eene tweede teleurstelling! wij misten met den weg ook den vijand en konden het onzen Franschen kameraad maar niet vergeven. Wij sloegen mistroostig den weg naar Ischia in, waar wij de andere patrouille hoopten te ontmoeten. Toen wij er aankwamen, was er niets te vinden; maar na ons ontbijt zaten wij een beetje te keuvelen, en zie, daar komt onze Luitenant met zijn volk aan. Deze hadden meer nieuws, want zij waren zoo gelukkig geweest hunne karabijnen eens op die schelmen te kunnen lossen. De Garibaldisten hadden zich meester gemaakt van de stad [Canino] en schildwachten aan de poorten gezet: niemand mogt de poort uit. Eene koets beproefde het, zij werd tegengehouden; maar de koetsier legde de zweep over de paarden en rende de poort uit. De schildwacht loste zijn geweer, maar zonder te raken. Nu was het dadelijk in de stad alarm, en de roodhemden, die op de groote markt bijeen waren, pakten hunne wapens en vlugtten heen. Van den eersten schrik bekomen, wilden zij terugkeeren, doch de Luitenant was reeds met zijn volk de stad van den anderen kant binnen en zette hen in den looppas achterna. Na eenigen gewond en gevangen te hebben, oordeelde de Luitenant

het schieten overbodig, omdat het reeds donker was. Wij wenschten onze medebroeders hartelijk geluk met hunne goede vangst en vertrokken naar Farnese, terwijl zij met de gevangenen naar Valentano gingen. Te Farnese vonden wij het dierbaar pauselijk wapen vertrapt op de markt liggen: toen wij dat zagen werden wij alle rood van woede en verlangden vurig die beleediging te wreken; geduld maar, de tijd zou wel komen. De wapenborden werden met plegtigheid weder op hunne plaats gesteld, en nu vertrokken wij ook naar Valentano en bleven er dien nacht.

Den volgenden morgen was het vroeg dag, want om 4 uur waren wij reeds op marsch naar Aquapendente. Een honderdtal Garibaldisten had die stad onverhoeds overvallen en hield 36 gendarmen met een luitenant opgesloten. Met een beetje schermutselen hadden wij hen spoedig in vrijheid en vereenigden ons toen met 50 man uit onze kompagnie, die met eenige gevangenen van hunne patrouille behouden terugkeerden. Wij werden bij elkander gekommandeerd en trokken de stad verder in; ik moest met vier man en een korporaal aan de poort op wacht blijven. Na een half uur kwam er ook eene patrouille van de Liniaars terug; deze hadden 27 gevangenen bij zich. Er waren verscheidene jongens bij, die niet ouder waren dan veertien of vijftien jaar. Den volgenden dag moesten wij alle op de markt aantreden en met grooten luister het pauselijke wapen weder ophangen, dat die schelmen hier insgelijks op den grond hadden geworpen. Onder het ophangen presenteerden wij het geweer en riepen uit volle borst: *Eoviva Pio Nono!* Den volgenden dag ging het naar Bolsena.

Dat patrouille-leven was, gelijk van zelf spreekt, voor onze Zouaven eene rijke bron van allerlei ligchamelijke ontberingen; of beter gezegd, zooals zij zich gewoonlijk uitdrukken, eene rijke bron van verdiensten voor den hemel. Na lange en moeijelijke marschen eene korte of somtijds geene nachtrust. Meestal brengen zij den nacht door onder den blooten hemel, op den vochtigen grond altijd met hunne kleederen aan, die bijna dagelijks door den aanhoudenden regen geheel doorweekt zijn. Zelden kunnen zij het afgematte ligchaam verkwikken door warme

spijze of krachtig voedsel; de vijand laat hun geen tijd om het te bereiden of heeft, door op zijne strooptogten alles te rooven, hun zelfs de mogelijkheid ontnomen om het van de burgers en landlieden voor geld te koopen. Hooren wij de Zouaven zelve op den blijmoedigsten toon en tevens in boeijenden en schilderachtigen stijl over zulke opofferingen spreken.

Een paar dagen later — zoo schrijft een hunner — werden er dertig manschappen gekommandeerd om patrouille te loopen, en daar was ik ook bij. Nu moet ik u vooraf zeggen, dat zelfs oudere soldaten verklaard hebben, zoolang zij hier zijn geweest, heeft men nooit zoo patrouille geloopen als tegenwoordig. Deze duurde drie weken achtereen, en wij hebben in al dien tijd geene verschooning gehad. Het ging alle dagen berg op en berg neêr en dan een uur of negen op eenen dag marcheren, des nachts op stroo slapen, indien wij ten minste een bergstadje konden bereiken, en anders onder den blooten hemel op de bergen of in de bosschen: ik verzeker u, het is hier lang geen gekheid pauselijk Zouaaf te zijn. Zoolang als ge nog in Rome zijt, is het minder, maar je moet eerst uw neus maar eens in de bergen steken om te ondervinden, wat het is. Wat nu mijne gezondheid aangaat, het is juist alsof ik na mijne ziekte sterker geworden ben; ik ben dat ruwe leven al gewoon en heb nog niets gemankeerd dan een gezwel aan mijn voet door het menigvuldige loopen in de bergen. Ik zal er maar niets meer van schrijven, want als Janus thuis komt, zal hij u alles wel vertellen.

Om tot de patrouille terug te keeren, wij kwamen zoo digt langs de grenzen van Piëmont, dat wij de Piëmontesche soldaten op post zagen staan en 's avonds hunne taptoe konden hooren. Maar de stad konden wij niet bereiken en moesten dus nachtverblijf op den berg houden. Zooals u nu ligt kunt begrijpen, moet er altijd de een of de ander op post staan, en zoo trof ik, dat het juist mijn beurt was. De tenten werden opgeslagen, en ieder ging onder zijne tent; maar tusschen twaalf en één uur des nachts — ik zal het nooit in mijn leven vergeten — daar kwam een orkaan opzetten, vergezeld van donder en bliksem. In een oogenblik waaiden de tenten omver, en dreef het water ons de pijpen uit;

wij moesten ons vasthouden, anders zouden wij stellig van den berg afgewaaid zijn. En ik heb nog nooit zulke felle donderslagen gehoord en nog nooit zulke mooije bliksemstralen gezien als toen in de bergen. De dag brak aan en onze Luitenant, die niet minder dan wij bibberde van koude, zeide tegen ons: jongens, hadden we nu maar een goed glaasje ouden Hollandschen brandewijn! Wij moesten vertrekken, maar er was niemand die voort kon, zoo stijf waren wij in onze natte kleeding. Er werd raad geschaft: in het eerste bosch, waar wij aan kwamen, raapten wij wat hout, staken een goed vuur aan, lieten onze kleederen droogen en konden intusschen ons ligchaam eens goed verwarmen. Wij marcheerden af en haalden spoedig den verloren tijd weder in.

Een andere Zouaaf heeft met zijne afdeeling nog erger ondervonden. Hij schrijft:

Ik moet u nog iets zeggen over onze levenswijze. Niet altijd hadden wij de keuken bij ons en moesten dan voor ons zelve zorgen; behalve een brood kregen wij veertien bajokken daags. Wij maakten met drie of vier man partij en kookten ons eigen potje: wat aardappelen en uijen of meel, met spek tot een koek gebakken, of maccaroni enz. Hadden wij geen tijd, dan zagen wij wat worst of spek te krijgen en dit aan het spit gebraden met een stuk brood. Soms hadden wij *niets* en, als wij dan *katten konden vangen, hebben wij die gebraden en opgegeten.* Maar altijd tevreden, hoor! want alles voor het geloof!

Een derde heeft niet minder honger geleden; want

Ik had, zegt hij, des morgens met eenen vriend wat spek gekocht en gebraden, omdat wij in de bergen voor ons' eigen kost moeten zorgen. Op eens werd de bataillons-marsch geblazen; wij moesten alles in den steek laten en rukten onverwijld met eene hongerige maag op naar Farnese.

De Garibaldisten, die te Farnese zich vertoond hadden, verkeerden echter in hetzelfde geval als onze Zouaaf. Immers wij lezen in eenen brief:

Den volgenden Zondag, voor Ischia terugkomende, vonden wij onze roodhemden niet, maar vernamen, dat zij reeds naar Farnese gevlugt waren, voordat zij ons gezien hadden. Hunne soep stond nog klaar; zij hadden geen tijd genomen om die op te eten. Komaan jongens, zeiden we, dat zullen wij maar oppeuzelen; 't wordt anders maar koud; want ze zullen vooreerst wel niet terugkomen, nu zij weten, dat wij hier zijn. — Ja, geliefde Ouders, om het zoo uit te drukken, aan de Zouaven hebben zij den duivel gezien; zij zijn al bang, als zij onzen naam hooren: het is alsof zij het ruiken, dat wij komen.

Van Ischia ging de togt naar Valentano terug. Onder weg snapten wij er nog een: hij was een kapitein van de Garibaldisten en had verscheidene duizenden *scudi* bij zich. Hij moest die natuurlijk afgeven, zoo ook zijne wapens. Op den degen, dien hij droeg, stond: *Castelfidardo*, *Evviva Pio IX.*

Hoe zorgvuldig de Garibaldisten ook onze Zouaven poogden te ontwijken, het gelukte hun toch niet altijd aan de handen van die onvermoeide jongelingen te ontkomen. Eene der vele patrouilles was onder dit opzigt al bijzonder gelukkig, zooals blijkt uit het volgende uittreksel:

Wij kwamen kort bij S. Lorenzo en snapten er twee; in de stad snapten wij er drie, en toen gingen wij door naar Aquapendente en snapten er onder weg tien, en den eersten avond in de stad snapten wij er zeventien tegelijk in een wijnhuis. Dus dat is tweeëndertig te zamen gesnapt.

Van de Zouaven kon dus niet gezegd worden, wat wij in die dagen lazen bij een Florentijnschen dagblad-korrespondent over de grootspraak der Garibaldisten: *Er wordt aan hun gesnap echter weinig waarde gehecht.*

Ziehier een voorbeeld van die holle grootspraak der Revolutie, tegenover welke de bescheiden toon, waarop de Zouaven hunne verwachtingen uitspreken, op de aller-

gunstigste wijze uitkomt. De revolutionnaire *Giunta* te Rome had een adres aan de Italianen openbaar gemaakt, waarin medewerking werd gevraagd voor „het groote werk „der bevrijding"; vóór alles werd echter op geldelijke bijdragen aangedrongen, want de kas der *Giunta* had in de laatste maanden niets meer uit Italië ontvangen. Garibaldi antwoordde op dit adres onder anderen letterlijk het volgende:

„Het beroep op de Italianen zal niet vruchteloos zijn.

„Er zijn in Italië vele domkoppen; doch (en dit is „zeer vertroostend) er zijn ook vele dapperen, vele nako- „melingen van de driehonderd Fabiussen en eene voor- „hoede van Marsala, die, als ik mij niet bedrieg, honderd- „duizend jongelingen doen opstaan, welke slechts één „ding vreezen, namelijk dat zij met zulk een groot getal „den roem zullen moeten deelen van de vreemde huur- „lingen uit Italië te verdrijven."

In een der Zouaven-brieven vinden wij de dappere nakomelingen der Fabiussen aldus beschreven:

De Garibaldisten, zegt de schrijver, hebben voor kostuum een grijze broek, een rood hemd en een rood petje; ook ziet men er veel, die hunne eigene kleêren maar aan hebben. *Het is alsof men ze in de bosschen opgezocht en in den Jodenhoek gekleed heeft.*

Intusschen was Garibaldi 24 September, toen hij, van Florence te Arezzo gekomen, de grenzen van het Pauselijk gebied wilde overschrijden, op bevel van den Italiaanschen minister Ratazzi, te Asinalunga aangehouden en in schijn als gevangene naar de vesting Alessandria, later naar het eiland Caprera overgebragt. „Die tijding „werd te Rome", zegt eene korrespondentie uit de H. Stad, „met blijdschap door ieder goedgezinde vernomen. „Openlijk legde men er eene groote voldoening over aan

„den dag, terwijl de partij van de daad geheel ter neder „geslagen was. *De Zouaven echter betreuren het, dat de „roode bandiet er zoo goedkoop afgekomen is. Zij verbeidden „reeds met ongeduld dezen dag, welke als de datum was „aangegeven, waarop de inval der Garibaldisten moest plaats „hebben.*"

Voor de Zouaven in de provincie Viterbo brak dit lang gewenschte oogenblik spoedig aan. Gewapende benden, die in den beginne slechts 30 of 40 man sterk waren, doch met den dag grooter en talrijker werden, kwamen uit Toskane over de grenzen. Den 30 September viel zulk eene bende van 250 man bij Aquapendente in 's Pausen gebied, rukte de wapenborden neder en stelde eene voorloopige regering aan, bij welke niet een enkel burger der stad zich wilde aansluiten. Zij zond denzelfden avond eene afdeeling van 100 man om Bagnorea te bezetten. Het stadje kon geen wederstand bieden, want er bevonden zich slechts eenige tolbeambten. De bende begon onmiddellijk de bisschoppelijke woning binnen te dringen en alles wat zij daar vond te rooven of te vernielen. Te Canino vertoonde zich eene andere bende, welke echter bij het eerste naderen der Zouaven de vlugt nam. Doch op 4 Oktober kwam het tweemalen tot een gevecht, eerst te Ischia en vervolgens te Valentano. Wij laten hier een brief volgen, geheel onder den indruk dezer gebeurtenis geschreven uit

Valentano, 5 *October* 1867.

Ik kan niet wachten, geliefde Broeder, u mede te deelen, dat wij gisteren tweemaal met de Garibaldisten gevochten hebben. Wij gingen des morgens van hier naar Ischia, en juist voor de stad ontmoetten wij den vijand, 150 man sterk, en onze afdeeling telde

slechts 30 manschappen. Spoedig hadden wij een heuvel met boomen genomen en bezet en gaven toen gedurende vijf kwartier vuur. Zij weken terug, en nu oordeelde onze Luitenant, dat het voorzigtiger was op Valentano terug te trekken, waar wij 20 man achtergelaten hadden. Wij waren geen goed uur hier terug — de afstand van Ischia naar Valentano is een uur en twintig minuten — of de roodhemden waren voor de poorten. Wij sloten die digt en begonnen te vuren. Een nonnen-klooster, dat ons tot kazerne dient, ligt aan de poort en heeft een balkon met hooge borstwering; hier hebben wij het meest geschoten. Na een paar uren trokken zij achter een berg terug en hadden blijkbaar eenige dooden en gewonden; ook hun aanvoerder was geraakt, maar van de onzen was niemand gekwetst. Des nachts kwamen hier nog 50 Zouaven binnen, maar vertrokken spoedig naar Bagnorea, dat door den vijand bezet is. Daar zal waarschijnlijk van daag slag geleverd worden en, wordt die door onze troepen gewonnen, dan komen zij langs hier en nemen ons mede naar Ischia en Farnese. Voor eenige dagen waren wij te Aquapendente en, voor wij kwamen, waren zij weêr henen, doch onderweg hebben wij er een groote twintig gevangen genomen en haalden in de stad hun kapitein van het bed. Dus dit is onze eerste veldtogt of slag; maar er zullen er binnen kort zeker nog meer volgen, want men zegt, dat zij 6000 man hebben en kanonnen: zij worden door onzen nabuur geholpen. Wij zijn wel weinig in getal, en daar hangt een zwaar onweder boven ons hoofd; doch wij zijn alle besloten *te overwinnen of te sterven.* In de stad hier is men zeer bevreesd, maar uiterst verwonderd over den moed, die ons bezielt; dit mag ik gerust zeggen zonder eigen lof. Wij hebben hier zware dienst, slapen gansche nachten niet, omdat wij te weinig in getal zijn. Van nacht hadden wij ze weêr verwacht; zij kunnen ieder oogenblik terugkomen, want zij zijn uiterst woedend, vooral op de Zouaven, omdat die hen genoodzaakt hebben om terug te trekken. Maar courage! *Wij zijn allen bereid om voor de H. Kerk te sterven, en geen enkele toont vrees!* Ik weet niet, of gij dezen brief ontvangen zult, want zij houden de posten op. Ik heb dit in grooten haast geschreven, omdat er elk oogenblik alarm kan geblazen worden, en ik dezen brief nog gaarne zou eindigen. Ik moet u nog zeggen, zij zijn in roode hemden gekleed met roode petten, gelijk de onze, maar met groene randen en zij dragen ligte broeken.

God geve toch eindelijk de zege aan de H. Kerk en aan Pius IX! dit is ons vurigst verlangen. Vaarwel, leve Pius IX! moed gehouden!

De beide volgende brieven behooren eenigzins bij elkander. Zij spreken niet alleen over dezelfde gebeurtenis maar bevatten dezelfde gevoelens. Die vastberadenheid, die zielerust, die teederheid des gewetens van den eersten schrijver, vindt gij ook bij den tweeden. Een bewijs te meer, hoe de Zouaven jongelingen van één hart en één van geest zijn.

Valentano, 7 October 1867.

ZEER GELIEFDE OUDERS.

De reden, dat ik dezen brief schrijf, is, dat de troepen van Garibaldi over de grenzen gekomen zijn, zoodat wij alle dagen den dood te wachten zijn. Van deze week zijn wij al twee keeren slaags geweest en hebben altijd vlakaf gewonnen. Den eersten keer gebeurde het 's morgens om 8 uur. Toen kwamen de Garibaldisten ons juist te gemoet: onze korporaal zag ze het eerst en schoot er gaauw een door en door. Wij zijn toen een heel uur met hen bezig geweest en gingen toen naar de stad [Valentano] terug. Maar omstreeks 12 uur kwamen zij ook aan de stad, en toen zijn wij nog wel twee uren met hen bezig geweest en hebben er tien gedood; van ons was er niemand zelfs gekwetst. Morgen gaan wij misschien weêr eene stad innemen, want wij hebben er volk bijgekregen, anders waren wij te min. Nu hebben wij goeden moed; maar voor één ding zal de goede God ons, hoop ik, bewaren: dat geen Garibaldist iemand van ons in handen krijgt, want dan martelen zij ons dood. Bidt nu maar veel voor mij, lieve Ouders, en vergeeft mij toch nog eens alles, wat ik in mijne kinderjaren tegen u misdreven heb, opdat ik met een gerust hart de eeuwigheid moge ingaan, als mij het geluk zou te beurt vallen van te sneuvelen.

Nu heb ik geen tijd meer om te schrijven, want ik moet op

post. Ik ben al in geen acht dagen uit mijne kleêren geweest, en, toen wij slaags waren geweest, moest ieder weêr dadelijk naar zijn post. *Toen heb ik twintig uren achtereen op post gestaan, zonder afgelost te worden.* Het is wel ongeloofelijk, lieve Ouders, maar het is toch waar: het is nu geen tijd om te liegen. Denkt toch niet, dat ik bang ben; in het geheel niet, ik ben zelfs blijde, dat ik in het vuur kom. *Ik stel al mijn vertrouwen op God, en ben even gerust, alsof ik thuis mijn boterham zat te eten.* En mogt het nu gebeuren, dat dit mijn laatste brief was, welnu troost u dan met de gedachte, dat uw jongste zoon voor eene heilige zaak gevallen is. Weest verzekerd, dat vele ouders het u zullen benijden eenen zoon gehad te hebben, die als Zouaaf gesneuveld is. Dag, lieve Ouders, zoo ik u niet weêrzag, tot in den hemel!

Geheel in denzelfden geest is de volgende brief geschreven, eveneens uit

Valentano, 11 *October* 1867.

WAARDE MOEDER,

Ik hoop, dat gij deze weinige letteren in gezondheid moogt ontvangen. Ik ben nog frisch en gezond, maar in de omstandigheden, waar wij in verkeeren, geeft het geen best vooruitzigt, doch wij houden alle goeden moed. Moeder, wij zijn vertrokken uit Viterbo om de Garibaldisten uit de Pauselijke Staten te verdrijven, die er thans in zijn; wij gaan van de eene plaats naar de andere, en dan blijven wij daar een paar dagen liggen en gaan dan weêr voort. Voorleden week kwam er een order, dat wij naar eene plaats moesten, waar de Garibaldisten waren; nu dat was goed, de een was nog vuriger dan de ander. Toen wij aankwamen, ging de Bisschop ons te gemoet en gaf ons den zegen en riep: Leeft lang, Zouaven van Pius IX! Toen wij de stad binnentrokken met geladen geweren en de bajonet er op, hadden zij de vlugt genomen; maar toch hebben wij er bij de dertig gevangen genomen en in den provoost gebragt. Zij hadden roode hemden aan en roode petten op. Van die stad zijn wij weêr vertrokken naar Valentano en zijn daar een dag of twee stil geweest. Vrijdag, 14 October, hebben wij eerst 's morgens vroeg met de Garibaldisten

bezig geweest. Zij gingen op den loop, maar onze Luitenant wilde er niet op ingaan, omdat wij een te kleine troep waren. En op den middag kwamen zij op de stad aan, waar wij ons garnizoen hadden. Dadelijk de poort digt, en wij aan het vuur geven zoo erg, dat wij de stad verdedigd hebben. Toen hebben de burgers geroepen: Lang leven de Zouaven van Pius IX! dus dat gaf nog meer moed. Bij ons zijn geene dooden gevallen: wij zijn alle nog frisch en gezond, want wij zijn beschermd door Jesus, Maria en Josef. Dat was twee slagen op één dag; die tweede slag heeft geduurd omtrent twee uren; maar zij zijn niet binnengedrongen. Dadelijk is er tijding gestuurd naar Rome, hoe wij ons gedragen hebben, en er kwam tijding terug, dat de Kolonel heel over ons tevreden was wegens onze dapperheid, en de H. Vader wist het ook al, en die gaf ons zijnen heiligen zegen. Ook kregen wij versterking en zijn er toen weêr op afgegaan. Ik was dien morgen te biechten geweest; dus ik ging met een zuiver geweten den slag in; maar er zat toch nog wat op: of, wat ik thuis misdaan had, mij vergeven was. En nu is mijn vraag, of gij mij nog eens alles vergeeft, wat ik tegen u in mijne kinderjaren mogt misdaan hebben. Word ik nu door een kogel getroffen, dan ga ik gerust de eeuwigheid in; maar mijn tijd is zeker nog niet gekomen, want er zijn mij al verscheidene kogels over het hoofd gevlogen en geen een raak. Maak u dus maar niet verlegen en bid liever maar veel voor mij; ik doe het voor u alle. Met mijne gedachten ben ik maar zooveel mogelijk den geheelen dag met het gebed bezig, dat is het beste wat men doen kan; en wanneer ik mijn karabijn laad, doe ik het in de namen van Jesus, Maria en Josef: dat zijn mijne strijders, die mij bijstaan tot in den dood. Dus zoo neem ik afscheid van u en blijf vol moed.

Wij zijn thans genaderd aan het gevecht, dat 5 October voor Bagnorea geleverd werd. Aan de mededeeling der brieven, welke op dit roemvol wapenfeit betrekking hebben, laten wij eenige korte inlichtingen voorafgaan; des te gemakkelijker kunnen wij het schrijven onzer heldhaftige jongelingen in zijnen eigenaardigen, diep eenvoudigen, ongekunstelden vorm onveranderd laten volgen.

De kleine grensstad Bagnorea ligt zoo digt bij het gebied van Victor Emmanuël, dat men vandaar langs eenen kleinen omweg binnen drie uren de stad Orviëto kan bereiken. Bagnorea is in deze bergachtige streek van Italië op een heuvel gebouwd en door verschillende hoogten omgeven, op eene van welke het klooster van San-Francesco staat, aan de Minderbroeders-Conventualen toebehoorende. Binnen deze heilige muren en op de heuvelen, Poggio-Scio en Palara geheeten, hadden de Garibaldisten zich inzonderheid versterkt.

Reeds daags te voren, 4 October, was eene afdeeling Zouaven op verkenning de stad op korten afstand genaderd, had de Garibaldisten in veel grooter aantal ontmoet, doch was na een gevecht, waarin de vijand 15 dooden telde, in goede orde en zonder verlies naar Montefiascone teruggetrokken om versterkingen af te wachten.

In den vroegen morgen van den 5e waren deze aangekomen, en nu ging het onverwijld op Bagnorea los. Het gevecht nam omstreeks elf uur een aanvang en was allerhevigst. De kleine pauselijke legermagt, onder bevel van kolonel Azzanesi, werd in twee kolonnes verdeeld, van welke de eene onder majoor Zanetti uit linie-troepen, de andere onder kapitein Legonidec uit Zouaven bestond. Deze laatsten hadden spoedig met de bajonet den vijand uit de verschillende positiën verdreven, welke hij rondom de stad op de hoogten en in de wijngaarden had ingenomen, en hem binnen de muren van het klooster teruggeworpen. De Garibaldisten hadden de twee wegen, die toegang tot de stad verleenen, door geduchte barrikades versperd en maakten zich achter deze verschansingen tot nieuwen wederstand gereed. In een oogwenk echter waren onze Zouaven bovenop en over die steenmassa's heen en stonden voor het klooster van den H. Franciscus.

Onder een digten kogelregen uit al de vensters der bovenverdiepingen, kwamen zij ongedeerd voor de kloosterpoort, sloegen die met de bijlslagen open en namen tot den laatsten Garibaldist gevangen. De overige vijanden, want de overmagt was aanzienlijk, vloden nu binnen de stad en meenden van de daken der huizen den strijd voort te zetten. Doch nadat de linie-troepen enkele schoten uit een paar stukken geschut gelost hadden, verlieten de roodhemden, vlugtend, aan de andere zijde de stad en bragten over de naburige grenzen de tijding hunner eigene nederlaag. Het was thans ongeveer twee uur na den middag, de overwinning was aan de Zouaven gebleven, die, slechts 140 man sterk, tegen 500 Garibaldisten gestreden, 70 gedood en 110 gevangen genomen hadden. En toch schreef het Italiaansch blad *Riforma*: „dat de pauselijke „troepen te Bagnorea geslagen waren", en zond men uit Florence een telegram door geheel Europa: „de opstand „duurt voort. Eene afdeeling pauselijke troepen heeft „zich bij de opstandelingen gevoegd. Bagnorea en Bolsena „bevinden zich in het bezit der opstandelingen." Garibaldi zelf had de Piëmontesche soldaten te Alessandria toegesproken en onder andere gezegd: „Gij wenscht u „met de pauselijke Zouaven te meten, maar die lieden „verdienen slechts met de kolf van het geweer wegge„jaagd te worden. Wij hebben nog maar weinig te doen; „het eenige wat ons overblijft is het vuilnis uit te werpen."

Geven wij thans het woord aan de jeugdige helden van Bagnorea; de eerste plaats komt zeker toe aan den volgenden brief.

Bagnorea, 8 *October* 1867.

Wij bevinden ons thans op het oorlogsveld tegen de Garibaldisten,

maar mijn broêr is thans niet meer bij mij, wat ons beide erg spijt. De afdeeling, waar ik thans bij behoor, is reeds driemaal slaags geweest: de eerste maal te Canino met 40 Zouaven tegen een honderdtal roodhemden; wij maakten daar wat dooden en gekwetsten, namen er ook wat gevangen, en de overigen wisten het, door de duisternis begunstigd, te ontkomen. De tweede maal te Aquapendente, waar wij 23 van die luî te pakken kregen; maar de derde maal ging het nog anders toe. Eene bende van ruim 500 roodhemden had Bagnorea bezet en alle wegen en straten met barrikades versperd. Een klooster, even buiten de stad gelegen, hadden zij in een fort veranderd. Onze afdeeling, 130 à 140 man sterk, kreeg bevel om door het gebergte er heen te trekken en moest in den morgen van 5 October het vuur tegen het klooster openen; eene andere afdeeling van de linie-troepen zou met twee stukken geschut tegen de stad optrekken. Om 10 uur des morgens kwamen wij aan den kruisweg van Orviëto naar Rome en zagen aan de overzijde van den weg een groot aantal schildwachten, die op onze nadering terugtrokken. Wij dadelijk *en tirailleur* met den stormpas er op af. Weldra stonden wij op eene bergvlakte regt tegenover hen, zij werden aangevoerd door vier hoofdmannen te paard en ontvingen ons met een duchtig geweervuur; maar wij gaven hun goed antwoord en stormden onder een daverend *Evviva Pio Nono!* er zoo hard op in, dat zij moesten wijken en zich in de wijngaarden zochten te verschansen. Wij volgden hen op den voet; het vuur werd nu regt kwaadaardig; overal, waar wij passeerden, lagen dooden en gekwetsten; wie vlugten kon vlugtte, de meesten over de grenzen, sommigen naar het klooster. Wij gingen intusschen altijd maar vooruit op het klooster aan. Daar schoot men uit de ramen en van den toren op ons; 't hielp niet: wij kapten met bijlen onder een hagelbui van kogels de poort open en met de bajonet op het geweer er in. Zij gaven nog eens goed vuur en staken toen de witte vlag uit; wij namen 63 man, 3 kapiteins en een kolonel gevangen. Nu was het klooster aan ons, — wij hadden nog maar *vier* gewonden — toen ging het op de stad aan. Wij bezetten de heuvels er om heen en al de toegangen, zooveel wij konden, en des namiddags om half drie stond de witte vlag op den toren De Garibaldisten hadden voor een groot gedeelte langs eenen weg, dien wij niet kenden, de stad verlaten. De burgers daarentegen kwamen ons, jubelend en met

witte doeken wuivend, te gemoet; onder muziek en veel gejuich trokken wij de stad in. Het klooster is geheel verwoest; de kerk vreeselijk ontheiligd. Het is ijselijk om te zien! Er zijn reeds 38 gewonden aangebragt en, naar men verzekert, 40 dooden gevonden; in het geheel hebben wij 87 man gevangen genomen. Dat was dus een mooije dag voor ons; *maar het was ook op Zaturdag, en de Allerheiligste Maagd heeft ons weêr geholpen.* Later, als ik beter gelegenheid heb, zal ik meer schrijven; nu schrijf ik in het verwoeste klooster, op papier en met pen en inkt, die ik onder het puin vandaan gehaald heb.

Andere bijzonderheden worden ons medegedeeld in het uittreksel van den volgenden brief, gelijk de vorige uit Bagnorea verzonden.

In den vroegen morgen van 5 October zeide de Luitenant tegen den kok, dat hij eene goede soep moest koken; want dat wij die wel noodig zouden hebben; want wij moesten naar Bagnorea, waar de Garibaldisten, 500 in getal, zich bevonden. Wij gingen op marsch; een uur later kwamen wij de mannen van de vierde kompagnie tegen, die zich bij ons aansloten. Een half uur verder werden wij de voorposten der Garibaldisten gewaar, die, zoodra zij ons zagen, in een oogwenk verdwenen. Wij werden verdeeld: de derde kompagnie links, de vierde kompagnie regts. Toen wij op eene hoogte kwamen, was de vierde kompagnie *en tirailleur* vooruit en wij er achter, spoedig werd het vuur geopend; het duurde een half uur. Een onzer kameraden werd doodelijk gewond en viel ter aarde; de Luitenant van de vierde kompagnie kreeg een kogel door den linkerarm; drie of vier werden ligt gewond. Wij konden ons nu niet langer inhouden en vlogen onder het geroep *Evviva Pio Nono!* vooruit en hielden boven op den berg halt. Nu zagen de Garibaldisten ons regt in ons gezigt en kregen vuur, dat het een liefhebberij was. *De kogels floten rond mijne ooren, dat het soms was, alsof ik een nest met jonge vogels in mijn pet had.* Op eens komt er een roodhemd te paard; hij zwaaide met zijn degen, en men konde hem duidelijk in het Italiaansch hooren roepen: „Voor„uit, uitgelezen mannen van Josef Garibaldi!" Eenigen van den vijand volgden hem. Wij werden vol vuur en, daar het ons in

dat beploegde land begon te vervelen, gingen wij in den looppas op hen aan, altijd roepende *Evviva Pio Nono!* en in een oogwenk verjoegen wij hen uit hunne schuilplaats. Toen wij op de plek kwamen, waar zij gestaan hadden, vonden wij daar verscheidene dooden en gekwetsten, en begrepen wij, dat onze karabijnen haar doel niet gemist hadden. Nu gingen wij weder in twee afdeelingen links en regts; de mijne ging regts. Wij hadden een hevig vuur door te staan van de Garibaldisten, die zich in een klooster genesteld hadden. Met dat alles gingen wij voort, altijd roepende: *Evviva Pio Nono!* en zij: *Evviva Garibaldi!* Wij kwamen eindelijk onder een hagelbui van kogels op den grooten weg en bereikten den ingang van het klooster. De afdeeling, welke links gemarcheerd was, had het klooster van achteren aangevallen en kreeg een hevig vuur uit de ramen; zij bleven een oogenblik vlak tegen den muur staan. Al verder doordringende, kregen wij het vuur van drie kanten en dachten, dat er nu niets meer voor ons overschoot. Maar ons vertrouwen was op de H. Moeder Gods en op onzen Engelbewaarder, die ons op onzen togt zoo wonderbaar hadden bijgestaan. De Luitenant trok zijn degen en riep: „vooruit, „mijne kinderen!" Wij in den looppas en het voorplein van het klooster opgestormd; ik was met den Luitenant een van de eersten binnen. Wij vonden twee bijlen en toen aan het hakken op de deur, die wel drie duim dik was. Na eenige minuten bezweek de deur. De Luitenant trad binnen, en het eerst wat wij zagen was een dier schelmen, die met het pistool in de hand stond. Eer hij er aan dacht, lag hij op den grond.

Met dezelfde ongedwongenheid en opgeruimdheid beschrijft een ander moedig Zouaaf de merkwaardige gebeurtenissen der eerste dagen van October:

Den eerste October gingen wij des morgens om 4 uur op weg naar zekere stad Aquapendente; in deze stad was eene geheele bende van die roodhemden reeds eenige dagen meester. Wij gingen dan met alle man, en de vierde kompagnie zoude daar ook komen, om hen eens goed smeer te geven. Na een marsch van zeven uren kwamen wij daar aan; maar ziet, zij waren reeds dienzelfden nacht gevlugt. Zoodra ik de stad binnen was, moest ik dadelijk

op wacht aan eene poort, en na een goed half uur zag ik de linietroepen met dertig gevangenen aankomen. *Er was een kapitein bij; anders was alles meest jong volk: het geleek wel een hoop billardtellers of koffijhuisbedienden.* Wij bleven te Aquapendente tot 4 October, toen er een rapport kwam, dat er in de stad Bagnorea een hoop Garibaldisten was, wel 500 in getal, die zich daar versterkten en overal barrikades oprigtten tot verdediging. Wij verlieten Aquapendente des namiddags ten 2 ure en gingen op marsch over San Lorenzo naar de stad Bolsena. Wij hadden veel slecht weêr in die dagen, veel regen en wind; wij kwamen dan ook al weder doornat in de stad aan, wat niet heel aangenaam is, als men, met zijn kleêren aan, in het stroo moet slapen; maar dat zijn de lotgevallen van den oorlog. Men zegt wel eens: een soldaat heeft het niet beter dan in oorlogstijd, maar ik geef dat goed leven weg. Ik slaap nu haast eene maand lang, met mijn kleêren, ja zelfs met mijne schoenen aan, op stroo, zonder verschooning; maar *enfin*, ik wil alles met geduld verdragen. Het is nu een tijd van oorlog, men is geen dag zeker van zijn leven. Een ding is goed: wij krijgen best eten, want de Luitenant zegt: *zij moeten goed eten, om goed te kunnen vechten tegen de roodhemden.* Nu, 5 October kregen wij des morgens eerst soep, en om half negen gingen wij op marsch onder een vrolijk deuntje de stad uit. Wij zeiden tegen elkander: het zal wel weêr juist wezen als altijd, zij zijn gevlugt; doch onze Luitenant hield maar vol, dat er dien dag dapper moest gevochten worden en sprak ons gedurig moed in. Na een uur gemarcheerd te hebben, kwamen wij de vierde kompagnie tegen, die zich met ons vereenigde; toen waren wij 150 man sterk. Spoedig zagen wij in de verte eene groote patrouille van Garibaldisten over de bergen kruisen; wij vervolgden onzen weg, die juist dezelfde was als de hunne. Zij kregen ons zeker in de gaten en gingen regt toe regt aan, door berg en dal, naar Bagnorea. Toen zagen wij klaar, dat er dien dag toch iets moest gebeuren; wij volgden hen en, na hen een goed half uur met geforceerden marsch nageloopen te hebben, ging de kermis een aanvang nemen. Wij bevonden ons toen op het vlakke veld en het vechten begon; het was ruim half elf, Zaturdag, 5 October, en gelukkig heel mooi weer. Dadelijk, toen de kogels begonnen te vliegen, gingen wij aan het tirailleren, op vijf passen afstand van elkander; dus wij bezetten toen eene groote linie. Hevig werd er

van weêrszijde gevuurd: een Zouaaf werd doodelijk gewond, en de tweede Luitenant van de vierde kompagnie kreeg een kogel in den arm. Het bloed stroomde geweldig over den goeden officier zijne kleêren heen; maar, na een poosje gezeten en den arm verbonden te hebben, ging hij, zoo goed en zoo kwaad als hij kon, weder de manschappen kommanderen, ofschoon hij slechts één arm tot zijn wil had.

De kogels vlogen verschrikkelijk langs onze ooren: het ging onophoudelijk, *suust*, *suust*; wij schoten ook fel. Maar heel raar gaat het er dan langs: vrees kent men niet, en het gegons der kogels hoort of telt men niet meer. Wij riepen maar niets anders dan: *vooruit!* welk geschreeuw men dan hoort, is ongeloofelijk. Van hunnen kant schreeuwden zij niets anders dan: *Evviva Giuseppe Garibaldi!* en wij er tegen in: *Evviva Pio Nono!* dat is, *Leve Pius IX!* Vele roodhemden wilden nog vooruit komen; ik zag heel duidelijk een officier te paard, geheel in het rood gekleed; hij reed maar op en neêr en had een drukte met zijn sabel, alsof hij duizend man wilde verslaan. Gedurig riep hij: „Vooruit, uit„gelezen korps!" en werkelijk, daar kwamen zij weder met moed aanzetten. Ik zat met eenige kameraden aan den kant van een berg regt over hen, en wij legden eens flink op hen aan, en een viel er achterover, dat de beenen in de hoogte vlogen, en een ander over hem heen. Zij kregen daar de volle laag, en de heeren gingen retireren; wij volgden hen. Op hunne stelling gekomen, vonden wij links en regts de dooden en gekwetsten liggen; zij lagen te zwemmen in hun bloed: het kermen en bidden om in het leven te mogen blijven was verschrikkelijk. Wij gingen maar vooruit, altijd de vlugtenden achtervolgende, die naar het klooster gingen, hetwelk niet ver van de stad is gelegen. Dit klooster was als het ware hun fort: het is een sterk gebouw op een berg, dus moeijelijk te bestormen. Zij gingen binnen het klooster, en wij stonden op den weg; daar werd de boêl een beetje geregeld. Ondertusschen werd er al weer sterk uit den toren gevuurd; maar wij telden de kogels niet meer. Wij werden in twee ploegen verdeeld: de eene moest het klooster van achteren aanvallen, en de andere van voren; ik was bij den ploeg, die achteraan ging met den Luitenant met zijn gewonden arm. De kogels vlogen wel om onze ooren, maar er stond nog op geen een onze naam; dus zij konden ons niet raken. Wij kwamen, door wijngaarden en tuinen

heen, gelukkig onder de muren van het klooster; alles, wat er tevoren kwam, werd maar vertrapt. Wij stonden zoo, bij den muur langs, naar boven te loeren; want er kwam veel vuur uit de ramen, maar wij konden hen daar slecht raken. Ik stond aan den buitenkant op het pad en ziet, daar kreeg ik een geweerschot boven uit een raam, juist bij mijn pet langs, achter mij in den grond. Eenige minuten later kreeg ik er weêr een; die kogel kwam vlak bij mijn oor, en het papier van het schot vloog mij in het gezigt. Ik was van niets bewust en lachte er om, toen de anderen het kwalijk namen en zeiden: „Hoe kunt gij daarom „lagchen, gij waart haast doodgeschoten." Ik zeî: „Ge weet, laatst „strafte de Luitenant mij, omdat ik mijn haar niet wilde laten „snijden; toen had ik dagelijks inspectie over mijn haar, en nu „willen de Garibaldisten zeker inspectie houden, want zij vuren „altijd op mijn hoofd."

De andere ploeg was dan vóór het klooster heen getrokken; die had veel uit te staan van het vuur uit den toren en van een hoogen heuvel, waarop zich eene sterke wacht der Garibaldisten bevond. Menigmaal moesten zij schuilen achter een soort van muur, maar zij gingen toch vooruit. Eindelijk kwamen zij aan het voorplein, en dadelijk ging men aan het werk. Er stond juist eene kar met allerlei linnengoed voor de gekwetsten, en daar lagen twee houweelen op. Met die houweelen werd de poort opengehakt, hetgeen altijd nog onder het gonzen der kogels ging. Zij stroomden de poort binnen, en dadelijk kwam de chef met een witten zakdoek spreken over de overgaaf van het klooster. Wij maakten daar een goeden buit: zeventig gevangenen; het getal der dooden was toen nog niet bekend. Een half uur later kwamen de linie-troepen ook met een 30 gevangenen; dus dat was er al honderd. Van de linie-troepen hadden zij ook smeer gehad. Ondertusschen duurde het vuren altijd nog door, want de stad was nog te bestormen. Alles was gesloten en met barrikaden voorzien; doch wij hadden twee kanonnen en daarmede werd de poort gebombardeerd. Nu gingen de roodhemden loopen; de burgers deden de poort open; de gansche stad was in rep en roer van vreugde; de lucht weergalmde van *Evviva Pio Nono!* Wij werden goed getrakteerd, en de Kolonel riep niets anders dan *bravo Zuavi*, en was uitbundig van vreugde en zeide: „gij alle „zult daarvoor beloond worden." Intusschen stonden de gevangenen

op de plaats: een kolonel, en deze is nog wel een graaf uit Viterbo, vier officieren, drie dokters en wel zeventig andere soldaten; wij hadden ook tachtig geweren, zestien pistolen, tweehonderd patronen en nog wat levensmiddelen: dus dit was een goede buit in korten tijd verdiend. Wij gingen toen de kerk eens bezien; maar daar moest het hart wel breken: de gansche kerk was verwoest, de kruisbeelden vertrapt, de kandelaars stuk gesmeten, de tabernakels opengebroken, de miskleederen verscheurd enz. Ik zal u dit alles in het voorjaar wel breedvoeriger vertellen. Des avonds gingen de gevangenen op marsch naar Montefiascone en vandaar naar Rome. Eenige dagen later vonden wij hun vaandel boven in het dak. Het is groen, wit en rood; in het wit staat geschreven: *Viva Roma, Capitale d'Italia. Abbasso il Papa-Re!!! Viva Garibaldi.* Dat wil zeggen: *Leve Rome, hoofdstad van Italië. Weg met den Paus-Koning !!! Leve Garibaldi.* Wanneer men deze woorden leest, moet men klaar zien, welk doel die snoodaard heeft; maar zij zullen hun loon wel krijgen. Wij blijven op het klooster liggen, en de vierde kompagnie ligt in de stad. Gedurig maken de burgers ons onrustig, dat zij terug zullen komen; maar tot nog toe hebben wij ze niet teruggezien. Wat ons nog boven het hoofd hangt, weet ik niet; moet ik sterven, gaarne wil ik, maar ook gaarne wil ik u alle wederzien; dus bidt een beetje voor mij.

Hooren wij thans een Zouaaf de omstandigheden van het gevecht en zijne eigene lotgevallen vertrouwelijk mededeelen aan eenen vriend in het vaderland. Een ieder zal ligtelijk in den schrijver den zoon des landmans erkennen, eenvoudig als de eenvoudigste, maar moedig, onverschrokken, vastberaden. De keuze zijner woorden of de bouw zijner volzinnen moge aanleiding geven, dat hij door den een of anderen zestienjarigen jongeling, die in de stad werd opgevoed en beschaafd, van lompheid en plompheid verdacht wordt: wij blijven overtuigd, dat onze jeugdige dorpeling een mannelijk hart in zich omdraagt, en de verdediging van het regt aan zijne forsche hand wél is toevertrouwd. Hij schrijft:

Bagnorea, 8 *October* 1867.

Geachte Vriend,

Ik laat u weten, dat ik nog in goeden welstand verkeer en hoop, dat gij dezen brief in welstand moogt ontvangen. Om u nu eenig nieuws te schrijven, laat ik u weten, dat wij naar Bagnorea zijn gegaan, want daar zou wat te plukken vallen. Er waren 500 Garibaldisten, en die zeiden, dat zij voor de pauselijke troepen niet zouden teruggaan; want, zeiden ze: Rome of de dood; maar och, dat is hun tegengevallen!

Wij moesten dan omstreeks 9 uur vertrekken van Bolsena, en, na een paar uur geloopen te hebben, gaven de eersten vuur. Het waren allen roodhemden, en zij boden eerst nog al tegenstand, maar zij gingen toch spoedig retireren, en wij van den berg af vooruit, zoo hard als wij maar loopen konden, en vuren geen gebrek, vooral op de roodhemden: want er waren er veel, die een jas er over aangetrokken hadden. Er vielen vele roodhemden, en beneden aan den berg lagen verscheidene dooden; wij trokken maar vooruit, doch, hoe meer wij voortgingen, zooveel meer van die mannen kregen we tegen ons: want zij hadden nog al leep te werk gegaan, maar zij verloren er meer dan zij er verwondden. Eindelijk zagen wij er vier te paard, en zij hadden toch zulke mooije roode hemden aan, zoo helder als een zon, en dat waren de kapiteins, en die wilden er met alle geweld maar op in; maar zoo hard konden ze niet kommanderen, dat de anderen gingen. Dat schieten, dat wij deden op die kerels, was ook zoo bar, dat zij met hun drieën gingen retireren, zoo hard als de paarden maar konden. Een hield er nog moed, doch te vergeefs! hij lag heel spoedig op den grond en zijn paard ook. Toen kwamen wij aan een klooster, en daar zat het voor de ramen vol om op ons te vuren; daar hadden we onzen kwaadsten tijd, maar toch koerasie, en wij kwamen toch onder de muren. Eer ik daar was, kwam ik aan eene haag, en daar schoten er verscheidene achter vandaan. Ik was de eerste, die er aankwam, en zij vlogen als de weergâ weg; een bleef er nog achter liggen, en dien schoot ik vlak in zijn broek, en nog ging hij op den loop en vlugtte in de kerk. Achter

een hek op zij van de kerk zaten er vier; die schoten gelijktijdig op mij, en dat was geen vier pas afstand, zoodat ik dacht, dat mijn laatste tijd er zou geweest zijn; maar drie van de vier misten en een schoot in mijn mantel. In dien mantel heb ik zeven gaten en twee in mijn hemd, *en ik ben niet geblesseerd. Enfin*, ik ging alweêr met vollen moed vooruit tot aan het klooster: daar was het niet prut, maar toch gaauw gedaan; want hunne hoofden hadden zich overgegeven, en de witte neusdoek diende voor vredevlag. Daar namen wij 70 man gevangen; die hadden wij al vast beet, en zij konden ons al geen kwaad meer doen. Toen kwam de stad nog aan, en daar zaten er nog een honderd of vier in; dat was niet zoo gemakkelijk te winnen, maar toen kwam de achterstaart bij ons, de kanonniers met twee kanonnen; want die waren nog altijd achtergebleven en moesten zoolang wegblijven, totdat zij door den hoornblazer geroepen werden. Na vier schoten gebruikten wij de kanonniers niet meer, want wij vuurden zóó, dat zij op den loop gingen. Eenige oogenblikken daarna kwamen de burgers al met den witten doek voor den dag en riepen zoo hard zij konden: *Leve Pius IX!* en de slag was gewonnen. Toen aan het wijn drinken, ten minste wij, want wij waren de eersten, en we gingen op een draf de stad door, en het was een geschreeuw: *Leve Pius IX!* dat onze ooren suften. Wij kwamen aan een klooster van de Kapucynen, en die waren aan het opdisschen: wijn, brood en kaas, maar wij wilden er nog niets van hebben, want wij gingen nog om ze te achtervolgen en moesten weêr terugkomen op order van den Kolonel. Toen kwamen wij weêr aan het klooster en toen aan den slag: eerst wijn met water om den dorst te temmen en toen wijn en brood met kaas; dat was nog niet genoeg; want toen kwamen er twee burgermeisjes met suikerpastijen om die bij den wijn te gebruiken, en dat smaakte zeer wél: *dus* zij hebben Rome nog niet. Maar dooden zijn er nog al veel; hoeveel weten wij nog niet; dagelijks komen ze nog met dooden aandragen, en de geblesseerden lagen nog wel negen mijlen van hier, en er zijn er 's nachts van koû en pijn kapot gegaan, om het maar op zijn onfatsoenlijkst te schrijven. Nader zal ik u het andere schrijven. Wees verder van mij hartelijk gegroet.

Die belofte vervult hij weinige dagen later en schrijft aan denzelfden vriend onder dagteekening van

15 *October* 1867.

Zooals ik in mijn eersten brief gebleven ben tot aan het overwinnen van Bagnorea, zoo zal ik nu het vervolg van den slag melden. Wij hebben vier uur en een kwartier aan elkaâr gevuurd, 500 Garibaldisten en 150 Zouaven, en wij hebben ze verjaagd tot in de grenzen van Piëmont, en de een is hierheen gevlogen en de andere daar, zoodat wij ze van alle kanten konden zien vlugten. Toen het op een kwartier na afgeloopen was, kwamen de Liniaars met hunne kanonnen; die hebben nog vier schoten gedaan op de poort en, toen dat gebeurd was, was er geen roodhemd meer te zien. Zij waren alle gaan vlugten en spraken: „Zoo, die Zouaven „zijn moordenaars, want zij hebben dat klooster ook al uitgemoord; „ze zijn kogelvrij, want we hebben geschoten al wat we konden, „en er valt er geen een dood, en van ons zijn er al zooveel ge„vallen, de eene doode over den anderen." Dat hadden ze tegen de burgers van Bagnorea gezegd, en die zeiden dat tegen ons. Maar nu ga ik een weinig terug en over het klooster schrijven, dat wij hebben bestormd. Toen we de deur hadden opengemaakt, stonden de officieren er voor met revolvers om ons den kop in te schieten; maar drie van ons waren genoeg om die lafaards bang te maken, zoodat zij den paardenstal in vlugtten en een witten zakdoek uit hun zak haalden en zich overgaven. Wij hadden 70 gevangenen, die al hunne wapens moesten afgeven en zeer sekuur bewaard werden, zoodat er geen een ontvlugten kon. Op andere plaatsen zijn ze ook nog bezig geweest en hebben daar ook weêr den boêl verspeeld; onder anderen te Valentano, waar een officier van onze kompagnie was met 50 Zouaven, en die is daar zoo met hen aan 't kloppen geweest, dat ze van beide zijden geen kruid en lood meer hadden. De dooden en gekwetsten hebben ze [de Garibaldisten] meêgenomen en zijn van armoê moeten vertrekken naar Piëmont om kruid en lood te halen en het dan nog eens te proberen; maar ze moeten nog komen. We zijn nu al tien dagen hier en hebben alles gereed gemaakt en zijn ook goed voorzien van kruid en lood: want we hebben 3000 pakken patronen gekregen uit Rome en tevoren waren de onze nog niet op. Ze zijn nu bezig om al de troepen bij elkaâr te garen en dan af te komen,

maar we verwachten ze; want zij schrijven veel onrustige berigten en lieten weten, dat zij in Aquapendente waren en nog al met 900 man; maar dat was een smoesje, om ons daar naar toe te lokken. Dat hoeft niet, we blijven hier. Nu is hier een brief aangekomen bij den bakker en bij den vleeschhouwer; de bakker moet 1400 brooden en de vleeschhouwer 700 pond vleesch klaar hebben, en, als dat niet gereed was, zou het er waaijen; maar ik vrees, dat het wel met een sisser zal afloopen, ofschoon ik het niet weet. Dus ik kan nog best mijn hoofd verspelen en verwacht wel, dat de boêl hier nog niet is afgeloopen, want de groote hoofden beginnen er zich ook meê te bemoeijen. Victor heeft zijn kontrakt verbroken, hetwelk hij met Keizer Napoleon gesloten had, dat hij de Pontifikale Staten in rust moest laten. Nu kan het wel een groote oorlog worden: dat zal zeker gebeuren, als dit niet ophoudt. Als Victor niet bang is, dan zal het wel aan het roeren komen; heeft hij schrik om te beginnen, dan kan het nog al wat blijven hangen. Dus zooals God het geeft, zullen wij het nemen en nog maar moed houden en op God vertrouwen. Die zal wel voor alles zorgen; want als Hij niet voor ons gezorgd had, dan was het zeker, dat wij bij dezen slag alle hadden moeten vlugten: 500 tegen 150 is toch wel een wonder.

Om nu nog eenige woorden te verhalen van hun gemeen gedrag, dat nog erger is dan van de heidenen, wil ik u schrijven, dat zij eerst in het seminarie gekomen zijn, al de geestelijken verjaagd en alles stuk gebroken hebben. In het klooster van de Franciskanen is alles verscheurd en vernield tot het vaatwerk incluis; er was nog een schaal, die zij krom gebogen hadden, om te zien of het goud was, maar het was zoo niet. Zij hebben ook nog een doode in een grafkelder gegooid, en die is er nu weêr uitgehaald; want de burgers worden hier nog in de kerk begraven, en daar mag zoo'n schavuit niet in blijven; want het zijn dieven, moordenaars en roodhemden, en dat is zeker, waar zij vandaan komen, daar is het: nemen en niet betalen.

Van daag heb ik niet meer in mijn hoofd en eindig te schrijven en, of ik nog in leven zijn zal, als gij dezen ontvangt, weet ik niet. Ik kan mijne laatste letteren wel schrijven; dus ga in vrede en bid voor mij. Wees verder gegroet van mij die zich noemt.....

PS. Ik verwacht geen antwoord terug.

Aan het schitterend wapenfeit van Bagnorea is voor Nederland eene roemvolle en dierbare herinnering verbonden; een zijner zonen won hier de kroon der helden en den palm der martelaren: Petrus Nikolaas Heijkamp *van Amsterdam sneuvelde voor Bagnorea, in den ouderdom van ruim drieëntwintig jaren.* In den laatsten brief aan zijne ouders, wier eenige zoon hij was, schreef hij:

Wij staan klaar om op te rukken, maar waarheen — dat is nog onbekend. Er zijn geruchten van Garibaldi in omloop en ook van de cholera, het is zeker niet pluis; maar laat maar komen wat wil.

Gelijk wij reeds hierboven aangeteekend hebben, geraakten de Zouaven het eerst met de Garibaldisten slaags op een heuvelachtig terrein, waar de vijanden zich in het struikgewas en de wijngaarden hadden verborgen. De Luitenant der Zouaven, baron Victor de Vigier de Mirabal, die reeds op zestienjarigen leeftijd te Castelfidardo in de gelederen van den Paus streed, werd hier door een kogel in den arm gewond. De moedige Heijkamp ziet zijn overste wankelen, vliegt hem ter hulp, vangt hem in zijne armen op en zinkt in hetzelfde oogenblik doodelijk getroffen neder.

Wie de edele jongeling was, die zich zelven opofferde om zijnen evennaaste te behouden, kunnen wij het beste opmaken uit het volgende schrijven van een zijner mede-Zouaven.

Zooals gij weet, zegt deze, ben ik gelijktijdig met Heijkamp naar Rome vertrokken. Nu, gij kent hem ligt beter dan ik; maar ik kan u dit toch van hem schrijven, dat hij een knaap was *vol ijver voor de zaak, waarvoor hij gekomen was.* Wij hebben al de patrouilles tezamen meêgemaakt en leefden als broêrs met elkander. Des Vrijdags nachts zijn wij van Valentano gekomen om den

volgenden morgen naar Bagnorea te gaan; toen wij vertrokken, stonden wij naast elkander aangetreden. Reeds waren wij een poos midden in het vuur, toen ik geroepen werd: ik zag spoedig, wie het was. Zoodra hij mij herkende, zeide hij tegen mij: „Zijt „gij daar, kameraad? De kogels hebben mij getroffen. *Het zal „welhaast met mij gedaan zijn, maar geen moed verloren! Strijd „dapper voort, gelijk wij altijd tegen elkander zeiden.*" Nog eenmaal riep hij luid: „*Leve Pius IX!*" en bleef altijd biddende, dat God zich over hem zoude ontfermen. Wij bragten hem vervolgens naar den ziekenwagen, waar de dokter hem verpleegde, en de Italiaansche aalmoezenier hem de H. Absolutie gaf. Hij is later ten volle bediend en, na veel pijn geleden te hebben, des Maandags overleden; Pater Wilde heeft hem nog bezocht.

Zoo meldde ook een berigt uit Bagnorea van 7 October, opgenomen in *De Tijd* van 17 October:

Een Zouaaf, Heijkamp uit Amsterdam, is doodelijk gewond. De kogel was in de borst gedrongen en langs den rug onder het schouderblad uitgekomen. De dappere jongeling is heden, na het ontvangen der laatste HH. Sakramenten, 's namiddags omstreeks 4 uur, zeer voorbeeldig afgestorven.

Het ligchaam van den jeugdigen held is door zijne wapenbroeders met veel plegtigheid bijgezet in de hoofdkerk van Bagnorea. En in Nederland hangt de beeldtenis van Heijkamp in de woning van duizenden, die zijnen naam met dankbaren eerbied uitspreken en zijne nagedachtenis met heilige getrouwheid bewaren.

Het is gemakkelijk te begrijpen, dat het berigt dezer eerste overwinning, door de Zouaven behaald, te Rome en wel inzonderheid bij de overige kompagniën niet alleen groote vreugde veroorzaakte, maar ook eene heilige geestdrift teweeg bragt. Lezen wij bijv. den volgenden heerlijken brief, door een Zouaaf, ook in naam zijns broeders, geschreven.

Rome, 9 *October* 1867.

Lieve Moeder, Broeder en Zusters,

Wij hopen, dat gij dezen brief in gezondheid moogt ontvangen; wat ons betreft, wij zijn, God dank, gezond. Nu, lieve Moeder, Broeder en Zusters, wij schrijven u misschien ons laatste vaarwel; want wij verwachten met ongeduld het rapport, dat ons zal aankondigen, dat wij tegen de Garibaldisten moeten optrekken. Het zal zeker niet lang meer duren, want gisteren avond moesten wij onzen ransel al klaar maken; zes of zeven kompagniën zijn alreeds vertrokken en hebben al verscheidene gevechten met de Garibaldisten gehad en *altijd met het beste gevolg. Altijd zijn de Pauselijke troepen aan het winnen; de Zouaven voornamelijk moeten dapper gevochten hebben. De geestdrift was zoo groot, toen de kompagnies van ons vertrekken moesten, dat de Luitenant-Kolonel gekomen is om ze tot bedaren te brengen.* Deze heeft toen eene aanspraak gehouden, die met een daverend gejuich is begroet; gij kunt nu wel denken, hoe het in den strijd zal gaan. Eenige priesters, die in Rome gekomen zijn uit plaatsen in de provincie Viterbo, welke met Garibaldisten bezet zijn geweest, zeiden ons, *dat het was als een hoop wolven, die onder eene kudde schapen komt: zoo vlogen de Zouaven op de Garibaldisten in.*

Onbetaalbare vergelijking! De roodhemden schapen, de Zouaven wolven! Doch een ieder vat aanstonds de bedoeling van den jeugdigen schrijver. Wat nu volgt, is weder een van die gedeelten uit de Zouaven-brieven, welke gij leest en herleest, terwijl tranen u telkens de oogen verduisteren.

Gij kunt wel denken, hoe ons hart klopte bij het hooren van de dapperheid onzer wapenbroeders, en ik kan u verzekeren, dat bij het schrijven van dezen brief mijn hart reeds van vreugde klopt, omdat ik nu spoedig in den heiligen strijd mijn leven zal mogen wagen. Wij beloven u, lieve Moeder, Broeder en Zusters en aan

onze geheele familie, dat wij ons dapper en moedig zullen gedragen. Wij zullen toonen, waarvoor wij gekomen zijn, en, mogt het God behagen ons tot zich te roepen, lieve Moeder, treur dan niet; maar denk en zeg: zij zijn voor eene heilige zaak gesneuveld, en hun dood zal zeker den lieven God aangenaam wezen; alhoewel het zoover nog niet is, maar natuurlijk, waar hout gehakt wordt, vallen spaanders, zegt het spreekwoord. Nu, lieve Moeder, Broeder en Zusters, wij hebben nog één vriendelijk verzoek, of gij en uwe lieve kinderen, de geheele familie, vrienden en bekenden voor onzen H. Vader en voor zijn volk wilt bidden, opdat de goede God toch zijne H. Kerk wil beschermen en bewaren. Ook vragen wij, uwe zoons en broeders, de gebeden van ulieden, opdat de goede God met ons zal handelen volgens zijne barmhartigheid en niet volgens onze zonden.

Hoe geleidelijk heeft die eenvoudige Zouaaf ons meêgevoerd van de eerste: hoogst alledaagsche woorden van zijnen brief tot aan de laatste regelen, in welke liefde en ootmoed beurtelings zoo krachtig en zoo luide spreken. Hetzelfde geldt van het volgende uitreksel.

De jeugdige schrijver verhaalt eerst de gebeurtenissen van den dag in de taal, die hij gewoonlijk bezigde in de ouderlijke woning aan den huiselijken haard, of in den gezelligen kring zijner vrienden op het stille vaderlandsche dorp.

Op het oogenblik, aldus schrijft hij van het fort Sint Angelo, is er zeker weêr wat gaande; want er vertrekken daar juist twee kompagniën Zouaven en twee kompagniën Liniaars. Daar is S. ook bij. Die heeft ons juist gedag komen zeggen en heeft mij gevraagd, of ik vooral de groetenis wilde doen aan u en aan zijne familie. Maar, waarde Ouders, ik woû, dat gij gezien hadt, hoe blij S. was en allen die weggaan. *Als er duizenden guldens te halen waren, dan konden zij niet blijder zijn, als zij die weggingen. En ook die kompagniën, die het hun beurt nog niet is, die willen maar changeren van kompagnie, zoo graag zijn ze.* Maar ze sturen

alles Rome ook niet uit, want hier kunnen ze het ook niet vertrouwen. Dus wij zullen het maar aan Onzen Lieven Heer overlaten, wat Die doet, is welgedaan. Nu, lieve Ouders, ik weet niets meer, als dat het druk dienstdoen is tegenwoordig: van daag van wacht, morgen weêr op wacht, en dan dien avond, als men van wacht komt, patrouille.

Die enkele optelling zijner dienstpligten roept hem den Zouaaf voor den geest in al de grootheid van zijne verhevene taak. Hij gevoelt, wat het zeggen wil, den geheiligden persoon van Pius IX te beschermen, den eeuwenouden troon van den Paus-koning te verdedigen, de regten en het erfgoed der H. Kerk te handhaven en te bewaren. Het uur van den strijd heeft geslagen; hem, den fieren en vurigen Christen, gloeit het hart en bruischt het bloed, en in vlammende taal roept hij zijne broeders in het vaderland op.

Dus, nu zijn er Zouaven noodig, roept hij uit. — *Nu moeten ze komen, die moed bezitten en hart hebben voor den H. Vader en voor de Katholieke Kerk. Nu moeten ze komen, die altijd geroepen hebben en roepen: naar Rome! Nu moeten ze komen om soldaat te spelen van Pius IX, nu is het soldaat spelen. Nu moeten ze komen, die vrij en liber zijn en geen ouders er meê te kort doen. Nu moeten ze komen, die nog een druppel frisch Christenbloed in hun ligchaam hebben. En zoolang zullen wij strijden, zoolang als wij nog één druppel bloed bezitten. Ja, waarde Ouders, wij zullen strijden voor de Kerk van Jesus Christus, zoolang ons God de kracht geeft, en, eer Rome overgegeven wordt, zal er niet veel levend Zouaven-vleesch in Rome zijn.*

Het zal niemand verwonderen, de taal der martelaren uit den mond diens jongelings te hooren, wanneer men weet, dat zijne borst het gouden eereteeken draagt, hem tot belooning zijner heldhaftige naastenliefde te Albano geschonken.

Alvorens wij van onze dappere Zouaven in de provincie

Viterbo afscheid nemen, deelen wij nog het adres van gelukwensching mede, door de burgers van Rome aan de helden van Valentano en Bagnorea aangeboden. Het luidt aldus:

Soldaten van het pauselijk leger in de provincie Viterbo! Terwijl op dit oogenblik gansch Europa het oog op u gevestigd houdt en den moed toejuicht, die steeds met de gelukkigste gevolgen wordt bekroond, zij het ons vergund, u onze groeten, onzen dank en onze gelukwensching aan te bieden.

Met de levendigste vreugde begroeten wij u, dappere verdedigers van de regtvaardigste aller zaken; onversaagde kampioenen voor de tiara van den H. Petrus; bewonderenswaardige strijders, die onder den standaard van den Opvolger van Petrus vergaderd zijt om dit symbool der eer, deugd, regtvaardigheid, vrijheid, godsdienst en der bescherming van alle maatschappelijk, burgerlijk, menschelijk en goddelijk regt te verdedigen.

Ja, van ganscher harte verheugen wij ons over de spoedige en voortdurende overwinningen, die door u dagelijks, ten koste van uw zweet en bloed, behaald zijn op de aartsvijanden van God, van de H. Kerk, van het katholieke Italië en van ons Rome, den zetel aller grootheid en de bewaarster der christelijke beschaving. Ofschoon gij, vergeleken met de menigte roovers, die deze schoone provincie verwoesten, slechts eene handvol dapperen zijt, aan wie de bewaking van deze provincie is toevertrouwd, zoo hebt gij in acht dagen tijds reeds tien malen met deze woestelingen gestreden en hen op de vlugt gejaagd; gij hebt trofeën buit gemaakt, meer dan driehonderd vijanden in hechtenis genomen, en er meer dan honderd gedood of gewond, terwijl slechts een twintigtal der uwen ver-

loren gingen. Wat meer is, te Bagnorea hebt gij in twee uren tijds aan eene onderneming een einde gemaakt, waarvoor zelfs de krijgshaftigste soldaten van Europa met eer zouden beladen worden.

Uit den grond onzes harten brengen wij u dank voor de zorg, waarmede gij den vrede, het bestaan en het leven onzer broederen verdedigt; voor den roem, welken gij ons vaderland schenkt; voor de eer, die gij aan Rome, het gebied van den H. Petrus en aan het gansche Katholicismus geeft, door met zulk een moed en dapperheid te strijden.

Dappere soldaten van Pius IX, roemrijke mannen van Castelfidardo en Ancona, door ieder die weet, wat de trouw, wat de militaire dapperheid en eer zijn, wordt uw lof verkondigd. Gij wordt door tweehonderd millioenen geloovigen gezegend, die u als de helden en de gelukkige martelaren voor de vrijheid der Kerk en der wereld begroeten.

Moed dus en volharding! Uit onze harten stijgen vurige wenschen op tot den God der heerscharen, voor u en met u. Hemel en aarde smeeken voor u de belooning af, welke aan de dappere kampvechters voor het geloof toekomt; gij zult de hemelsche en de aardsche glorie, een vergankelijken lauwerkrans en een onsterfelijken stralenkrans ontvangen.

Militairen van het pauselijk leger te Viterbo, gaat voort met te strijden en te overwinnen. *Bij uwe terugkomst in het groote Rome, zullen wij, die nu met angst het einde van den strijd verbeiden, u met bloemen bestrooijen, u omhelzen en op uwen weg u overal begroeten en roepen*: LEVE PIUS IX PAUS-KONING, LEVEN DE HELDEN VAN VALENTANO, DE DAPPERE OVERWINNAARS VAN BAGNOREA!

VERSCHEIDENHEID.

RESTAURATIE VAN EEN MIDDENEEUWSCH KUNSTSTUK. [1])

Voor eenigen tijd is te 's Hertogenbosch een belangrijk overblijfsel der middeneeuwsche kunst aan het licht gekomen.

Op het binnenplein eener branderij, stond, sedert onheuglijke jaren, een beeld der H. Maagd; 't hoorde er niet t' huis, 't had vroeger een andere plaats ingenomen, dat was duidelijk.

Volgens de overlevering, zou het voor ruim anderhalve eeuw in een put zijn gevonden. Veel had het sedert te verduren, 't werd nu hier, dan daar geslingerd, maar altijd kwam het toch weder op het binnenplein te recht.

De menigte zag in dit laatste iets, dat aan de tusschenkomst eener hoogere hand geleek.

Van den beginne af had het beeld de aandacht geboeid; de tijden en gebeurtenissen, waaraan het herinnerde, waarvan het de sprakelooze getuige was, en evenzeer de vormen, zij trokken het gemoed tot zich, men gevoelde er eerbied voor. Het personeel der branderij zelf vatte er bij verloop van tijd achting voor op; geen jaar, of de witkwast schonk het een helder uiterlijk, en de vereering der menigte nam niet af. Als in de Julij-avonden, de aloude ommegang van O. L. Vrouw van den Bosch plaats had, verliet men voor een oogenblik de baan, enkel om dat beeld een groet te kunnen toewerpen. Dit laatste vooral, bracht den eigenaar op de gedachte, het te doen herstellen.

Naar mate de kalklagen verdwenen, trad het beeld in zijne ware gestalte te voorschijn. 't Gelaat was door sabel- of bijlslagen mis-

[1]) Ingezonden.

vormd, de kroon geknot, de rechterhand verdwenen, het hoofd des Kinds eveneens; maar des ondanks vertoonde zich nu een kunstwerk van niet geringe waarde.

Het meet 1.80 el; de conventionele heupdraai is van merkelijken invloed op de houding, overigens is deze vrij en vol waardigheid. De linkerhand getuigt van eene meer dan gewone kennis. De drapering is prachtig, met gemak en meesterlijk behandeld, niets gekunstelds is er in te vinden; 't is een wollen kleed dat ge voor u ziet, gedragen met den eenvoud der Moedermaagd en de majesteit der Koningin.

Het Kind had zeer veel geleden; opmerkenswaardig, dat zijne linkerhand het rechter-voetje vasthield.

Blijkbaar dagteekent het beeld van het laatst der vijftiende eeuw, toen in 's Hertogenbosch eene kunstenaarsschool bloeide, welke de St Jan zoo in- als uitwendig versierde; zelf bezit die kerk weinig oud beeldwerk dat er meê in vergelijking kan treden; alleen de tafreelen van het laatste oordeel, onder het zuider portaal, zouden er tegen op kunnen wegen. Moeilijker valt het te bepalen, van waar het beeld afkomstig is; gereedelijk zou men aan de St Jan zelve denken, doch bij rijpe overweging komt het aannemelijker voor, dat het behoord hebbe aan het voormalige klooster van den Uilenburg, in de onmiddelijke nabijheid der branderij staande. Dat klooster, eigenlijk genaamd Mariënburg, werd bewoond door Franciskaner-nonnen, het was in 1423 gesticht; den 28^e^ Julij 1469 gaf de Luiksche Bisschop Lodewijk van Bourbon de zusters machtiging, eene eigen kerk te timmeren, doch eerst in 1488 werd daarvan gebruik gemaakt en den 19^e^ October 1491 die kerk gewijd.

Hoogst waarschijnlijk heeft het beeld haren ranken gevel versierd, zeker is het altans dat het op eene hoogte gestaan hebbe [1]).

In 1566, bij de algemeene beeldstormerij, werd Mariënburg op de vreeslijkste wijze verwoest; bisschop Sonnius reconcilieerde de kapel den 6^e^ Junij van het volgende jaar. Was het beeld reeds toen verdwenen? of is het na 1629, bij het aanslaan van alle kloostergoederen, uit den gevel gelicht en in den put te recht

---

[1]) Zware beelden, welke op eene hoogte geplaatst moesten worden, boorde men een gat in de zijden en sloeg daarin houten pinnen, die tot houvast der takels dienden. Deze openingen waren nog *in statu*.

gekomen? wij weten het niet, en zulks kan ook vrij onverschillig geacht worden; toch zou men, op grond der verminkingen, het aangezicht toegebracht, tot de beeldstormerij kunnen besluiten.

't Is nu, na zooveel jaren van wederwaardigheden, met kennis en takt hersteld; wij danken zulks den beitel des heeren Jos. Graven; hadden wij iets te wenschen, wij zouden het gaarne naar eene waardiger plaats overgebracht zien.

SPROKKELINGEN.

De Kracht van het Katholicismus in Nederland. — „In de „lagere standen vindt het [Katholicismus] hier zijn steun, zijn magt „berust op den invloed der geestelijkheid op den minderen man. „Maar wat het... in dien kring vermag, bewijzen de kostbare ker„ken, in de laatste jaren alom verrezen, de aanzienlijke sommen, „voor den Paus ingezameld, de menigte Nederlandsche jongelingen „in de rijen der pauselijke zouaven. De menigte, de weinig ont„wikkelde menigte, vertegenwoordigster van de ruwe kracht, en die „menigte geheel overgegeven aan bekwame hoofden, die weten wat „zij willen, en bij hun ernstigen wil een zeldzaam beleid, en bij „hun beleid een niet gewone stoutmoedigheid en bij hun stoutmoe„digheid een ijzeren volharding voegen: ziedaar de kracht van het „Katholicismus in Nederland." Aldus *Cassander in De Tijdspiegel* (Feb. ll. blz. 326).

Vermindering der Kwakers. — Eene onlangs gehouden vergadering van het *Genootschap der Vrienden* of *Kwakers*, moest openlijk verklaren, dat het getal leden aanmerkelijk afneemt. In Engeland zijn er nog slechts 13,786 kwakers, waarvan 7731 vrouwen; zoodat er 838 meer vrouwen zijn dan mannen. Men meent, dat de vrijzinnige beginselen, welke onder de zoogenaamde *Vrienden* doorbreken: dat zij bijv. muziek mogen beoefenen, niet meer tot eene bijzondere kleeding gehouden zijn, eene der voornaamste oorzaken van de vermindering hunner leden is.

Sekten in Engeland. — Door de *Times* werd medegedeeld, dat de verschillende Engelsch-sprekende sekten, volgens het *Register General*, in het vorige jaar het cijfer van *honderd* bereikt hebben.

DE VRIJMETSELARIJ

EN HET

CHRISTENDOM.

(*Vervolg van* Dl LIII, blz. 1.)

II.

Op twee feiten, welke de waarheid, dat ook de Nederlandsche Vrijmetselarij met het Christendom gebroken heeft, in het volle licht plaatsen, wenschen wij in dit opstel de aandacht onzer lezers te vestigen. Niet dat ons vorig betoog [1]), uit authentieke bronnen opgemaakt, naar onze meening nog verdere bevestiging eischt; maar met de mededeeling van het eerste feit willen wij eenen man vereeren, dien elke Nederlander, al moge hij het betreuren een zoo geëerbiedigden naam tot dekmantel van het antichristelijk karakter der Orde te zien dienen, innig hoogacht; wij willen Hem hulde brengen, omdat Hij

[1]) Vgl. blz. 11—18 van dit deel.

zijne gezaghebbende stem zeer stellig tegen het ongeloof der Vrijmetselarij, vooral der hoogere Graden, verheven heeft; en wij zullen door de mededeeling van het tweede feit — een schisma onder de Nederlandsche BB.·. — aantoonen, hoe het Deïstiesch beginsel [1]) in eene der loges, ook onverholen, tot de uiterste gevolgen is uitgewerkt.

Den 2e Junij 1816 werd Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden, op negentienjarigen leeftijd, door de Groot-Loge van 's Gravenhage verkozen tot Grootmeester-Nationaal van de Orde der Vrijmetselarij in ons Vaderland en den 13e October als zoodanig ingehuldigd [2]). In het volgende jaar verkoos ook het Groot-Oosten van Brussel Hem tot Grootmeester. Weldra echter werden de Vrijmetselaren van het vereenigd Koningrijk door een enkel Groot-Oosten bestuurd, dat onderdeeld werd in een Hoogen Raad en in twee Groot-Loges van administratie, die respectievelijk de loges der noordelijke en zuidelijke provinciën bestuurden.

---

[1]) Onze vroeger geuite meening, dat in het Deïsme de maçonnieke leer ten laatste werd zamengevat (zie dit deel, blz. 9), vinden wij door de Broeders zelve in N° 32, 1865, van het *Maçonniek Weekblad* bevestigd; „de nieuwe VV.·. MM.·. Loges", zoo lezen we daar, „hadden „ook hare geheime leer, eene *verstandsreligie*, *de leer van de Engelsche „Deïsten.*"

[2]) Prins Frederik is de negende Grootmeester-Nationaal. De acht eerste Grootmeesters-Nationaal zijn volgens het *Jaarboekje voor Nederlandsche Vrijmetselaren*:

1e A. N. Baron van Aerssen Beijeren van Hoogerheide; zijne verkiezing en installatie had plaats 26 December 1756.
2e C. F. A. Graaf van Bentinck tot Varel. 1758.
3e C. Baron van Boetzelaer. 1759. (De Prins van Nassau Usingen had bedankt.)
4e Mr Izaäk van Teylingen. 1798.
5e Mr C. G. Bijleveld. 1804.
6e Mr Izaäk Bousquet. 1810.
7e Jonkh. W. P. Barnaart. 1812.
8e M. H. Reepmaker. 1814, in sommige jaarboekjes staat 1815.

Neut in zijn bekend werk en ook zijne bron geven verkeerd den 4e Junij en den 31e October als den tijd van de verkiezing en huldiging van Prins Frederik op.

De Orde juichte over de gedane keus, maar ondervond weldra eene niet geringe teleurstelling. De Broeders hadden niet verwacht, dat de jeugdige Prins, levend te midden van de verstrooijingen van een hof, eene deugdelijke studie van de legenden en geheel het systeem der Maçonnerie maken zou. Maar de Prins beminde de studie, was daarbij innig gehecht aan de christelijke Openbaring en stelde zich niet tevreden, voor Hij al de pligten kende, die Hem de geschonkene waardigheid op de schouders legde (*Jaarboeken der Nederlandsche Vrijmetselaars* IV, 88; III, 610) [1]).

„Ik wil gaarne bekennen," zoo schrijft Hij in zijne circulaire, welke Hij in 1819 *aan al de Vrijmetselaars der Nederlanden, boven de Graden van Leerling en Gezel* rigtte, „ik wil gaarne bekennen, dat ik, verheven tot den graad „van Grootmeester-Nationaal, niet de noodige kennis be„zat, om de pligten van die waardigheid te vervullen, „maar het verlangen om die kennis te verkrijgen ontbrak „mij niet. Ik bezigde den tijd, dien mijne profane bezig„heden vrij lieten, om mij met het doel en de middelen „van onze Orde bezig te houden en alles te onderzoeken, „wat mij in alle deelen en in de minste bijzonderheden „daarmede kon bekend maken. De waardigheid, welke „gij mij hebt opgedragen, en mijne relatiën, zoo in het „Koningrijk als in den vreemde, hebben mij den weg „geopend tot al [?] de geheimen van onze Orde. De „middelen en de gelegenheid hebben mij dus niet ont„broken, om de noodige historische kennis te verkrijgen, „en ik vlei mij van alles voldoende wetenschap te hebben

[1]) Wij volgen: *La Franc-maçonnerie dans l'état par un ancien frère de l'ordre.* De cijfers, die wij hier en in 't vervolg inlasschen, geven deel en bladzijde aan van de authentieke jaarboeken der Nederlandsche Vrijmetselaars, welke de schrijver gebruikte.

„verzameld. Daardoor sterk, geloof ik regt te hebben over het „doel en de middelen van onze Orde te oordeelen" (III, 611.) Men ziet het, van den beginne af hadden de BB.·. met geen gewonen *dupe* te doen.

Hoogst ongunstig is in het algemeen het oordeel, dat de Prins over de hoogere Graden uitspreekt. „De meeste", zegt Hij, „kwetsen het gezond verstand of het gevoel of bestaan „uit louter vormen en ceremoniën of zijn slechts het „resultaat van bijzondere meeningen en kunnen bij gevolg „niet door allen gevolgd, maar slechts door enkelen „worden aangenomen. Ik moet zelfs bekennen, dat ik „in sommige hooge graden instellingen heb gevonden, „geheel tegenstrijdig met het doel der Orde, de verbe„tering [?] van het menschdom." (ald. 612.) Op zijn woord van Vrijmetselaar verklaart de Prins, de innige overtuiging te hebben, dat die graden geschikt zijn, om de Maçonnerie af te leiden van de vervolmaking van het menschelijk geslacht, en dat Hij daarom niet meer zal arbeiden dan in de drie eerste Graden (van *Leerling*, *Gezel* en *Meester*). „Ik neem dit besluit", voegt Hij er bij, „niet alleen uit overtuiging, maar ook uit pligtbesef.... „Ik weet het, en de ondervinding van alle tijden heeft „het geleerd, het voorbeeld heeft een grooten invloed." Helaas, al te waar! Dit woord geeft ons regt te veronderstellen, dat de edele en moedige Prins, zoo Hij thans gelijk weleer het maçonnieke ongeloof kende, ook niet langer zijn naam zou leenen aan eene orde, die ook in ons Vaderland, *zelfs in de loges der drie genoemde graden*, elk positief Christendom loochent. Wij hebben immers vele redenen om te vertrouwen, dat Hij de christelijke Openbaring, nedergelegd in de H. Schrift, nu nog even geloovig aanneemt, als Hij het toen, vooral in de hierna te vermelden regelen, verklaarde.

Eene laatste maal wilde de Prins, die eene uitbreiding van den Graad van Meester wenschte in te stellen, door dien te onderdeelen in *Uitverkoren Meester* en *Opper-Uitverkoren Meester*, — eene verandering, waarin slechts een gedeelte der Broeders bewilligde (III, 787-797) — eene laatste maal wilde Hij het Groot-Kapittel der hooge Graden of der Roze-Kruisers te 's Gravenhage voorzitten. In die vergadering (31 Mei 1819) stelde de Prins voor eene commissie te benoemen van vijf leden, ten einde de twee volgende vragen te onderzoeken: 1° *De instellingen van de Vrijmetselaars-Orde moeten die zóó zijn, dat iedereen lid der Orde worden kan, of wel moeten zij het kenmerk dragen van een bijzonder dogma of eeredienst?* 2° *De Graden van* Uitverkoren [Achtbaar] *of van* Uitverkoren Meester, *van* Schotschen Meester *of* Ridder van St. Andreas, *van* Ridder van het Zwaard *of* van het Oosten *en van* Verheven Prins van het Roze-Kruis, *graden erkend in het wetboek van* 1807 *voor de hooge maçonnieke graden in Holland* (IV, 47), *zijn zij van dien aard, dat zij volgens elke godsdienst gevolgd en opregt beleden mogen worden?* (III, 679.) Het Groot-Kapittel benoemde onmiddellijk, nadat de Grootmeester zich verwijderd had, eene commissie, welke 2 October een rapport uitbragt, dat voor het voorstel van den Prins alles behalve gunstig was (*ald.* 681). De commissie stelde vast, dat én Joden én Turken én Heidenen zoo goed als Christenen Vrijmetselaars konden worden, aangezien de Vrijmetselarij de leer van Jesus Christus slechts als eene zedeleer en volstrekt niet als een stelsel van godsdienst beschouwde (*ald.* 821). Op die verklaring kon en wilde de Prins niet zwijgen. Hij antwoordde 24 Januarij 1820 aan de *Verhevene Prinsen Roze-Kruisers, behoorende tot de Kapittels in de noordelijke Provinciën van het Koningrijk der Nederlanden.* Dit docu-

ment (IV, 60—144) is van het hoogste gewigt. Al de legenden der hoogere Graden, welke de Vrijmetselarij zoo zorgzaam verbergt, worden door den Grootmeester aan de kaak gesteld en in woorden, overvloeijende van christelijke verontwaardiging, veroordeeld. Tot onzen spijt kunnen wij dit uitgebreide stuk niet geheel overnemen [1]), maar zullen van het oordeel des Prinsen, en wel inzonderheid van diens oordeel over de legende van het Roze-Kruis, zooveel mededeelen als ter meerdere staving van ons vroeger betoog nuttig is.

„Ik ben Christen", zoo spreekt de jeugdige Prins, „en „ik hoop eeuwig Christen te blijven. Moet het dan niet „verscheurend zijn voor mijne ziel te moeten spreken „over het misbruik, dat men maakt van de leer van mijn „grooten en goddelijken Meester, van dien Zoon des „Hemels, die, in menschelijke gestalte, zich geplaatst „heeft aan de spits der menschheid, om van daar ons „zijne heilige leer te verkondigen en aan den mensch „geheel diens waardigheid terug te geven; die niet geaar„zeld heeft den wreeden dood des kruises te lijden, en „die met regt kon spreken: *Ja, alles is volbragt!* Ik zou „dan hier uwe geschiedenis moeten schrijven, goddelijke „Jesus! en die geschiedenis, ik zou haar moeten noemen „de legende van den graad van het Roze-kruis! Zij, die „niet beter weten, zullen misschien uitroepen: *kan men „iets beters verlangen voor eene legende?* Het gezond ver„stand en een peilloos diep gevoel van eerbied houdt „hier onze pen tegen. Hoe, mogen wij die hemelsche „geschiedenis verlagen tot een legende? Den dood van

---

[1]) Wij verwijzen onze lezers, die dit document meer uitgebreid willen zien, naar bovengenoemd werk: *La Franc-maçonnerie*, blz. 64—76.

„Jesus Christus en dien van Adoniram [de legende van den Meestergraad] op één lijn plaatsen? Waar is de „opregte Christen, die de geschiedenis van Jesus, zooals „zij beschreven is in het Nieuwe Testament, zal in „twijfel trekken? waar de Jood, die de kruisiging van „Jesus zal durven betwijfelen? Even min zal de Mahome„daan hier aarzelen te gelooven. Maar mogen dan de „Broeders Vrijmetselaars dien dood beschouwen als een „embleem en dien dood op gelijke lijn stellen met die „menigte verdichtselen, die men hun zonder ophouden „voorhoudt? En toch, mijne Broeders, ontveinzen wij „het ons niet, de legende van den graad — Verheven „Prins van het Roze-kruis — is niets anders dan de ge„schiedenis van Jesus Christus.

„En ziedaar genoeg, welligt te veel over dit punt, „want wie zal durven ontkennen, dat het ons niet ge„oorloofd is om het leven en den dood van den Christus „met verdichtselen gelijk te stellen? O, hoe zouden wij „niet verontwaardigd zijn, als wij in de legende van dien „graad ceremoniën aantroffen, geheel en al strijdig met „de leer en het karakter van den Zoon des menschen, „geheel en al strijdig met de goddelijke bevelen van Jesus! „Om slechts een enkele te noemen: de kandidaat moet „den eed zweren op het oogenblik, dat een bijl is opge„heven boven zijn hoofd. Is het mogelijk dit te verzoenen „met de leer van den goedertieren Jesus? Neen; hoe „zou Hij, die ons het bevel gaf God boven alles en onze „naasten gelijk ons zelve te beminnen, kunnen goed„keuren een afgedwongen eed, uitgesproken terwijl het „symbool van de kracht en der vernieling boven het hoofd „hangt! Niet alleen de ware Christen, maar ieder die „het Nieuwe Testament heeft gelezen, moet verontwaar„digd zijn over die verachtelijke daad. Zij moeten zich

„de lessen herinneren, zoo helder uitgesproken door zijn „heilig woord en in dat heilig woord de taal der zoete „overreding vinden en bij de Verhevene Prinsen van het „Roze-kruis aanschouwen zij het beeld van overmagt, van „dwang, van geweld! De legende zelve deelen wij niet „mede; wij willen de misdaad niet begaan den goddelijken „Jesus voor te stellen, als een embleem." (IV, 88 vlg.)

De Prins toont wijders, dat niemand, noch Jood noch Mahomedaan, maar vooral niet de Christen, vrede hebben kan met den Graad van Roze-kruis.

„De Christen toch kan teregt vragen: waarom van mij „eischen, dat ik zweer voor mijne naasten de leer van mijn „goddelijken Meester te verbergen? Heeft Hij niet gezegd: „*Gaat en onderwijst alle volkeren?* Het leven en de dood „van Jesus en ook zijne zuivere leer zijn zij niet zoo duide„lijk in het Nieuwe Testament beschreven, dat zij geene „andere toelichting vragen? Wat heb ik dan behoefte „aan uwe symbolen, waarvan sommige, om niet meer te „zeggen, zeer dubbelzinnig zijn? En waarom zou ik niet „openlijk de leer van mijn Meester belijden? waarom Hem „niet eeren en in het openbaar dienen, gelijk mijn pligt „mij gebiedt? slechts in een zeer klein gedeelte der wereld „kan mij dit verboden zijn, schier overal heeft de mensch „de vrijheid Hem openlijk te aanbidden, en waarom dan „kan men eischen, dat ik het geheim zal bewaren over „hetgeen gij mij van zijne leer meêdeelt? Gij wilt mij „dus doen handelen tegen het uitdrukkelijk gebod van „mijn Meester! Dit alleen zou voldoende zijn, om mij „te dwingen, u te verlaten, en er is meer, gij zijt onder „verschillende opzigten in dwaling. Gij zegt, bij voorbeeld, „dat de naam van uwen oppersten meester d. i. van „Jesus Christus, is *Jesus Nazarenus, Rex Judaeorum* [1]).

[1]) „Als de vier letters J. N. R. J. worden getoond aan den kan-

„Neen, mijne Broeders, gij bedriegt u; Jesus zelf heeft „gezegd: *Mijn rijk is niet van deze wereld;* en als deze „woorden niet voldoende zijn, weet ge dan niet, dat de „goede Jesus niet zijn eigen belang zocht, maar alleen „het heil der menschheid? Maar ik wil er niet meer van „zeggen. Zoo gij Christenen zijt, kunt gij mij niet meer „leeren dan het Nieuwe Testament mij zoo helder ver„kondigt. Dat boek is ons eigendom, maar niet om het „te verbergen, en al wat daar geschreven staat kan ik en „moet ik voor gansch de wereld belijden" (IV, 93 vlg.).

Nog weinige woorden van dit document halen wij ten slotte aan, waarin de Prins, het is waar, omsluijerd spreekt, doch die te beter doen begrijpen, welke schrikkelijke heiligschennis in dezen hoogeren Graad der Nederlandsche Vrijmetselarij gepleegd wordt. Zinspelende op de woorden, die de stervende Christus sprak: *Alles is volbragt*, had de bovengenoemde commissie over den Graad van het Roze-kruis geschreven, „dat hier alles „(allegoriën, verklaringen, doel) den grooten meester J. C. „doet kennen in het verheven werk, *dat hij volbragt heeft*" (IV, 91) De Prins antwoordt: „Dit sublieme woord, „*Consummatum est!* men weet, wanneer en waarom het „door den Christus werd uitgesproken. Maar, helaas! „men weet ook, wanneer het kan worden uitgesproken „door de *Verheven Prinsen van het Roze-kruis!*" (IV, 127). Ook had de commissie geschreven, „dat hier alle „symbolen, alle emblemen verklaard worden... dat hier de „bevrijder der menschheid schittert... en dat men hier den „oudste der Vrijmetselaars leert kennen" (IV, 91).

„didaat, zegt men hem, dat zij beteekenen *Jesus Nazarenus Rex „Judaeorum.* Maar doet ons dan dit opschrift, ter bespotting geplaatst „boven het hoofd van den gekruisigden Jesus den, waren naam „kennen van Hem, die gezegd heeft: *Mijn rijk is niet van deze „wereld?*" (IV, 127).

De Prins antwoordt op nieuw met deze beteekenisvolle woorden, waaraan de tranen zijner ziel schijnen te hangen: „Moet het niet voor den waren Christen oneindig grievend „zijn, om hier (in den Graad van Roze-kruis) Jesus „Christus persoonlijk opgevoerd te zien door....? en waar....? „en hoe....? en wanneer.....?" (IV, 127).

Hemel! wat zeggen die woorden schrikbarend veel!

Nog beklaagt de Prins zich over de onheusche behandeling der commissie, Hem aangedaan, en zegt haar:

„Je laisse à vos remords le soin de vous punir."

Hij bezweert zijne bestrijders, de geopenbaarde godsdienst niet te verlaten [?]. „Zij is de leidsvrouw, die u tegen veel „klippen en dwalingen kan beveiligen."

Ten slotte levert Hij een welsprekende lofrede van het Evangelie en deszelfs goddelijken Maker, en sluit het onvergankelijk document, waarvan Hij ieder exemplaar met eigene hand teekende en met zijn zegel versierde, door de verklaring, dat Hij met vasten voet den ingeslagen weg zal volgen en zijnen pligt nimmer zal vergeten.

Ziedaar het oordeel van Prins Frederik der Nederlanden, Grootmeester-Nationaal der Vrijmetselaars in ons Vaderland, over de hoogere Graden der Orde. Dat vonnis treft geheel de Vrijmetselarij; want zijn zoo de hoogste graden, de hoofden, hoe zullen de leden zijn! Het schrikbarend ongeloof, de huiveringwekkende ontheiliging bereikt in de hoogere graden het toppunt, maar — wij zagen het reeds, en de Hemel gave, dat de christelijke Vorst het nog voor zijn dood bemerkte — langzaam maar zeker gaat van boven naar beneden de beweging, die het Christendom én door spot én door ontkenning wil vernietigen. Wij vragen het na de mededeeling van dit document, dat wij, uit eerbied voor den Schrijver, zonder voorbehoud en zonder aanmerkingen, die hier en daar te

maken waren, hebben afgeschreven, had Pius IX regt, toen Hij de Vrijmetselarij noemde: DE PEST DER GODSDIENST EN DER GANSCHE MAATSCHAPPIJ?

Wij behoeven niet te zeggen, dat de taal van den Prins eene magtige sensatie onder de Broeders in het leven riep. Hij hernieuwde zijne abdicatie den 22e Mei, maar ofschoon de jongere loges de nieuwe rituelen van den Prins onderschreven, de oudere Loges van Amsterdam en Rotterdam en de Kapittel-Loges verwierpen die met bijna algemeene stemmen (IV, 262, 303). De hoogere Graden bleven bestaan, en het Groot-Kapittel benoemde 11 Julij 1824 een opvolger van den Prins; de Vorst behield wel den ouden titel, maar van nu af, althans gedurende eenige jaren, bestuurde Hij slechts de loges, die zijne hervorming hadden aangenomen. Later echter is er een compromis tusschen de partijen gesloten. Zekere B.·. H. Zeeman verhaalt in een opstel: *Losse blikken in het vijftigjarig Maçonniek leven van den H.·. E.·. Gr.·. Mr.·. N.·.* [1]), dat de Prins „op eene schrandere en regt broederlijke wijze „in 1833 eene gemengde commissie benoemde en haar „belastte de middelen op te sporen en aan te wijzen, „waardoor eene toenadering en eene vereeniging zou kunnen „ontstaan tusschen de Symbolieke Gr.·., de Oppergr.·. en „de afdeelingen van den Mr.·. Gr.·., waarbij de wensch „werd uitgedrukt: „de bestaande [?] toenadering niet alleen „„te bestendigen, maar ook voor volgende dagen alle „„mogelijke redenen van misverstand en verwijdering uit „„de Orde te weren."""

„Na ruim een jaar arbeids werd een rapport uitgebragt, „bevattende de grondslagen van een (in zijn geheel *aan-*

[1]) Vgl. N° 9, 1866, van het *Maçonniek weekblad*. Van den merkwaardigen strijd des Prinsen tegen de hoogere graden wordt natuurlijk gezwegen.

„*genomen*) konkordaat; dit rapport door Zijn H.·. E.·. „*aangenomen*, werd voor als nu, en voor onveranderlijk „*aangenomen*: de Nederlandsche Vrijm.·. zou haar gemeen- „schappelijk middenpunt hebben in den Gr.·. Mr.·. Nat.·. „Prins Frederik der Nederlanden."

Er zijn hier vele vragen mogelijk. Is het geloof van den Prins verzwakt? Wij gelooven het nooit. Zijn de hoogere Graden bekeerd? Het is niet aannemelijk. Heeft er misleiding plaats gehad? Wij weten het niet; maar misleiding ligt geheel in het karakter der Orde. Genoeg, die hoogere Graden bestaan nog, althans het jongste *Nederlandsch Jaarboekje* (1867) vermeldt altoos *de Gedeputeerde Grootmeesters-Nationaal, voor de Symbolische en Hooge Graden* [1]); en dat hun verderfelijke invloed, al zou hij dan ook van vroeger dagteekenen, op de mindere graden [2]) heeft gewerkt, blijkt vooral uit het schisma, dat voor eenige jaren onder de Broeders is uitgebroken.

In 1849 stelde een B.·. (F. Günst?) zich te Amsterdam aan het hoofd eener oproerige beweging onder de BB.·., welke ten gevolge had, dat eenige Vrijmetselaren zich afscheurden en eene onafhankelijke loge onder den

---

[1]) Voor de eerste: *Frans, Alexander Ridder van Rappard te Utrecht* en voor de tweede: *Eliza Cornelis, Unico van Doorn te Utrecht.* Wij weten nog niet, door wien de eerste, in Februarij 1867 overleden, is vervangen. De Grootmeester-Nationaal schreef aan de loges, dat „de Orde in hem een harer schoonste sieraden en het collegie van „Groot-Officieren een harer hechtste steunsels derft"; vgl. het voorberigt van genoemd *Jaarboekje* (1867). Men denke bij die woorden aan onze hierboven gestelde vragen. Vooral over de hooge Graden bewaren de Hoofden het diepste geheim. Men vindt er iets over in: *Sarsena of de volmaakte Bouwmeester*, Rotterdam, Bazendijk 1865; *Geschiedenis, grondenkbeeld en inrigting der Vrijmetselarij*, Hoorn, Persijn, 1860; *Mac-Benac of het stellige der Vrijmetselarij*, Leijden, Herdingh, 1820, alle door Vrijmetselaars geschrevene werken.

[2]) Overigens verklaart een Broeder in het *Maçonniek weekblad*, N° 23, 1865, dat onder de Broeders der mindere graden „eene „cavalière minachting voor de Hoogere Gr.·. van lieverlede meer „in zwang komt."

titel van *Post Nubila Lux* in het leven riepen. Die loge is tot heden toe door het Groot-Oosten niet erkend; zelfs wordt „aan de kinderen [*sic*] en leden van die loge de „toegang in andere loges geweigerd en is het den kin„deren en leden van de oude loges verboden genoemde „werkplaats te bezoeken" [1]).

De naaste aanleiding tot die scheuring is ons onbekend; maar, vestigen we het oog op de statuten, die de nieuwe loge koos, op de rigting, die zij in 't geheel nam, dan gelooven wij te mogen verklaren: de weerspannigen deelden in de meening van hun leider, dat de Orde in Nederland hare beginselen niet genoeg doorzette en op godsdienstig en staatkundig gebied niet *radikaal* optrad. Althans dit is zeker, en op dit oogenblik valt geen verdere beschouwing in ons plan, de maçonnieke boom bragt zijne vruchten voort, de Orde in ons Vaderland baarde een kind, dat, hoe zij zelf het ontkennen wil, van echten bloede is en een schrikbarend ongeloof met driesten overmoed luide verkondigt.

De Broeder André Rousselli levert ons de geschiedenis van eene uit die loge voortkomende beweging [2]); hij putte die uit de mededeelingen zelve van een der hoofdmannen, Ablaing van Giessenburg, die op zeer jeugdigen leeftijd (hij was de kinderjaren slechts even teboven) niet geloofde als aan een God, die „de algemeene ziel van

---

[1]) Vgl. *Open brief aan Broeder H. Zeeman, Meester Vrijmetselaar en Redenaar in de Loge „La Charité" te Amsterdam, naar aanleiding zijner onbroederlijke Philippica, geplaatst in het „Maçonnieke week„blad" van* 20 *Mei* 1867, *door H. H. Huisman, Lid der Loge „Post „Nubila Lux."* Amsterdam, F. Günst, 1867.
Als redenen van dat verbod geeft deze schrijver zeer minzaam op: „onwetendheid, blinde vooringenomenheid met zich zelven en daaruit „voortvloeijende ergerlijke verwaandheid." blz. 27.

[2]) Vgl. *Le monde Maçonnique, Janvier*, 1864, blz. 513-525, aangehaald door Neut, Dl I, blz. 181 vv.

„het heelal" wezen zou [1]). Dit vroegrijpe kind des ongeloofs kwam, pas uit Batavia teruggekeerd, spoedig in aanraking met den secretaris van de jeugdige Loge, den genoemden Günst en liet zich in die werkplaats opnemen, „ondanks de groote dwalingen in hare constitutie en de „onvergefelijke fouten van haar bestuur." Weldra trad ook Dr Junghuhn, bekend door zijn werk over het eiland Java, maar meer nog bekend door zijne „liberale en „geavanceerde" meeningen tot het schisma toe. Dit waardig drietal nu, hoofden van de maçonnieke *Fortschritt*-partij, kinderen van *Post Nubila Lux*, stichtte een maandschrift en eene vereeniging, beide prijkend met den naam van *De Dageraad*. Het rationalistische, maçonnieke maandschrift zal aan velen onzer lezers niet onbekend zijn. Reeds in het eerste nummer (Augustus 1855) werd, gelijk Ablaing zegt, „het fanatisme en de logen van de zoo-„genaamd Christelijke Kerk, het juk van het blinde ge-„loof" met ongewone heftigheid en ergerlijke losbandigheid aangevallen, en elke volgende aflevering biedt tallooze bewijzen, tot welke gruwelijke, satanieke afdolingen de menschelijke geest, door den hoogmoed beheerscht, komen kan. In ons Vaderland was er nog nooit iemand zóó tegen het Christendom opgetreden, was er nog nooit zóó tegen geschreven; alles wat den Christen dierbaar is, de christelijke dogmen, de christelijke zedeleer, de christelijke cultus, ook de persoon van Christus, 's Heeren waarheidsliefde, *moraliteit* enz. werd aangevallen, valsch voorgesteld, geloochend of bespot; het Heidendom werd verheerlijkt; Pantheïsme, Materialisme, Atheïsme openlijk verdedigd; in één woord, men vindt in *De Dageraad* het rationalistiesch ongeloof geklommen tot delirium. Voeg hierbij,

[1]) Vgl. zijn boekje: *Proeve over de wezenlijke waarde van den mensch.*

dat de taal der schrijvers in volkomen harmonie is met hunne ideën. Zij, zoo werkzaam, gelijk het heet, aan de volkomene emancipatie van den mensch, spreken op een toon van overheersching, met eene minachting van hunne tegenstanders, die geenszins hunne verbazende oppervlakkigheid verbergt, maar slechts verontwaardiging en walging wekt in ieder, wij zeggen niet eens christelijk, maar eerlijk en regtschapen gemoed [1]).

Een jaar later (8 October 1856) zag het tweede maçonnieke kind het licht, de vereeniging *De Dageraad*, wier voorzitter, de genoemde Ablaing, aan het consistorie van het Waalsche Kerkgenootschap, waartoe hij behoorde, met brutale opregtheid schreef: *„ik ben geen Christen meer."* Hoe het in die vereeniging toegaat, blijkt genoegzaam uit dit feit: dat, toen eenige leden — de deïstische partij, zegt Ablaing — in de vergadering van Julij 1857 de motie stelden: *De leden van de vereeniging* De Dageraad *erkennen het bestaan van één God, dien zij aanbidden*, het zoo ruim gestelde voorstel — want men kan Pantheïst zijn en het onderschrijven — verworpen werd met vijfentwintig tegen zes stemmen.

Wij vermelden niet de verschillende phasen, die *De Dageraad* doorworstelde, niet den strijd tusschen de leiders der beweging, die zelfs zoo hoog liep, dat Ablaing voor eenigen tijd met de Loge *Post Nubila Lux* brak. Alleen verdient vermeld te worden, dat de verzoening slechts tot stand kwam, en Ablaing wederom lid der genoemde Loge wilde wezen op voorwaarde, dat men aan den gevel van den maçonnieken tempel de woorden

[1]) Wij kunnen hier de vraag niet onderdrukken, of Dr A. W. Bronsveld, predikant te Charlois — en nog wel een orthodoxe — zijne studie in bronnen als *De Dageraad* maakt? Men vergelijke in de *Stemmen voor waarheid en liefde* (afl. Februarij 1868), hoe hij over de Katholieke Kerk en den Paus spreekt. Bah! zooveel gal in één mensch!

zou uitwisschen: *Aan God en aan de onsterfelijkheid.* Het is afschuwelijk! De voorwaarde werd vervuld; de Pantheïst werd zelfs hoofd der Loge.

Zoo ontstond uit de Nederlandsche Moeder-Loge de Loge *Post Nubila Lux*, uit deze *De Dageraad*, „terwijl beide", zegt Ablaing, „in bloeijenden toestand verkeeren en met ijver „en in volkomene overeenstemming de ideën verspreiden, „waarvoor ik zooveel jaren gestreden heb."

Welke die ideën zijn, werd ons kort geleden door een der leerlingen van dien meester meer breedvoerig verkondigd in boven aangehaalden *Open brief.* Om den geest, die onder de Broeders heerscht, te kenschetsen, willen wij eerst de aanleiding tot dat schrijven vermelden.

Zekere B.·. Eduard Brandes Szn. uit Nunspeet, nog slechts Leerling-Vrijmetselaar, — „het licht [!] was hem geschon„ken in de achtbare Loge *Karel van Zweden*" [te Zutphen] — had zich in het *Maçonniek weekblad* (20 Mei 1867) beklaagd over de teleurstelling, door hem na zijne opname in de Orde ondervonden. Hij dacht bij de Vrijmetselaren „broedertrouw, verheven godsdienst, liefde tot elkander, „gelijkheid, waarheid" te vinden, en vond niets van dit alles. Die openhartige verklaring berokkende hem van een „oud Vrijmetselaar" B.·. H. Zeeman uit Amsterdam, eene bittere *affertigung* in hetzelfde weekblad; waanwijsheid en ingenomenheid met zich zelven werd hem vrij onbroederlijk verweten, de vraag geopperd, of hij niet, in plaats van in eene loge, in een „dolhuis of in de... [*risum teneatis*] Orde der Jezuiten" was opgenomen, ten slotte werd aan dien leerling, gelijk aan de discipelen van Pythagoras, zeven jaar zwijgen opgelegd. Een lid van de onafhankelijke Loge koos voor den jeugdigen en mishandelden B.·. partij; en B.·. H. H. Huisman diende van zijn kant aan B.·. Zeeman eene zoo onbroederlijke af-

straffing toe, dat het zich betwijfelen laat, of B.·. Brandes én door den barren aanval én door deze barre verdediging tot gunstiger waardering der Orde gekomen is[1]).

O Broederschap der Vrijmetselaren!

Bij die gelegenheid gaf het lid van de Loge *Post Nubila Lux* eene korte uiteenzetting van het wezen der Vrijmetselarij. Wij deelen die mede zonder eene enkele aanmerking; ieder onzer lezers zal het grove, in materialistische Pantheïsterij overgaande Rationalisme, dat in de Amsterdamsche loge volgens de ideën van Ablaing geleeraard wordt, erkennen en waarderen en er een bewijs te meer in hebben van het antichristelijke karakter der maçonnieke Orde ook in ons Vaderland.

„De mensch", zoo heet het[2]), „heeft een bestemming, „dat is: hij moet zich ontwikkelen... ontwikkelen door „onderzoek. Geen *geloof*, maar *weten* moet zijne leus zijn..., „hij moet door wetenschappelijken arbeid zich en anderen „zoeken te volmaken en zóó trachten tot het WEZEN „DER DINGEN met zijn geest door te dringen. Dat „ÉÉNE ÉÉNIGE LEVENDE ALWEZEN, de G. in de vlam„mende ster, de onbekende X, die wij zoeken, waaruit „alles ontstaat, en dat zich openbaart in de levende en „afwisselende vormen van de ons omringende stoffelijke „natuur, waarvan de menschheid een deel is en waartoe „ook wij behooren..... dat wezen is het absolute zijn... de „Parabrama der Indiërs, de Isis-Neith, die men van zich „zelve liet getuigen: Ik ben al wat was, wat is en wat zijn „zal.... Het is de Jehova der Israëlieten.... Dat wezen te

---

[1]) O. a. wordt aan B.·. Z. toegevoegd: „Ik zou eer denken, dat „gij uit het eerste [het dolhuis] losgebroken waart, en, als gij in „de tweede [de Orde der Jezuiten] kwaamt, men er u uit zou „jagen"; het laatste is zeer aannemelijk.

[2]) Vgl. *Open brief*, blz. 13 vv.

„leeren kennen is de roeping van den zich zelven bewus-
„ten vrijen en zelfdenkenden mensch, den vrijen metse-
„laar. Bij dat werk komt geen heilige Schrift, geen
„Evangelie van Johannes, van welken Sint ook, te pas,
„daartoe is voldoende de rede en de natuur.

„De loge is... een werkplaats, de Vrijmetselaar is werkman..
„en gij, Broeder Zeeman, gij beuzelt van bidden!!!.....
„'t Klinkt waarachtig fraai. Bidden? en de baas, d. i. de
„achtbare meester en de opzieners, willen dat er gewerkt
„wordt. Doch de vrome werklieden verheffen de werk-
„plaats tot een huis des gebeds.... Neen, dat is geene
„verheffing! Zij plegen diefstal en zelfmoord! Zij bestelen
„den patroon, zij ontheiligen de zaak en verlagen zich
„zelven! Ach, sedert men de paradijsmythe verspreid heeft,
„denkt het onverstand dat werken een straf en het bid-
„den iets groots is!"

Na dien uitval worden vele geest- en zinlooze regels geschreven, om aan te toonen, dat alle godsdienst eigenlijk niets anders is dan eene vermomde afgoderij, dan de dienst der Zon, die onder duizenden persoonsverbeeldingen als *Adonis*, *Bacchus*, *Christos*, *Osiris*, *Thammuz* enz. door het onwetende volk, en als de opperbouwheer des heelals door de Vrijmetselaars, die niet in de verlichting van Huisman deelen, wordt aangebeden. Zij alle zijn Zonaanbidders.

„De Egyptenaren deden dat onder den naam van *Osiris*,
„de Persen onder dien van *Mythra*, de Joden onder dien
„van *El*...., de meeste hedendaagsche Christenen onder
„den naam van *Christos* of *Christus*, en vele Vrijmetselaars
„zijn nog..... geen enkelen stap verder gekomen."

Waarlijk, bij het hooren van zulk eene taal schijnt de gemaakte onderscheiding tusschen eene loge en een „dol-
„huis" volkomen overbodig.

Opmerking verdient nog de verklaring, welke van de schijnbaar zoo onschuldige maçonnieke symbolen wordt gegeven; wij zien daaruit, hoe het ongeloof in de Orde uit alles spreekt, al is het, dat men in de gewone loges den moed niet heeft, om onmiddellijk aan alle Broeders „den sleutel der ivoren doos" toe te vertrouwen, gelijk in *Post Nubila Lux* schijnt te geschieden.

„Hoe voor u en die honderde broeders", zoo wordt aan B.·. Z. getuigd, „(die volgens uw zeggen, zich in de „heilige orde hebben laten opnemen met het heilige doel, „den opperbouwheer als den vader van alle menschen in „geest en waarheid te leeren aanbidden —) de enkele sym- „bolen (die gij in zulk eene zonderlinge, onlogische „volgorde en zóó strijdig met hunne plaatsing op het „tableau opnoemt) gidsen op den levensweg zijn geworden, „zie dat vat ik weêr niet.

„Het komt mij voor, dat al de bidders op den levens- „weg door die genoemde symbolen vreeselijk moeten ge- „hinderd worden, in.... de bidleer. De maçonnieke weg „is immers niet aangelegd geworden om te leeren bidden, „maar om te leeren *werken*!

„Volgens de leer der vrijmetselarij moet de *ruwe steen* „tot een bruikbare kubiek gevormd worden, dat is: de „mensch moet zich zelven leeren kennen, zich van zijne „gebreken ontdoen, zich zelven veredelen, dan wordt hij „bruikbaar voor zich zelven en anderen. Bij dien arbeid „zijn hem *hamer* en *bijtel* als zinnebeelden van de kracht „en den vasten wil die hem daarbij bezielen moeten, in handen „gegeven. Hij mag zich zelven niet ontzien, niet sparen, „maar moet met *hamer* en *bijtel* op zijne gebreken losgaan!

„Ziedaar, de symbolen van *zelfkennis; zelfontwikkeling „zelfveredeling, werken met eigene kracht*, is het grondidée „van den *ruwen steen*.

„Hoe daar bidden bij te pas komt is mij een raadsel....
„maar gij noemt nog het *liefdekoord* en den *getanden rand.*
„Het *liefdekoord* — gij meent zeker het *drievoudig snoer* —
„zinspeelt bovenal op de algemeene natuurwet die zich
„*drievoudig* uit, als scheppende, onderhoudende en ont-
„bindende kracht. Aan deze groote natuurwet ontleenden
„de Indiërs hunne *Trimurti* en ook de Christenen hunne
„Drieëenheid.

„Daar alles op dat tableau door dat snoer omvat is,
„zoo is ook UW OPPERBOUWHEER, de bouwmeester van den
„tempel der natuur — *Hiram* — DE ZON, aan die alge-
„meene drievoudige natuurwet van worden, onderhouden
„en ontbinden onderworpen.

„En de *getande rand* die het geheele tableau omgeeft,
„die symbolisch het AL en de wetten die het beheerscht
„insluit, geeft duidelijk te kennen: *Er bestaat niets buiten*
„de stoffelijke natuur.

„Ziedaar de vier gidsen, die gij als getuigen voor de
„maçonnieke leermethode der bidderij oproept. De *ruwe*
„steen zegt: bidt niet, want gij moet u ontwikkelen door
„werken! De *kubiek* zegt: bidt niet, want gij moet nuttig
„zijn, d. i. werken! Het drievoudig snoer zegt: bidt niet
„want de bouwheer is aan dezelfde wet als gij onderwor-
„pen; d. i.: verbeuzel[t] uw tijd niet met nutteloos bidden;
„maar werk[t]! En de getande rand zegt: bidt niet; want
„bidden is afgoderij plegen!

„Ik denk dat gij het zóó druk hebt met anderen het
„zwijgen op te leggen, dat gij niet hoort wat de gidsen,
„die gij laat getuigen, u zelf zoo nadrukkelijk zeggen.

„Hadt gij slechts een weinig naar die gidsen geluisterd,
„dan zoudt gij de dwaasheid niet begaan hebben, uwe on-
„begrijpelijke onkunde in de beteekenis der maçonnieke
„symbolen zoo ergerlijk aan de kaak te stellen. Ik had

„gedacht, dat zelfs een broeder servant meer op de hoogte „moest wezen en gij zijt nog wel meester en orateur!

„De samenstellers van het maçonnieke tableau hebben „met de plaatsing van de vlammende ster, in het midden „van het tableau hun meening duidelijk uitgesproken, dat „het wezen der dingen — de onbekende X, die zij zochten „en ook wij zoeken, de oplossing van het *hoe*? het groote „raadsel in de dingen zelve ligt.

„Dat wij dus dat wezen, die onbekende X, en de op- „lossing van het *hoe*? moesten zoeken in de stoffelijke „natuur; en dat dáár alléén de kennis der waarheid te „vinden was.

„Door den *getanden rand* om het tableau, na het Al, „te plaatsen, hebben zij tevens den bodem ingeslagen van „het bovennatuurlijke, de buitenissigheid [?]. De mensch is „gebonden en beperkt tot de stoffelijke natuur, en aan „de wetten die haar beheerschen onderworpen.

„Zóó hebben dan die wijsgeerige metselaren hun plan, „voor het zedelijke gebouw: Het geluk der menschheid, „ons nagelaten.

„Hun grondslag is het *vrije onderzoek*, *geen geloof*; WETEN „was dus hun leus.

„Zij verlangden arbeiders en wilden geen ledigloopers in de „werkplaats. Ieder stuk gereedschap is een drang tot werk- „zaamheid, ieder symbool een luid protest tegen lui- en „traagheid.

„De liefhebbers van het bidden moesten dit inzien en „zich beteren, of terugkeeren naar het gemakkelijke pad „dat tot de kerk voert. Daar kunnen de armen van hart, „en de zwakken van geest, hun gemoed ophalen aan bidden. „De drentelaren gods mogen zich verlustigen in het be- „loofde geestelijke genot eener werkelooze zaligheid. De „vrijmetselaar *weet*, dat het paradijs ligt buiten den *getan-*

„*den rand*, dat het alleen bestaat in de ontstelde verbeel-
„ding van hem, die zijn hersens gekrenkt heeft aan de
„tanden van den rand, die hij in zijn waan dacht te
„overschrijden."

Ziedaar het ongeloof in de uiterste consequentie en de onbeschaamdste openbaring. Het is waar, het grootste verschil tusschen de leden der oude loges en de leden der „kettersche" loge bestaat welligt slechts daarin, dat bij hen de hypocrisie, bij dezen het cynisme grooter is; maar altoos helpt de optreding van *Post Nubila Lux* en hare zonen, om den geest beter te doen kennen van de moderne Nederlandsche Vrijmetselarij.

(Wordt vervolgd.)

DE HERVORMING OP WALCHEREN.

(*Vervolg van* Dl LII, blz. 683.)

V.

Prediking der nieuwe leer en beeldenstorm.

Bisschop Nicolaas greep met vaste hand de teugels aan, en bestuurde met veel wijsheid en groot beleid het nieuw opgerigte bisdom. Al spoedig bezocht hij de onderhoorige gemeenten en diende er het H. Vormsel toe; hij woonde het provinciaal concilie te Utrecht bij en bragt alles in gereedheid, om in eene diocesaan synode de besluiten van Trente's algemeene kerkvergadering af te kondigen [1]). Vooral toen de nieuwe leer allengs ook in Walcheren op heimelijke wijze werd binnengesmokkeld, en eene zekere ontevredenheid met de hoogere regering zich van de gemoederen begon meester te maken, verdubbelde hij zijne zorg en waakzaamheid, ijverde dag en nacht voor het behoud der zijnen in het geloof der ware Kerk, en trachtte, waar hij slechts vermogt, de grieven zoowel van den adel als van het volk zooveel mogelijk te verminderen of weg te nemen. Eene grootendeels uitstekende geestelijkheid stond hem daarbij ter zijde, de edelen en de burgerlijke overheid onder-

[1]) Dit had plaats in November 1566.

steunden zijn pogen, en het volk vereerde hem als een vader. Het wordt dan ook vooral aan zijn invloed toegeschreven, dat geen enkel Zeeuwsch edelman aan het verbond der edelen in 1566 heeft deelgenomen [1]); en de haat, waarmede latere protestantsche geschiedschrijvers zijne nagedachtenis, vaak tot in het bespottelijke toe, hebben vervolgd en bezwalkt [2]), getuigt genoeg, wat hij als trouwe herder voor de kudde van Middelburg is geweest. Maar de invloed van buiten was te sterk, dan dat de Bisschop het bederf kon keeren, hetwelk als een kanker, nietig in zijn begin, allengs voortkroop, om eindelijk eene doodelijke verwoesting aan te rigten; terwijl de ontevredenheid, die hier, zoowel als in de andere gewesten, begon te heerschen, de heillooze pogingen van eenige weinigen magtig in de hand werkte.

Te Vlissingen woonde een schoenmaker, Ghelein Jansz. d' Hoorne geheeten, volgens Boxhorn [3]) een zeer geleerd man, die in stilte de nieuwe leer niet alleen aanhing, maar reeds sedert het jaar 1559 ook predikte. Hij bezocht geregeld Middelburg, Veere, Arnemuiden en de omliggende dorpen van Vlissingen, wist zich hier en daar vrienden en volgelingen te maken en trad eindelijk in 1566 openlijk als leeraar der „gemeente onder het kruis" op. De eerste openbare predikatie had plaats 2 Julij, buiteu Middelburg, onder de parochie van Brigdamme. De overheid deed een streng verbod afkondigen, doch men bleef hei-

---

[1]) Te Water, blz. 53.

[2]) Onder anderen bespreekt J. W. Te Water in zijne *Verhandelingen over de Reformatie*, § 3 *Zijne afkomst;* § 4 *Zijne geleerdheid*, waarvan bitter weinig overschiet; § 5 *Ampt van Inquisiteur*, zoo wreed mogelijk; § 6 *In hem was geen vrijheid-liefde;* § 7 *Hoog aanzien en vermogen;* § 8 *Heerschzucht;* § 9 *Eerzucht;* § 10 *Zijn dood.*

[3]) I, blz. 169; *Oudheden en gestichten van Zeeland*, blz. 57; 's Gravezande, blz. 438.

melijke bijeenkomsten houden en begon al spoedig zelfs binnen de stad te prediken, in een pakhuis, dat door een Vlissingschen vriend van Ghelein was gehuurd [1]). Uit de *Sententiën van Alva* blijkt, dat men in die bijeenkomsten psalmen zong, predikte, doopte, belijdenis aflegde, het avondmaal hield en zelfs trouwde [2]). Onze „doctor Leest" — zooals de Hertog van Toledo hem noemde — werd te Middelburg dapper bijgestaan door Adriaen de Schoenmaker [3]), die, omdat Ghelein ook Vlissingen bediende, geregeld in de prediking voorzag, terwijl Adriaen Obrys — misschien wel dezelfde persoon — te Veere arbeidde [4]). Al spoedig werden zij ondersteund door Petrus Dathenus [5]), die naar Walcheren overstak, en Jan d' Hoorne, den broeder van Ghelein [6]); door heer Hendrik van Os, die pastoor van St Pieter te Middelburg genoemd wordt [7]), en heer Barend Donder, pastoor van Beekerke [8]); door Samson Moreys, een „timmerman, substituit en plaatsbekleeder „van den predikant Ghelein in zijne predikatiën" [9]), door Benedictus de Engelschman [10]) en Salomon de Houtzaeger [11]). Te Koudekerke had Christoffel de Monnik een huis gehuurd, dat hij met nog twee andere „pastoren apostaten" bewoonde, en vanwaar zij uitgingen om te Vlissingen en in de omstreken te prediken [12]); terwijl heer Jan van Migrode, kanunnik der kollegiale kerk van Veere, aldaar ook openlijk de nieuwe leer begon te verkondigen. Nog sloten zich bij hen aan heer Nicolaas Jansze Verbericht van Mechelen en heer Antonie Willemsen van 's Hertogenbosch, kapellaan te Westkapelle [13]), „geestelijken van de Abdije te

---

[1]) Q. Weytssen, blz. 190. [2]) Blz. 62 — 100. [3]) Blz. 104; *Lijst der Predikanten van Middelburg*, blz. 1. [4]) *Sententiën van Alva*, blz. 104. [5]) Blz. 66. [6]) Blz. 63. [7]) Blz. 98. [8]) Blz. 99. [9]) Blz. 62 en 69. [10]) Blz. 111. [11]) Blz. 101. [12]) Blz. 362; Vrolikhert, *Vlissingsche Kerkhemel*, blz 1. [13]) Q. Weytssen, blz. 10.

„Middelburg, die hunnen Godsdienst verlaten, en zig be-
„geven hebben tot de secte van Calvyn, en heeft gezegde
„heer Antonie school gehouden van de leere van Calvyn,
„en ook geholpen aan het weder verzorgen der schepen
„van Pieter Haeck, trachtende het Eiland Walcheren te
„overrompelen uit naam der wederspannelingen van zijne
„Majesteit" [1]). Pieter Haeck, baljuw van Middelburg, was een der eersten, die zich bij de Hervormden aansloot, niet zoozeer om den wille der godsdienst, als wel uit verzet tegen de hoogere regering en den Bisschop, en uit eene onbegrensde zucht naar vrijheid, welke hem dan ook tot menigen verraderlijken aanslag, zoowel tegen het eiland als tegen de stad, hebben gebragt [2]). Op het einde van 1566 van zijn ambt ontzet, moest hij, om niet door eene onteerende straf getroffen te worden, de vlugt nemen. Hij werd echter slechts door een zeer klein getal aanzienlijke burgers der steden in zijn afval gevolgd, terwijl de adel getrouw bleef aan Kerk en Vorst.

Zoodra de Landvoogdes van dit alles kennis droeg, schreef zij onmiddellijk naar de betrokken overheden om hen te gelasten, met alle gestrengheid het prediken der nieuwe leer te beletten en de schuldigen te straffen; ook de Rentmeester bewester-Schelde kondigde de verschillende plakaten des Konings af [3]); de gemeentebesturen trachtten zooveel mogelijk de geheime vergaderingen te beletten, de openbare prediking te storen en den overmoed der sektarissen te bedwingen; maar 't mogt niet veel baten:

---

[1]) *Sententiën van Alva*, blz. 98; Te Water, blz. 103.

[2]) Blz. 104; Smallegange, blz. 430; Hooft, IV, 132; Markus, blz. 62 — 69.

[3] Plakaat van 3 Julij 1566, tegen het houden en bijwonen van de godsdienstige vergaderingen der aanhangers van de nieuwe leer in Zeeland.

de hoofden der Hervormden bleven in verzet, overtraden gedurig de afgekondigde wetten, verbraken telkens de gemaakte overeenkomsten, werden hoe langer zoo stouter, kwamen gewapend ter predikatie en eischten hardnekkig vrijheid van geweten. 't Werd nu een gedurig haspelen tusschen de regering en de nieuwgezinden; nu eens was de overwinning aan de eene zijde, dan weder ging zij over tot de andere; van daag eischte men met geweld en bedreiging, morgen trachtte men met toegevendheid en belofte iets te vorderen; men loofde en dong, als gold het eene koopware, en bood zelfs aan Koning Philips de som van drie millioen gulden aan, om daarvoor de vrije prediking van Calvijns leer te koopen [1]).

Den 10e Augustus 1566 was de beeldenstorm in Vlaanderen opgestoken en kwam weldra met zijn vernielenden adem ook over Walcheren heenloeijen. De predikant Ghelein d' Hoorne werd beschuldigd „de veroorzaker, bijstaander en aanstoker „der brekinge van beelden in de gezegde steden en plaatsen „daar omtrent" te zijn geweest [2]), en kon zich maar moeijelijk voor den raad van Middelburg verdedigen [3]), terwijl „het onlochenbaar is, dat al vrij veel gereformeerden, en „zelfs eenigen der aanzienlijksten van hun, beschuldigd „zijn van beeldstorminge" [4]). Het graauw werd omgekocht, zooals blijkt uit de bekentenis van zekeren Jan Janssen,

---

[1]) 't Is opmerkelijk, dat men in die dagen dezelfde kunstmiddeltjes bezigde, die wij ook in onzen tijd — Aprilbeweging 1853 — hebben zien aanwenden. Brandt verhaalt, dat ook Roomschen werden aangezocht om het rekwest aan Philips te onderteekenen en geld bij te dragen. Eenige onnoozele zielen — evenals in de Aprilbeweging — lieten zich verschalken en onderteekenden wat zij niet begrepen; want zij verklaarden later „niet van gedachten te zijn geweest „daar van iets toe te brengen." Markus, blz. 78; Te Water, blz. 122.

[2]) Markus, blz. 63. [3]) *Register ten rade van Middelburg*, 18 October.

[4]) Te Water, blz. 134.

dien men drie konings-daalders beloofd had, als hij zich wilde aansluiten bij de 800 mannen, die „geld zouden ont„vangen hebben, om den gheusen te dienen" [1]); ook Ghelein Janssen beleed, dat hij gehuurd was „tot beelden„breeker" voor een halven daalder daags [2]). En toen nu alles was voorbereid, stormde de woeste bende eenklaps te Middelburg naar de hoofdkerken heen en begon daar het heiligschennend werk. De altaren werden verbrijzeld, en de tabernakels opengebroken, om den „papengodt" te zoeken, of „Jan de witte in zijne gevangenis" te zien, of den spot te drijven met „Melis in de halve maan" [3]); de beelden van „Maaijken Timmermans" [4]) en der „Santen „en Santinnen" werden omvergehaald, de schilderijen vernield, de kostbaarheden gestolen, en de heerlijkste kunstwerken vertrapt en vernietigd. De Gasthuiskerk en de bedehuizen der kloosters werden niet gespaard; en toen de avond van den 22e Augustus zijn graauwe vlerken over Middelburg uitspreidde, was er niet ééne kerk meer in de stad, die den gruwel der verwoesting niet had aanschouwd. Men was dienzelfden middag reeds uitgetrokken om het werk der „zuivering" [5]) voort te zetten: geen dorpje, geen gehucht, hoe klein ook, hetwelk eene eigene kerk had, of men moest er heen; en zoo werd gansch Walcheren in weinige dagen afgeloopen, om het „geheel „te zuiveren van alle afgoderij en menschelijk bijgeloof, „dewijl het als een gruwelijke lastering en blasfemij uit-

---

[1]) *Nieu registre van 's heeren Saecken* te Veere, blz. 58.

[2]) *Register crimineel* van Middelburg, blz. 280.

[3]) Scheldnamen voor het aanbiddelijk Altaarsakrament.

[4]) De H. Moeder Gods.

[5]) Tot de zuivering der kerken behoorde ook het vernielen der orgels.

„drukkelijk tegen Gods wet streed" [1]). Daar „bleef geen „eene kerk in 't Eiland van Walcheren in haar geheel" [2]).

Het plan dier gruwelijke vernieling was in het diepste geheim gesmeed en werd zoo onverwacht ten uitvoer gelegd, „dat de overheid door verbaasdheid en kortheid van den „tijd geenen bekwaamen raad had konnen neemen, of iets „besluiten om het zelve gevoegelijk te weeren en te be„letten" [3]). Van deze verslagenheid maakten de hoofden der nieuwgezinden gebruik, door hier en daar eene kerk zich toe te eigenen en reeds den volgenden dag daarin te prediken. Toen echter de overheid langzamerhand tot bezinning kwam en zag, dat zij slechts door een handvol omgekocht volk was overrompeld, en toen zij daarbij begreep, wat er de gevolgen van moesten wezen, trachtte zij zooveel mogelijk de gestremde eeredienst in de naakte kerken te herstellen en het prediken der nieuwe leer op zachte wijze te beletten of ten minste te beperken. Doch te vergeefs: het opgeruide gemeen liep twee dagen daarna tot de gevangenis en eischte met dreigende kreten, dat al degenen, die om het geloof gevangen zaten, zouden worden losgelaten, „dat geschiedt is tot verhoeding van „oploop en bloedstorting" [4]).

Men schreef in allerijl naar den Prins van Oranje, om van hem, als 's Konings stadhouder over Zeeland, raad te ontvangen, hoe zich te beveiligen zoowel voor de ongenade van het hof te Brussel als voor de immer stouter wordende eischen der Hervormden. Maar de tijding van

---

[1]) *Apologie ofte verantwoordinge* van Modet; van Vloten, *Neêrlands opstand tegen Spanje*, blz. 82.

[2]) Hooft, III, blz. 105; Bor, II, blz. 90.

[3]) 's Gravezande, blz. 40.

[4]) Wezembeek, *Staat der Religie*, blz. 159; Hooft, III, 105; Bor, II, blz. 90; Te Water, blz. 138.

het gebeurde was reeds de Schelde overgevlogen, en de Landvoogdes riep de besturen ter verantwoording op, en verbood ten strengste langer nog leeraars of predikatiën in de steden te gedoogen, onder bedreiging, dat bij overtreding de overheden persoonlijk zouden gestraft worden [1]). Spoedig volgde een streng plakaat des Konings tegen het schenden van kerken of kloosters in Zeeland [2]) en kort daarop ook tegen de vreemde predikers van de nieuwe eer in Walcheren [3]). Toen dus de betrokken gemeentebesturen zagen, dat de hooge regering geen schikking duldde en voornemens was met geweld van wapenen kracht aan de plakaten bij te zetten, begonnen zij de strengen wat stijver aan te halen, verboden het openbaar prediken, straften eenige belhamels van den beeldenstorm, trachtten zooveel mogelijk de geleden schade te herstellen, en door het aannemen van krijgsvolk de goede orde te bewaren.

't Was intusschen reeds bekend geworden, dat de Hertog van Toledo met een geducht leger naar de Nederlanden kwam afzakken, om ze des noods met geweld voor Kerk en Vorst te bewaren; en toen de Prins van Oranje de komst van Alba niet durfde af te wachten, maar zich naar Duitschland terugtrok, begrepen de Hervormers van Walcheren, dat ook zij er op bedacht moesten zijn, om zich zooveel mogelijk te redden en liever in den vreemde betere tijden af te wachten. In de lente van 1567 scheepten dan ook de meeste nieuwgezinden, met de predikanten Ghelein d'Hoorne en Jan van Migrode aan het hoofd, zich in naar Engeland en verbleven te Londen, Colchester,

---

[1]) Q. Weytsen, blz. 184—193.

[2]) 25 Augustus 1566.

[3]) 8 October 1566. Beide Ms. Archief, Stadhuis Veere.

Sandwich en vooral te Norwich [1]). Daar sloten zij zich aan bij de Engelsche Protestanten en eenige Waalsche uitgewekenen, met wie zij eene nieuwe gemeente vormden en middelen beraamden, om den zegen der Hervorming ook aan ons Vaderland op te dringen. Zij schreven troostbrieven aan hunne broeders in Walcheren en beloofden zoodra mogelijk hulp te zenden, terwijl zij van hunnen kant ook verzochten op de hoogte der gebeurtenissen gehouden te worden, om daarnaar hunne plannen te smeden. In hoeverre de Prins van Oranje met hen in verhouding heeft gestaan, is niet te bepalen; maar dit is zeker, dat de Zwijger hun in 1572, dus een jaar voor zijn openlijken overgang tot het Protestantisme, meermalen aanzette tot het geven van „hulp en bijstand aan hunne „broederen en zusteren, opdat de zegen Gods hun tot „geen vervloeking verkeerd werdt" [2]).

Alba daagde eene groote menigte oproerige Zeeuwen voor zijn raad, verbande er meer dan 120 en deed ook in de voornaamste steden eenigen teregt stellen. Hij legde hier en daar bezetting, versterkte de vestingwerken en vroeg met onverbiddelijke gestrengheid gehoorzaamheid aan 's Konings bevelen; hij eischte den 10^{en} penning, waartegen men openlijk in verzet kwam, verhoogde daardoor het misnoegen van alle standen en maakte zich zeer gehaat.

VI.

Overgang van Vlissingen.

Onheilspellend was de Paaschavond over Vlissingens vesten neêrgedaald. Jan van Kuik, heer van Erpt, was

[1]) Le Long, *Kort verhaal*, blz. 125 en 126; Vrolikhert, *Vlissingsche Kerkhemel*, blz. 21; *Lijst van de Classis van Walcheren.*

[2]) Te Water, blz. 156.

des morgens in de stad gekomen[1]) met de tijding, dat Brielle door de Watergeuzen was genomen en de zijde des Prinsen had gekozen; den geheelen Zaturdag had hij met zijn vriend, den burger-kapitein Glaude Willemsz, door de straten van Vlissingen geloopen, om dat nieuws rond te venten en hoog op te geven van de gulden vrijheid, die nu voor de Briellenaars was aangebroken en ook het deel kon worden van allen, die moed genoeg bezaten, om het gehate juk der Spaansche overheersching af te werpen. Zij wezen op de geduchte steengevaarten, die onder de leiding van den Italiaan Scipio Hampi tot een sterk kasteel, immers als dat van Antwerpen, zouden opgetrokken worden[2]) en tot niets anders moesten dienen, dan om de burgers te verdrukken en uit te zuigen. Waren er niet reeds drie vaandels Spanjaarden, onder bevel van Osorio de Angulo[3]), van Breda herwaarts gezonden? Zou men de dwaasheid hebben die in te nemen en zich zelven de handen te binden? Kende men de Spanjaards niet van vroeger? Een handvol Walen maakte thans de gansche bezetting uit: hoe gemakkelijk waren die de stad uit te drijven! Dan de Spanjaarden buitensluiten, openlijk de zijde des Prinsen kiezen, en Oranje zou zich haasten hun ter hulp te snellen. Nooit zou de vrijheid zoo gemakkelijk te winnen zijn als thans.

Die oproerige taal nam vele harten in en bragt veler hoofden in beroering. Het volk was opgewonden, en de vonk, zoo roekeloos in de ontvlambare gemoederen geworpen, zou den ganschen nacht blijven smeulen, om den

---

[1]) Jan, Jacob Brahe, *Kerkelijke redenvoering ter gelegenheid van het tweede eeuwgetijde der Vlissingsche vrijheid*, blz. 28.

[2]) *Gentsche Geschiedenis*, I, blz. 187.

[3]) Van Reijd, *Nederlandsche Oorlogen*, blz. 12.

volgenden morgen in lichte laaije vlam uit te barsten en den heiligen feestdag van 's Heeren Verrijzenis in een dag van jammer en bloed te doen verkeeren.

In den vroegen morgen van den plegtigen Paaschdag [1], 6 April 1572, kwamen de kwartiermakers van Osorio de Angulo over Middelburg te Vlissingen aan [2], en begaven zich terstond naar het stadhuis om met de overheid de inlegeringsbriefjes gereed te maken. Toen het volk uit de vroegmis kwam en de aankomst der fouriers vernomen had, school het weldra voor het stedehuis bijeen, wond zich meer en meer op en schreeuwde luidkeels, dat het geen Spaansche bezetting zou dulden [3]. De regering, tusschen twee vuren geplaatst en niet wetende, hoe die te blusschen, zond in allerijl een renbode tot Antonie van Bourgondiën, heer van Wacken [4], Alba's landvoogd over Zeeland te Middelburg, opdat deze zou trachten de gemoederen te bedaren. De heer van Wacken was ter hoogmisse, maar verliet terstond de kerk en ijlde te voet naar Vlissingen. Intusschen zag men op de Schelde de schepen met Spaansche troepen reeds naderen, en had een priester de onvoorzigtigheid, om in zijne preek tegen de Spanjaarden uit te varen [5]. Meer was er niet noodig: het volk stormde de kerk uit, liep naar de wallen en maakte zich meester van het geschut; het schreeuwde om kruid en lood en brak, toen de regering weigerde de sleutels over te geven, het kruidhuis open. In dolle vaart ging het nu naar de wallen en het hoofd aan de Schelde, om daar het

---

[1]) Montanus, *Bijvoegsel op Guicciardyn*, blz. 526.
[2]) Te Water, *Tweede eeuwfeest*, blz. 37.
[3]) Hooft, VI, blz. 233.
[4]) Van Vloten, *Neêrlands opstand*, I.
[5]) 's Gravezande, blz. 166; Te Water, blz. 47; Strada, L, VII; Boxhorn, II, blz. 545; Van Loon, *Nederlandsche Historiepenningen*, I, blz. 150.

geschut te planten en te laden tegen de schepen, die, niets kwaads vermoedende, langzaam kwamen afzeilen. Middelerwijl werd door anderen de Waalsche bezetting aangetast, ontwapend en ter Middelburgsche poort uitgejaagd [1]).

Zoodra het oproer uitbrak, was Jan van Kuik met zijne vrienden onder het volk en hitste deszelfs woede nog meer aan; een zekere Jan Alman kwam gewapend ter markt, en aanstonds liep het gerucht langs de huizen, dat Jan en alleman onder de wapenen was [2]). De feestkleederen werden afgelegd, de kerken ledig en gesloten, de herbergen en drankwinkels vol volks, en van de wallen gingen bloedige kreten op. De schepen waren tot aan de haven genaderd; een halfdronken heethoofd [3]) bood aan, voor een paar vaatjes bier een stuk geschut, dat daar op den wal lag, op de Spanjaarden af te vuren; Jan van Kuik stopte hem terstond twee daalders in de hand, en het schot vloog naar de schepen. Een donderende juichkreet ging van de woeste schare op, en meerdere stukken brandden los.

Osorio, niet begrijpende, wat dit alles moest beduiden, en meenende, dat hier vergissing plaats greep, deed een schepeling te water gaan, om naar het hoofd te zwemmen en te vernemen, wat er gaande was. Intusschen was ook de Zeeuwsche Landvoogd aangekomen en trachtte met alle soort van redenen den storm te bedaren; maar al zijne pogingen leden schipbreuk op den hardnekkigen wil des volks, om geen Spanjaarden in te nemen. Het eenige wat hij verkreeg was, dat men niet meer op de

---

[1]) Te Water, *Tweede eeuwfeest*, blz. 38; Boxhorn, II, 545.

[2]) Te Water, blz 48.

[3]) „Een van den hoop, bet bij drank, dan bij zinnen", zegt Hooft, VI, 237; Boxhorn, t. a p.

schepen zou schieten, en dat de druipnatte matroos met een bootje naar de schepen werd teruggebragt, onder het uitdrukkelijk bevel, dat zij terstond de ankers zouden ligten en wegzeilen [1]).

Dit geschiedde, en nu vermaande de heer van Wacken de menigte om uit elkander te gaan en de rust der stad te herstellen. Maar men floot en schold hem uit, overschreeuwde zijne woorden en begon hem te bedreigen, zoodat hij met moeite zich een weg moest banen en ijlings naar Middelburg terugkeeren [2]). Vier burger-hoplieden namen toen het beleid der zaken op zich, stelden de redenen van het verzet voorloopig op schrift en zonden een bode naar Brielle, om van Graaf van der Mark hulp te verzoeken. Twee Vlissingsche kooplieden, Vink en Vliegh bijgenaamd, trokken insgelijks naar genoemde stad, om, zoo er geen Watergeuzen genoeg waren, anderen aan te werven. En het brooddronken volk gunde zich dien avond geen rust, voordat ook de begonnen vestingwerken en de muren van het kasteel onder den voet waren gehaald.

De Hertog van Toledo had den Deventer stadvoogd, Hermando Paciëco, als vestingbouwkundige zeer geroemd, met een aanbevelingsbrief bij den heer van Wacken naar Vlissingen gezonden, om de verdedigingswerken van de stad en het eiland in oogenschouw te nemen en des noods te verbeteren [3]). Onbewust van al het gebeurde, kwam hij vreedzaam op den tweeden Paaschdag des avonds de Schelde afzakken. Daar was nog veel volk op de baan, en de gemoederen waren nog niet tot rust gekomen:

---

[1]) Le Petit, X, blz. 225; Van Reijd, blz. 12; Boxhorn, t. a. p.
[2]) 's Gravezande, blz. 168.
[3]) Tirion, II, 108.

vandaar dat, toen een schip onder Spaansche vlag de stad naderde, het graauw weder begon te tieren en bloedige kreten aan te heffen. Een klein oorlogschip, de Vlissingsche wachtboot, ging op het vaartuig van Paciëco af en eischte, dat de Spaansche vlag zou gestreken worden.

De schipper weigerde, waarop terstond nog andere schepen van land staken, om zich met geweld van den vijand meester te maken. Paciëco werd gevangen genomen, gekneveld, mishandeld, zelfs aan het hoofd gekwetst en in deerlijken toestand te Vlissingen binnengebragt, terwijl zijn schip geplunderd werd [1]). Zoodra hij voet aan wal had, was de algemeene kreet: „slaat dood, slaat dood, „hij is Duc d'Alba's zoon!" en men wilde hem te lijf. Eenige burgers echter wisten hem te ontzetten en in een burgerhuis bij de oude brug in veiligheid te brengen, waar hij verbleef tot 's nachts, om in de stadsgevangenis overgevoerd te worden [2]).

De heer van Wacken, het ongelukkig lot van den onschuldigen Paciëco vernemende, schreef herhaaldelijk naar de Vlissingsche overheid, om zijne loslating te eischen, en dat hij onder vrijgeleide tot hem zou gebragt worden, daar hij hem door Alba was aanbevolen. Doch het bestuur vreesde de woede des volks, vooral daar sedert den 12e het gerucht algemeen door de stad verspreid was, dat men bij Paciëco een lijst gevonden had van de voornaamste poorters, die wegens hunne weigering om den 10en penning te betalen, moesten gevat en opgehangen worden [3]). Ook eenige Deventer ontevredenen, die in Vlissingen vertoefden, bezwalkten zijn goeden naam en

---

[1]) Van Vloten, *Nederlands Opstand*, I.

[2]) Boxhorn, bladz. 193.

[3]) Tirion, II, blz. 108.

lasterden zijn gedrag en verhouding tegenover de stad, die hij bestuurde, zoodat de haat algemeen werd en hem met het ergste bedreigde.

Ook 's Konings krijgsbevelhebber in Zeeland, de heer van Beauvoir, die door Alba uit Gent werd afgevaardigd, om de stad, bij haren afkeer van Spaansche soldaten, te overreden tot het inlegeren van drie vaandels Walen, moest onverrigter zake terugkeeren, daar hij aan het havenhoofd de burgerwacht in het geweer, het geschut op de wallen en de gansche stad in beweging vond. Zoodra werd hij niet erkend, of eenigen begonnen te schelden en te dreigen, anderen zochten hem te verdedigen en te vrijwaren, en eene onoverzienbare menigte geleidde hem naar het stadhuis [1]). Daar vond hij de overheid gansch verslagen en ten einde raad, terwijl de volkshoop daarbuiten nog steeds aangroeide en onstuimiger werd. De raad dorst de Walen niet in te nemen en had moeite om den bevelhebber ongedeerd te laten vertrekken.

Den 22e April kwam eindelijk de gevraagde hulp van Brielle opdagen. Graaf van der Mark zond hun ruim 200 man: volgens Hooft „meestal Haagelingen of Delf„sche, Rotterdamsche en Brielsche Burgers, uit de naaste „plaatsen van Holland opgestommelt," onder aanvoering van den bekenden Jhr Willem van Blois, heer van Treslong. Deze door Vink en Vliegh in haast aangeworven bende kwam voor de stad ten anker, maar geheel ongewapend, gekleed in alben, kasuifels, koorkappen „en „diergelijk gewaad der geestlijkheid in plaats van krijgs„rusting", zoodat zij op stroom eerst gewapend werd [2]).

---

[1]) Van Vloten, I.

[2]) Hooft, op 't jaar 1572; Boxhorn, II, blz. 545; *Walcherens Arcadië*, II, blz. 87.

En nu trok de woeste horde, onder de luide toejuiching van het nog altijd opgewonden volk, de stad in; die met geweren, sabels en pieken gewapend waren, deden de lucht weergalmen van het Geuzenlied, en die nog in het priesterkleed waren gestoken, dreunden spottend de lofzangen en gebeden der Kerk op. Het Geuzen-onze-vader van die dagen luidde aldus:

Helsche duivel, die tot Brussel zijt! [1])
Uw naam en faam zij vermaledijt,
Uw rijk verga zonder respijt,
Want 't heeft geduurd te langen tijd.
Uw wille zal niet gewerden,
Noch in Hemel noch op erden!
Gij beneemt ons heden ons dagelijksch brood,
Vrouw en kinderen hebben 't groot nood!
Gij vergeeft niemand zijn schuld!
Want Gij met haat en nijd zijt vervuld;
Gij laat niemand ongetemteerd,
Alle de landen gij perturbeert. —
O Hemelsche Vader, die daarboven zijt,
Maak ons dezen helschen Duivel kwijt,
Met zijn bloedigen valschen raad,
Daar hij meê handelt kwaad,
En zijn Spaansch krijgsvolk alle gaar,
Dat leeft of het des Duivels waar! — Amen [2]).

De ongelukkige Paciëco zat nog altijd in de gevangenis, en, het ergste vreezende van de Geuzen-bende, die nu meester van de stad was, stelde hij zich onder de bescherming van den Geuzen-hopman de Rijk, die daarmede

---

[1]) Alba.

[2]) Van Vloten, *Neêrlands Opstand*, deelt het mede als openbaar op de straat aangeplakt.

zeer was ingenomen en geen moeite spaarde om hem te redden. Maar Treslong nog vol bloedige wraak over den dood van zijn broeder Johan de Blois, die door Alba in 1568 was veroordeeld, wilde deze prooi niet laten ontglippen. Hij veroordeelde hem ter dood, deed hem ophangen, en stelde zijn hoofd op een staak aan de vesten der stad ten toon [1]).

Hier mogt de predikant Jan, Jacob de Brahe vrijelijk uitgalmen: „Boven alles gelukkig Vlissingen!.... in u, in „u, geliefde zeestad! heeft de Algenoegzaame de waarheid „van dat woord aanbiddelijk bevestigd: Hij brengt den „nooddruftigen uit de verdrukkinge in een hoog vertrek; „en maakt de huisgeziunen als kudden" [2]).

Den Prins van Oranje werd aanstonds kennis gegeven van den staat van zaken, en hem het verder beleid opgedragen [3]). In het begin van Mei werden de Briellenaars en Vlissingers bij plakaat voor weerspannelingen en vijanden van Zijne Majesteit verklaard [4]); den 19e werd, op bevel des Zwijgers, de wet hernieuwd [5]), en de burgermeesters legden den volgenden eed af:

„Dat sweeren wij, Burgermeesters te wesen der stede „van Vlissinghen; den heijligen christelijcken Kercke, „ende naer Godts woordt gereformeerde religie, mits„gaeders d' exercitie van dien, voor te staen, ende niet „toe te laten, dat die in eenigher manieren verhindert „ofte verturbeert werde; onsen genadigen Heere, den „Kouinck van Spangjen, als grave van Hollandt ende

---

[1]) Tirion, II, blz. 108.

[2]) *Kerkelijke redenvoering*, blz. 55.

[3]) Le Petit, X, 225.

[4]) *Gentsche geschiedenissen*, blz. 198; *Antwerpsch chronykje*, blz. 239; Winsemius, *Chronijk van Friesland*, blz 563; Te Water, blz. 49.

[5]) Brahe, blz. 40.

„Zeelandt, sijn recht te bewaren; den Prince van Orangjen, „als sijnen wettelijcken Stedehouder, en sijnen gouverneur, „ghehoorsaem te wesen; de ghemeene saecke, tot weder- „standt van den alghemeenen vaderlandts vijandt, te voor- „deren ende avanceren, naer ons vermoghen; alle aen- „slaghen ende listighe practijcken des vijandts, die ter „onser kennisse komen sullen, te openbaren ende ont- „decken; de stede van Vlissinghen haer recht wel te „houden, enz. enz. Alsoo moet ons den Almoghenden „God helpen" [1]).

VII.

Veere Gewonnen.

De Vlissingers, de overmaat van het geluk hunner vrijheid niet kunnende verteren, zochten die aan hun naburen mede te deelen. De naburige dorpen werden afgeloopen, en Veere zoowel als Arnemuiden aangespoord om het gegeven voorbeeld te volgen en het gehate juk der Spanjaarden af te werpen [2]). Den 13e April kwamen eenige heethoofden van beide steden met die van Westkapelle, Zoutelande, Domburg en Oostkapelle te Koudekerke bijeen [3]), om met de Vlissingers te spreken over den zegen der bevrijding en de middelen, die daartoe moesten aangewend worden. Het ongeluk wilde, dat er omstreeks dien tijd twee visschers, Lijn Taijen en Koeijevleesch, [4]) door de Brielsche Watergeuzen waren opgebragt. Lumey

---

[1]) Boxhorn, blz. 194.

[2]) Hooft, VI, 238.

[3]) Le Petit, X, 225; *Vaderlandsche Historie*, VI, blz. 553; *Tegenwoordige staat van Zeeland*, II, blz. 158 - 164.

[4]) Josua van Iperen, *Tweehonderdjarig jubelfeest der Nederlandsche vrijheid*, blz. 38.

had hen goed onthaald, tot dadelijk verzet aangespoord, hulp beloofd en gezegd, dat hij de visschers van Veere onder zijne bescherming nam, waarna hij hen met hunne pinken ongedeerd liet vertrekken. In de stad teruggekeerd, werden zij met blijdschap door hunne makkers, die naar de kaai waren zamengeloopen, ingehaald en ter herberge geleid. Zij hemelden de Geuzen op en konden niet genoeg verhalen van wat zij te Brielle gezien hadden. „Ja maats!" — riepen zij opgetogen uit — „die Water-„geuzen zijn eerst brave keerels, dat mag gezegd zijn: „de Admiraal Lumey is een regt wakkere baas. Hij neemt „alle visschers hier van Ter Veere in zijne bescherminge „en zal hun convoy verleenen. Waarlijk 't was voor ons „best, dat wij met hem en met den Prins aanleiden. „Want wat hebben wij toch van den Spanjaard te wachten „anders, als dat hij ons uitzuigen en vrouwen en kinderen „tot den bedelzak brengen zal?" [1]) Die taal vond weerklank in veler harten, en langzamerhand welde bij het geringere volk de zucht naar vrijheid op. Daar waren er, die in stilte reeds lang naar verandering hadden gehunkerd, en na de Koudekerksche vergadering ook het opzet hadden gesmeed, om, zoodra zich de gelegenheid voordeed, het voorbeeld van Vlissingen te volgen. Deze zonden spoedig een bode naar 's Prinsen goeverneur te Vlissingen, Jeronimus Tseraarts, om hem te waarschuwen, dat de kans om Veere te winnen nu daar was.

Tseraarts toefde niet en kwam op Vrijdag, 2 Mei 1572, met zestig soldaten voor de poorten van Veere; hij was vergezeld van den overmoedigen heer van Erpt, Jan van Kuik. Op de tijding, dat de Geuzen in aantogt waren,

---

[1]) Blz. 39.

had de regering de poorten doen sluiten en vergunde slechts den beiden aanvoerders in de stad te komen, om met de overheid op het stadhuis te spreken. Tseraarts en van Kuik putten al hunne welsprekendheid uit, om den raad tot de zijde des Prinses over te halen, maar te vergeefs: de raad wilde, uit vreeze voor 's Konings magt, van niets weten en wenschte liever af te wachten, hoe het Brielle en Vlissingen na den opstand zou vergaan. Ontevreden en morrende over deze mislukking, verlieten onze heeren des avonds de stad; Tseraarts trok met zijne bende weder naar Vlissingen, maar Jan van Kuik keerde bij de poort terug en bleef in Veere [1]).

Des avonds ontbood hij de twee visschers, die te Brielle hadden gevangen gezeten, bij zich en wist ze over te halen, om in stilte de andere visschers en wie zij als der nieuwe zaak toegedaan kenden, in eene herberg bijeen te roepen [2]). 't Was reeds laat in den avond, toen de geheime bijeenkomst plaats had; Jan van Kuik sprak lang en met vuur over de verkregen vrijheid van Vlissingen en over het dwaze van zich nog langer onder het ijzeren juk van Spanje te krommen. De Veerenaars hadden het in hunne eigene handen, om dien zelfden zegen te genieten, en de Vlissingers waren gereed hun met goed en bloed ter hulp te snellen. Een woeste kreet ging uit de door den drank verhitte schare op, en men bezwoer het, de stad te zullen bevrijden. Daar zij echter te weinig in getal en te slecht gewapend waren, om de stad het onderste boven te kunnen keeren, zond van Kuik nog ter middernacht een bode naar Vlissingen, om eene kompagnie

---

[1]) Tirion, II, blz. 158—164.

[2]) Van Iperen, blz 42.

soldaten te vragen, die vóór het aanbreken van den volgenden morgen aan de poorten van Veere moest staan. Middelerwijl gingen de visschers nog velen van het gemeen uit de nachtrust wekken, overrompelden des nachts de poortwachters en lieten bij het krieken van den Zaturdagmorgen de Vlissingsche Geuzen in [1]).

De baljuw van Veere, Jeronimus de Rollé, riep de drie schutterijen in het geweer en bedacht eene list om de onwelkome vrijheidbrengers onschadelijk te maken. Hij ging de bende op de markt tegemoet en zeide, dat hij hun voorloopig geen andere huisvesting kon geven dan de Groote Kerk. De soldaten lieten zich verschalken en trokken de kerk in. Aanstonds werden de deuren gesloten, en eene sterke wacht van gewapende burgers vatte post op het kerkhof, om de uitgangen en de vensters te bewaken. De visschers waren woedend, maar konden tegen de overmagt der goedgezinde en goedgewapende burgers niets ondernemen. Intusschen gaf de baljuw van alles kennis aan den heer van Beauvoir, den krijgsoverste in Middelburg en vroeg om gewapende hulp, terwijl van Kuik een renbode naar Vlissingen zond, om het mislukken van den aanslag te boodschappen en eene grootere magt van gewapende manschappen mede te brengen.

Geheel Vlissingen kwam op die onverwachte tijding in beweging; de Geuzen-hopman Jacob de Rijk ging dadelijk met al zijne mannen scheep en lag des middags reeds in de haven van Veere. Ook de troepen, door Beauvoir afgezonden, waren Middelburg uitgetrokken, maar bleven te Zanddijk, dus onder de vesten der stad liggen, meenende, dat de Geuzen over land zouden aanrukken.

---

[1]) Tirion, van Iperen, t. a. p.

Hopman de Rijk trok met zijne bende, die nog met vele visschers versterkt werd, ijlings de stad in, de Zanddijksche poort weder uit en viel zóó onverwacht en onstuimig op de Spanjaarden aan, dat deze in groote verwarring de vlugt namen en naar Middelburg terugtrokken, altijd achtervolgd door de Geuzen, tot onder de wallen der stad. Zegevierend en prat op hunne overwinning, zakten de Geuzen tegen den avond weder naar Veere af, meenende, dat niets hen meer kon tegenhouden, maar zij stuitten weder op de gesloten poorten. De Rijk eischte binnengelaten te worden, deed bedreiging, maar niets hielp: de poorten bleven gesloten, en de manschappen moesten den guren nacht onder den blooten hemel doorbrengen. Rollé dacht er aan, in het diepe van den nacht een uitval te doen, en de moede bende in den slaap te overrompelen; doch hij begreep geene manschappen genoeg te hebben, daar er toch altijd een sterke wacht noodig bleef, om de gevangenen in de kerk te bewaken. De visschers en poorters, die met de Rijk waren uitgetrokken, gingen de stad noordwaarts om en wisten, terwijl het laag water was, buiten het noorderhoofd om in de haven te komen, klommen in de visschers-pinken en waren in de stad. Het ging er dien Zaturdag-avond woest toe in de herbergen, de nacht bragt niet veel rust, en onheilspellend kwam de ochtendgloor uit de kimmen rijzen.

Nog altijd zaten de Vlissingsche soldaten in de kerk gevangen, nog altijd was de Rijk met zijne bende buiten de stad gesloten, en de baljuw was reeds vroeg ter been, om zich te verzekeren, dat alle posten goed bewaakt werden. Het kon hem evenwel niet ontgaan, dat er reeds in den vroegen morgen verbazend veel volks op de straat was; men school hier en daar bijeen; de visschers liepen met woeste gebaren en dreigende blikken van de eene

zijde der stad naar de andere, en zelfs zag men nu en dan een gewapende uit de achterbuurten langs de huizen heensluipen.

De Rollé, alle wachtposten nagezien en zijne bevelen rondgedeeld hebbende, ijlde naar zijn huis, trok het Zondagsgewaad aan, en ging op de markt heen en weder wandelen, om te zien, wat er gebeuren mogt. Eensklaps gaat er een brullend gehuil op van achter de O. L. Vrouwekerk: de visschers met hunne omgekochte makkers overrompelen den wachtpost aan de Zanddijksche poort, openen de deuren en halen de Rijk met zijn volk in. Daar stormen zij oogenblikkelijk naar de nabij gelegen Groote Kerk, overmeesteren de gewapende schutters, breken de deuren open en verlossen hunne krijgsmakkers. Nu ging het juichende en tierende de Houtstraat in en naar de markt. Toen de baljuw begreep, wat er gaande was, en de woeste horde allengs hoorde naderen, nam hij de vlugt, wél wetende, dat men alles op hem wreken zou; sprong in een visscherspink en stak met een paar bootsluî in zee.

Op de markt hield de schare stand, en de Geuzenhopman klom het stedehuis op om met de overheid te onderhandelen. Slechts weinigen van den raad hadden den moed zich daar te laten vinden. De Rijk hield hun voor, dat hij gekomen was, alleen om hen te verlossen van de dwingelandij van Alba, maar dat hij niets ondernam of deed tegen de magt en het oppergezag des Konings. Integendeel: alles wat hij deed geschiedde op last van den Prins van Oranje, die 's Konings Stadhouder over Zeeland was. Zij moesten nu maar zelve kiezen, of zij zich als slaven wilden krommen onder de zweepslagen van den bloeddorstigen Alba, of de vrijheid genieten, die Oranje hun in naam des Konings aanbood. Niemand der

raadsleden sprak een woord. De hopman herhaalde nog eens zijne rede, maar kreeg andermaal geen antwoord. Zijn geduld was ten einde, en hij vroeg barsch, waarom er zoo weinig aanwezig waren. Bevend gaf men te kennen, dat eenigen uit vrees waren te huis gebleven, terwijl de baljuw met eene roeiboot was gevlugt. IJlings liep de Rijk naar buiten en riep eenige wakkere gezellen op, om met eene roeiboot de Rollé na te zetten. Daar het laag water was, dobberde de baljuw nog voor de stad en kon niet wegzeilen, zoodat hij spoedig werd ingehaald en op het stadhuis gebragt. De Rijk deed nogmaals hetzelfde voorstel en eischte een bepaald antwoord, waarop de baljuw hem vroeg: wat er dan van hem zou komen, terwijl hij het hoofd der burgerij was. „Gij zult blijven wat gij zijt, „baljuw van Veere, mits gij eed doet aan den Prins van „Oranje", zeide de hopman. „Dan ben ik tevreden en „bereid!" verklaarde Jeronimus de Rollé, legde den eed af, waarin hij door de overige raadsleden gevolgd werd, en allen werden door de Rijk in hun ambt bevestigd [1]).

Zoodra dit te Middelburg bekend was, deed Beauvoir de Spanjaarden, die daar in bezetting lagen, en die van Arnemuiden tegen Veere oprukken. Maar zij vonden de stad gesloten, en de burgerij, met de regering aan het hoofd, op de wallen, terwijl de Rijk hun in menigen uitval groot verlies toebragt. Velen echter, die met de nieuwe orde van zaken niet tevreden waren, verlieten de stad en voegden zich bij de belegeraars. Dagelijks kwamen de Spanjaarden terug en bestookten de wallen, en ook dagelijks vielen de Veerenaars uit en vochten als leeuwen. De verbittering en woede was aan weerszijde zoo groot, dat de eene broeder den andere onder de strijders op-

[1]) Tirion, II, blz. 161; Ermerins, I.

zocht om hem te dooden; allen, die den Spanjaarden levend in handen kwamen, werden opgehangen, zoodat de boomen in de tuinen en boomgaarden rondom de stad ter aarde neêrgebogen stonden onder den zwaren last der opgehangen Veerenaars [1]). Ook deze bleven niets schuldig, want zij deden iederen dag nieuwe uitvallen en bonden de gevangen Spanjaarden met den rug aan elkander en wierpen ze zoo in zee [2]). Jan van Kuik begreep, dat de stad het op den duur niet zou uithouden, vooral omdat reeds sommige burgers luide hun spijt te kennen gaven, dat men zich zoo overijld in een opstand geworpen had, waarvan de vreeselijkste gevolgen konden verwacht worden; hij stak daarom naar Engeland over, wierf daar 125 Schotten aan onder bevel van kapitein Balfour en een vaandel Engelschen, onder den overste Morgan [3]), waarbij ook Tseeraarts eenige vaandels Franschen schijnt gevoegd te hebben, die door Sautin werden aangevoerd.

't Was hoog tijd, dat Veere van krachtige strijders werd voorzien; want naauwelijks was de Rijk met de Engelsche soldaten in de stad aangekomen, of een aanzienlijk smaldeel met Spaansche en Waalsche krijgslieden, waarmede zich ook vele Spaanschgezinden vereenigd hadden, landde aan het fort den Haak ten noorden van Veere. De troepen waren terstond ontscheept en trokken langs den O. L. Vrouwen-polderschen dijk regt op de noordzijde der stad aan, die geheel bloot lag en zonder eenige verdediging was. In allerijl liep de bezetting naar het bedreigde punt en wierp eene verschansing op van haringtonnen, vischvaten, wagens en al wat maar onder de hand kwam [4])

---

[1]) Tirion, II, blz. 162.

[2]) Dit noemden zij: voeten wasschen of afspoelen.

[3]) Van Reijd, blz. 7.

[4]) Vandaar droeg die plaats later den naam van *Tonnenberg*.

en verdedigde zich met woede. Dat los opgeworpen bolwerk evenwel kon den hevigen aanval niet wederstaan; de Spanjaarden sloegen er door heen, vielen in dolle vaart op de noordzijde der haven, plunderden de huizen en joegen alles wat hun tegen kwam over de kling. Eene houten brug scheidde hen nog van het binnengedeelte der stad, en alles was reddeloos verloren, zoo zij die overmeesterden. De Geuzen-hopman de Rijk, het groot gevaar ziende en begrijpende, dat de stad niet te behouden was, vloog als een wilde naar de visschers en vroeg, of er dan niemand was, die met het vallend tij naar het fort den Haak durfde te varen, om de schepen des vijands in brand te steken. Oogenblikkelijk waren eenige sloepen bemand met visschers en burgers, die kruid en pek en vuur mede droegen. De snelheid van den stroom zoowel als de krachtige roeislagen der matrozen deden de booten over het water heenvliegen, en spoedig gaven dikke rookwolken den goeden uitslag der onderneming aan de Rijk te kennen. Dadelijk liet hij brand roepen en de klok overhalen, terwijl hij zijn volk bijeenverzamelde. De Spanjaarden, ziende dat hunne schepen in brand stonden, waren als van den donder getroffen en werden, eer zij tot bezinning kwamen, zoo geweldig door den hopman met zijne huurlingen op het lijf gevallen, dat zij in de grootste verwarring terugtrokken en den dijk opvlugtten. Maar de Rijk zette hen na en vocht met zulk eene woede, dat de ongelukkigen hals over kop den dijk afsprongen, om over land Middelburg te bereiken. Zevenhonderd vielen door het zwaard of verdronken in de diepe slooten [1]). De overwinnaars waren woest van vreugde, toen zij aan de noordzijde der haven de stad weder binnentrokken; zij dansten om de verminkte lijken hunner vijanden, en

[1]) Hooft, blz. 239.

een heelmeester sneed een der verslagenen het hart uit 't ligchaam en stak het op de punt des galjoens van een vaartuig, dat aan de kaai lag, en vele personen kwamen er met hartelust in bijten [1].....

„Ja waarlijk! mijne toehoorders," roept de Veersche predikant Josua van Iperen [2]) bij de vermelding van dit alles in vervoering uit, „nu moeten er *Eben Haëzers* „worden opgerigt, op dezen derden dag van Mei, wan„neer de dienstboden verhuizen[3]) en onze voorvaders, juist „over twee honderd jaren den lastigen, slaafschen, on„verdragelijken dienst van Alva en de *Inquisitie* verlieten „en den standaard der Vrijheid begonnen uit te steken" [4]).

„Welaan dan loof den Heere, mijne ziele: looft den „Heere, maakt zijnen naam met mij groot, Veerenaars, „Zeewen, Nederlanders, Protestanten, ja zelfs Roomsche „Inwoonders (*sic*), wie gij zijt (want elk moet er belang „in stellen)! Psalm zinget onzen God, dewijl hij liefelijk „is. Onze Heere is groot en van veel kragt: zijns verstands „is geen getal. Hallelujah!" [5])

(Wordt vervolgd.)

---

[1]) Bor, VI, blz. 269; *Vaderlandsche Historie*, VI, blz. 355; Tirion, II, blz. 166.

[2]) *Tweehonderdjarig jubelfeest, of plegtige redevoeringe, enz. uitgesproken in de Groote Kerk te Veere*, 3 *Mei* 1772.

[3]) Welke Combinatie! Eene studie over de kanselwelsprekendheid der predikanten uit de tweede helft der vorige eeuw zou al zeer merkwaardige uitkomsten opleveren, en eene bloemlezing uit hunne voordragten de verregaandste dolzinnigheden bevatten.

[4]) Blz. 3.

[5]) Blz. 61.

DE LAATSTE DAGEN VAN

1867,

beschreven door Italiaansche Revolutionnairen.

Een ieder kent de geschiedenis van het vreeselijke revolutionnaire drama, in October en November, te Rome en in het kleine pauselijke grondgebied gespeeld. Het is zeker nntteloos hier den loop der gebeurtenissen te schetsen; ook is dit geenszins ons voornemen. Wij wenschten slechts een beknopt overzigt van de bedoelingen, de middelen, den strijd der Revolutionnairen te geven en dat niet volgens onze eigene opvatting, maar alleen volgens het getuigenis der Revolutie zelve en met hare eigene woorden. Dit, meenen we, kan zijn nut hebben. Op die wijze wordt ons alles duidelijker, en met zekerder blik kunnen wij, als eens, wat meer dan waarschijnlijk is, hetzelfde goddelooze spel herhaald wordt, den toekomstigen loop der gebeurtenissen, de openbare en geheime middelen, die zullen aangewend worden, het te beoogen doel berekenen en voorzien. De Revolutie toch blijft wat zij is of moet ophouden Revolutie te zijn; wat zij gisteren wilde, zal ook morgen nog haar doelwit wezen, en waartoe zij heden hare toevlugt nam, dat zal ook later hare kracht blijven.

Om ons haar doel, waarnaar zij met inspanning van alle krachten streeft, duidelijk voor den geest te brengen, is het niet noodig een moeijelijk onderzoek in te stellen. Zij zelve ligt den sluijer geheel op en openbaart hare geheimen, wij zouden bijna zeggen, met eene opregtheid en openhartigheid, die aan een *mot d'ordre*, van de hoofden der loges uitgegaan, zou doen gelooven. Hooren we eene of andere harer bekentenissen.

Wij laten de woorden der koninklijke proclamatie van 27 October onaangeroerd en willen aannemen, dat Victor Emmanuel „de banier, die op een grond, aan zijn gebied „grenzende (te Genève), opgeheven werd, en waarop de „vernietiging der hoogste geestelijke magt van het Hoofd „der Katholieke Godsdienst geschreven stond, niet voor „de zijne erkende"; het is mogelijk, dat hij dit voor zijn persoon naar waarheid verklaarde, hoewel zijne Regering niet zelden door hare handelingen juist het tegenovergestelde te kennen geeft. In allen geval is het ook in geenen deele noodzakelijk, dat Victor Emmanuel zelf of een zijner ministers ons in klare woorden het plan der Italiaansche Revolutie ontvouwt; er zijn zoovéle handlangers en eedgenooten, die zelfs ongevraagd en misschien volgens de zienswijze van meer bezadigden wel wat al te driest het doel en de middelen hunner sekte van de daken verkondigen.

Toen Rome door zijne vijanden van alle kanten bedreigd werd en volgens menschelijke berekening de buit der Democraten worden zou, meende de *Diritto*, in het vooruitzigt eener schitterende overwinning, duidelijk en voor allen verstaanbaar te mogen spreken en „twijfelde er niet „aan, dat, als men de Romeinsche questie van de plaatsclijke en nationale driften, die haar in een strijd over „een stuk gronds veranderd hadden, afscheidde en hetgeen

„op het pauselijk grondgebied voorviel van een hooger „standpunt wilde beschouwen, de horizon zich veel zou „verwijden; men zou dan spoedig zien, dat te Rome niet „slechts voor het regt der Italiaansche nationaliteit, maar „vooral voor het regt der beschaving in zijnen worstelstrijd „met de voorvechters van het despotisme gestreden werd"; en, mogten de geestverwanten van genoemd dagblad Rome eens zegevierend binnentrekken, „dan zouden zij de er- „fenis van Karel den Groote vernietigen en, als bij terug- „slag, geheel dat zamenstel van krachten en instellingen „verzwakken, dat men het Pausdom noemt, en dat in „het sociële leven de vijand heet van elken vooruitgang, „die op wetenschap en vrijheid gegrond is." Verzwakking van het Katholicisme of liever deszelfs vernietiging, zoo de Revolutionnairen het slechts vermogten, was dus hun streven. Een stuk gronds bij het ééne Italië te voegen, het rijk van Victor Emmanuel met eene of andere provincie te vermeerderen, dit was te gering voor mannen van zulke verhevene denkbeelden, van zulk eene reusachtige kracht. Krijgslieden, met geweren gewapend, „zijn hun geen kogel waard „en moeten als slagtvee met de kolf van het geweer wor- „den afgemaakt", zoo sprak Garibaldi; een grootscher tegenstander zochten zij, en „geheel Italië was in opstand „tegen het Pausdom", wel te verstaan niet tegen het Pausdom als *wereldlijke* magt, maar tegen het Pausdom als *geestelijke* magt. „De tegenwoordige beweging immers „moest of wel in de Revolutie opgaan, of men zou zich „moeten laten welgevallen, dat den Revolutionnairen ge- „vraagd werd: wat zullen de Italianen in Rome gaan bevrijden? „Zullen zij den geest, het geweten der Romeinen van het „slavenjuk [der priesterdwingelandij] verlossen? Wel neen! „Zij zijn immers nog katholiek"; eerst dan, als zij alle kinderachtige vooroordeelen, alle gehechtheid aan de gods-

dienst, allen eerbied voor de zoogenaamde Kerk, die slechts bedrog, voor den Paus, die de vampyr van Europa is, hebben afgelegd, kunnen zij werkzaam zijn aan de gewenschte vrijmakiug hunuer Romeinsche broeders. Weg dus met den Paus, weg met de Katholieke Godsdienst!

Wat zou het der Revolutie ook baten, al heerschte zij te Rome, maar met behoud der godsdienst? „In Rome „alleen, in Rome door de *Revolutie* [die van God noch van godsdienst wil hooren] den Revolutionnairen geopend, „is de oplossing der groote questie; en de mannen der „tegenwoordige Regering [die nog niet geheel en al ont-„christelijkt ziju] kunnen alleen om de Revolutie te onder-„drukken tot aan de poorten van Rome voortrukken of „er binnentrekken." (Bertani in de *Riforma.*) Om alles in één woord te zeggen: men trekke naar Rome om het Katholicisme te vernietigen, of men trekke er niet heen; dit is de leus der Revolutionnairen. De vernietiging der Pauselijke Soevereiniteit zal het middel, de weg zijn, maar de vernietiging der geestelijke magt is het doel.

Aan dit zoo voortreffelijk en hoogst *zedelijk* doel beautwoordde volkomen het gehalte der middelen, die ter bereiking daarvan werden aangewend, en de Revolutionnairen waanden dan ook, „dat de waarschijnlijkheid voor „den goeden uitslag van den Romeinschen opstand de „tegenovergestelde waarschijnlijkheid verre overtrof." (*Gazzetta del Popolo di Torino*). Er was voorwaar niets gespaard om het gelukken van het helsche plan te verzekeren. Bedreigingen, omkooping, veinzerij, vergiftigiug, sluipmoord, brandstichting en plundering, ijzingwekkende ontheiliging van het heiligste: dit waren de *zedelijke* middelen, die men aanweudde. Maar meer nog werd gevorderd, nog uitgebreider en krachtiger maatregelen moesten genomen worden: „wij moeten het Romeinsche grondgebied

„met patriotten overstroomen," zeide bovengenoemde Bertani, „wij moeten, en wel spoedig, eene massa aanvallers „op Rome werpen, om elken tegenstand onmogelijk te „maken." En zij hebben woord gehouden, de zoo gevierde bloedmannen van onze beschaafde eeuw. Monte-Libretti en Aquapendente, Velletri en Monte-Rotondo hebben hen aan het werk gezien, en eene bange vrees beving de bewoners van nog vrij geblevene steden, toen zij van de zedelijke middelen hoorden, door de roodhemden in praktijk gebragt. De leden van het Romeinsche *Comité* voor den opstand zaten intusschen ook niet stil en volgden met eene satanische koelbloedigheid de gruwelijkste bevelen op. „De voornaamste punten van Rome, die aan„gevallen moesten worden, waren het Kapitool, het plein „Colonna, het plein del Popolo, de kazerne van Macao, „het Quirinaal en.... *het Vatikaan*. Twee andere kazernen „waren ondermijnd; de kazerne Serristori was met eene „buitengewone stoutmoedigheid en met groot gevaar on„dermijnd; maar ten gevolge van een dier onvoorziene toe„vallen, welke het niet geraden is uit te leggen, vatte „slechts een der met buskruid gevulde vaten vuur, en „stortte de kazerne slechts ten deele in. Toch begroef zij „nog eenige Zouaven onder hare puinhoopen, en de slag „bragt in de stad een diepen indruk, onder de troepen „een grooten schrik teweeg. Gedurende de dagen van 26, „27, 28 en 29 October duurden de aanvallen tegen de „patrouilles en het springen van Orsini-bommen voort. „Zouaven, Gendarmen en antirevolutionnairen werden met „den dolk doorstoken." (Rapport van genoemd *Comité*.) — Zou er een treuriger voorbeeld van revolutionnaire schaamteloosheid te vinden zijn? Er wordt moord gepleegd aan hen, die zich aan eene heilige zaak hebben gewijd; eene geheele stad is aan de barbaarsche wreedheid van een

helsch gespuis overgeleverd; de geëerbiedigde, de beminde Pius, wien regtschapen tegenstanders zelve hulde brengen, wordt bedreigd, en toch, met een duivelschen glimlach op de lippen, worden die onnatuurlijke gruweldaden in koelen bloede opgesomd, en, met onverholen spijt over het mislukken van het vreeselijke plan, kondigt men de herhaling dier wreedheden aan: „Wij beginnen van voren „af aan, om het beter te doen." Het hart gruwt van afschrik bij het zien van dien afgrond van misdaden, waarin zoovelen, door de leer van het Communisme verblind of door de flikkering van een hun dreigenden dolk voortgejaagd, zich nederstorten. Maar tot dien graad moest wellig de boosheid stijgen en, door zich in geheel hare afschuwelijkheid te vertoonen, aan eenigen den terugkeer ten goede vergemakkelijken.

De Revolutie, als eene op zich zelve staande partij beschouwd, is niet de eenige schuldige. Achter haar of liever naast haar kwam een zich noemend wettig, geregeld goevernement: met de Revolutie was de toenmalige Regering van Florence één in gezindheid, één in doel; met de Democraten gingen de leden van het ministerie hand aan hand, zeker minder openlijk, maar hierom des te verraderlijker. Hoe stout en langdurig ook zelfs alle oogluiking der Florentijnsche Regering door liberale bladen (men denke b. v. aan het *Handelsblad*) ontkend is, de twijfel aan de medepligtigheid dier regering is eene onmogelijkheid. In een plegtig schrijven aan alle Bisschoppen der katholieke wereld kon Zijne Heiligheid zonder bewimpeling verklaren, „dat de Subalpijnsche Regering zich niet „schaamde de Garibaldisten, die in den Kerkelijken Staat „waren gevallen, met allen ijver te beschermen, hen van „wapenen en alle verdere benoodigdheden te voorzien, en „hun den toegang tot Rome te banen." (Encycliek van 17

October ll.) Eene verzekering, welke alleen reeds om den persoon, die haar aldus uitsprak, alle geloof verdient. Het officiële Romeinsche dagblad berigtte ook 27 October ll., „dat het door eene uit de Marken toegezondene corres„pondentie met zekerheid was te weten gekomen, dat de „Regering van Florence aan het Hoofd-*Comité* [voor de werving der vrijkorpsen] de reeds vroeger beloofde vol„magt verleend had om aan de Garibaldisten de gewe„ren der Nationale Garde uit te deelen, en dat van „Ancona een aanzienlijk getal Garibaldistische rekru„ten vertrokken was, die ieder 40 lires als handgeld „ontvangen hadden." Deze zware en omstandige beschuldiging van *kwade trouw*, zoo spoedig na den aanval der Revolutie aan de Regering van Victor Emmanuel voorgeworpen, werd toen niet wederlegd: en het zou ook onmogelijk geweest zijn de klaarblijkelijkste feiten te ontkennen, ofschoon de mannen der partij van de daad voor geen leugen bevreesd zijn. De geweren en kanonnen, op de Garibaldisten buit gemaakt, de aanwezigheid van officieren der geregelde Piëmontesche troepen en in 't bijzonder van Piëmontesche ordonnans-officieren in den staf van Garibaldi brandmerkten reeds elke loochening der ingebragte beschuldiging als onhoudbaar en onwaar. In de Florentijnsche Kamer werd bovendien met authentieke bewijsstukken, in weerwil van Ratazzi's onbeschaamde loochening, de medepligtigheid van zijn ministerie aan den inval op het Pauselijk gebied gestaafd. Ten overvloede voeren we hier nog de getuigenissen van eenige liberale Italiaansche dagbladen aan, waaruit tevens de stemming der Revolutie tegenover Ratazzi blijkbaar wordt.

De *Opinione di Firenze* hield, na den slag van Mentana, alle achterhoudendheid voor onnoodig en beschuldigde Ratazzi, „dat hij Garibaldi aangezet en voortgestuwd had,

„maar hem in het beslissend oogenblik of niet had kunnen „of niet had willen ondersteunen." Tegen deze veroordeeling van Ratazzi meende de *Cittadino d'Asti* te moeten opkomen, doch werd op overtuigende wijze door genoemde *Opinione* teregtgewezen: „De *Cittadino* vraagt ons het bewijs voor „onze bewering. Maar is dit noodig? Zoo het minis„terie Ratazzi de beweging der vrijwilligers niet onder„steund had, zoo het haar vijandig gebleven was, hoe „zouden dan zoovele duizendtallen van gewapende jonge„lingen, met ontplooid vaandel, over de grenzen hebben „kunnen trekken? Zoo er geene geheime afspraken, wei„nig in overeenstemming met die staatkunde, welke hare „welsprekendste uitdrukking vond in Garibaldi's gevangen„neming te Sinalunga, bestaan hebben, hoe legt dan de „*Cittadino* de daarop volgende gebeurtenissen uit?.... „Zoo echter de *Cittadino* stoffelijke en officiële bewijzen „van ons vordert, doet het ons leed aan hare vraag niet „te kunnen voldoen, en wij verzekeren haar: al zouden „wij het kunnen, wij zouden het niet willen. Maar dat „de *Cittadino* wél toezie, als zij uit het gebrek van au„thentieke bewijzen zou willen besluiten tot de onwaarheid „der feiten; zij zou gevaar loopen door niemand ge„loofd te worden, en wij zeggen: niet alleen te Florence, „maar zelfs te Asti, waar, evenals in het overige gedeelte „van Italië, allen overtuigd zijn, dat er een overleg „had plaats gehad tusschen het ministerie en hen die „de onderneming der vrijwilligers voorbereidden."

Nog klaarder spreekt de *Roma di Napoli*, als zij de volgende woorden van eene correspondentie uit Florence aanhaalt. „Gij hebt zeker wel vernomen, dat men te „Velletri voor een volksbesluit (ten gunste van de een„heid van Italië) gestemd heeft. Ik weet, dat de Rege„ring tot die stemming heeft aangezet; maar, evenals zij

„zelve, eene maand geleden, *de middelen gegeven heeft* en „heden de arme Garibaldisten in den steek laat, zoo zou „het niet te verwonderen zijn, als zij ook hen verliet die „het volksbesluit gemaakt hebben", en de *Nazione* voegt hierbij: „wij schenken volkomen geloof aan de *Roma*, als „zij verzekert, dat de Regering *aan de Garibaldisten de „middelen gaf*", en een weinig tevoren zegt hetzelfde blad: „De verzekering van de *Roma*, dat de Garibaldistische „onderneming door Ratazzi aangezet en ondersteund was, „wordt bevestigd door de niet verdachte verklaring van de „*Movimento*, wier woorden wij hier laten volgen: „het „ „ministerie Ratazzi dreef de jongelingschap des lands, „ „onder aanvoering van Garibaldi, in eene onderneming, „ „die, onder krijgskundig, zedelijk en diplomatiesch opzigt „ „beschouwd, gevaarlijk was."

In de *Gazzetta di Torino* van 12 November wordt door een langen brief, die ook in de *Nazione* is overgenomen, geopenbaard, hoe Ratazzi, toen hij bemerkte, dat de opgezette onderneming door de bedrijvigheid der *Comités* reeds een begin van uitvoering gekregen had, „besloot „van rigting te veranderen en partij te trekken van eene „beweging, welke men niet meer hopen kon te onder- „drukken, en dat hij alzoo de roeping der natie voor altijd „wilde vervullen en verzekeren. *Zijne maatregelen waren „zeer spoedig en goed genomen.* De troepen, over de grenzen „verspreid, — en zij maakten, zooals men thans weet, „eene aanzienlijke magt uit — waren in drie afdeelingen „vereenigd, welke binnen acht uren, langs de wegen van „Napels, van Foligno en van Maremme, tijdig in Rome „konden binnendringen. Alles was voorbereid, zelfs de „treinen, welke onze soldaten moesten vervoeren, zelfs de „proclamatie, die het belangrijke feit aan Europa moest „verkondigen en de gemoederen omtrent de behandeling,

„aan het Opperhoofd van het Katholicisme toegedacht, „geruststellen; de dag, het uur, alles was bepaald; alles „in één woord was voorbereid."

Maar Mentana en Monte-Rotondo waren de grenzen, welke God aan den stortvloed van het kwaad had gesteld. Geene zamenspanning van goddeloozen, geene huichelarij, geen moordend staal of doodelijk vergift konden het woord verijdelen: „De poorten der hel zullen haar niet „overweldigen". De God der heerscharen spotte met de aanslagen zijner vijanden en 't is onverschillig, of Hij zich van den dapperen arm der Zouaven of van het vreeselijk wapen der Franschen bediend heeft: Hij dwong de aanvallers om te bekennen „Gij hebt overwonnen, Petrus!"

De volledige nederlaag der Garibaldisten verbrak den band tusschen de leden van het eedgespan, en, verslagen en vernederd, trachtten zij aan hunnen spijt door onderlinge verwijten lucht te geven.

De Regering beschuldigde de Garibaldisten van onbedachtzaamheid en roekeloosheid.

De Revolutie bleef aan Ratazzi het antwoord niet schuldig en klaagde hem voor Italië aan, dat hij hare vrijkorpsen in het gevaar gedreven en op het beslissend oogenblik verraderlijk had verlaten en overgeleverd.

Aan het *Comité van Opstand* te Rome werd verweten, dat het door zijne werkeloosheid het oproer in de Eeuwige Stad niet genoeg had aangestookt; het verdedigde zich met te zeggen: hoe was het mogelijk opstand te maken zonder tal van eedgenooten? en, in plaats van deze te zenden, hebben én de Garibaldisten én de Regering zich laten verslaan.

De Revolutie heeft intusschen uit de gebeurtenissen veel kunnen leeren, als zij ten minste leeren wil. Rome wil noch Victor Emmanuel, noch Garibaldi, noch Italië,

maar het wil alleen den Paus. De Garibaldisten zeggen: „Zoo de Romeinen ten onze gunste geen opstand hebben „gemaakt, het was alleen omdat zij achter Garibaldi den „Koning, wien zij niet willen, meenden te zien" (Bertani). „Neen", antwoordt de *Nazione*, „de oorzaak, waarom de „Romeinen geen opstand hebben bewerkt, is omdat zij „Garibaldi, maar niet den Koning ontwaarden, voor wien „zij eene hooge achting hebben opgevat." Rome wil dus noch *den Koning* volgens Bertani, noch *Garibaldi* volgens de *Nazione*; inderdaad wil het, blijkens de stemming, die de bevolking bij elke gelegenheid aan den dag legt, alleen *den Paus.*

VERSCHEIDENHEDEN.

LIBERALISME. [1])

PROTESTANTSCHE VERDRAAGZAAMHEID.

Mijnheer de Redacteur,

Gij hebt onlangs mijn opstel over *Phylacterion*, *Protestantsche Verdraagzaamheid*, voor *De Katholiek* niet onwaardig geacht [2]), ik neem daarom nogmaals de vrijheid, uwe aandacht op een nieuw blijk dierzelfde onverdraagzaamheid, en nu van liberale zijde, te vestigen.

De November-aflevering N° 11 van *De Tijdspiegel* bevat, onder de rubriek: *Staatkunde en Geschiedenis*, een opstel, getiteld: *De partijen in de Tweede Kamer;* I. *De anti-revolutionaire partij;* II. *de Roomsche partij.*

Dit laatste deel is blijkbaar met boosaardig opzet geschreven, en moet dienen, om de Protestantsche partij tegen het Katholicisme in 't harnas te jagen; zoo mogelijk, eene nieuwe April-beweging op touw te zetten en de Katholieken, in ons Vaderland, wederom onder het Protestantsche juk te brengen.

Oordeel zelf, of ik gelijk heb.

„Pater Brouwers," zoo begint dit tweede deel, „is te Mechelen

---

[1]) Ingezonden. Plaatsgebrek verhinderde ons deze bijdrage vroeger op te nemen.

[2]) Dl LII, blz. 528.

„het „*enfant terrible*" zijner partij geweest. De clericalen of liever „de ultra-montanen roepen *victorie!* Nederland is geen protestantsche „staat meer."

Houd het mij ten goede, Mr de Redacteur, dat ik, na dezen woordelijk overgenomen aanhef, tusschen de regels ga lezen, en daarom hier en daar eenige woorden bijvoeg; ik zal ze echter zorgvuldig aanduiden.

Protestanten, weest op uwe hoede! Rome [de Paus, 't Hoofd der Katholieke Kerk, die alle Protestanten zou willen uitroeijen] „heeft het terrein herwonnen dat het sedert 1581, het jaar der „afzwering van den Roomschen Philips, verloor. Gebruik makende „van de verdeeldheid der Protestanten, heeft de Roomsche Kerk „hare [verraderlijke] strikken al verder en verder uitgezet." Protestanten, slaapt niet langer, gordt u aan tot den strijd! De Roomsche Kerk „heeft zich [reeds] overal ingedrongen, alle posten „bezet en eindelijk de kroon op het werk gesteld door Pater „Borret, haar getrouwen zoon [een Jesuïet], aan 't hoofd te bren„gen van het Ministerie, dat Nederland regeert. Onder diens hoede „kunnen de ultra-montanen vrij voortleven." [Maar wat zal er van ons, arme Protestanten, worden?] Hij [die Jesuïet] zal geen „middel onbeproefd laten om de *suprematie* der alleenzaligmakende „Kerk en van hare priesters en kinderen zoo krachtig mogelijk te „vestigen." Arme Protestanten! kerkers en boeijen en brandstapels zijn gereed, wapent u, wapent u nog in dezen stond, want de Bartholomeus-nacht gaat hernieuwd worden! Na deze opwekkende waarschuwing, aan het Protestantsche leger toegevoegd, beproeft *De Tijdspiegel*, als kundig veldheer, zijne vijanden, de Katholieken zelven, onderling te verdeelen. De woorden *liberaal* en *vrijheid*, *ultramontanisme* en *reactie* worden dan als gewoonlijk bij elkaâr gezet.

„Het Roomsche geloof, opgevat in ruimen, liberalen zin [zooals een beschaafd en verlicht man, een man, op de hoogte van zijnen tijd, dit gewoon is op te vatten] is misschien niet onvereenig„baar met de vrijheid, en men kan een goed Katholiek zijn en „tevens met hart en ziel gehecht aan onze constitutioneele instel„lingen. Maar ultra-montanisme [de godsdienst van den Paus en de Encykliek] en vrijheid, zijn twee onvereenigbare zaken, en de „Roomschen, die Roomsch zijn op de wijze van pater Brouwers „en van den [Jesuïetistischen] heer Borret, *moeten* tevens zijn *re„actionairen* op politiek gebied."

Het doel heiligt de middelen, schijnt *De Tijdspiegel* te denken; ik kan daarom ook zonder bezwaar op de revolutionnaire hartstogten des volks werken, de burgers tegen den adel, het volk tegen zijne overheden opzetten; het strekt immers toch ten voordeele van het eenige ware Liberalisme!

„Van daar ook", zoo gaat *De Tijdspiegel* voort, „de zonderlinge „vereeniging in één kabinet van Borret, den ultra-montaan, met „van Zuylen, den anti-revolutionnair. Wij hebben het reeds ge„zegd [en gij burgers en volk van Nederland verstaat het wel], „de anti-revolutionnairen zijn in den regel aristocraten, reaction„nairen [adellijken, die het volk verachten, dwingelanden voor hunne minderen], en de heer van Zuylen mag eenige anti-revolu„tionnaire neigingen hebben, hij is bovenal de *graaf* van Zuylen, „die het zeer aangenaam zou vinden, wanneer er een middel be„stond om de Grondwet en de burgerlijke kiezers, en die burger„lijke Tweede Kamer zonder veel opspraak ter zijde te zetten. De „*graaf* Schimmelpenninck is geheel van hetzelfde allooi en, op de „keper beschouwd, nog meer reactionnair dan zijn ambtgenoot „voor Buitenlandsche Zaken. Die twee *graven*, die voor Pro„testanten willen doorgaan en trouw ter kerke gaan, zijn even „weinig Protestansch als de heer Borret zelf het is. Zij willen „niets anders dan hetgeen deze laatste ook wil: de Grondwet van „1848 ten uitvoer leggen in den meest reactionnairen zin en zoo„veel mogelijk het *bon plaisir* van de ministers stellen boven de „wet [zoodat er voor ons, Protestanten, en voor allen, die geen aristocraten zijn, niets dan verdrukking overblijft. De Roomsche Minister en zijne onderwetsch-Protestantsche ambtgenooten spannen tegen ons zamen]. Het verschil tusschen den minister van Justitie „en zijne beide ambtgenooten is alleen dit, dat de heer Borret „reactionnair is ten wille van zijn [Roomsche] geloof [ter wille van den Paus en zijne Jesuïeten], terwijl de heeren van Zuylen „en Schimmelpenninck het geloof voorop zetten [zich Protestanten noemen] om hunne reactionnaire beginselen [hunne dwingelandij] „te doen zegepralen."

Na op deze wijze de hartstogten in beweging gebragt, na de Protestansche burgers van hetzelfde vaderland tegen de Katholieke, de Katholieke geloofsgenooten tegen elkaâr, de mindere standen tegen de meerdere verbitterd te hebben, gaat *De Tijdspiegel* den haat nog wat aanblazen, en de Protestanten ten strijde op-

roepen. Het gevaar moet schijnen voor de deur te staan, en de grond onder de voeten reeds ondermijnd te zijn.

„Intusschen wordt ons arm landje, worden vooral Brabant en „Limburg duchtig bewerkt. Het geschiedt zachtjes en in 't geheim, „maar de resultaten zijn verbazend. De aanstaande verkiezingen „zullen — blijft dit gouvernement aan het bewind [werpt gij, Protestanten, het niet omver] — daarvan de bewijzen leveren. Niet „alleen toch dat de zuivere ultra-montanen, zooals de heeren Haff„mans, Zinnicq Bergmann c. s., die alleen vragen wat den heer „Borret en den heeren paters aangenaam is [en wat Rome beveelt] „herkozen zullen worden, maar de liberale [de ware] Katholieken, „die nog in de Tweede Kamer zijn en die, ook tegenover Borret, „als kordate mannen [als mannen van verlichting en beschaving], „liberaal zijn gebleven, zullen het onderspit delven. En dan [o arme Protestanten!] zal de poging gewaagd worden om de *Wet „op het lager onderwijs* naar de Roomsch-Katholieke wenschen te „herzien. [Dan zullen onze Protestantsche kinderen door priesters en Jesuïeten worden onderwezen, en de Encycliek van den Roomschen Paus moeten van buiten leeren.] Dan zal ook het Ministerie „voor Roomsch-Katholieke eeredienst — waarvoor de persoon, zoo „men wil, reeds aangewezen is — worden hersteld" [en de Roomsche godsdienst de godsdienst worden van den Staat].

Gelukkig echter, de verlosser is opgestaan, en de aanvoerder, voor het Protestantsche leger reeds opgetreden; hij zal het bedreigde Protestantisme redden van zijnen algeheelen ondergang; onder zijne banier moet ieder, die het goed met het Vaderland en het Protestantisme meent, zich scharen. De redder en aanvoerder is, volgens *De Tijdspiegel*, niemand anders dan Mr Thorbecke en de hem volgende liberale partij.

Mr de Redacteur, gij hebt thans het merkwaardigste van dit schoone stuk gehoord, ik heb u medegedeeld, wat er letterlijk en wat er tusschen de regels te lezen staat; welnu, houdt gij mij niet volkomen geregtigd, om te beweren, dat het blijkbaar uit boosaardig opzet is geschreven en dienen moet, om de Protestantsche partij tegen het Katholicisme in 't harnas te jagen, eene nieuwe April-beweging op touw te zetten, en de Katholieken, in ons Vaderland, wederom onder het Protestantsche dwangjuk te brengen? Wat anders toch kan den schrijver bewogen hebben, om aan den Zeer Eerwaarden Heer Brouwers en aan Z. E. den, helaas,

nu ontslapen Minister van Justitie den bekenden en veel beteekenenden naam van *pater* toe te dichten; wat anders kan hem aanzetten om de heeren Haffmans en Zinnicq Bergmann c. s. tot bloote werktuigen, die enkel in dienst der heeren paters staan, te verlagen? Enkel en alleen met het boosaardig doel, om ten eigen bate en ten koste van anderen een welberekend effekt op zijne lezers te maken, kan het geschieden, dat *De Tijdspiegel* dit alles nederschrijft en opzettelijke en schandelijke verdichtselen, omtrent het bezetten van alle posten, het overal indringen, het besturen van 't geheele land enz. enz. door Katholieken, in den breede uitmonstert. De versleten en ongerijmde benaming van „clericalen „en ultra montanen" komt hier ook al weer te stade. Dat de Katholieke Kerk niet uit liberale Katholieken (volgens *De Tijdspiegel* de ware) en uit eenige „clericalen of ultra-montanen" (volgens dat zelfde tijdschrift overdrijvers of heethoofden) bestaat; en dat alleen de Katholieken, die het ook in de politiek met de leer der Kerk houden, goede en ware; maar de liberale Katholieken, in den zin van *De Tijdspiegel*, slechts *schijn*-Katholieken zijn: is aan *De Tijdspiegel* geheel onverschillig; hij ziet, volgens de leer: het doel heiligt de middelen, enkel op de vruchtbare werking, die zulke geijkte uitdrukkingen noodzakelijk op velen hebben moeten, en bekommert zich om de valschheid er van in 't geheel niet.

Hij ontziet niets; de hoogste belangen van het Vaderland, ja zelfs de eeuwige wetten, zonder welke geen staat bestaanbaar is, worden door dat maandschrift miskend. Geen Vaderland kan vaderland zijn, zonder de verschillende inwoners tot één, tot éénen staat te maken; zonder ten andere een onderscheid van personen, overheden en onderdanen, verschil van stand en werking te handhaven; geen Vaderland eindelijk, kan vaderland zijn, goede burgers voortbrengen, zonder zamenwerking zijner ledematen, zonder eenheid van doel, bij de verschillende rangen en standen, bij Vorst en volk. Welnu, *De Tijdspiegel* tracht die eeuwen-oude en immer noodzakelijke wetten te verkrachten; hij scheidt de Nederlandsche burgers, Katholieken en Protestanten, als vijanden vaneen, en hitst ze in fellen haat tegen elkander aan; hij tracht ook de Katholieken op schijnheilige wijze vaneen te scheuren; hij ontziet, in zijne smaadtaal, geene overheid of hooger stand, noemt ministers des Konings huichelaars, die slechts godsdienst voorwenden, om hunne onderhoorigen te kunnen verdrukken, en hun *bon plaisir* al

hoogste wet te doen gelden; en tracht eindelijk de zamenwerking der verschillende standen, der overheden en onderdanen feitelijk op te heffen, door de burgers tegen de adellijken, het volk tegen zijne overheden op te zweepen.

Waarlijk, Mr de Redacteur, het is onbegrijpelijk, hoe men in een kritieken tijd als de onze, nu er van bijna geene geschiedenis iets meer overblijft, nu zelfs elk woord van het door God geïnspireerde boek, den Bijbel, wordt gewikt en gewogen en van alle zijden bekeken, eer het mag blijven staan; hoe men in zulk eene eeuw, en dan nog wel juist van Protestantsche zijde, zooveel onwaarheid en bedrog aan zijne lezers durft opdisschen, zooveel blind geloof en botheid van geest bij hen durft veronderstellen.

Hoe moet het genoemd worden, dat een tijdschrift, hetwelk op beginselen boogt en zijne zienswijzen, als noodzakelijk voor het heil der maatschappij, aan ieder wil opdringen, juist alle beginselen van orde en regtschapenheid durft te verkrachten en een artikel als het onderhavige zonder schaamte nederschrijft?

Ik voor mij acht het ongeoorloofd en strafwaardig, en de auteur van dergelijk geschrijf moge meenen, een nuttig lid van Phylacterion of andere geheime genootschappen of van de liberale partij te wezen, zeker is het, dat hij het belang zijns Vaderlands miskent, tot verderf strekt van zijne medeburgers, en in Nederland niet te huis behoort.

En toch heeft, voor zoover mij bekend is, geen enkel tijdschrift of dagblad der modern-Protestantsche of der liberale partij zich gedrongen gevoeld, een afkeurend woord over de taal van dit bekende orgaan der beide rigtingen openbaar te maken. Kan men de liberale partij en de moderne rigting nu nog van alle medepligtigheid vrijspreken?

Intusschen, Mr de Redacteur, is ook dit opstel in *De Tijdspiegel*, een bewijs te meer voor de onveranderlijke onverdraagzaamheid van sommigen onzer Protestantsche landgenooten; eene onverdraagzaamheid, noch door hunne overigens onbeperkt verdraagzame moderne rigting, noch zelfs door hunne „liberale" politieke denkwijze weggenomen of gematigd. In weerwil van deze beide krachtige invloeden, waartegen anders bij hen niets schijnt bestand te wezen, blijven zij den ouden zuurdeesem van blinden en bitteren haat tegen het Pausdom behouden, en trachten zij daarin nog altijd zooveel mogelijk op hunne stijf- orthodoxe en tirannieke voorvaderen te gelij-

ken, die niet slechts den wil, maar ook genoeg overmagt bezaten om hunne Katholieke medeburgers te vervolgen en te verdrukken.

Mr de Redacteur, indien gij deze regelen voor *De Katholiek* niet onwaardig acht, zult gij met de plaatsing er van zeer verpligten

Uw onderdanigen dilnaar
H.

STATISTIEKE OPGAVEN OVER HET LAGER ONDERWIJS. [1])

Getal scholen in 1865. Het Rijk telt 2180 openbare scholen voor gewoon lager onderwijs, en 385 openbare scholen voor meer uitgebreid onderwijs.

Er zijn gesubsidiëerde bijzondere scholen voor gewoon lager onderwijs 35; voor meer uitgebreid onderwijs 117.

Niet gesubsidiëerde bijzondere scholen voor gewoon lager onderwijs 300; voor meer uitgebreid onderwijs 606.

In het geheele Rijk bij elkaâr 3623 scholen.

Onderwijzend personeel in 1864. Het bestond uit 3151 hoofdonderwijzers en 418 hoofdonderwijzeressen, met 2763 hulponderwijzers, 871 hulponderwijzeressen en 2760 mannelijke en 267 vrouwelijke kweekelingen.

Waarvan *aan de openbare scholen:* hoofdonderwijzers 2482; hulponderwijzers 1889; mannelijke kweekelingen 2049. — Hoofdonderwijzeressen 34; hulponderwijzeressen 139; vrouwelijke kweekelingen 85.

Aan de gesubsidiëerde bijzondere scholen: hoofdonderwijzers 102; hulponderwijzers 82; mannelijke kweekelingen 25. — Hoofdonderwijzeressen 40; hulponderwijzeressen 51; vrouwelijke kweekelingen 10.

Aan de niet gesubsidiëerde bijzondere scholen: hoofdonderwijzers 567; hulponderwijzers 792; mannelijke kweekelingen 686. — Hoofdonderwijzeressen 344; hulponderwijzeressen 681; vrouwelijke kweekelingen 172.

---

[1]) Genomen uit het Regerings-Verslag over 1865—1866.

Leerlingen op 15 *October* 1865. Op de openbare dagschool 162,253 jongens, 133,302 meisjes.

Op de gesubsidiëerde bijzondere scholen 2983 jongens, 2562 meisjes.

Op de niet gesubsidiëerde bijzondere scholen 36,268 jongens, 45,322 meisjes.

In het geheel 382,690 leerlingen.

Schoolverzuim. Het geregelde schoolgaan laat nog veel te wenschen over. Dit is vooral het geval bij kinderen boven de 9 jaren, die een gedeelte van het jaar de school verzuimen, om den een of anderen arbeid te verrigten. 24 percent der jongens en 29 percent der meisjes van 6—8 jaren, 18 percent der jongens en 26 percent der meisjes van 9—11 jaren maakten van de dagschool in Jauuarij 1865 geen gebruik.

Avondschool op 15 *October* 1865. Deze werd tegelijk met de dagschool bezocht door 24,763 jongens en 11,273 meisjes. De avondschool alleen werd bezocht door 5498 jongens, 3975 meisjes.

Kosteloos onderwijs in 1865 werd gegeven aan de openbare school in 263 gemeenten.

School voor volwassenen in 1865. Het getal er van was 215, met gemiddeld 11,629 leerlingen, waarvan $^2/_5$ mannen.

Uitgaven van het Rijk voor het lager onderwijs in 1865 in het geheel *f* 497,969.92.

Uitgaven der provinciën in het geheel *f* 112,207.26.

Uitgaven der gemeenten. Het lager onderwijs heeft aan de gemeenten gekost, na aftrek van de opbrengsten der schoolgelden, bijdragen van het Rijk, subsidiën en de opbrengsten van bijzondere fondsen (dit alleen was tezamen *f* 1,130,433.18[5]) de som van *f* 3,019,433.97[5].

DE KRACHT DES GELOOFS.

Aanleiding tot de beschouwing, welke wij onzen lezers mededeelen, gaf ons de beoordeeling van een werk van Dr Joseph Langen, Professor der katholieke Theologie aan de Bonnsche universiteit, door Professor A. Kuenen van Leiden, in den 1ᵉⁿ jaargang van het *Theologisch Tijdschrift*, 3ᵉ stuk. Aan deze beoordeeling heeft de heer Kuenen den zeer aanmatigenden titel van *Machteloos Supranaturalisme* gegeven. „Het boek van Dr. Langen „is", volgens hem, „mislukt" (blz. 309). En waardoor? „Heeft Dr. Langen misgetast in de critiek zijner bron„nen? Stonden hem zijne kerkelijke vooroordeelen in den „weg? werd hij belemmerd door zijn supranaturalisme? „Het een zoowel als het ander. Toch heeft, zoo ik mij „niet bedrieg, het *supranaturalisme* hem het meest ge„schaad. Het is mijn voornemen dit in het licht te „stellen" (blz. 310).

Het is den modernen niet ten kwade te duiden, als zij eindelijk ronduit hunne meening verklaren: dat hunne bestrijding vooral de bovennatuurlijke orde betreft; wij achten dit verkieselijk boven die dubbelzinnige, half-or-

thodoxe, half-ongeloovige bespreking van het Christendom. Nu ten minste weten wij, dat men met „protestantsche" natuurmenschen te doen heeft, die met niet minder ijver het bovennatuurlijke geloof bestrijden en uitsluiten, dan hun vader Luther weleer de menschelijke rede, omdat deze zijn valsch supranaturalisme veroordeelde. Uit beginsel loochenen zij al wat bovennatuurlijk is en verwerpen in het vuur van den strijd zelfs menige natuurlijke waarheid, zooals het persoonlijk bestaan van God, de onsterfelijkheid der ziel, de eeuwige belooning der deugd enz. Om te gemakkelijker te overwinnen zijn ze gewoon zich buiten de bestaande orde te stellen, beschouwen ze het supranaturalisme niet als een feit, maar als eene meening, waaraan geene werkelijkheid beantwoordt, waarvoor in de bestaande orde geene plaats is aan te wijzen, waardoor dus niets kan verklaard worden, hetwelk bijgevolg *magteloos* is.

Voorzeker het protestantsche supranaturalisme is *magteloos* tegenover de menschelijke rede, aan welke Luther ook daarom niet zonder reden het stilzwijgen meende te moeten opleggen. Maar het protestantsche supranaturalisme is ***het*** supranaturalisme niet. Het goddelijk geloof, gelijk het in de Katholieke Kerk bestaat en leeft, als het begin van 's menschen heil, grondslag en wortel van alle regtvaardiging, is niet magteloos tegenover het moderne ongeloof. Het is nog even krachtig als dat, waarvan de H. Joannes zeide: „Dit is de overwinning, welke de we„reld overwint, ons geloof" (I Joan. v, 4).

Dat katholieke geloof is niet het natuurlijke, maar het bovennatuurlijke geloof, de deugd, door God ingestort, waardoor de mensch wordt verlicht en vastelijk aanneemt al wat God geopenbaard heeft en hem door de H. Kerk te gelooven voorstelt; het ééne en eenige geloof,

omdat God, die het openbaart, één God is, en ook de H. Kerk, die het voorstelt, één is; het levende geloof, dat werkt door de goddelijke liefde. Dat bovennatuurlijke geloof, wij moeten het hier wél herinneren, bestaat niet buiten de Katholieke Kerk; die met haar niet vereenigd zijn, hebben geen waar bovennatuurlijk geloof, maar alleen een menschelijk gevoelen of goeddunken.

Is nu dat bovennatuurlijke geloof *magteloos* tegenover het moderne ongeloof, tegenover de moderne wetenschap, tegenover de moderne maatschappij? Ziedaar drie belangrijke vragen; immers door ongeloof, moderne wetenschap en moderne maatschappij wordt, het is niet noodig dit thans aan te toonen, het bovennatuurlijke geloof bestreden. In dien strijd behoeft echter de geloovige niet te vreezen; „het schild des geloofs" is krachtig genoeg en voldoende „om al de vurige pijlen van den booze uit te dooven" (Eph. VI, 16). Verlustigen wij, geloovigen, ons eenige oogenblikken in het beschouwen van die kracht des geloofs, het onderpand der schitterende overwinning over het ongeloof, welke de H. Kerk te gemoet gaat [1]).

1. Beginnen wij met het zoo trotsche moderne ongeloof, de onzuivere bron, waaruit én moderne wetenschap, én moderne maatschappij voortspruit; is inderdaad ons katholiek, bovennatuurlijk geloof *magteloos* tegenover dat zich overal baanbrekende ongeloof?

Het is vooral niet overbodig aan te merken, dat het moderne ongeloof niet slechts deze of gene bovennatuurlijke waarheid, maar de geheele bovennatuurlijke orde, alle bovennatuurlijke waarheden en feiten, welke tot de goddelijke open-

[1]) Het is klaarblijkelijk onze bedoeling niet met de volgende regelen de modernen regtstreeks te bestrijden; veel van hetgeen wij aanvoeren zal in hun oog niet de minste bewijskracht hebben. Wij rigten ons hier tot Katholieken.

baring behooren, verwerpt. Het is ongeloof bij uitnemendheid, nu eens materialistiesch en uitdrukkelijk atheïstiesch, dan weder pantheïstiesch, God met de wereld of het geschapene verwarrend, zich boven alle gezag, zelfs het hoogste, verheffend, om de menschelijke rede als eenige kenbron van alle waarheid te huldigen. Doch juist hieruit blijkt de zwakheid en magteloosheid van het moderne ongeloof, dat het den menschelijken geest, die voor een bovennatuurlijk heil bestemd is, met natuurlijke waarheid wil tevreden stellen.

De oorzaak en grond van dat ongeloof moet men veel dieper zoeken dan in het dwalende verstand; de eigenlijke oorsprong is in den verkeerden, den boozen wil, zooals er geschreven staat: „De dwaas heeft in zijn *hart* gezegd, „er is geen God" (Ps. XIII, 1).

„De mensch", leert de H. Thomas [1]), „kan niet ge„looven dan door zijn wil. Want het verstand van den „geloovige wordt niet bepaald om aan de waarheid toe „te stemmen door de noodzakelijkheid der rede, gelijk het „verstand van dengene die weet, maar door den wil; en „daarom behoort niet het weten, maar wel het gelooven „tot de geregtigheid des menschen, welke in den wil is." De geloofsakte behoort dus tot het verstand en tot den wil, welke het verstand beweegt om toe te stemmen, „met het *hart* gelooft men tot regtvaardiging". Evenzoo is het ongeloof, dat het geloof aan de geopenbaarde waarheid verwerpt, minder gevolg van overtuiging dan van den boozen wil, in zooverre deze het verstand beweegt, om zich aan het van God aangestelde leergezag niet te onderwerpen. En gelijk nu „het geloof uit het „gehoor" is, zoo kunnen wij zeggen, dat ook het onge-

[1]) *Lectio II in C. X*, 10 *ad Romanos.*

loof zich door het gehoor, bij overlevering, voortplant en in dien zin bovennatuurlijk is, dat de duivel, de gevallen engel, de vader is van het ongeloof. Gelijk de Heer zegt bij Joannes (VIII, 44): „wanneer de duivel de leugen „spreekt, spreekt hij uit zijn eigen; want hij is een leu„genaar en de vader der leugen".

De mensch begint aan de geopenbaarde waarheid te twijfelen, omdat zij hem hindert; hij tracht zich te overtuigen, dat hij zonder die geopenbaarde waarheid zalig kan worden; ja, dat zij hem een hinderpaal ter zaligheid is. En daar die mensch in zijne eigene oogen zeer wijs is en *de* wetenschap meent te bezitten buiten en boven Schrift- en Kerkgezag, dat is, uit kracht van zijn eigen geest, zoo laat hij zich zeer gemakkelijk door dien verkeerden geest leiden en dwaalt hoe langer hoe verder van de waarheid af.

De strijd van het ongeloof tegen het geloof is dus niet een strijd van den mensch tegen den mensch, maar een strijd van de booze driften tegen Gods wil, van de dwaling tegen de waarheid, van den duivel tegen Christus, om aan dien goddelijken Verlosser en Koning de heerschappij, die Hij zich verworven heeft, te ontnemen. Aan wien behoort in dien strijd ten laatste de zegepraal? zou dit nog twijfelachtig kunnen zijn?

Hoezeer de mensch zich ook inspanne, aan de afhankelijkheid jegens zijnen Schepper kan hij zich niet onttrekken, en het ontbreekt den Alwijze en Almagtige niet aan middelen, om zelfs den meest weerspannigen wil te buigen. Het geloof is uit God en steunt op Hem; het strijdt en streeft ter overwinning niet door menschelijke kracht, maar door de kracht Gods, door *Gods genade.*

„Het Evangelie....," zegt Paulus (Rom. I, 16), „is „kracht Gods tot zaligheid voor een ieder die gelooft."

„Toen ik tot u kwam, broeders," schrijft hij in den eersten brief aan de Corinthiërs (II, 2-5), „kwam ik niet „met verhevenheid van taal of wijsheid u de getuigenis „van Christus verkondigen; want ik had mij niet voor- „genomen, iets onder u te weten dan Jesus Christus en „Dien gekruisigd. En ik was bij u in zwakheid en in „vreeze en veel sidderen, en mijn spreken en mijne pre- „diking was niet in overredende woorden van menschelijke „wijsheid, maar in betooning van geest en kracht; opdat „uw geloof niet op wijsheid van menschen, maar op Gods „kracht zoude gegrond zijn."

Zeker, de Apostelen wisten zeer goed, dat zij bij de verkondiging van het Evangelie aan Joden en Heidenen niet op eigen wijsheid en krachten moesten steunen; het werk wat zij te verrigten hadden, was een goddelijk werk. God gebruikte hen slechts als werktuigen, als gezanten, om aan de booze wereld zijne barmhartigheid te toonen, en daarom moesten zij, vóór zij het groote werk begonnen, „met kracht van boven bekleed worden" (Luc. XXIV, 49).

Het ongeloof moge den mensch overwinnen door hem van God af te trekken, God kan het niet overwinnen.

Een allertreffendste zegepraal van het geloof over het ongeloof is de wonderbare bekeering van eenen Saulus, die later zelf getuigt: „door de genade Gods ben „ik wat ik ben" (I Cor. XV, 10).

Stephanus, de verdediger des geloofs, was bezweken onder de steenen zijner vervolgers; zij werden overmoedig, en voor de geheele Jerusalemsche Kerk ontstond er eene groote verdrukking, en Saulus, de overwinnaar van Stephanus, vol ijver voor het voorvaderlijke geloof, verwoestte de Kerk. Denzelfden Saulus koos God uit, en ten bewijze van de magteloosheid van het ongeloof jegens de christelijke openbaring maakte Hij hem van een vurig ver-

volger tot een ijverig Apostel zijner Kerk. En waaraan had de Kerk die wondervolle overwinning door de kracht Gods te danken? zeker wel aan het gebed van den als martelaar voor het geloof stervenden Stephanus; „had „Stephanus niet gebeden, de Kerk zoude Paulus niet „gehad hebben", dat is de uitspraak van den grooten kerkleeraar Augustinus.

Zooals het toen gebeurde, gebeurt het nog dagelijks; dezelfde oorzaken brengen nog altijd dezelfde gevolgen voort. De mensch kan overwonnen worden en bezwijken, maar God niet, en in de overwinning over het ongeloof moet niet de kracht van den mensch; maar de kracht Gods uitschitteren; die glorie heeft God zich zelven voorbehouden. Doch de Kerk moet door een ootmoedig en vertrouwvol gebed die kracht Gods afsmeeken. God wil gebeden worden. En gelijk Christus zelf, op het kruis gehecht, voor zijne vervolgers bad, „Vader, vergeef het „hun, want zij weten niet wat zij doen", en hun daardoor de genade der bekeering verwierf, zoo bidt de H. Kerk vol geloof voor den ongeloovigen bestrijder en vervolger, opdat hij, verlicht en overwonnen door de goddelijke genade, deel hebbe in het heil, dat hij niet kent.

De H. Kerk bidt en ontvangt van God wat zij noodig heeft ter overwinning. Het gebed is de groote kracht van den geloovige; daarin wordt zijn geloof verlevendigd, zijne hoop versterkt, en ontvlamt zijne liefde tot God. In het gebed wordt hij verlicht door de klaarheid van het goddelijk licht, en worden hem de geheimen van Gods verborgenheden geopenbaard. Wordt hij door gevaren bedreigd, dringt hem een of andere nood, hij heft zijne oogen naar de bergen, van waar hem hulp komt, zijn blik gaat opwaarts naar den hemel, en hij beweegt den goeden God, hem met zijne wonderdoende almagt te

vergezellen. Waar vindt het minnend hart beter rust dan aan het hart van den liefdevollen God, in die zoete zamenspraken met den Geliefde, in die teedere zielsverrukkingen, in dat zich verbergen, als het ware, der ziel in God, dien zij bemint, en door wien zij wederkeerig bemind wordt? In dat vertrouwvol verkeer wordt aan de geloovige ziel alle vrees, alle onrust ontnomen.

De ongeloovige geest bidt niet, is van het gebed afkeerig; hij ontvlugt God, en God verlaat hem, want zijn strijd is tegen God en het goddelijk werk gekeerd. Het moderne ongeloof tracht de oefening en kracht des gebeds weg te redeneren; vooral het *smeekgebed* acht het geheel nutteloos: God immers is gebonden door zijne eigene noodzakelijke wetten, aan welke niets te veranderen valt, zelfs niet door God. In zijn geschrift *De Illusie der moderne richting* geeft de orthodoxe predikant Dr J. Cramer aldus het gevoelen der modernen naar waarheid terug: „wij moeten God „niet willen bewegen om onze wenschen te vervullen... Hoe „zouden wij in staat zijn om Gods plan te veranderen! „Gods plan staat vast. Alles geschiedt volgens bepaalde, „vaste wetten" (blz. 24). Maar tot die wetten behoort het gebed van den mensch zeker niet, want de gevolgtrekking der modernen is: „wij moeten dus niet meenen, „door ons gebed eenigen invloed te kunnen uitoefenen „op den loop der dingen".

Zietdaar een allermerkwaardigst feit. Wat is daarvan de beteekenis? Hoe is men tot zulk eene leer gekomen? Drukt zich in die leer niet uit een gevoel van magteloosheid? Een gevoel, dat men door God verlaten en aan zich zelven overgegeven is? De ongeloovige geest gelooft niet meer in God, hoopt niet meer op God, zoekt God niet meer door de liefde; hoe zoude hij dan nog kunnen bidden? Aan het aardsche gekluisterd, kan hij zich niet

boven het aardsche verheffen en tracht hij in zijn eigen ik het heil te vinden, waarvoor hij geschapen is, maar wat hij daar niet vinden kan.

Sedert de geest des gebeds in de H. Kerk weder meer algemeen opgewekt en verlevendigd is; sedert men met meer ijver, bijv. door vermeerdering van broederschappen voor de bekeering van zondaren en ongeloovigen is gaan bidden, is de wonderbare kracht des gebeds op nieuw voor allen zigtbaar geworden in wondervolle bekeeringen en overwinningen.

Aan de geloovigen zijn deze bekeeringen genoegzaam bekend; die er iets meer van verlangt te weten, kunnen wij o. a. verwijzen naar het *Handboek van het Aartsbroederschap van het allerheiligste en onbevlekte Hart van Maria* [1]) en de later uitgegevene *Annalen* van hetzelfde Aartsbroederschap. De wonderbare bekeeringen, daar vermeld, vervullen ons met stichting en wekken in ons een gevoel van bewondering en dank om de onbegrijpelijke goedheid en barmhartigheid Gods jegens zondaren en ongeloovigen.

Hoe zacht en krachtig gaat alles toe! De afgedwaalde zondaar, de ongeloovige, wordt zonder zijne voorkennis of toestemming aan de gebeden van het Broederschap aanbevolen. Naauwelijks zijn die gestort, of de werking der goddelijke genade is zigtbaar, en, daar het gebed niet ophoudt, houdt Gods genade niet op te werken, tot de overwinning behaald, en de van God verwijderde ziel tot God is teruggekeerd. Er komen hinderpalen, moeijelijke strijd van den kant der driften of van valsche vrienden of van Satan, den benijder van 's menschen heil, doch voor de zegevierende genade Gods moet alles wijken. Zoo is de geschiedenis van vele bekeeringen.

---

[1]) 's Gravenhage, A. P. van Langenhuijsen, 1842.

De overgelukkige Pastoor van O. L. V. der Overwinningen te Parijs, de dagelijksche getuige van zoovele wonderen, schrijft in zijn *Handboek* deze merkwaardige woorden: „Het alvermogen van Maria op Gods Hart, hare „liefde, haar medelijden jegens ons, de bescherming van „haar H. Hart, ziedaar wat ons moet behouden, wat „Frankrijk, wat de wereld behouden moet" (blz. 340). „De bekeeringen", zoo schrijft hij verder (blz. 354), „heb„ben een bijzonder karakter van kracht, grootmoedigheid „en opoffering.... Onze bekeerden vergenoegen zich niet „het juk der hartstogten, waaraan zij verslaafd zijn, af „te werpen, maar zij leveren hun een zwaren strijd en „behalen daarover beslissende overwinningen."

En als zij bekeerd zijn? Dan worden zij veelal op hunne beurt verkondigers der waarheid, en die hunne eigene zielen weleer verwaarloosden, wijden zich nu met ijver aan het zielenheil van anderen toe.

Zoolang derhalve het geloovige gebed bij God verhooring vindt, niet alleen tot eigen verdediging en bescherming tegen de aanvallen van het ongeloof, maar zelfs ter bekeering van den ongeloovige, behoeft de geloovige nog niet te vreezen en zich aan hopelooze mismoedigheid over te geven; wat hij vooral te doen heeft, is ijverig gebruik te maken van het groote en krachtige middel des gebeds. Onze heilige Vader de Paus wekt ons ook hier weder op door woord en voorbeeld. Hij die weet, welke eene groote uitbreiding het ongeloof in onzen tijd verkregen heeft, en over welke krachtige middelen het beschikt, roept voortdurend de gansche H. Kerk tot een vurig en aanhoudend gebed op, zoowel ter verdediging tegen de aanvallen van het ongeloof als ter bekeering van de afgedwaalden. „Zijne hulp is in den naam des Heeren"; ten bewijze zouden wij al zijne Encyclieken en Allocutiën kunnen

uitschrijven; wij vermelden nu alleen den rondgaanden brief van 17 October 1867, waarbij Z. H. in alle Bisdommen openbare gebeden van drie achtereenvolgende dagen uitschrijft, „dewijl er in deze groote rampen en jammeren, „welke Ons en de Kerk treffen, niemand is die voor Ons „strijdt, dan de Heer onze God."

Indien dan de overwinning op het ongeloof nog niet volledliger is, is dat wel aan niets anders te wijten dan aan de traagheid en nalatigheid van zoovele geloovigen, die, in plaats van op God te betrouwen en tot Hem hunne toevlugt te nemen in een vertrouwvol gebed, nog te veel, gelijk de ongeloovigen, van het gebruiken van natuurlijke krachten en middelen het herstel der orde en dus den terugkeer der afgedwaalden verwachten.

Laten wij vooral het niet vergeten: hoe meer alle menschelijke hulpmiddelen en steunsels ons ontvallen, des te meer zal God zich vertoonen in wonderbare gebeurtenissen ter hulp en bescherming zijner H. Kerk. Om die hulp van God te verkrijgen is noodig een eenparig en aanhoudend gebed, met het volste vertrouwen op zijne almagtige goedheid. Door het vertrouwen op Hem hebben de Heiligen wonderen gewerkt.

Onder alle verblijdende en hoopvolle teekenen van onzen tijd rekenen wij vooral dien geest des gebeds, welke in deze dagen over de H. Kerk is uitgestort. Hoe werkzaam toont zich niet die heilige geest in dat groote aantal gebedsvereenigingen voor de bekeering van zondaren en afgedwaalden! we denken hier inzonderheid aan het *Apostolaat des gebeds*, hetwelk, pas voor eenige jaren ontstaan, nu reeds over de geheele katholieke wereld verspreid is en ons maandelijks in de *Messager du Sacré-Coeur de Jésus* met zijne uitbreidingen en behaalde overwinningen bekend maakt. Wel is de beweging van te-

rugkeer nog niet zoodanig als men die wenscht en te gemoet ziet; doch het is zigtbaar, dat alles daartoe wordt voorbereid, dat de H. Kerk zich inwendig versterkt, alle vijandige, ingedrongen elementen uitwerpt en van zich verwijdert; zich zamenvat om het middenpunt en zich in den echt katholieken geest hernieuwt. Meer en meer begrijpt men, dat alle zamenwerking met het ongeloof in het onderwijs, in de opvoeding des volks, in het maken van wetten de godsdienstige onverschilligheid bevordert en ten verderve werkt, en men van de gelatene of verleende vrijheid gebruik moet maken, om alles met een katholieken geest te vervullen.

Laten wij dan bidden en volhardend bidden en ook daardoor het ongeloof veroordeelen, door hetwelk het gebed geminacht en bespot wordt.

„Het woord is onbedriegelijk en alle aanneming waardig", schrijft de H. Paulus in zijn eersten brief aan Timotheus (II, 15; II, 1—4), „dat Christus Jesus in de wereld gekomen „is om zondaren zalig te maken... Ik verzoek dan voor „alles, dat er smeekingen, gebeden, voorbiddingen, dank„zeggingen gedaan worden voor alle menschen, voor de „koningen en voor al de overheden, opdat wij een gerust „en stil leven mogen leiden in alle godsvrucht en eer„baarheid. Want dit is goed en aangenaam voor God, „onzen Zaligmaker, die wil, dat alle menschen zalig „worden en tot de kennis der waarheid komen." Indien wij deze vermaning des Apostels wél ter harte nemen, behoeven wij niets te vreezen, hoe overmoedig het ongeloof zich ook vertoone; op de rots des geloofs gevestigd, zijn wij zeker van de overwinning. Waar men over Gods wondermagt kan beschikken, is er geen spraak meer van *magteloosheid.*

2. Doch is het geloof niet *magteloos* tegenover de

moderne wetenschap? Zouden wij ook hier even zeker zijn van de overwinning? Dit moeten wij op de tweede plaats onderzoeken.

Welk een lange reeks zouden wij hier te vermelden hebben, indien wij alle overwinningen, die het geloof over de valsche wetenschap van Heidendom, Jodendom en ketterij behaalde, wilden in herinnering brengen. Merken wij slechts op, hoevele geesten, door den valschen schijn der moderne wetenschap beneveld en bedrogen, door de eenvoudige afkondiging van de *Syllabus* zijn opgehelderd geworden. Welk onberekenbaar voordeel heeft de veroordeeling van een Hermes, Lamennais, Gunther, Frohschammer en anderen aan de ware wetenschap gegeven! Is er eene dwaling, door de veroordeeling der Kerk getroffen, waarvan ook de wetenschap de dwaasheid en onhoudbaarheid niet heeft aangetoond? En al spot de *ongeloovige* wetenschap met die anathema's des geloofs, de door Rome veroordeelde dwaling kan niet blijven bestaan, zij vernietigt zich zelve en voltrekt, gelijk men het genoemd heeft, den zelfmoord der dwaling.

Is het niet zeer opmerkelijk, dat de trotsche wetenschap de waarheid des geloofs niet in het aangezigt durft te zien, en — wie zal het beslissen? — haar nooit zuiver en ongeschonden kan of wil teruggeven? Het is eene uitzonderiug, als wij aan die wetenschappelijke heeren, waar zij van het katholieke geloof melding maken, niet moeten zeggen: „zoo leert de Kerk niet, zoo is ons „geloof niet". En hoe dikwerf gebeurt het niet, dat zij dat geloof met afgekeerd gelaat voorbijgaan en behandelen alsof het niet bestond?

Doch dit ruime veld van beschouwing willen wij niet betreden, wij wenschen het slechts aan de opmerkzaamheid der nadenkende geesten aan te bevelen.

Laten wij wél opmerken, dat wij hier spreken van de „moderne" wetenschap, niet van *de* wetenschap. De „moderne" wetenschap, die dochter van het ongeloof, voert strijd tegen het geloof en de bovennatuurlijke orde; maar geloof en wetenschap of rede kunnen geenszins met elkander strijden. „Ofschoon het geloof boven de rede is", zoo verkondigt de Opperste Leermeester des geloofs in de Encycliek *Qui pluribus*, „kan er echter tusschen beide „nooit eenig waar verschil noch eenige strijd gevonden „worden, dewijl beide uit een en dezelfde bron van on„veranderlijke en eeuwige waarheid, den Allerhoogsten „God, ontspruiten en elkander op zulk eene wijze weder„keerige hulp verleenen, dat de regte rede de waarheid „des geloofs bewijst, beschermt, verdedigt, en het geloof „de rede van alle dwalingen bevrijdt en door de kennis „der goddelijke dingen wonderlijk verlicht, bevestigt en „volmaakt."

Het geloof veroordeelt de ware wetenschap niet, en de ware wetenschap bestrijdt het geloof niet. De strijd bestaat alleen tusschen de valsche wetenschap en het geloof en tusschen het valsche geloof en de wetenschap.

Nogtans is gelooven en weten niet hetzelfde. Het geloof is even goed weten als de wetenschap, maar een hooger en volmaakter weten: *het geloof is boven de rede.*

Het geloof is een weten, niet door de natuurlijke vermogens des geestes, maar door goddelijke openbaring. De waarheden, die wij weten door het geloof, zijn veel hoogere waarheden dan de redewaarheden: zij behooren tot de goddelijke orde. En daar de waarheid één is, en de hoogere orde der waarheid de lagere in zich bevat, is het zeker, dat de kennis des geloofs eene volmaaktere kennis zelfs van de natuurlijke waarheden geeft.

Wat is de hoogste wijsheid? In alles God te zien en

alles in God; ziedaar het volmaakte één, naar hetwelk de menschelijke geest streeft. De menschelijke rede met hare natuurlijke vermogens kan slechts tot zekere hoogte God zien (om dit woord hier te behouden), in zooverre namelijk God zich in het geschapene openbaart; zij wordt spoedig door bepaalde grenzen, door een gezigteinder beperkt, buiten welken zij hare blikken niet werpen kan. Maar het geloof gaat daarboven uit; door de goddelijke openbaring kennen wij God volmaakter, en begrijpen we zijn werk volmaakter. Zoo is dan de volmaakte wetenschap slechts mogelijk door het geloof.

Daaruit volgt, dat die niet gelooft, op een lageren trap van weten staat, waar hij over het geloof niet kan oordeelen; „want", zegt de H. Paulus (I Cor. I, 18), „het woord des „kruises is voor hen die verloren gaan dwaasheid," en (II, 14) „de zinnelijke mensch verstaat niet wat van den „Geest Gods is, want het is hem dwaasheid, en hij kan „het niet begrijpen."

Maar ook volgt daaruit, dat het geloof of de geloovige over de wetenschap der rede oordeelt, en bijgevolg de wetenschap in het algemeen aan het oordeel der Kerk, de verkondigster der goddelijke openbaring, onderworpen is. En wat deze als strijdig met het geloof veroordeelt, is ook voor de regtbank der ware rede veroordeeld.

De goddelijke wetenschap des geloofs is voorts zekerder dan de redewetenschap. De rede des menschen kan zeker zijn, maar deze zekerheid heeft hare naauwe grenzen, het is eene onvolmaakte zekerheid, die nooit volkomen licht is. Men redeneert, maar ziet niet; en dit is het juist wat de geest verlangt, de waarheid, dat is, God zien van aanschijn tot aanschijn. In dit leven geschiedt dat nooit. Zooverre het echter voor den aardschen mensch mogelijk is, geschiedt het door het geloof, dat de goddelijke waar-

heid niet beredeneert, maar in zekeren zin grijpt en zich daaraan vasthecht met eene zekerheid, welke men bijna den naam van zien zou mogen geven, indien niet de toestemming des geloofs voornamelijk door den vrijen wil, geholpen door de goddelijke genade, werd veroorzaakt. Daarom dan ook sterft men voor het geloof, niet voor de wetenschap.

Wij willen in het voorbijgaan er nog even op wijzen, dat het geloof ons ten laatste voert tot het aanschouwen van aanschijn tot aanschijn na dit leven, waartoe de rede zonder de genade des geloofs nooit komen kan, en we besluiten uit hetgeen wij aantoonden, dat de ongeloovige rede altijd op een lageren trap van weten staat dan de geloovige rede. „Wijsheid", zegt de H. Paulus, „spreken „wij onder de volmaakten, maar wijsheid niet van deze „wereld, noch van de vorsten dezer wereld, die te niet „gedaan worden: maar wij verkondigen Gods wijsheid in „geheimenis, de verborgene wijsheid, die God vóór de „eeuwen heeft voorbeschikt tot onze heerlijkheid, welke „geen van de vorsten dezer wereld gekend heeft" (1 Cor. II, 6—8).

Hoe zoude nu dat goddelijk geloof met zijne volmaaktere en zekerder kennis *magteloos* kunnen zijn tegenover de rede?

De moderne wetenschap, hoe hoog men haar ook moge stellen, kan niets meer zijn dan redewetenschap. Gelijk zij zelve getuigt in het *Theologisch Tijdschrift*, willen hare volgelingen „*modern* zijn, in dezen zin, dat zij breken met „alle Kerk- en Schriftgezag, als strijdig met de eischen „der wetenschap op haar tegenwoordig standpunt." Die wetenschap kan bijgevolg niet meer weten dan de menschelijke rede; zij heeft geene hoogere zekerheid dan de onvolmaakte zekerheid der menschelijke rede en staat onder

beide opzigten verre beneden de wetenschap des geloofs. Hoe zal die wetenschap dan oordeelen over een gebied, waarop zij niet te huis is, en over waarheden, die verre buiten den gezigteinder der rede gelegen zijn?

Bij ieder woord, hetwelk zij spreekt over dat geloof, verraadt zij hare onwetendheid en onzekerheid, zoodat het wel noodig is, haar naar den katechismus, dien de kinderen leeren, te verwijzen. Gewoon niet van de zaken uit te gaan, ten einde tot de kennis daarvan te geraken, maar hare eigene beschouwing te nemen als maatstaf, naar welken zij afmeet, hoe en waarom de zaken zijn of moeten zijn, acht zij zich in staat om „zonder „Kerk- en Schriftgezag" de geheele godsdienstleer uit zich zelve voort te brengen. En hare kennis reikt reeds zoo verre, dat, als men haar vraagt: wat weet gij van God? wat van den mensch? wat van den Christus? wat van het begin? wat van het einde? — zij u met open mond staat aan te gapen, als spraakt gij een taal uit een andere wereld. En als zij tot bezinning komt, geeft zij u het zeer *wijze* antwoord: „Gij spreekt van een orde van „dingen, die objectief ligt boven en buiten de natuur, „en subjectief buiten het bereik van het menschelijke ken- „vermogen; onze wetenschap kan zich niet bewegen bui- „ten den kring van het natuurlijke" (Scholten). Met andere woorden: *wij modernen weten daar niets van.*

En inderdaad tot nu toe was de moderne wetenschap slechts ontkenning, zij brak af en ruimt de puinhoopen van het oude gebouw weg, om plaats te maken voor het nieuwe, waarvan het plan echter nog niet vastgesteld is. Zaalberg getuigt van zich, dat hij heeft willen opbouwen [1]), „doch hoe meer het openbaar werd, dat het deze predi-

[1]) *Aan mijne vrienden*, blz. 17.

„king niet om afbraak maar om opbouw te doen was... „hoe meer deze man, dien men eerst voor zulk eenen „„dapperen kerel" hield, die „den ganschen verbruiden „„boel" nu eens omver zou halen, ook al een dweeper „en domper werd, zoo goed als de rest." En, „na ge„daan te hebben wat hij konde," verlaat hij ontmoedigd den kansel en roept verdrietig uit: „Ik kan het niet vin„den! Wie het nu wel vinden kan behale den prijs." [1])

Zeker hare kracht is in het afbreken, maar tegenover die kracht is het geloof niet *magteloos*. Wij lezen in het Boek der Wijsheid (v. 21), dat „de geheele wereld met „God zal strijden tegen de onzinnigen"; ja, het geloof heeft in dien strijd God met de geheele wereld tot bondgenoot.

De moderne wetenschap is in strijd met de geschiedenis, en daarom moet de geschiedenis omgewoeld, hervormd en beschouwd worden in het licht der moderne wetenschap, want deze geeft voor het beter te weten dan zij die het gezien en gehoord hebben; in strijd met de maatschappelijke orde, die gerevolutionneerd moet worden; in strijd, om het in eens te noemen, met de geheele natuur, gelijk zij bestaat, gevormd en geschapen is door

---

[1]) Blz. 22. Het is waar, deze afgetreden predikant heeft, tot veler verbazing, gepoogd den verlaten kansel op nieuw te beklimmen, ten einde weder op zijne wijze te gaan opbouwen. En nog met het moderne ongeloof tot leus? Er is grond dit in twijfel te trekken. Zijne brochure *Een verboden preek* geeft ons eenige verwachting, dat hij de vroeger gekoesterde radikaal moderne gevoelens zal trachten af te leggen, om zich aan de orthodoxie naauwer aan te sluiten. Zijn ze niet een zeer geschikte overgang die woorden van bijzonderen dank aan orthodoxe vrienden, die geloovige taal, hier en daar in zijn geschrift te vernemen, vooral die hevige uitval tegen den naam van modern? Konden we slechts even groot vertrouwen stellen in die verboden predikatie, welke allerlei verdenkingen over zijne onbaatzuchtigheid schijnt te wettigen, als in de woorden, die hij bij zijn ruiterlijk opgeven van een onhoudbaar ambt heeft uitgesproken!

God, maar die men geheel en al zou willen vervormen en op nieuw scheppen, om eene nieuwe orde der dingen voort te brengen. Voorwaar een andere reuzenstrijd om den hemel te bestormen. En God laat begaan, want eens zal én geschiedenis, én maatschappij, én natuur terugslaan en de moderne wetenschap voor goed overwinnen en begraven. De natuur, door God geschapen, is onverwinbaar, zij laat zich de deur niet uitzetten, zegt de Dichter, maar keert telkens weder en laat u geen oogenblik rust, voor en aleer gij u aan haar en haren Schepper onderworpen hebt.

Wat zoekt ge toch, hoogmoedige wetenschap, die het geloof *magteloos* noemt? Ge zoekt wat alleen het geloof u kan geven. Ge zoudt God willen *zien*, Hem willen *zien werken*, terwijl Hij u niets dan zijn werk te zien geeft. Geloof, en gij zult zien. Waar gij niets dan natuurkrachten vermoedt, ziet het geloof de werking Gods, en waar uwe natuurlijke vermogens te kort schieten, ziet het geloof de wondermagt Gods, en het valt dankend en aanbiddend neder.

Het zij ons vergund door een enkel voorbeeld de magteloosheid der moderne wetenschap toe te lichten; het betreft een artikel over *Godsdienstonderwijs* in het *Theologisch Tijdschrift* (1e jaargang, 5e stuk).

De Katholieke Kerk, zooals bekend is, begint in het godsdienstonderwijs met het kind te leeren, wat God is, wat de mensch, wat Christus is, hoe men moet bidden, de sakramenten ontvangen enz. in één woord, zij leert aan het kind de godsdienst kennen en beoefenen. Deze leerwijze, door de ondervinding van alle eeuwen, om niet meer te zeggen, bevestigd, behaagt in het geheel niet aan de moderne wetenschap. „Er bestaat dringend be-„hoefte aan hervorming van het godsdienstonderwijs; om

„het eenigermate op de hoogte van den tijd te brengen „is nog haast alles te doen" (blz. 562). En hoe zal men het dan moeten aanleggen? „Het onderwijs der kinderen „en onontwikkelden zal voor het grootste deel bestaan in „het *schetsen van tafereelen* [1]), die het *zedelijk- godsdienstig „gevoel* kunnen opwekken." Vooral geen werkelijke geschiedenis, welke de moderne wetenschap „zonder critiek „te oefenen" niet kan mededeelen. Bij meer ontwikkelden zal men „de kennis vermeerderen van den mensch *als „godsdienstig wezen.* De openbaringsvormen der godsdienst „bij verschillende volken en in verschillende tijden [Hei„denen, Mahomedanen, Joden, Katholieken, Protestanten enz.] moeten bestudeerd worden, opdat daaruit „worde opgemaakt, wat het wezen der godsdienst is, aan „welke wetten haar ontwikkeling gehoorzaamt, en welke „godsdienstvormen bij de tegenwoordige kennis der natuur „en van het menschelijk hart, voor het meest zuiver zijn „te houden" (blz. 571). En „is dan de geschiedenis der „godsdienst [bij alle volken en in alle tijden] in de „hoofdmomenten van haar ontwikkeling beschouwd, dan „wordt die godsdienst zelve tot het voorwerp van naauw„keurig onderzoek gemaakt", en komt men tot het laatste deel van het godsdienst-onderwijs, „dat handelt over het„geen gewoonlijk *geloofsleer* heet" (blz. 587).

Zietdaar inderdaad de omkeering van alle orde, en het is ligt te begrijpen, dat door zulk eene leerwijze geen enkel godsdienstig mensch kan gevormd worden, en het de gemakkelijkste manier is om alle godsdienst te vernietigen.

Herinneren wij ten laatste, hoe de moderne wetenschap

---

[1]) Wij voegen hier een advies bij voor hen, die toezigt houden op het openbare onderwijs. De schrijver van het bedoelde artikel stelt voor om *den naam van Bijbelsche geschiedenis te verwisselen voor den meer bescheiden titel van Zedelijk-godsdienstige verhalen* (blz. 566). Zoo leert men de moderne godsdienst.

zich zelve tot onmagt veroordeeld heeft door het verwerpen van alle traditie, Kerk- en Schriftgezag. Weet de moderne wetenschap wel wat dit beteekent? De traditie bevat de uitkomsten der wetenschap van alle vorige eeuwen, waaraan alle wetenschappelijke geesten, en, daar wij over Kerk- en Schriftgezag spreken, de uitstekendste geesten het hunne hebben toegebragt. Die traditionnele wetenschap heeft volgens de modernen geene waarde. Die groote geesten zijn misleid en bedrogen en hebben op hunne beurt misleid en bedrogen. Wat zij zeggen gezien te hebben, hebben zij niet gezien; wat zij zeggen gehoord en ondervonden te hebben, hebben zij niet gehoord en ondervonden. De moderne wetenschap alleen is in staat u te zeggen, hoe het moet zijn en geweest is. O onbegrijpelijke verwaandheid, die den menschelijken geest meent wijs te kunnen maken, dat gij de geschiedenis der Joden beter weet dan Moses, en de geschiedenis van Christus en het Christendom beter dan de Apostelen en de Leerlingen! Indien zij die alles beleefden, het niet wisten, hoe zult gij het weten, die niets dan onzuivere bronnen bezit? En vooral hoe zult gij ons overtuigen, ons, die u niet op uw woord gelooven? Indien zoovele verloopene eeuwen niets wisten, zult gij ons zeggen, dat *gij* iets weet? En als de arbeid van zoovele eeuwen vergeefsch was, wat zult gij dan in eenige jaren kunnen opbouwen? „U gebeurt", zegt de H. Hilarius, „wat aan onervaren bouwmeesters gebeurt, „gij vernietigt steeds, wat gij steeds opbouwt".

3. Beschouwen wij nog de kracht des geloofs tegenover de moderne maatschappij, en nemen wij daarom het geloof als maatschappij, levend in de vereeniging der geloovigen, die onder de gehoorzaamheid van den Paus van Rome het ware geloof belijden, dat is, als de Kerk, de bovennatuurlijke maatschappij.

Hoevele overwinningen over het haar voortdurend bestrijdende ongeloof heeft die altijd vervolgde en altijd lijdende en strijdende en altijd zegevierende Kerk niet te verhalen! Het Jodendom zoowel als het Heidendom is voor haar bezweken, en, wij weten het, de poorten der hel, hoezeer zij ook telkens op nieuw vijandige magten tegen haar verwekken, zullen nimmer over haar zegevieren. Hare zwakheid is slechts schijn, waarachter de goddelijke almagt zich verschuilt. „Als ik zwak word, dan „ben ik sterk" (II Cor. XII, 10).

Het ongeloof, dat is buiten twijfel, tracht maatschappij te worden, ten minste de bestaande maatschappij te vermeesteren en haar volgens zijne beginselen te beheerschen. Thans vooral zit het ten troon, en waar de magthebbers geloovig zijn, zooals in Oostenrijk en Spanje, wil men ten minste hen dwingen om volgens de beginselen van het moderne ongeloof te regeren. Ja, zelfs den Paus zou men die verderfelijke beginselen onder den naam van vooruitgang willen opdringen. Waarover beschikt het ongeloof niet; wat wordt aan zijne verspreiding niet dienstbaar gemaakt? Het beheerscht de publieke opinie door drukpers en dagbladen; is bijna meester van het onderwijs der jeugd van de hooge school tot de lagere; in de wetgeving voert het den hoogsten toon en verdeelt door zijn invloed in de administratie de verschillende landsbetrekkingen; van de hoogere politiek schijnt het geheel meester, en de vorsten buigen voor zijne magt.

Een is er, die niet wil buigen, hij staat onwrikbaar: de Paus, het hoofd der geloovige maatschappij. Ten aanhoore van de geheele wereld heeft hij de moderne maatschappij met hare beginselen veroordeeld, en Hij zal de geheele Kerk tezamenroepen, om eenparig dat vonnis te bekrachtigen. Hij heeft aan de ongeloovige maatschappij den

handschoen toegeworpen, haar uitgetart. Is het wonder dat zij woedend is en Hem onwaardig oordeelt een vorstenkroon te dragen, en dat hare handlangers als brullende leeuwen rondgaan, zoekende of zij Hem kunnen verslinden? Voorzeker een toestand van gevaar voor de Kerk. Doch, wie bevreesd moge zijn, de Paus is niet bevreesd, de Bisschoppen zijn niet bevreesd, noch geestelijken noch leeken laten zich door vrees vermeesteren: want er staat geschreven: „weerstaat hem, standvastig in het geloof." Dat is het geloof aan de goddelijke beloften, welke geschreven staan aan het begin, in het midden en aan het einde.

In het begin staat geschreven: „Ik zal vijandschap „stellen tusschen u [den vader des ongeloofs] en de vrouw „[de afbeelding der Kerk], tusschen uw zaad en haar zaad. „Zij zal u den kop verpletteren, en gij zult haar den hiel „belagen." (Gen. III, 15.)

In het midden: „Gij zijt Petrus, en op deze steenrots „zal Ik mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen „haar niet overweldigen." (Matth. XVI, 18.)

Aan het einde, dat Christus zal komen om te oordeelen, en tot de geloovigen zal Hij zeggen: „Komt, gezegenden „mijns Vaders, bezit het rijk, dat u bereid is van de „grondvesting der wereld" (Matth. XXV, 34). En tot de ongeloovigen: „Gaat van mij, vervloekten, in het „eeuwig vuur, dat voor den duivel en zijne engelen bereid „is" (v. 41).

Aan die beloften gelooft de Kerk; zij strijdt met de zekerheid der goddelijke hulp en der eindelijke overwinning.

En is die goddelijke hulp niet zigtbaar in al wat nu voor die Kerk Gods geschiedt? In hare wonderbare uitbreiding, in het nog wonderbaarder herstel van hetgeen de

dwaling reeds vernietigd had? In hare innige eenheid en zamentrekking om dat ééne middenpunt, van waar alle kracht uitgaat, als wilde zij zich tegen de dreigende gevaren beveiligen?

God heeft aan zijne Kerk tijdelijke magt en vorstelijk gezag geschonken; de moderne maatschappij wil aan den Paus die tijdelijke magt, dat vorstelijk gezag ontnemen. De eenheid van Italië heeft geen ander doel; de Revolutie wordt losgelaten om Hem dit wettig eigendom te ontnemen; men berooft Hem van allen steun, waardoor tijdelijk gezag staande kan blijven; de natuurlijke verdedigers, de Christen vorsten en volken, zijn onvermogend en, indien zij konden, men zoude ze beletten hulp te verleenen. En zie, al de vorsten van Italië zijn voor de Revolutie bezweken; de zwakste van allen, de Paus, draagt nog zijn vorstenkroon. Noch Oostenrijk, noch Napels waren tegen de Revolutie bestand, alles is verslonden, behalve Rome, zonder hetwelk, gelijk men zegt, Italië geen één Italië kan zijn. En wie zijn 's Pausen verdedigers en beschermers? De geloovigen; zij zenden Hem krijgslieden, wapenen en geldelijken onderstand en dwingen den revolutionnairen Keizer wel tegen zijn wil den Paus te steunen en te verdedigen; als een wolf sluipt Garibaldi rondom de schaapskooi, om schapen en Herder te verslinden; maar het is hem niet gegeven daar binnen te gaan, en in een schandelijke vlugt moet de goddelooze snoever zijn behoud zoeken.

Men zal zeggen, we zijn nog niet aan het einde.

Zeker we zijn nog niet aan het einde, en niemand kan voorzeggen, wat de duistere toekomst zal brengen; het is mogelijk, dat God toelaat, dat de Paus zijne tijdelijke magt verliest, en de Revolutie voor een oogenblik haar doel bereikt. Christus werd ook overgeleverd aan de Joden,

nadat Hij herhaaldelijk de handen van die Hem zochten ontgaan was. Op den vastgestelden tijd ontkwam Hij niet, omdat Hij niet wilde, en Hij liet zich tot heil der zondige wereld aan het kruis hechten, waar Hij stierf. Doch als de Kerk voor een tijd het onderspit delft, zal er dan ook niet gebeuren, wat met de kruisiging des Heeren gebeurd is? De aarde zal weder met duisternis overdekt worden, er zullen teekenen zijn aan den hemel, teekenen op aarde, de rotsen zullen scheuren, en de valsche tempel zal op zijne grondvesten schudden en ineenstorten, en al wie het bijwoont, beven van schrik. En als de Paus zal verrijzen uit zijn graf, dan zal er een nieuwe orde van zaken ontstaan, waarvan Hij, als Stedehouder van Christus, het middenpunt zal zijn; eene orde veel schooner en volmaakter, dan die nog gezien is geworden, waarin Staat, wetenschap, kunst, nijverheid, in één woord, alles God zal dienen en verheerlijken, en de volken zullen opzien naar Hem, dien zij in zijnen Plaatsvervanger wilden kruisigen, om bij Hem hulp, verlossing en heil te vinden.

Laten wij hier herhalen, wat een ziener schreef in *De Katholiek* van 1851: „Een ander tijdperk moet er volgen. „En nooit of nimmer heeft zich een ander tijdperk ge„vormd dan onder de leiding van de godsdienst of door „eene godsdienstige ontwikkeling. En is het nu niet „waar, dat terwijl alles mat, verbruikt, krachteloos is en „vervalt, de Katholieke Kerk zich als hernieuwt, dat zij „zich gereed maakt om te lijden en te strijden en bij„gevolg om te overwinnen? Mannen, met wie wij ons „niet vergelijken mogen, hebben het reeds lang gezegd, „en we zien alles meer en meer dat doel naderen. Echter „kunnen ook wij nog zeggen wat een hunner zeide:

„O mihi tam longae maneat pars ultima vitae!"

En hij is ten grave gedragen, en nog is niet vervuld

wat hij zag; maar alle teekenen, waaruit hij voorspelde, zijn steeds duidelijker en duidelijker geworden. En hoe meer zich alles schijnt te keeren tegen de Katholieke Kerk, zooveel te schitterender zal de overwinning zijn, welke zij en alleen door hare eigene, dat is, door Gods kracht, over alles en allen zal behalen.

Neen, ons geloof is niet *magteloos*, want het is een bovennatuurlijk geloof. Het is door Christus in de wereld, dat is, in de booze wereld, verkondigd, om die booze wereld te overwinnen. „Zoo heeft God de wereld lief gehad, „dat Hij zijnen eeniggeboren Zoon gaf, opdat ieder die „in Hem gelooft niet verloren ga, maar het eeuwige leven „hebbe." En die eenige Zoon Gods, die zijne Apostelen met dezelfde zending, als Hij van den Vader ontving, de wereld inzond, zou de wereld niet overwonnen hebben en niet voortgaan haar te overwinnen? En zij zoude in staat wezen Christus' woord te beschamen? want voorspelt Hij aan zijne Apostelen vervolging en verdrukking, Hij voegt er bij: „Vertrouwt, Ik heb de wereld over„wonnen." (Joan. xvi, 33).

Herhalen wij ten slotte de zoo eenvoudige en krachtige woorden van den H. Apostel Joannes: „Al wat uit God „geboren is overwint de wereld, en dat is de overwinning, „welke de wereld overwint, ons geloof. Wie is het, die „de wereld overwint, dan die gelooft, dat Jesus de Zoon „Gods is?" (I Joan. v, 4, 5). Nu, dat gelooft de Katholieke Kerk, en daarmede is hare overwinning over modern ongeloof, moderne wetenschap en moderne maatschappij verzekerd.

GALILEO GALILEI.

(*Vervolg van* Dl LIII, blz. 73.)

IV.

VEROORDEELING VAN HET STELSEL VAN COPERNICUS. GRONDEN, WAAROP DEZE VEROORDEELING STEUNDE.

De Kardinalen der *Congregatio S. Officii*, bij wie Caccini en Lorini hunne aanklagt tegen Galilei hadden ingediend, waren geheel op de hoogte van den gespannen toestand, dien de strijd over het nieuwe wereldstelsel had voortgebragt en zagen met leede oogen de nadeelige gevolgen te gemoet, welke uit deze telkens heviger wordende twisten voor het geloof moesten ontstaan. Ten einde dit gevreesde kwaad zooveel mogelijk te voorkomen, besloten zij, in overleg met den Paus, om de leer van Galilei door de *qualificatores theologici* te doen onderzoeken en hun gevoelen in te winnen. Deze *qualificatores* zijn godgeleerden, die, voordat het eigenlijke geding begonnen wordt, hun oordeel over eene verdachte leer moeten uitbrengen, doch volstrekt geene beslissende uitspraak kunnen doen.

Galilei had intusschen kennis gekregen van de tegen hem gedane aanklagt en begaf zich in December 1615, onder goedkeuring en aanbeveling van den Groothertog van Toscane, naar Rome om voor zijne belangen te waken. Alvorens hij echter op reis ging, schreef hij aan de Groothertogin Christina di Lorena eenen brief, waarin hij zijn gevoelen over het stelsel van Copernicus uiteenzette en

zijne handelwijze verdedigde. Uit dezen brief schreven wij vroeger de redenering af, waardoor Galilei zich geregtigd hield om de woorden der H. Schriftuur, die tegen hem werden aangehaald, in een oneigenlijken zin te verklaren.

Bij zijne aankomst te Rome nam hij zijnen intrek in het paleis van den Toscaanschen gezant, en had hij reeds aanstonds het genoegen, door zijne vrienden en door de prelaten van het pauselijk hof met de hoogste onderscheiding behandeld te worden en van hen de ondubbelzinnigste bewijzen van hoogachting en genegenheid te ontvangen. Door dit welwillend onthaal liet hij zich tot zulk een onbezonnen ijver vervoeren, dat hij op niets anders bedacht was, dan om zijne vijanden te beschamen en zijne denkwijze algemeenen ingang te doen vinden. Aanvankelijk scheen hij werkelijk eenigzins te slagen, want in verschillende kringen wist hij zijn gevoelen op zoodanige wijze te verdedigen, dat zijne hoorders er minder tegen ingenomen werden dan te voren. Deze verbeterde stemming ten opzigte zijner leer, te zamen gaande met de belangstelling, welke hij algemeen bij de hoogst geplaatste personen ondervond, bragt hem zelfs in den waan, dat de Paus het gevoelen van Copernicus door het H. Officie vormelijk zou goedkeuren. Hierom schreef hij 16 Februarij 1616 aan Picchena, den secretaris des Groothertogs, dat hij nu reeds naar Florence zou kunnen terugkeeren, wijl de zaak voor zijn persoon geeindigd was; hij meende echter voorloopig nog te Rome te moeten blijven, omdat hij bij de beoordeeling van het Copernicaansche stelsel van dienst zou kunnen zijn.

Galilei werd bitter teleurgesteld; want 25 Februarij bragten de qualificatoren voor eene vergadering, zamengesteld uit den Paus en de Kardinalen der Inquisitie, het volgende oordeel uit over zijne leer:

„Dat de zon het middelpunt der wereld is en niet van „plaats verandert, is eene stelling, die ongerijmd en valsch „is in de philosophie en formeel kettersch, omdat zij „klaarblijkelijk in strijd is met de H. Schriftuur;

„Dat de aarde niet het middelpunt der wereld en niet „onbewegelijk is, maar zelfs eene dagelijksche beweging „heeft, is insgelijks eene stelling, die ongerijmd en valsch „is in de philosophie en, theologiesch beschouwd, ten „minste dwalend in het geloof."

Ofschoon de Paus en de Kardinalen zich niet konden vereenigen met het strenge oordeel der qualificatoren, dat de Copernicaansche leer formeel kettersch was, hielden zij haar toch voor valsch en strijdig met de H. Schrift (*falsa doctrina; falsa opinio; contraria alle Sacre Scritture* [1]). Hoewel Galilei deze leer openlijk geleerd en verdedigd had, wilden zij hem toch met welwillendheid behandelen en zijnen naam en persoon zooveel mogelijk sparen. Daarom besloten zij in dezelfde vergadering om hem slechts in het geheim te bevelen, dat hij deze valsche leer geheel en al zou opgeven De Kardinaal Bellarminus, zijn vriend, werd gelast hem dit bevel bekend te maken. Mogt Galilei echter naar deze vriendschappelijke mededeeling niet luisteren, dan moest de Commissaris van het H. Officie hem bevelen genoemde leer op te geven en tevens verbieden om haar te verdedigen of te leeren. Zou hij ook in dit gebod niet berusten, dan moest men hem voor eenen halsstarrige houden en in den kerker werpen.

Den volgenden dag werd Galilei aan het paleis van den Kardinaal Bellarminus ontboden. Ofschoon hij in zijn beroemden brief aan de Groothertogin gezegd had, dat hij in de uitspraak van het kerkelijk gezag zou berusten, zoo

[1]) Aldus de uitdrukkingen der officiële stukken. Vgl. Bouix, *Revue des sciences ecclésiastiques*, 1866, *N.* 74, p. 105—140.

eerst de gronden voor en tegen zijne meening behoorlijk onderzocht waren, schijnt hij echter op de welwillende aanmaning van Bellarminus zijn gevoelen niet te hebben willen opgeven. Ten minste in de officiële stukken lezen wij, dat de Commissaris van het H. Officie — die volgens de bepaling van den vorigen dag eerst dan het woord moest nemen, wanneer Galilei zich aan de mededeeling van Bellarminus zou weigeren te onderwerpen — hem, na de welwillende aanmaning van den Kardinaal, in tegenwoordigheid van notaris en getuigen, beval genoemde valsche leer geheel en al op te geven en tevens verbood haar in het vervolg te verdedigen of eenigermate hetzij mondeling of schriftelijk te leeren. Galilei beloofde nu te zullen gehoorzamen, waarmede de zaak voor zijn persoon was afgedaan.

Had men Galilei te Rome, uit achting voor zijne hooge geleerdheid, met verschooning willen behandelen, zoo mogt hieruit evenwel voor de waarheid en het algemeen belang geene schade voortkomen. De katholieke wereld moest weten, dat de leer van de beweging der aarde en van den stilstand der zon valsch en geheel in strijd met de H. Schriftuur was. Ter bereiking van dit doel, vaardigde de Congregatie van den Index 5 Maart 1616 een dekreet uit, waarin zij deze leer als zoodanig qualificeerde (*falsam..... divinae Scripturae omnino adversantem*) en tevens de lezing van de boeken verbood, waarin zij verdedigd werd. Onder de schrijvers, die bij name genoemd werden, behoorde ook Nicolaus Copernicus, wiens werk *De revolutionibus orbium coelestium* verboden werd, *donec corrigatur*. Dit dekreet, zeker niet uitgekomen buiten weten van den H. Stoel, verscheen echter zonder eenige pauselijke goedkeuring of bevestiging.

De verbeteringen, welke in het boek van Copernicus moesten aangebragt worden, voordat deszelfs lezing ver-

oorloofd werd, gaf de Congregatie van den Index 15 Mei 1620 op in een *Monitum ad Copernici lectorem*, dat van het hoogste belang is, ten einde den juisten zin van Galilei's veroordeeling te leeren kennen. „Ofschoon de Va„ders der H. Vergadering van den Index", zoo luidt dit belangrijke stuk, „gemeend hebben, dat de schriften van „den voortreffelijken sterrekundige Nicolaus Copernicus over „de bewegingen der wereld geheel moesten verboden worden, „omdat hij (wat in een Christen volstrekt niet geduld „mag worden) de met de H. Schriftuur en hare ware en „katholieke verklaring strijdende stellingen van de plaat„sing en beweging der aarde niet als eene hypothese be„handelt, maar als eene uitgemaakte waarheid voorstelt „(*non per hypothesim tractare, sed ut verissima adstruere „non dubitat*): zoo hebben zij echter, omdat er vele zeer „nuttige zaken voor het algemeen belang in vervat zijn, „eenstemmig besloten, dat de tot op dezen dag gedrukte „werken van Copernicus moeten veroorloofd worden, gelijk „zij het hebben veroorloofd, nadat echter, volgens de „hierbij gevoegde verbetering, die plaatsen verbeterd zijn, „waarin hij niet hypothetiesch, maar assertoriesch over „de plaatsing en beweging der aarde spreekt (*iis tamen „correctis locis, in quibus non ex hypothesi, sed asserendo „de situ et motu terrae disputat*)." Hierna volgen de verbeteringen, welke den zamenhang van het werk niet storen, aan de bewijzen, welke Copernicus voor zijn stelsel aanvoert, niets van hunne kracht ontnemen, noch de gevolgtrekkingen afkeuren, welke hij uit zijne ontdekking afleidt, maar alleen die woorden of zinnen, waarin hij zijn gevoelen assertoriesch uitspreekt, in een hypothetieschen vorm omzetten. Ook dit stuk der Congregatie was alleen onderteekend door den secretaris, zonder eenige goedkeuring of bevestiging van den Paus.

Uit het eenvoudige verslag, hetwelk wij hier volgens de authentieke stukken van de veroordeeling der Copernicaansche leer gegeven hebben, blijkt duidelijk, dat de Kardinalen, zoowel van het H. Officie als van den Index, het stelsel van Copernicus verwierpen. Wij mogen echter hunne meening niet verwarren met het advies, dat de *qualificatores theologici* in de vergadering van 25 Februarij voor hen uitbragten, want de nota van kettersch en dwalend in het geloof, welke de qualificatoren aan de bewuste stellingen gaven, is in geen enkel officiëel stuk door de Kardinalen dier Congregaties aangenomen. Zij hielden dit stelsel, zoo wij de verschillende uitdrukkingen, die zij bezigden, zamenvatten, philosophiesch voor valsch en theologiesch voor strijdig met de H. Schriftuur. Het oordeel der qualificatoren, die slecht belast waren met de voorloopige werkzaamheden bij de *Congregatio S. Officii*, kunnen wij hierom als volstrekt zonder officiëel gezag buiten rekening laten. Niet zoo mogen wij handelen met de uitspraak der Kardinalen, omdat zij, ofschoon geene geloofsbepaling zijnde, toch altijd van een gezag herkomstig is, dat onzen eerbied ten hoogste verdient. Waren nu de gronden, waarop deze uitspraak steunde, wel zoo zwak als de vijanden der Kerk doen vermoeden?

Het stelsel van Copernicus had in den tijd, waarin Galilei het als eene uitgemaakte waarheid verdedigde, zeer vele tegenstanders, wegens de niet weinige wetenschappelijke bezwaren, die tegen hetzelve werden ingebragt en toen nog niet voldoende konden worden opgelost. Volgens Copernicus immers had de aarde eene zeer zamengestelde beweging: zij wentelde zich jaarlijks om de zon en dagelijks om haar eigen as en had bovendien nog eene derde beweging, waardoor de vooruitgang der nachteveningen verklaard werd. Deze toestand, welke geheel in strijd was

met de waarneming, kon ten tijde van Galilei's veroordeeling ook niet genoegzaam door de wetenschap verklaard worden, omdat men zich geene duidelijke voorstelling kon maken van de uitkomst, welke deze verschillende zamenwerkende krachten moesten voortbrengen. Wat wonder, dat de protestantsche dichter du Bartas, als de tolk van zijnen tijd, dit stelsel daarom *a priori* als eene ongerijmdheid veroordeelde:

„Armé de ces raisons je combatrois en vain
„Les subtiles raisons de ce docte Germain,
„Qui pour mieux de ces feux sauver les apparences,
„Assigne, industrieux, à la terre trois dances" [1].

Eene andere tegenwerping werd ontleend aan den schijnbaren stilstand der vaste sterren. Waren deze, zooals Copernicus leerde, zelven onbewegelijk, dan moesten zij zich toch door de jaarlijksche beweging der aarde om de zon in een kleinen kring aan den hemel schijnen te verplaatsen. Ofschoon de sterren dit werkelijk doen en daardoor een der krachtigste bewijzen voor de beweging der aarde opleveren, kon echter de toenmalige wetenschap wegens de onvolmaaktheid der teleskopen zelfs geen spoor van dit verschijnsel aanwijzen, en was zij daarom buiten staat deze moeijelijkheid der tegenstanders van Galilei op te lossen [2].

Van meer gewigt nog waren de bezwaren, welke ten gevolge van de gebrekkige kennis des dampkrings moes ten geopperd worden en geene voldoende oplossing konden vinden. Men wist namelijk niet, dat de dampkring aan de wetten der zwaartekracht is onderworpen en, evenals de zee, alle bewegingen der aarde moet medemaken. Zoodra er daarom spraak was van eene beweging der aarde,

[1]) *La Sepmaine ou création du monde.* [2]) *De beweging der aarde* door Kaiser. *Album der natuur.* 1855, blz. 317.

kon men zich die niet anders denken, dan dat de aarde zich door den dampkring bewoog, evenals een visch door het water zwemt. Deze denkbeeldige stilstand des dampkrings was een onoverkomelijk bezwaar tegen de beweging der aarde. Want wat moest daaruit volgen? Zoo een kleine kogel, die met kracht door de lucht wordt geworpen, reeds een zeer goed waarneembaren luchtstroom verwekt, dan moest de ontzettend groote aardbol, die met zulk eene vervaarlijke snelheid om de zon en om zijn eigen as wentelen zou, noodzakelijk een zeer hevigen storm veroorzaken. Geen mensch zou op zijne voeten, geen boom in den grond kunnen blijven staan. Alles moest omwaaijen, ja de gansche aarde glad geslepen worden. Wijl zich deze verschijnselen niet voordeden, zoo was dit het duidelijkste en onomstootelijkste bewijs voor den volstrekten stilstand der aarde.

Eene verdere bedenking vond men in het feit, dat een in de lucht loodregt opgeworpen ligchaam op dezelfde plaats der aarde nedervalt, vanwaar het opgeworpen werd. Want, was de aarde werkelijk in beweging, dan zou zij zich door hare onbegrijpelijk snelle wenteling gedurende den tijd, die er tusschen het opwerpen en nedervallen verliep, reeds ver verwijderd hebben van het punt, waar het voorwerp in de hoogte was geworpen, en dit moest derhalve op eene geheel andere plaats der aarde nedervallen. De waarneming bewees het tegendeel en was dus in strijd met de nieuwe leer [1]).

Deze verschillende tegenwerpingen kon Galilei, die over den dampkring dezelfde valsche begrippen had als zijne tegenstanders, onmogelijk voldoende oplossen. De herhaalde pogingen, welke hij daartoe aanwendde, geven hier-

[1]) Bosen, t. a. p. s. 8. en *Historisch-Politische Blätter*, Band VII, s. 514.

van het duidelijkste bewijs. Zoo zocht hij onder anderen in zijn *Dialogo* de laatstgenoemde moeijelijkheid te verklaren door de vooronderstelling, dat de bergen de luchtlagen, welke tusschen hen bevat zijn, in hunne omdraaijing met zich medenamen. Deze luchtlagen moesten, volgens hem, hieraan te eer gehoorzamen, omdat zij, als vermengd met dampen, rook en andere aardsche stoffen, eenigzins tot de aarde schenen te behooren. De gestadige luchtstroomen, welke het noodzakelijk gevolg van deze beweging zouden zijn, verklaarde hij door de passaatwinden; eene uitlegging, die niet alleen door alle latere natuurkundigen verworpen, maar ook door zijnen tijdgenoot Baco van Verulam gewraakt werd [1]). Galilei stelde alzoo de eene ongerijmdheid in de plaats van de andere.

Deze wetenschappelijke bezwaren nu, welke door den toenmaligen toestand der natuurkunde ten hoogste gebillijkt werden, waren van zulk een gewigt, dat de uitstekendste geleerden van dien tijd, onder wie Tycho Brahe, Baco van Verulam en de Jesuïet Riccioli eene eerste plaats innamen, zich onvoorwaardelijk tegen het stelsel van Copernicus en Galilei verklaarden. De redenen derhalve, waarom de Kardinalen het als valsch in de philosophie veroordeelden, waren zoowel om hare inwendige waarde als om haar uitwendig gezag van de hoogste kracht en regtvaardigden allezins hun gevoelen, dat zij met de voornaamsten hunner tijdgenooten deelden.

Op deze natuurwetenschappelijke bezwaren steunde ook de uitspraak, dat de leer van Copernicus in strijd was met de H. Schriftuur. Deze bevat immers op alle plaatsen, die voor den stilstand der aarde en voor de beweging der zon en des hemels werden aangehaald, zulke

[1]) Matthes. *Beschouwingen van de bestanddeelen en eigenschappen der lucht*, blz. 258.

uitdrukkingen dat de heilige Schrijvers *eigenlijk* schijnen te spreken [1]). Volgens een algemeenen regel der schriftverklaring nu moet men den letterlijken zin der woorden zoolang vasthouden, als dit zonder ongerijmdheid of tegenspraak kan geschieden; eerst in het tegenovergestelde geval mag men tot eene andere verklaring overgaan. Galilei, die het stelsel van Copernicus als eene uitgemaakte waarheid beschouwde, hield zich door dezen regel geregtigd den letterlijken zin der bewuste Schriftuurplaatsen op te geven en aan te nemen, dat de HH. Schrijvers zich aldaar naar de algemeene opvatting en de uiterlijke waarneming hadden gevoegd. Niemand voorzeker zou hem deze opvatting ten kwade geduid hebben, zoo hij zijn stelsel van de velerlei bezwaren, die er algemeen tegen ingebragt werden, had kunnen zuiveren. Doch juist zijne onmagt hierin was oorzaak, dat zijne tegenstanders dit gevoelen vlakaf als valsch beschouwden. Hiermede werd tevens de reden, waarom hij den letterlijken zin der H. Schriftuur meende te mogen verwerpen, omvergestooten, en zijne meening strijdig met de H. Schriftuur bevonden.

De veroordeeling van het nieuwe wereldstelsel als valsch in de philosophie en strijdig met de H. Schriftuur steunde alzoo op zeer redelijke gronden. Zooals Copernicus en Galilei het voordroegen, was 't vermengd met ongerijmdheden, hoogstens mogelijk, volstrekt niet uitgemaakt zeker en evenals de Congregaties zich vergisten met het onvoorwaardelijk te verwerpen, zoo handelden Copernicus en Galilei onberaden door het absoluut te verdedigen. De vooruitgang der wetenschap, die dezen gunstig, genen ongunstig was, is echter voor ons geene reden om de laatsten on-

4) Josue X, 12; Ps. XCII, 1; CIII, 5.

voorwaardelijk te prijzen en de eersten slechts met verachting te veroordeelen.

Ofschoon de oude Ptolemeus, zoowel als Baco van Verulam, het ware wereldstelsel om de vermeende ongerijmdheden, die het *op de aarde* veroorzaakte als eene belagchelijke ongerijmdheid, „γελοιότατον", of als eene buitensporige gedachte, „*satis libenter cogitatum*", verwierpen, hadden zij echter toegegeven, dat het met *de verschijnselen des hemels* zeer goed in overeenstemming was. Om deze reden stond ook de Congregatie van den Index, blijkens haar dekreet van 1620, het gebruik van dit stelsel als eene hypothese toe. Men mogt het toepassen om de astronomische berekeningen te vergemakkelijken; men kon de bewijzen, die het schenen te bevestigen, aanvoeren; alleen was het niet geoorloofd, het als eene uitgemaakte waarheid te verdedigen. De onbekendheid met dit belangrijke stuk was de reden, waarom velen òf aan de Congregaties het harde verwijt toevoegden, dat zij door hare veroordeeling den weg tot verkrijging van meerdere astronomische kennis versperd hadden; òf allerlei kunstgrepen uitdachten om eene zoo beklagenswaardige handelwijze te vergoelijken. Ons echter geeft dit dekreet de onomstootelijke overtuiging, dat de astronomie door de veroordeeling van 1616 niet de geringste belemmering heeft kunnen ondervinden, en dat alle mannen van wetenschap, die dit feit onbevooroordeeld beschouwen, eenstemmig zullen toegeven, dat de ware wetenschap in die dagen niets meer kon vorderen dan de Congregaties toestonden: een hypothetiesch gebruik van het Copernicaansche stelsel.

Wij besluiten dit hoofdstuk met eene aanhaling van den voortreffelijken Hoogleeraar P. Harting, die onze zooeven uitgesproken meening ten volste bevestigt. „Toen Coper-
„nicus de voorwaar in zijnen tijd stoute stelling uitsprak,

„dat de aarde zich met de overige planeten rondom de „zon beweegt, was die uitspraak nog slechts eene hypo„these; want hoewel zij rekenschap gaf van de bekende „verschijnselen, konden deze toch ook ofschoon op eene „veel omslagtiger wijze langs een anderen weg even goed „verklaard worden. Het was aan de latere vorderingen „der wetenschap voorbehouden de onwederlegbare bewij„zen te leveren, dat de hypothese van Copernicus de eenig „mogelijke is en haar tot eene stellige waarheid te ver„heffen" [1]).

V.

DE VEROORDEELING VAN HET COPERNICAANSCHE STELSEL NIET IN STRIJD MET DE PAUSELIJKE ONFEILBAARHEID. DE AANLEIDING TOT DEZE VEROORDEELING.

Hoe gegrond de redenen voor de verwerping van het het nieuwe wereldstelsel ook schenen te zijn, toch heeft de wetenschap bewezen, dat die veroordeeling in strijd was met de waarheid. Daarom betreuren wij het, dat een ongelukkige zamenloop van omstandigheden de Romeinsche Congregaties tot dit besluit gebragt heeft. Met verachting echter wijzen wij den smaad af, door pamfletschrijvers, als Libri, Carové en anderen, der Kerk toegeworpen, als zou deze veroordeeling een afdoend bewijs zijn tegen de onfeilbaarheid van den Paus. Een onpartijdig geschiedvorscher kan niet ontkennen, dat de Paus in deze veroordeeling betrokken is geweest, en dat de Congregaties onder zijnen invloed deze veroordeeling hebben uitgesproken. Uit de officiële stukken blijkt, dat de *qualificatores theologici* hun oordeel over de leer van Galilei moesten uitbrengen „de mandato Domini nostri", dat de vergadering, waarin

[1]) *Een blik in de schepping des heelals. Album der natuur* 1855, bl. 266.

besloten werd Bellarminus tot Galilei te zenden om hem te bevelen zijne leer op te geven, gehouden werd „coram „Domino nostro", en dat het dekreet der Congregatie van den Index werd uitgevaardigd onder instemming van den Paus [1]). De Paus had dus werkelijk de overtuiging, dat de leer van den stilstand der zon en van de beweging der aarde valsch en strijdig met de H. Schriftuur was, en werkte met de Congregaties mede om deze leer te veroordeelen. Maar is hiermede de onfeilbaarheid van den Paus gevallen? Toen de Paus in 1854 tot de gansche christelijke wereld sprak: „Wij verklaren, spre„ken uit en bepalen, dat de leer, welke houdt, dat de „allerzaligste Maagd Maria in den eersten stond van Hare „Ontvangenis door eene eenige bijzondere genade en be„voorregting des Almagtigen Gods, om den wille der „verdiensten van Christus Jesus, den Behouder des mensch„doms, van alle smet der erfschuld vrij is bewaard, door „God is geopenbaard en alzoo door alle geloovigen vast „en bestendig moet geloofd worden", was Hij onfeilbaar; want toen beval Hij als Opperhoofd der Kerk aan alle geloovigen, dat zij het leerstuk der Onbevekte Ontvangenis als eene door God geopenbaarde leer moesten gelooven.

Om dezelfde reden was de Paus onfeilbaar, toen Hij in zijne beroemde Encyclica van 1864 aan de gansche Christenheid schreef: „Krachtens ons Apostoliesch gezag ver„werpen, veroordeelen, en doemen Wij de slechte mee„ningen en leeringen, alle en ieder, in dit Schrijven af„zonderlijk vermeld; en Wij willen en bevelen, dat ze „volstrekt door alle kinderen der Katholieke Kerk voor

[1]) „In qua testificatione [Bellarmini] dicitur..... denuntiatam tibi „fuisse declarationem factam a Domino nostro et promulgatam „S. Congregatione Indicis, in qua continetur doctrinam de motu terræ „et stabilitate solis contrariam esse sacris Scripturis, ideoque de„fendi non posse nec teneri." *Sententia* tegen Galilei van 1633.

„verworpen, veroordeeld en gedoemd zullen gehouden „worden."

Geheel anders was de toedragt der veroordeeling van 1616. De Paus verklaarde zich toen tegen het nieuwe wereldstelsel als een privaat persoon, in eene besloten vergadering, zonder het woord te rigten tot de gansche Kerk. Doch in dit geval heeft nooit een enkel Katholiek den Paus onfeilbaarheid toegekend. Het is waar de nieuwe leer werd onder voorkennis en private goedkeuring van den Paus door de Congregaties van de Inquisitie en van den Index veroordeeld, doch deze veroordeeling verscheen, gelijk we reeds opmerkten, zonder eenige goedkeuring of bevestiging van den Paus, had dus alleen het gezag van de Congregaties, die haar uitspraken en onderteekenden, en kan onder geen opzigt op naam van den Paus als zoodanig gesteld worden. Verregaande onkunde of onverschoonbare kwade trouw heeft sommige geschiedschrijvers doen zeggen, dat de Katholieken thans deze wending aan de zaak geven, nu de wetenschap de valschheid en onhoudbaarheid der veroordeeling klaarblijkelijk heeft aangetoond. Wij gevoelen ons daarom gedwongen om uit eenige schrijvers van dien tijd te bewijzen, dat men toen dezelfde waarde aan deze veroordeeling toeschreef als heden.

Den 10 Januarij 1634 schreef Descartes aan pater Mersenne: „Gij weet ongetwijfeld, dat Galilei onlangs door „de geloofsinquisiteurs is gevangen genomen, en zijne „meening over de beweging der aarde als kettersch [?] „veroordeeld is [1]). Nu moet ik u melden, dat alle zaken, „die ik in mijne verhandeling verklaarde, en tot welke „ook deze meening van de beweging der aarde behoorde, „zoo van elkander afhangen, dat het genoeg is om alle

[1]) Dit heeft betrekking op de veroordeeling van Galilei in 1633.

„redenen, die ik aanvoerde, krachteloos te maken, zoo „er slechts ééne valsch is. En ofschoon ik meen, dat „zij op zeer vaste en klaarblijkelijke bewijzen steunen, „zou ik ze echter voor niets ter wereld tegen het gezag „van de Kerk willen volhouden..... Daar ik echter niet „hoor, dat deze censuur bekrachtigd is door den Paus „of door een Concilie, maar alleen door eene bijzondere „vergadering van de Kardinalen der Inquisitie, zoo geef „ik alle hoop nog niet op, dat het met deze zaak zal „gaan als met die der antipoden, welke weleer op de„zelfde wijze veroordeeld is." [1]) Hieruit blijkt, dat Descartes de veroordeelde stellingen niet voor kettersch hield, omdat zij niet bekrachtigd waren door den Paus. Aan eene dogmatische verklaring van het H. Officie, die bekrachtigd was door eene pauselijke goedkeuring, aarzelde hij niet zich te onderwerpen. Zij was voor hem een geloofsartikel en eene reden om zijn werk op te geven. Maar omdat het vermelde dekreet slechts het gezag had van eene vergadering van Kardinalen en de pauselijke goedkeuring miste, meende hij niet verpligt te zijn om aan de valschheid van het nieuwe wereldstelsel te gelooven, ja hij hoopte zelfs, dat dit besluit van het H. Officie niet zou gehandhaafd worden.

Hoe belangrijk deze verklaring van den Franschen wijsgeer ook moge wezen, zou zij echter door bevooroordeelden op rekening gesteld kunnen worden van zijne liberale gezindheid. Naast zijn getuigenis plaatsen wij daarom ook de meening van een echt middeleeuwsch theologant, die toch zeker in het oog van onkatholieken met de vrijheid der wetenschap niet veel heeft opgehad. Caramuel, een tijdgenoot van Galilei (1606—1682), die

[1]) *Lettre* 76, tom. II, p. 545. *Oeuvres philosophiques de Descartes*, édition du Panthéon littéraire.

in zijn *Theologia fundamentalis* [1]) beweert, dat de meening van de beweging der aarde door de Calvinisten verdedigd wordt om de christelijke godsdienst te bestrijden, stelt zich de vraag, wat er gebeuren zou, als men later eens bewees, dat de zon werkelijk stilstond. Ofschoon hij niet gelooft, dat dit zonder een mirakel kan gebeuren, antwoordt hij: „In dit geval zou men niet kunnen zeggen, „dat de Kerk van Rome gedwaald heeft; want deze leer „(dat de zon zich beweegt) is noch door eene algemeene „kerkvergadering, noch door den Paus *ex cathedra* als „een geloofsartikel aan de gansche Kerk voorgesteld, „maar het geregtshof der Kardinalen enz."

In denzelfden geest schreef de Jesuïet Fabri, insgelijks een tijdgenoot van Galilei, aan zekeren volgeling van Copernicus: „Zoo gij soms een afdoend bewijs mogt vinden „voor dit stelsel (hetgeen ik echter moeijelijk gelooven „kan), dan zal de Kerk ontegenzeggelijk verklaren, dat „die plaatsen van de H. Schriftuur in een oneigenlijken „en figuurlijken zin moeten uitgelegd worden evenals de „woorden des dichters *terraeque urbesque recedunt.*" [2]) Dit getuigenis kon Fabri niet geven, zoo men aan de veroordeeling van het Copernicaansche stelsel eene tegenwerping kon ontleenen tegen de onfeilbaarheid van den Paus.

Descartes, Caramuel en Fabri waren alzoo in de 17e eeuw hetzelfde gevoelen toegedaan, dat de Katholieken thans verdedigen, namelijk dat de veroordeeling van 1616 niet bekrachtigd is door den Paus, en gevolgelijk uit hare objectieve valschheid geene opwerping kan genomen worden tegen de onfeilbaarheid van den H. Stoel. Integendeel, wanneer wij letten op het voortdurende gebruik van de *Congregatio S. Officii* om hare dogmatische dekreten door

[1]) Lib. I, fund. 5, num. 264, tom. I. p. 105, edit. Lugd. 1676.
[2]) Philosophia Pollingana. Tom. III, p. 7.

den H. Stoel te laten goedkeuren en bekrachtigen, dan is de ongelukkige veroordeeling, die wij bespreken, wel verre van eene opwerping tegen de onfeilbaarheid van den Paus, veeleer een krachtig getuigenis, dat Christus ook tot de opvolgers van Petrus gezegd heeft: „Gij zijt Petrus, „en op deze steenrots zal Ik mijne Kerk bouwen, en de „poorten der hel zullen haar niet overweldigen." [1]) Bouix verklaart, dat dit bij zijn weten, het eenige geval is, waarin een dogmatiesch dekreet der Inquisitie niet door den Paus is bekrachtigd [2]).

Na dit betoog is het niet moeijelijk de waarde aan te geven, welke wij aan deze veroordeeling moeten hechten. Immers, volgens Bouix, een geleerd en ongetwijfeld regtzinnig Canonist, moeten de dekreten, welke door de Congregaties van de Inquisitie en van den Index worden uitgevaardigd, in drie soorten onderscheiden worden: 1° in zoodanige, welke de Paus in zijnen naam door een Breve of anderzins openbaar maakt; deze dekreten zijn verklaringen *ex cathedra*; 2° in zulke, die door de Congregaties worden uitgevaardigd, maar met de uitdrukkelijke bepaling erbij, dat de Paus over dezelve is geraadpleegd of ze bekrachtigd of hunne openbaarmaking bevolen heeft; of deze dekreten als verklaringen van den Paus *ex cathedra* te beschouwen zijn, is een betwist punt; 3° in dekreten, welke door de Congregaties zonder bovengenoemde clausuul worden uitgevaardigd; deze dekreten zijn slechts feilbare uitspraken van de Kardinalen, hoewel ze als disciplinaire bepalingen verpligtend zijn. Zelfs, wanneer de Paus met den inhoud van zoodanige dekreten instemt en hunne openbaarmaking verordent, mogen zij niet als verklaringen *ex cathedra* beschouwd worden, tenzij van deze pau-

[1]) Matth. XVI, 18.

[2]) *Revue des sciences ecclésiastiques*, 1866, p. 227.

selijke instemming of verordening officiëel melding wordt gemaakt [1]).

De veroordeeling van Galilei nu behoort tot de laatste soort der genoemde dekreten. Hoewel de Paus instemde met haren zin en strekking en medewerkte tot hare openbaarmaking, verscheen zij echter zonder zijne vormelijke goedkeuring. Zij was dus slechts eene verklaring van een geregtshof, dat, hoezeer ook te eerbiedigen, echter geene magt had om zekere leering tot geloofsartikel te verklaren en andersdenkenden tot ketters te maken.

Wijl echter de Congregatie van de Inquisitie door den Paus belast was met een gedeelte van het uitwendig bestuur der Kerk, zoo waren hare wetten en uitspraken regelen, waarnaar men zich minstens uiterlijk te gedragen had. Met andere woorden, men moest zich van eenige uitwendige handelingen onthouden, die, volgens het oordeel dezer hooge regtbank, voor den vrede in de H. Kerk of voor het behoud van het geloof van eenige harer leden gevaarlijk konden zijn. Men mogt het gevoelen van Copernicus niet onvoorwaardelijk verdedigen, of men stelde zich bloot aan de straffen, die tegen eene dergelijke overtreding van het verbod der Congregatie bepaald waren. Zoo was men ook krachtens het dekreet der Congregatie van den Index niet in geweten verpligt de veroordeelde stellingen voor valsch en tegenschriftuurlijk te houden, doch alleen om de boeken, waarin deze stellingen verdedigd werden, niet te lezen of te koopen of te bezitten.

Er blijft ons nog over te onderzoeken, wat wel de aanleiding was, waarom het stelsel van Copernicus, dat bij zijne eerste verschijning door de hoogst geplaatste kerkelijke personen zoo gunstig ontvangen werd, nu door hen

[1]) Vgl. ook *Theologisches Literaturblatt* von Dr F. H. Reusch, 1867, s. 760.

werd veroordeeld. Zij die met vooringenomenheid tegen de Kerk of zonder genoegzame kennis van den toenmaligen toestand de geschiedenis van Galilei behandelen, geven met onverbeterlijke halsstarrigheid „haat en onkunde" als de voornaamste aanleiding tot deze veroordeeling aan. Wij zouden ons aan dezelfde partijdigheid schuldig maken, zoo wij beweerden, dat allen, die zich in dezen strijd wikkelden, alleen door liefde voor de waarheid werden aangedreven en geene andere dan eerlijke wapenen gebruikten. Galilei had ongetwijfeld vijanden, die zijne groote ontdekkingen en nieuwe zienswijzen met afkeer beschouwden, en wier eenige toeleg was hem eene geduchte nederlaag toe te brengen. Wien kan dit bevreemden in den strijd tusschen den Meester der oudheid en het genie der nieuwere wetenschap? Doch de voornaamste oorzaak van dezen afkeer was het voortvarend karakter en de blinde eigenliefde van Galilei zelven. Hij overtrof zijne tijdgenooten in scherpte van oordeel en vlugheid van opmerking, maar bestreed ze met verachting van de wezenlijke begaafdheid, waarop zij konden roemen. Liefde voor de waarheid was de voorname drijfveer van zijn onvermoeiden arbeid, doch uit overdreven hoogschatting van zich zelven sloot hij dikwijls de oogen voor de werkelijke gebreken zijner meeningen òf zag in het gegronde verzet van andersdenkenden slechts een toeleg om hem ten verderf te voeren. Geen wonder, dat ook zijne tegenstanders zich uit gekrenkte eigenliefde soms woorden lieten ontvallen, die met de christelijke liefde niet te rijmen zijn en het *jus talionis* van weleer in toepassing bragten. Deze vijandige stemming, waarin sommigen tegen Galilei verkeerden, verklaart ons, hoe hij, tijdens zijn verblijf te Rome, aan Picchena, zeker niet zonder overdrijving, kon schrijven, „dat zijne vijanden „hem zoovele strikken hadden gespannen, dat hij zeker

„in den eenen of den anderen zou gevallen zijn, indien „hem geene gelegenheid was gegeven om zich te regt- „vaardigen."

Men wachte zich echter wel om deze verkeerde handelingen van enkele tegenstanders van Galilei toe te passen op allen, die zich met zijne wetenschappelijke meeningen niet altijd konden vereenigen. De talrijke betrekkingen, die Galilei met de Jesuïeten en andere kerkelijke personen onderhield, zouden een afdoend bewijs hiertegen zijn.

Doch bij uitstek onderscheidde zich de hoogere geestelijkheid door eene onpartijdige beoordeeling van zijne zaak en eene onvoorwaardelijke huldiging zijner bekwaamheden. Galilei zelf getuigt dit in zijnen brief van 6 Februarij aan Picchena. „Alle Eminenties", schreef hij, hebben „mij vrijmoedig en met innige deelneming verzekerd, dat „men niet slechts mijne opregtheid en onschuld, maar „ook de duivelsche boosheid mijner vervolgers duidelijk „gezien had". Zij konden zich echter niet vereenigen met zijne denkwijze en zagen zich, hoe ongaarne ook, verpligt om haar te veroordeelen. Doch bij die veroordeeling spaarden zij toch den naam van den gevierden geleerde, en stelden zij zich tevreden met eene onderhandsche verklaring, dat hij zijn stelsel in het vervolg niet meer zou verdedigen; zoo handelt men niet als men een vijand ten verderve wil brengen.

Evenzoo kunnen alleen zij, die door vooroordeel verblind zijn, volhouden dat de Congregaties het gevoelen van Galilei veroordeelden uit onkunde en domperij. Wij geven al weder gaarne toe, dat eenige strijdschriften van dien tijd niet onduidelijk het bekrompen oordeel van hunne schrijvers verraden. Niet gaarne bijv. zouden wij instemmen met die theologen, welke om hun alleen bekende redenen *a priori* beweerden, dat de H. Schriftuur, waar zij over den

stilstand der aarde of over de beweging der zon schijnt te spreken, in een streng letterlijken zin moet worden opgevat; evenmin kunnen wij ons vereenigen met de schrijvers, die de theologie zoover verheven achtten boven de andere wetenschappen, dat zij over deze eene willekeurige jurisdictie uitoefent. Zij deden, zooals Galilei in zijnen brief aan de Groothertogin van Toscane schreef, gelijk een vorst, die van zijne onderdanen vorderde, dat zij hem, ofschoon hij geheel onbekend was met de meetkunde en bouwkunst, in deze zaken toch raadpleegden en zich naar zijn oordeel regelden. Maar hoe zich hierover te verwonderen? In welken wetenschappelijken strijd zijn geen bewijzen van onhandigheid en onkunde geleverd? Heeft Galilei zelf niet menige dwaasheid verdedigd? Ons is het genoeg in de vorige bladzijden, zoo wij meenen, overtuigend aangetoond te hebben, dat de beslissing der Kardinalen op gronden steunde, die toenmaals niet minder kracht hadden om het stelsel van Copernicus te doen verwerpen dan de bewijzen van Galilei om het aannemelijk te maken.

Wat was dan wel de eigenlijke aanleiding tot deze veroordeeling? De 16e en 17e eeuw was de overgangsperiode van de middeleeuwsche tot de nieuwere wetenschap en gevolgelijk een tijdperk van onzekerheid en strijd. De Kerk nu, hoezeer zij de wetenschappen ook beschermde, is volgens het doel harer stichting steeds afkeerig geweest zich bij onzekerheid in eenen wetenschappelijken strijd te mengen. Zoo stond zij ook nu, als de bewaarster en draagster der eeuwige onveranderlijke waarheid, rustig en kalm te midden der algemeene opgewondenheid en verwarring. Wanneer de wetenschap zich echter waagde op 't gebied des geloofs en met heiligschennende hand de goddelijke waarheid aanrandde om haar tot speelbal te maken van menschelijke twisten, dan streed de Kerk steeds met onbezweken moed om

het onderpand, dat haar is toevertrouwd, ongeschonden te bewaren. Zoolang derhalve het stelsel van Copernicus een zuiver natuurkundig karakter had, werd het door hen, aan wie de zorg voor de belangen der Kerk was opgedragen, met denzelfden eerbied behandeld als het gevoelen van Ptolemeus. Galilei echter bragt dat stelsel, tegen den nadrukkelijken raad van Bellarminus, Barberini en andere Kardinalen, op kerkelijk terrein over, omdat hij de H. Schriftuur volgens hetzelve ging verklaren. Hierdoor beging hij een misslag, die aanstonds door meerderen werd gevolgd en in dien bewogen tijd de bezorgdheid der Romeinsche Congregaties noodzakelijk moest opwekken.

Er heerschte namelijk algemeen eene manie om zuiver wetenschappelijke onderwerpen met theologische beschouwingen te doorweven en met de vreemdsoortigste aanhalingen uit de H. Schriftuur op allerlei wijzen te staven, te verklaren en op te sieren. Een enkel voorbeeld om dien toestand te schetsen is misschien niet onbelangrijk. Wij kiezen hiertoe de *Lettera del R. P. Maestro Paolo Antonio Foscarini, Carmelitano*, die bij hare verschijning eene groote sensatie veroorzaakte en door de Congregatie van den Index 5 Maart 1616 bij name veroordeeld werd. In deze *Lettera* poogt genoemde karmeliet te bewijzen, dat het stelsel van Copernicus overeenkomstig de waarheid en niet in strijd met de H. Schriftuur is.

Onder meer andere ongerijmdheden moeten hiertoe ook sommige analogiën dienen, welke hij in zijne opgewekte verbeelding tusschen het planetenstelsel en eenige voorstellingen der H. Schrift dacht te zien.

Vooreerst meent hij, dat de Hemel in de wondervolle zamenstelling van den Zevenarmigen Kandelaar, die in den Tabernakel des Ouden Verbonds was geplaatst, eene afbeelding van het planetenstelsel heeft willen geven. De

uit het voetstuk regtopgaande stang was als het voornaamste gedeelte van zelve de zon. Evenmin kon men in twijfel zijn over de beteekenis van de zes zijarmen; zij zijn de zes planeten, die zich om de zon bewegen. De verklaring evenwel van de kelken en knoppen en bloemen, die als loofwerk de zijarmen versieren, was niet zoo gemakkelijk. Foscarini ten minste riep uit, „mijn zwak „begrip kan alles, wat deze wijze verordening bevat, niet „begrijpen." Hij deelde echter als zijne bescheidene meening mede, dat zij de manen verbeelden, die sommige planeten vergezellen.

Eene andere analogie ziet hij tusschen onze aarde en de verboden vrucht van het paradijs. Algemeen gelooft men, zegt hij, dat deze vrucht niets anders geweest is dan de Indische vijg. Welnu deze vijg heeft vijf pitten en is van binnen hard en vast, terwijl hare buitenste zelfstandigheid zachter en losser is. Zoo bevat ook de aarde in haren schoot harde stoffen, als rotsen en metalen, doch aan de oppervlakte neemt hare digtheid af, en heeft zij zelfs water en lucht. Wijl echter ook de granaat en de druif aanspraak maken op de eer van de verboden vrucht geweest te zijn, zoo toont hij aan, dat zij dezelfde analogiën aanbieden en roept Salomon, Joël en Aggeus, die van deze vruchten gewagen, tot zijne getuigen op [1]).

---

[1]) Ponsard geeft in zijn, door vriend en vijand scherp veroordeeld, drama *Galilée*, dat verleden jaar te Parijs ten tooneele werd gevoerd, eene bloemlezing van dergelijke argumenten tegen zijn theaterheld. Pompée, een onverdeeld volgeling van Aristoteles, staat namelijk tegenover Vivian, een gevierden leerling van Galilei, volgenderwijze te betoogen, dat de ontdekking der manen van Jupiter eene ongerijmdheid is.

POMPÉE,

N'est-il pas vrai, que l'homme et la plupart des êtres
Au-devant de leur chef ont comme sept fenêtres,
Savoir: la double ouïe, une bouche, deux yeux,

Wanneer dergelijke beuzelarijen als lievelings-lektuur worden opgedischt en toegejuicht, kunnen wij ons gemakkelijk den levendigen afkeer van de Kerk tegen de verkeerde inmenging der H. Schriftuur in de behandeling van wetenschappelijke onderwerpen verklaren en ons voorstellen, hoe bevreesd de Congregaties moesten zijn voor den verderfelijken invloed, dien het Copernicaansche stelsel in de bestaande omstandigheden moest hebben. Deze bezorgdheid moest nog toenemen, omdat juist de natuurphilosophie in den laatsten tijd door Jordano Bruno, An-

---

Deux narines, par où l'air, pénétrant chez eux,
Porte au reste du corps, selon chaque ouverture,
La lumière, le son, l'odeur, la nourriture,
Et qui sont les sept points les plus intéressants
Du microcosme ou monde abrégé?

VIVIAN.

J'y consens.

POMPÉE.

De même, — notez bien l'identité profonde, —
De même dans le ciel, macrocosme ou grand monde,
Sept planètes en tout composent l'appareil:
Deux luminaires, c'est la Lune et le Soleil:
Deux astres ennemis, d'influence maligne:
Mars et Saturne; deux, d'influence bénigne:
Jupiter et Vénus; puis, Mercure indécis.
— De ces faits, comme encore d'autres non moins précis,
Soit que l'ordre profane offre les témoignages
Des sept métaux, des sept merveilles, des sept sages,
Soit que l'ordre sacré nous montre sept flambeaux,
Sept psaumes pénitents, sept péchés capitaux,
Nous devons recueillir ces conséquences nettes:
Que le nombre de sept est celui des planètes,
Que c'est tout justement le nombre qu'il leur faut,
Sans qu'il puisse jamais être plus ni moins haut,
Et qu'ainsi Jupiter n'a point de satellites,
Puisqu'ils ajouteraient des nombres illicites.

VIVIAN.

Cependant.....

POMPÉE.

Et, de plus, observez, que toujours
On a distribué la semaine en sept jours,
Et qu'on les a nommés du nom des corps célestes,
Lesquels, soit bienfaisants, soit douteux, soit funestes,

tonius de Dominis, Vanini en anderen maar al te zeer tot schade van het geloof misbruikt was. Zoo kon ook nu reeds de onvoorwaardelijke verdediging van het nieuwe wereldstelsel bij de zwakkeren en de minder scherpzienden twijfel in het geloof doen ontstaan; want om de Menschwording van den Zoon Gods had men zich de aarde steeds voorgesteld als het voornaamste gedeelte van het heelal, en was het moeijelijk haar op eene ondergeschikte plaats te stellen, zonder zich tevens af te vragen, hoe zij in dat geval deze hooge begenadiging en bevoorregting van den Oneindige waardig had kunnen zijn.

Deze kwade gevolgen nu, welke door de verdere verdediging van het Copernicaansche stelsel nog zouden verergerd worden, waren zeer natuurlijk de aanleiding tot de veroordeeling der nieuwe leer. Hadden Galilei en de overige volgelingen van Copernicus zich bepaald tot eene zuiver wetenschappelijke verdediging van hunne denkwijze, dan zouden zij ongetwijfeld door de Romeinsche Congregaties niet bemoeijelijkt zijn geworden. Nu zij hiermede niet tevreden waren, en hunne handelwijze zeer bedenkelijke gevolgen had voor het katholiek geloof, was het ligt verklaarbaar, dat de Kardinalen, die dit stelsel op zeer gewigtige gronden voor wetenschappelijk valsch en

---

Exercent tour à tour leur domination
Sur l'heure attribuée à leur rang d'action.
Si donc nous augmentions le nombre des planètes,
N'augmentant pas celui des heures leurs sujettes,
Nous bouleverserions jusqu'en son fondement
La regularité de cet arrangement,
Ce qui mettrait partout un désordre incroyable.
Acte I, Scène III.

Wij behoeven zeker niet te zeggen, dat het zeer onedel is van een *membre de l'Académie Française* om dezen zotteklap te doen doorgaan voor de wetenschappelijke gronden, waarop Galilei's meening door de Congregaties veroordeeld werd.

gevolgelijk voor strijdig met de H. Schrift beschouwden, ertoe gebragt werden om deszelfs veroordeeling openlijk uit te spreken [1]).

(*Wordt vervolgd.*)

---

1) De leer van Copernicus en Galilei over de beweging der aarde om de zon wordt in den tegenwoordigen tijd door de sterrekundigen voor zoo zeker gehouden en met zoovele allerkrachtigste bewijzen gestaafd, dat een twijfel over hare waarheid thans bijna vermetel schijnen moet. Enkele stemmen echter verheffen zich ook nu nog er tegen; bijv. Schöpfer — dien de heer Kaiser ergens ter loops aanduidt, zonder hem de eer waardig te keuren zijnen naam te noemen, en dien de heer Logeman een waanzinnigen Duitscher noemt — en zeer onlangs nog Schechner, in zijn *Unumstösslicher Nachweis dasz die Erde nicht um die Sonne herumgehe.* Munchen, 1868. De moeijelijkheden, die deze laatste tegen de algemeene overtuiging aanvoert, zijn ver van zwaarwigtig, doch hoe dit zij of niet, het is nog geen bewijs, dat er geene meer ernstige bezwaren te maken zijn. Welken diepen eerbied wij ook voor zulk een aantal uitstekende geleerden, als het Copernicaansche stelsel verdedigen, behooren te koesteren, het blijft waar, dat hun gezag niet meer dan zuiver menschelijk is. Zeker is het ook, dat de verwerping van het Copernicaansche stelsel thans niet scherper kan veroordeeld worden door de mannen der wetenschap, dan ditzelfde systeem ten tijde van Copernicus door hen werd afgekeurd en verworpen. Merkwaardige wisseling in de overtuiging der geleerden! *Aanteekening van een derde.*

VERSCHEIDENHEDEN.

KERKELIJK OVERZIGT.

Ware de zaak, waarmede de Kamer van Afgevaardigden te Florence zich bezig houdt, niet te ernstig en te gewigtig — het heil van ten naaste bij 25 millioen bewoners van het schoone Italië wordt roekeloos op het spel gezet — dan zou men zeggen, zij maakt eene potsierlijke vertooning, en de vijfhonderd *onorevoli deputati* zou men kunnen vergelijken bij eene school van knapen, die noch orde noch tucht kennen, en naarmate hun meer verboden wordt, te driester en onstuimiger te werk gaan. Daar, in het paleis *Pitti*, woelen en krioelen allen door elkander, allen schreeuwen en tieren als om strijd. Wie de verslagen der laatste Kamer-zittingen in het ééne Italië met eenige aandacht heeft nagegaan, moet wel medelijden met den President gevoeld hebben: deze was voortdurend in de weer om den woedenden storm der hartstogten zoo mogelijk te bedaren; nu eens moest hij dezen, dan genen tot de orde roepen, een andermaal naar deze of gindsche zijde heenschreeuwen, maar het gevolg van de onvermoeide inspanning *del onorevolissimo Lanza?* „algemeen ge„lach; rumoer; verschillend geschreeuw; nieuw rumoer; zeer levendig „rumoer van alle zijden; het rumoer houdt aan; de President doet „te vergeefs de schel hooren; verschillende leden vragen het woord", enz; dit is schering en inslag van het verslag der debatten.

Die onstuimigheid heeft eene goede zijde gehad. Kinderen zeggen wel eens de waarheid. Dit is ook in de Kamer der Afgevaardigden geschied. Of de kracht der waarheid of de noodzakelijkheid om tegenstanders te overtuigen of een onbewaakt oogenblik in de drift der hartstogten heeft aan menigen afgevaardigde bekentenissen doen afleggen, die ons een blik tot in het diepste hunner ziel veroorloven

Turijn is thans door de Italiaansche Regering verlaten, en Florence slechts eene rustplaats, maar Rome het doel van den moeijelijken

weg. En toch, misschien blijven de Italianen voor altijd op hunne rustplaats. Het schijnt althans, dat er voor de Italianissimi nog al zwarte stippen aan den politieken horizon zijn. Geven wij den Revolutionnairen zelven het woord.

„Hoe te beletten, dat men uit het grondbeginsel, hetwelk wij „door Rome voor hoofdstad te verklaren in ons openbaar regt op„namen, niet deze gevolgtrekking afleide: ieder, die met geweld het „feit van vreemde inmenging, waardoor de volvoering van ons regt „verhinderd wordt, bestrijdt, is in werkelijkheid de uitvoerder van „het nationale regt, al zondigt hij ook tegen de wetten van den „Staat?" (Civini.)

De gevolgtrekking hieruit, meenen wij, zou moeten wezen: een vergrijp tegen de wet van den Staat is eene misdaad; Rome kunnen we thans niet bemagtigen zonder zulk een vergrijp te moeten goedkeuren; het nationale dekreet alzoo, waarbij Rome tot hoofdstad van Italië is verklaard, worde ten minste voorloopig ingetrokken.

Maar neen: zoo juist redeneert de Revolutionnair niet. „Wij moe„ten wachten," — besluit Civini — „of zich soms eene geschikte „*gelegenheid* opdoet om Rome meester te worden".

Die gelegenheid kan zich echter lang laten wachten. De conventie van September legt aan Italië den pligt op het Pauselijk gebied niet aan te vallen, het zelfs met kracht van wapenen te verdedigen, zoo het van buiten wordt bedreigd. Nu weten we wel, dat de Italiaansche Regering de zaken zoo streng niet opneemt; maar die lastige Rouher heeft het woord *jamais* uitgesproken en, wat het ergste is, zijn keizerlijke meester heeft het als officieël erkend en bekrachtigde het met eene expeditie van twintigduizend man. Maar zouden welligt de *zedelijke middelen* den Revolutionnairen nog kunnen baten?

Hierover hebben zij in de Kamer een hard woord moeten hooren. „Het is regtvaardig of niet", riep d'Ondes Reggio hun toe, „dat „gij Rome bezit. Als Italië regt heeft op Rome's bezit, kunt gij „geweld gebruiken, en moogt gij er zelfs niet van afzien om uw „regt met geweld van wapenen te handhaven. Daarentegen, als „het niet regtvaardig is, dat gij u meester van Rome maakt, „zullen alle middelen, die gij aanwendt, onzedelijk zijn. Aan dit „dilemma kunt gij u niet ontworstelen". Maar de stem der zedelijkheid heeft geen invloed op het gemoed van Revolutionnairen; de uitkomst van de aangewende pogingen alleen kan hen over-

tuigen. Zij zien dan ook met beschaming en spijt op de laatste gebeurtenis terug. De zedelijke middelen, door Ratazzi, Garibaldi en dezer geestverwanten zoo ruimschoots aangewend, hebben niet alleen niets gebaat, maar ook het volk verbitterd. „Het denkbeeld „van Rome [te bezitten] is eene overlevering, die alleen van ons, „geletterden en wijsgeeren, uitgaat" (Civini). De Revolutie beloofde aan Rome eene gulden vrijheid, verlossing van het schandelijk juk der priesterdwingelandij, en — „de Romeinen hebben „aan hare oproeping niet beantwoord" (Minghetti), wat meer is: zij wapenden zich tegen haar. De Revolutie beloofde aan de katholieke wereld bescherming des Pausen, eerbied voor zijn persoon, een prachtig paleis, opdat hij er in zou wonen, uitgestrekte tuinen, eene civiele lijst ter bestrijding van al zijne uitgaven, en — „het „katholiek gevoel is haar vijandig" (Massari), ja, de Katholieken zonden hunne Zouaven, die de keurbenden der Revolutie verjoegen. Zij beloofde aan de Bisschoppen „eene vrije Kerk in een „vrijen Staat", en — zij wilden liever in den kerker zuchten, dan van die zoete vrucht proeven. Zij maakte oproer in Rome, wierp Orsini-bommen in menigte, gebruikte dolk en vergift, riep het volk door manifesten van hare *comités* op om zich bij de beweging aan te sluiten, en — „het volk, dat niet schrijft noch dag„bladen leest, kent geen Rome dan het Pauselijk Rome" (Civini).

De zedelijke middelen hebben dus niet ontbroken, maar geheel en al hun doel gemist. Maar de Paus? „Door de Romeinsche „questie als eene godsdienstige questie te beschouwen, erkent gij, „dat Rome aan de Katholiciteit behoort, en uw geheel gebouw „stort ineen" (Guerzoni). Maar Frankrijk? „Het antwoordt door „eene interventie" (Ferrari). Maar de Kamer der Afgevaardigden te Parijs? Slechts zeventien stemmen waren voor de Revolutie.

Wij begrijpen volkomen de verlegenheid der *onorevoli* Democraten der Florentijnsche Kamer. Wel schreeuwen zij: „Tusschen „Italië en Rome is geen vergelijk mogelijk" (Villa); „de conven„tie van September had de verzoening met den Paus ten doel, doch „dit was eene hersenschim" (Micali); „zonder Rome is er [voor Italië] „noch eenheid, noch vrede, noch zekerheid" (Bertani); „het bezit „van Rome is voor Italië volstrekt noodzakelijk; er bestaat een „strijd tusschen de tijdelijke magt des Pausen en het rijk van Italië, „die niet kan eindigen, voordat het eene of het andere vernietigd „is" (Ratazzi). Geen redenaar van het linker-centrum heeft het

woord, of hij herhaalt hetzelfde thema, nu eens korter, dan weder langer uitgerekt, doch altijd om tot de gevolgtrekking te komen: „de oorlog tusschen Italië en den Paus is duurzaam" (Crispi).

Geheel iets anders is het de vraag te stellen, dan er eene oplossing voor te vinden, en toch Italië moet of Rome hebben of zelf ineenstorten. De reeds aangewende middelen zijn krachteloos bevonden; er blijft dus niets over dan naar nieuwe middelen te grijpen. Het heeft dan ook in de Kamer van Florence niet aan sprekers ontbroken, die eene uitkomst meenden gevonden te hebben. Civini stelde voor aan Frankrijk te verklaren, dat Italië voor het oogenblik Rome kon ontberen, dat het ook zonder Rome beschaafd en krachtig zou worden (nog worden?), maar dat het er zich toch ten laatste, en mogt dit aan Frankrijk aangenaam zijn of niet, meester van maken zou. Nog stoutmoediger eischten anderen onmiddellijke afbreking der diplomatieke betrekkingen met Frankrijk, voorbereiding ten oorlog, wapening en uitrusting van het leger en eindelijk oorlogsverklaring. Maar, helaas! ook deze laatste hoop zou weldra vervlogen zijn: de President van het Ministerie, een der uitstekendste generaals van het Italiaansche leger, verklaarde, dat de krijgsmagt van Italië ongenoegzaam was tegenover het leger van Frankrijk, en men dus met die troepen den oorlog aan Frankrijk niet kon verklaren. Nu was de Kamer ten einde raad en wist niet wat te beslissen. Alles was beproefd en niets gelukte. Doch ziet: als het gevaar het dreigendste is, is de redding soms nabij. De snuggere Lamamora doet het voorstel om Rome tot *honoraire* hoofdstad van Italië te verklaren. Als nu slechts de Paus het *entrée*-geld betaalt en eene jaarlijksche contributie stort, dan — onuitsprekelijk voorregt — dan is Hij eerelid van de Italiaansche eenheid, en Italië is één, veilig en gerust en zal op den weg der beschaving met reuzenschreden voorwaarts stappen!

Ongelukkig Italië, dat overgeleverd is aan de hartstogten der Democraten, die het in den afgrond van zedelijken en stoffelijken ondergang doen neêrstorten. Geen zijner zonen heeft den beklagenswaardigen toestand met meer waarheid geschetst dan Lamarmora in den brief aan zijne kiezers, waarin hij zegt: „Alles is „ten onderste bovengekeerd, het despotisme heerscht, bij velen is „het gezond verstand verdwenen, bij anderen zijn de zeden bedorven".

In Rome is er intusschen rust en kalmte. Het is de oasis in de woestijn, waar een ieder van den woedenden storm, die Italië

teistert, kan uitrusten, veilig onder de hoede van den beminden Priestervorst en onder de bescherming van de kruisridders onzer eeuw. De grijze Pius leeft, schoon reeds dikwerf belaagd, Hij regeert, ofschoon alle handlangers der Revolutie tegen Hem zamenspannen, en de liefde der geloovigen schenkt Hem steeds nieuwe kracht en biedt Hem met kinderlijke genegenheid de middelen aan om aan zijne verpligtingen te kunnen voldoen, terwijl duizenden van Europa's zonen naar de Eeuwige Stad heenstroomen om zijnen fel bestookten troon te schragen. Wel schreeuwen de revolutionnaire bladen over afpersing van geld, over nieuwe belastingen, aan het volk, niet door wettige regeringen, maar door den onwettigen invloed der priesterschap, opgelegd. De geloovigen laten zich aan al dat geraas weinig gelegen liggen; zij bemerken geen dwang, en hunne liefde overtreft zich zelve in het schenken harer bijdragen aan den Paus. Wij hebben ten bewijze alleen ons Nederland te noemen, dat met regt de eereplaats inneemt.

„Uit Holland, waar onder de 1,300,000 Katholieken een frische „geest werkt; uit dit Holland zijn tot heden toe [Januarij ll.], „zooals de laatste berigten luiden, bijna 2000 jongelingen te Rome „zamengekomen, daaronder 650 uit het Bisdom Haarlem, ongeveer „300 uit Amsterdam. De Regering stelt hun geene beletselen, en „in het geven zijn de Hollanders onvermoeid. Driemaal hebben „zij den H. Vader een nieuwjaars-geschenk gezonden, in 1865, „1866 en 1867, en deze drie geschenken vertegenwoordigen de „aanmerkelijke som van 311,000 *Thalern*. En toch blijven de meeste „giften der Hollandsche Katholieken tusschen een paar *silbergroschen* „en een *Thaler*. Als wij in Duitschland zoo offerwillig waren, „welke gansch andere uitkomsten zouden zich dan vertoonen!" Al zouden er in deze woorden der Mainzer *Katholik* (Jan. 1868) eenige kleine onnaauwkeurigheden zijn aan te wijzen, wij laten hier liever de vreemdelingen geheel alleen spreken. „De Katholieke jeugd van „Nederland schonk aan de gewapende verdedigers van den Pause„lijken Stoel bijna 3000 Zouaven, alle vrijwilligers en van die soort „van helden, welke door de gevechten bij Bagnorea, Monte-Libretti, „Nerola en Mentana zijn vereeuwigd". (*Civilta Cattolica*, 1 Feb. 1868.) *De Tijd*, krachtig ondersteund door andere katholieke bladen, kan nu aan den onsterfelijken Pius, als eene liefdegift van Nederlands Katholieken meer dan ƒ 180,000 aanbieden.

Andere landen volgen en wedijveren.

Frankrijk zendt onafgebroken zijne zonen, en vele diocesen onderhouden verscheidene tientallen van Zouaven, die zij ter verdediging van den H. Stoel, soms onder begeleiding van een almoezenier, naar Rome afvaardigen. Frankrijk schonk daarenboven in twee maanden tijds meer dan 3 millioen *francs*, terwijl het *Comité central* van den St Pieterspenning, te Parijs gevestigd, aan de katholieke wereld het voorstel doet om, door bijzondere giften, een leger van 15000 man voor den Paus te onderhouden.

België wint het, in evenredigheid zijner bevolking, nog van Frankrijk, maar moet toch bij Nederland verre achterstaan, ofschoon zijne bladen in vereeniging met die van Frankrijk het tegendeel blijven beweren.

Zelfs Amerika sluit zich bij de beweging aan en ziet op geen afstand, noch berekent de gevaren der zee; het geeft zijn goud om den Paus te ondersteunen, het zendt zijne dapperen om hun bloed voor de Kerk te offeren. Toen men in Canada vernam, dat bij Mentana een Canadaasch vrijwilliger gewond was, werd er eene oproeping gedaan om hem 30 nieuwe krijgsmakkers toe te voegen. Doch er boden zich terstond 300 aan, schoone keurbende uit het verre Westen, die hoogst waarschijnlijk door nieuwe honderdtallen van Amerikaansche vrijwilligers zal gevolgd worden.

Geheel Duitschland is als uit een langen slaap opgestaan om nu met ongekende geestdrift vergaderingen van duizenden te houden en geld in te zamelen en soldaten te leveren. De Koning van Pruissen gaf, in zijne redevoering bij de opening der Kamer, zijne bedoeling te kennen om aan het regt zijner katholieke onderdanen voldoening te geven door de handhaving der onafhankelijkheid en waardigheid van het Hoofd hunner Kerk. „Zoo zeker als wij er „van overtuigd zijn, dat dit koninklijk woord goed gemeend is, even „zeker zijn wij, dat het den Paus geene hulp brengen zal. De Koning „is reeds als protestantsche vorst gebonden en omdat Hij in zijn „land eene ver verbreide partij heeft, die niets vuriger wenscht dan „dat Garibaldi of Victor Emmanuel in Rome heersche; maar bui„tendien Pruissen kan, na de gebeurtenissen der laatste jaren, niet „meer zooals vroeger de beginselen van behoud in het leven der „volken vertegenwoordigen, al zouden zijne koningen er den besten „wil toe hebben..... Aan de logika der feiten, waaraan men heeft „deelgenomen, kan men nimmer meer ontkomen". Zoo sprak de geleerde Bisschop van Mainz in zijnen herderlijken brief *over den*

tegenwoordigen toestand des H. Stoels. Hoe gegrond des Bisschops vrees ook zij, toch heeft het woord des Konings zijdelings ten gunste van 's Pausen tijdelijke magt gewerkt, ten minste omdat het de beletselen wegnam, die eene openlijke uiting van het katholiek gevoel tegenhielden. In Pruissen ontstond eene beweging, die, zich aan de andere Duitsche rijken meêdeelend, de 15 millioen Duitsche Katholieken aangreep. Hunne manifestatiën doen van de toekomst het beste hopen. Na de verklaringen der vergaderde Katholieken te Keulen, Mainz, Aken, Paderborn, Kleef en in zoovele andere steden, hebben ook de studenten het zich een pligt gerekend ten gunste der Pauselijke souvereiniteit hunne stem krachtig te verheffen, en vereenigden zich de katholieke universiteiten en faculteiten van Duitschland in ééne hulde van eerbied en liefde jegens den Paus.

Hoezeer is het te bejammeren, dat de Keizer van Oostenrijk thans de hooge zending, die zijn titel van Apostolische Majesteit aanduidt, niet meer kan vervullen. „Niet slechts de buitenlandsche „vijanden van Oostenrijk hebben zijn keizerlijken arm verlamd, nog „meer doen het de inwendige vijanden van Oostenrijk, die nu in „de Oostenrijksche pers, in vele gemeenteraden der Oostenrijksche „steden en vooral in den Rijksraad het groote woord voeren, die de „Katholieke Kerk en hare regten, gelijk iedere uiting van het katho„lieke leven op eene wijze honen, welke zelfs den haat van eenen „Voltaire en zijne medestanders overtreft"; zoo schreef de Bisschop van Mainz in zijnen reeds vermelden brief. Het is waar, ook in Oostenrijk geven de Katholieken de heerlijkste blijken van hun geloof, en Weenen leverde aanzienlijke bijdragen ter gemoetkoming in de tijdelijke behoeften des H. Vaders. De keizerlijke familie, verscheidene Aartshertogen, de Koning van Hannover, de Hertogin van Koburg, de adel, de Duitsche Ridderorde schonken vorstelijke giften, en toen de vereeniging van den H. Michaël eene blijvende instelling in het leven riep om den H. Stoel te verdedigen, was de deelneming overgroot, en beijverde zich de aristocratie inzonderheid om te toonen, „dat „ook in Oostenrijk Katholieken leven, die besloten zijn met goed „en bloed den H. Stoel bij te staan, en die ook eene magt uit„maken, welke men niet kan voorbijzien", om de woorden van den Baron Stillfried, op eene schitterende vergadering uitgesproken, te gebruiken. — Maar, in weerwil van dit alles is het te vreezen, dat de afstammeling van den fieren en echt katholieken Rudolf ontrouw wordt aan de traditionnele politiek zijner voorouders. Hoe

verderfelijk werkt de verpestende damp van het moderne, alle godsdienst verzakende Liberalisme zelfs op edele zielen! Welk een verschil tusschen Frans Josef, toen Hij in 1859 op het punt stond zijne krijgsmagt in Italië te werpen, om den Paus bij te staan en verklaarde zijne keizerskroon liever op de trappen van de St Pieter te Rome te willen verliezen dan op die van den keizerlijken burgt te Weenen, en tusschen den Keizer van het tegenwoordige Oostenrijk, die zich aan den invloed der liberalen en der Joden overgeeft. Een bang gevoel grijpt ons aan bij het zien van de gevaren, welke den Keizer en zijn Rijk bedreigen. Ook Lodewijk XVI was regtschapen, maar zwak en boette zijne misslagen op het schavot. Mogt Frans Jozef nog tijdig genoeg een voorbeeld aan een ander vorstenhuis nemen, dat evenzeer door revolutionnairen bevochten, nu in de conservatieve beginselen zijn heil zoekt en — vindt.

Wij bedoelen het Spaansche vorstenhuis. In Spanje woelt hetzelfde kwaad, wat Italië beroert. Prim en Garibaldi zijn vrienden, zij omarmden elkander op het beruchte congres te Genève.

Maar de plannen der Revolutie leden in Spanje schipbreuk, en het wettige gezag is na de verijdeling van herhaalde aanslagen krachtiger dan tevoren gevestigd, en zelfs de *Revue des deux Mondes* moest getuigen: „Le Cabinet Narvaez a eu le mérite et la chance heureuse „de rétablir l'ordre". En dit is geschied langs wettigen weg, en wat nog meer zegt, met en door de uitdrukkelijke erkenning en toepassing van de echt godsdienstige beginselen van staatkunde, die Spanje eens groot en magtig gemaakt hebben. De Regering wil eene godsdienstige bevolking, en als krachtige voorbereiding daartoe eene godsdienstige jeugd, en zij geeft eene nieuwe wet op het onderwijs, die niet slechts aan de eischen der beschaving voldoet, maar de godsdienst ten grondslag neemt der opvoeding. Zij erkent den Paus niet alleen als geestelijk Opperhoofd der Kerk, maar ook als wereldlijk Vorst, die in deze beide hoedanigheden de drager en verdediger van het regt, de grondslag van alle maatschappelijke orde is, en biedt Hem een bataillon krijgers aan, die het koningrijk zelf zal bekostigen. Ziehier de woorden, door de Koningin, bij de opening der Kamers uitgesproken: „Ter gelegenheid „van de laatste droevige gebeurtenissen in Italië, waarbij de vei„ligheid van het gebied en zelfs van den persoon des Pausen be„dreigd werd, heeft Spanje voor het Pausschap de eerste stappen

„gedaan en is overgegaan tot handelingen, die aan eene bij uitstek „katholieke natie pasten. Daarom heeft Spanje aan onzen vriend „en bondgenoot, den Keizer der Franschen, onze zedelijke mede„werking en de hulp van ons leger aangeboden, indien dit ter „verdediging van de wettige regten des H. Stoels gevorderd werd. „Uitgenoodigd om aan eene Europesche conferentie deel te nemen, „welke die zoo wettige belangen zou waarborgen, heeft mijne Rege„ring, als getrouwe tolk van de diepst ingewortelde gevoelens des „volks, geen oogenblik geaarzeld een zoo bevredigend voorstel aan te „nemen". En deze geloofsbelijdenis van het conservatieve Ministerie vond volkomen weerklank bij senatoren en afgevaardigden, terwijl het volk en de geestelijkheid van dezelfde gezindheid reeds op duizenderlei wijzen blijken hadden gegeven. Bij de beraadslaging over het adres van antwoord nam de heer Nocedal het woord om de Koningin, de Regering, de commissie, welke met het ontwerp van antwoord belast was, het geheele congres te bedanken, zoowel voor de verklaringen, door Hare Majesteit afgelegd, als voor het antwoord, dat de commissie, betrekkelijk de Romeinsche questie in volkomen overeenstemming met de troonrede, had voorgesteld; en hij deed vooral uitkomen, dat het geheele congres hiermede overeenkwam. Het Ministerie was toen nog niet tevreden en lichtte bij monde van den Minister van Binnenlandsche Zaken de afgelegde verklaringen nader toe; onder het geven zijner ophelderingen, werd de Minister dikwijls door algemeene toejuichingen onderbroken en vroeg daarna een duidelijk, plegtig en beslissend votum of van goedkeuring of van afkeuring over de staatkunde, die door het Ministerie was aangenomen, waarop zich slechts *drie* leden ertegen verklaarden. Ook het volk bleef niet in gebreke om op ondubbelzinnige wijze zijne goedkeuring aan gemeld votum van vertrouwen te hechten: een adres van Spanje's Katholieken, aan den Paus opgezonden, droeg meer dan 2 millioen onderteekeningen.

Wij eindigen met de volgende gedachten van de *Correspondance de Rome:* „Wat zouden het getier der democratische pers, wat de „verfoeijelijke ondernemingen der Italiaansche Revolutie tegen deze „algemeene en gemeenschappelijke zamenwerking van het geloof en „van de liefde der Katholieken vermogen? Die Katholieken dragen „het bewustzijn van de verhevenheid der Kerk in zich rond en „weten, dat de Paus het geluk der maatschappij in zijne handen

„houdt, dat Hij alleen haar voor grootere rampen behoedt, dat „zijne zegeningen als zoo vele onderpanden van behoud en geluk zijn. „God geve, dat het oogenblik niet verre meer verwijderd is, waarop „ook de regeringen inzien, dat bij den Stoel der waarheid alleen „de eenige gezonde regelen voor het leven en het ware licht te „vinden zijn!"

EEN ZEVENTAL KRUISWEG-OEFENINGEN. [1])

Het vrij aanmerkelijke getal van de bestaande kruisweg-oefeningen weêrhield den schrijver van den hierboven genoemden bundel niet, zijn zevental uit te geven. En zeer teregt. De een gevoelt zich eer en krachtiger opgewekt, wanneer hij telkens de oude, bekende gebeden herleest, met welker zin hij zoo door en door vertrouwd is, welker woorden hij alle zoo gevoelt, alsof het de zijne waren; gene daarentegen vindt meerder stichting, wanneer hij zijne gebeden en overwegingen dikwerf afwisselt, en voor de velen inzonderheid, die zóó gestemd zijn, heeft de schrijver zich toegelegd iets nieuws te leveren. Wij durven zeggen, dat hij geslaagd is, en de oude waarheden en oefeningen in een nieuwen, aantrekkelijken en hoogst stichtenden vorm heeft weten te hergeven; een oordeel, door de gunstige ontvangst van den eersten druk des zeventals bevestigd.

Vooral in de drie eerste oefeningen maakt de Z. E. heer Essink, door eene gelukkige vinding de voorstelling van 's Heeren lijdenssmarten aanschouwelijk en levendig; wat bij de verschillende statiën gebeurde, laat hij door drie ooggetuigen verhalen: in de eerste oefening door de H. Maria Magdalena, in de tweede door den H. Joannes, in de derde door Jozef van Arimathea. Het zij ons echter vergund, hier eene aanmerking te maken. De twee heiligen spreken volkomen in overeenstemming met hun eigenaardig karakter, dat de H. Schrift ons schetst, maar Jozef van Arimathea wordt zonder voldoenden grond, meenen we, ongunstig voorgesteld. Telkens beschuldigt hij zich, dat hij uit zondige menschenvrees geene pogingen heeft gewaagd om zijnen goddelijken Meester te redden. Maar de H. Schrift wettigt deze aanklagt niet. De H. Joannes zegt wel, dat Jozef slechts in 't geheim een leerling van Christus

[1]) Door J. G. H Essink, R. K. P. en Pastoor te Oosterbeek. Tweede Druk. Utrecht, Dekker en van de Vegt. 1868. dd°.

was, „dewijl hij de Joden vreesde" (XIX, 38); doch was dit eene *schuldige* vrees? Men is niet altijd verpligt het geloof openlijk te belijden; en eene wijze voorzigtigheid kon Jozef aanraden zijne liefde voor den Heer verborgen te houden, en zou hij, de raadsheer, op deze wijze de zaak zijns Meesters welligt niet ten beste behartigen? Wat alles afdoet, de H. Lucas noemt hem „een goed „en regtvaardig man" (XXIII, 50), hooge lof, dien Jozef niet verdiende, als hij in de belijdenis zijns geloofs te kort schoot. En hierom houdt ook bijv. Jansenius, dat Jozef door zijne vrees voor de Joden niet heeft gezondigd. Maar had hij dan niet ten minste bij de veroordeeling des Heeren of daarna eene poging moeten doen om Hem te redden? De H. Lucas meldt alleen, dat Jozef niet had ingestemd met het besluit en de daden van 't Sanhedrin en deszelfs aanhangers (XXIII, 51); was dit genoeg? Met Lucas Brugensis meenen we Jozef geheel te verontschuldigen door de opmerking, dat alle tegenstand toch vergeefsch zou geweest zijn. En wij begrijpen alzoo, dat de H. Ambrosius hem niet slechts „regtvaardig" maar ook „standvastig" noemt (*In Luc.* cap. XVIII), en de Eerwaardige Beda zegt, „dat hij door de geregtigheid zijner verdiensten „waardig was, het H. Ligchaam van Christus te begraven." (*In feria* 3 *Palmarum*). Althans Jozefs schuld is verre van bewezen, en dit verbiedt ons hem als schuldig voor te stellen. Hij had welligt volmaakter liefde getoond, zoo hij voor het behoud des Heeren zelfs met eene wanhopige poging het uiterste gewaagd had, en daarom heeft hij zich misschien na den dood zijns Meesters beschuldigd, de inspraken zijner liefde niet genoeg te hebben opgevolgd; als Jozefs klagten in de kruisweg-oefening dit beteekenen, dan hebben wij er vrede mede; maar altijd blijven we voor den lezer de waarschuwing wenschen, dat Jozef alleen door eene overdrijving zijner liefde van schuld spreken kon. In weerwil hiervan is de heer Essink in deze drie oefeningen te zeer geslaagd, dan dat de schrijver dezer aankondiging nog een anderen wensch zou willen onderdrukken, voor welks vervulling een derde druk spoedig de gelegenheid moge geven! Gaarne zou hij het geheele zevental op dezelfde wijze zien opgevat als de eerste drie oefeningen; er zijn nog genoeg ooggetuigen van hetgeen bij de statiën geschied is, die ze ieder met verschillende gevoelens zouden kunnen verklaren: de Allerheiligste Maagd, Petrus, Veronica, eenigen der godvruchtige vrouwen, die bij het kruis stonden.

De Z. E. heer Essink heeft, door denzelfden praktischen geest

geleid, die hem de drie genoemde personen deed opvoeren, de volgende kruiswegen zoo ingerigt, dat hij eenige bepaalde godsdientige oefeningen in haar innig verband met 's Heeren lijden doet opvatten, ze levendig doet gevoelen en godvruchtig houden; de vierde kruisweg is eene voorbereiding tot eene goede biecht; de vijfde heeft ten doel tot godvruchtig Mishooren op te wekken; de zesde wordt gehouden om de gevoelens van een opregt kind der H. Kerk te verkrijgen, de zevende om een waar kind van Maria te worden; de laatste, welke de schrijver in dezen tweeden druk voor het eerst geeft, is eene treffende kruisweg-oefening voor de geloovige zielen in 't vagevuur. Al deze oefeningen bereiken inderdaad wat zij beoogen en bieden een gezond en opwekkend geestelijk voedsel aan.

Behalve met de oefening voor de overledenen, is de tweede druk vermeerderd met het *Stabat Mater* van Mgr van der Ploeg en de Litanie van het H. Lijden.

Wij wenschen aan dezen tweeden druk dezelfde ruime en spoedige verbreiding toe als aan den eersten, zeker tot stichting van velen, is ten deel gevallen. De uitgave strekt, wat den druk, de plaat en het bandje der gewone editie betreft, den uitgever tot eer; ook de goedkoope uitgave is naar den prijs zeer goed.

SPROKKELING.

Boeken, in 1867 in Engeland uitgegeven. De Engelsche boekhandel gaf in dat jaar 4,144 nieuwe werken of herdrukken in het licht. Onder dit getal zijn 849 godsdienstige boeken of brochuren. Deze maken de talrijkste categorie van de verschillende soorten van uitgaven uit. De geestelijkheid is in Engeland buitengemeen vruchtbaar. De godsdienstige schrijvers alleen schrijven meer boeken dan de geneesheeren en regtsgeleerden tezamen, doch hierbij moet men in aanmerking nemen, dat de godsdienstige boeken werkelijk meer koopers vinden dan die over geneeskunde of regt. De romans (*novels*) alleen winnen het voor het debiet van de preeken; echter werden er in 1867 slechts 410 romans uitgegeven.

DAS HEXAËMERON UND DIE GEOLOGIE [1].

De schrijver van genoemd werk is voorstander van de aloude opvatting, dat het Hexaëmeron (werk der zes dagen) in zes gewone dagen van vier-en-twintig uren is volbragt, en dat de steenlagen, die onder den grond gevonden worden en volgens de geologie (aardkunde) of liever volgens de geogenie (wetenschap van de wording der aarde) zouden gevormd zijn binnen den scheppingstijd, eerst na de schepping des menschen, ten gevolge van den Zondvloed en nog latere katastrofen, zijn ontstaan.

Ofschoon deze opvatting niet regtstreeks bewezen wordt, verkrijgt zij toch een hoogen graad van aannemelijkheid, als eerst wordt aangetoond, dat de nieuwere verklaringen van het mosaïsche scheppingsverhaal minder goed overeenkomen met de woorden van de H. Schrift, en vervolgens, dat de geologische scheppingstheoriën, waarop die verkla-

[1]) *Briefe über die Anwendung der geologischen Forschungen bei der Auslegung der heiligen Schöpfungsgeschichte* von Athanasius Bosizio, Priester der Gesellschaft Jesu. Mainz, Verlag von Franz Kirchheim. 1865.

ringen gebouwd zijn, zelve niet steunen op wetenschappelijken grond.

Nemen we nu in aanmerking, dat de geologie eene wetenschap is, die de aantrekkelijkheid van het nieuwe heeft, met geestdrift beoefend wordt en bijna algemeen, niet slechts in hare waarnemingen maar ook in hare gevolgtrekkingen, voor onfeilbaar wordt gehouden; bedenken we bovendien, dat ook de meerderheid der hedendaagsche theologen de geologische uitspraken als waar aanneemt en ze als rigtsnoer volgt bij de uitlegging der H. Schrift: — dan wordt het duidelijk, dat onze schrijver niet slechts de geologische maar ook een zeer groot deel der theologische wereld tegen zich heeft, en hij bijna alleen in het strijdperk optreedt. Dit is zóó waar, dat Dr F. Heinrich Reusch, in den eersten druk van zijn werk *Bibel und Natur*, gemeend heeft, de poging van Keil [1]) om de letterlijke opvatting der zes dagen tegenover de meening van nagenoeg al de nieuwere geologen vast te houden, zoo goed als stilzwijgend te kunnen voorbijgaan [2]).

Maar juist daarom, wijl de strijd zoo ongelijk was, hebben we hem met zooveel te meer belangstelling gevolgd, en één man, geholpen door een klein getal medestanders, tegen twee heerlegers zien te velde trekken.

Hoe is onze onverschrokken kampvechter tot den strijd uitgerust?

Athanasius Bosizio is orde-broeder van Pater Zecchi, die zich, op de tentoonstelling van Parijs in 1867, door zijn meteorograaf wereldberoemd heeft gemaakt; hij is lid van de Orde der Jesuïeten, die zich met bijzonderen ijver

---

[1]) Professor van de sterrekunde te Oxford, † 1721.

[2]) Vgl. *Theologisches Literaturblatt.* Erster Jahrgang (1866), S. 429.

toeleggen op de natuurkundige wetenschappen. Bosizio, meer persoonlijk genomen, wordt zeer gunstig beoordeeld in de *Literarischer Handweiser* [1]; daar lezen we,

„dat zijne theorie tegen de meeningen, die thans bij „geologen en theologen algemeen zijn, gewigtige beden„kingen maakt";

„in de uitwerking toont hij overal eene zeer goede „kennis van zaken en eene rijke belezenheid";

„de stijl des schrijvers is niet zonder keus en smaak".

Deze woorden mogen gerust in den ruimsten zin worden opgevat; want ze zijn geschreven door een geleerde, die blijkbaar van eene andere zienswijze is dan Bosizio.

Wij zullen aan onze lezers een overzigt trachten te geven van dit belangrijk werk. Het bestaat uit twaalf brieven en even zooveel bijlagen. Daar echter, als we van elken brief en elke bijlage den inhoud mededeelden, ons verslag te veel zou verbrokkeld worden, volgen we liever de twee hoofdgedachten, die door het geheele werk heenloopen; de eerste is,

dat al de verklaringen, die aan het scheppingsverhaal gegeven zijn met het oog op de geologische theoriën, op velerlei wijze zondigen tegen de regels der bijbelsche exegese; de tweede is,

dat de oorzaak hiervan moet geweten worden aan de ongegrondheid der geologische scheppingstheoriën.

Op de eerste plaats wordt gezegd: de geologische theoriën en de daarop gebouwde verklaringen van het scheppingsverhaal kunnen moeijelijk waar zijn; anders zouden ze met de H. Schrift, die zeker waar is, beter strooken.

Als zoodoende bij de geloovigen reeds eenig vermoeden tegen de gegrondheid der geologische theoriën is gaande ge-

[1] N°. 35, 1865.

maakt, worden die theoriën op de tweede plaats wetenschappelijk onderzocht en door de getuigenissen van de meest beroemde, zelfs van ongeloovige, geologen voor onhoudbaar verklaard.

Om het betoog van Bosizio goed te kunnen volgen, moeten we eenigzins bekend zijn met

De leer en de kunsttermen der geologen.

Wat leert de geologie omtrent de wording der aarde?

Vooreerst, dat de aarde veel ouder is, dan de H. Schrift aangeeft, veel ouder dan omstreeks 6,000 jaren; want, zegt zij, onder den grond vinden we vele steenlagen, die zich in drie groepen laten rangschikken, en dan stuiten we op de grondgesteenten; en voor de vorming dier grondgesteenten, dier steenlagengroepen, ja, voor de vorming van elke steenlaag zijn duizenden en duizenden van jaren noodig geweest: die lagen, althans de meeste, kunnen derhalve niet achtergelaten zijn door hetgeen men den Zondvloed noemt, maar moeten gevormd zijn in den scheppingstijd.

Bij het beantwoorden der vraag, hoe die vorming is toegegaan, verdeelen de geologen zich in twee partijen.

De Plutonisten of Vulcanisten veronderstellen, dat de aarde oorspronkelijk eene *vuurzee* was, omgeven van eene gasvormige atmosfeer.

Die zee van vuur moest natuurlijk, door hare omwenteling in het koude wereldruim, langzamerhand bekoelen en eene vaste korst verkrijgen. Deze in den beginne nog weeke korst werd van den eenen kant, door de opwerking van het ingesloten vuur, gespleten en gescheurd; van den anderen kant, uit de atmosfeer, werd zij beregend met zuren, metalen, steenen en andere stoffen, welke later de grondgesteenten zijn geworden. Hiermeê zijn we aan het

eind van de eerste periode; zij heeft volgens de berekening van den geoloog Gustav Bischoff, die bazaltkogels van verschillende grootte liet gieten en bekoelen, 353 millioen jaren geduurd: eerst toen had de aardkorst nagenoeg dezelfde temperatuur als het wereldruim.

Nu de warmte zoover was afgekoeld, dat het nedervallend water niet meer aanstonds vervloog in dampen, maar op de aardkorst staan bleef, begon eene nieuwe periode, die zich kenmerkte door een geweldigen strijd tusschen water en vuur. Het water, dat nu, in den scheppingstijd, nog eene sterk oplossende kracht heeft, graaft de holten voor zijne zeeën en meren, en uit zijne vaste bestanddeelen zet het gedurig nieuwe lagen af: dit zijn de steenlagen der *oudste* en der *middelste* groep. Het vuur, in massa naar omhoog stijgende, vormt de oppervlakte der aarde tot bergen; maar somtijds, voornamelijk als het getergd wordt door het naar beneden vloeijende water, dringt het onstuimig naar boven, breekt door de reeds gevormde steenlagen heen en blijft, in den vorm van rots, boven de aardkorst uitsteken. Deze tweede periode eindigt met eene ontzettend hevige en over de gansche aarde werkende vulcanische uitbarsting, waardoor de groote bergen en bergketenen (zooals het Himalaya-gebergte, de Kaukasus, de Alpen) omhoog gedreven worden. Zij had, evenals de eerste periode, millioenen van jaren geduurd; maar nu was ook de aarde in het groot, de aarde met hare bergen en zeeën, gevormd.

In de derde periode had hetzelfde plaats, doch op veel minder uitgebreide schaal. Het vuur kon niet meer zoo veelvuldig door de vast geworden aardkorst heendringen, en het water vormde nog wel nieuwe steenlagen, maar slechts in de bergkloven en in de nabijheid der tegenwoordige zeeën: deze steenlagen behooren tot de *nieuwste* groep.

De Neptunisten veronderstellen, dat de aarde zich oorspronkelijk bevond in een *waterachtigen* toestand, en dat al hare bestanddeelen door het water deels opgelost en vloeibaar, deels week waren; toch had zij reeds in den beginne eene onoplosbare korst; rondom haar was eene gasvormige atmosfeer.

Ofschoon in de neptunische hypothese de werking van het vuur en de geweldige beweging van het water niet wordt buitengesloten, zoo gaat evenwel hier de vorming der aarde veel rustiger en regelmatiger toe: de *oudste* lagengroep wordt meerendeels gevormd, doordat de verwante bestanddeelen zich volgens de chemische wetten bij elkander voegen; de *middelste* ontstaat deels door de werking dier zelfde wetten, deels door het bezinken en verharden van hetgeen de overstroomingen hebben verwoest; de *nieuwste* groep wordt voor het grootste deel afgezet door het water.

Ook zijn hier de drie perioden minder scherp afgeteekend; want terwijl bijv. op de eene plaats het grondgesteente zich nog vormde, kwamen op de andere reeds water-formatiën: graniet, kalk en kolenstof.

Tegen beide hypothesen, dit zij in het voorbijgaan gezegd, wordt dezelfde moeijelijkheid gemaakt. Als het gesteente, als bijv. het graniet oorspronkelijk vloeibaar was geweest, zouden zijne drie voornaamste bestanddeelen, die ongelijk smelten en dus ook ongelijk stollen, in drie lagen boven elkander liggen, en niet, gelijk nu het geval is, door elkander heen gemengd zijn.

Tot nu toe hebben we de steenlagengroepen met den eenvoudigen naam van *oudste*, *middelste* en *nieuwste* aangeduid; in het vervolg zullen we de aan het Grieksch ontleende termen gebruiken en spreken over de

palaeolithische (van παλαιός, oud, en λίθος, steen),

mesolithische (van μέσος, midden) en
kaenolithische (van καινός, nieuw) groep.

Wat leert de geologie over de schepping van de organische wezens, van de planten en dieren?

Zij leert, dat de organische wezens aanstonds na de vorming der grondgesteenten geschapen of, zooals de geologen zich liever uitdrukken, ontstaan zijn. Denken we derhalve de drie lagengroepen weg, en verbeelden we ons, dat de aarde hare grondgesteenten tot oppervlakte heeft. Daarop ontstaan nu de eerste planten en dieren, die, beschenen door het oorspronkelijk licht en gestoofd door het onderaardsche vuur, welig groeijen, maar dan door eene geweldige overstrooming worden verwoest. Alles, planten en dieren en bestanddeelen van verschillende steenen worden door elkander gemengd en meêgesleept in den vloed; maar langzamerhand komt het water tot rust, de vaste stoffen bezinken, verharden en vormen de onderste laag der palaeolithische groep, waarin dus de eerste organismen begraven zijn.

Boven dat uitgestrekte graf ontstond weder een nieuw organiesch leven, dat ook op nieuw begraven werd; en zoo, met het ontstaan en vergaan van telkens nieuwe en ook telkens meer ontwikkelde organismen, die nu in de drie lagengroepen gevonden worden, ging het millioenen en millioenen jaren voort.

De versteende planten en dieren, die men uit de steenlagen opdelft, heeten fossilia.

De wetenschap, die de fossilia onderzoekt, met de thans bestaande dieren en planten vergelijkt enz., draagt den naam van palaeontologie.

De steenlagengroepen, beschouwd in betrekking tot de daarin voorkomende fossilia, worden in plaats van palaeolithische enz. liever genoemd

palaeozoïsche (van ζῶον, levend wezen),
mesozoïsche en
kaenozoïsche groep.

In de onderstaande lijst ziet men de afzonderlijke, tot elke groep behoorende, lagen met hare kunstbenamingen en de orde, waarin ze volgens de geologie beneden de aard-oppervlakte voorkomen.

Kaenozoïsche groep of Tertiaire vorming	pleistocaene laag. pliocaene „ miocaene „ eocaene „
Mesozoïsche groep of Secundaire vorming	krijt-laag. jura- „ trias- „
Palaeozoïsche groep of Primaire vorming	permsche laag. carbonische „ devonische „ silurische „ cambrische „

Hieronder plaatsen de nieuwste geologen nog de laurentiaansche laag of vorming.

Ter verklaring van deze benamingen diene het volgende.

Voor de geologen was het, om elkander te kunnen verstaan en te weten over welke laag gesproken werd, wenschelijk en noodzakelijk, dat elke laag, waar ter wereld ook gevonden, kon aangeduid worden door een naam, die haar eigenaardig karakter en hare plaats tusschen de andere lagen te kennen gaf.

In de lagen nu, voor zoover ze bestaan uit steen, is weinig onderscheidends op te merken; want gneis en mergel, zand- en kalk- en grindsteen keeren, in de hoogte en in de laagte, onophoudelijk terug.

Wat dan gedaan?

Men bevond, dat in de verschillende steenlagen verschillende fossilia voorkwamen, en meende teregt, dat deze fossilia konden gebruikt worden om de overigens op elkander gelijkende lagen te onderscheiden en te noemen. Hiermeê was dit gewonnen, dat men de lagen van verschillende landen en werelddeelen kon aanduiden met een zelfden naam: men kon spreken over lagen, waarin bijv. planten, schelpen, zee- of landdieren aanwezig waren; maar die naam drukte nog niet uit, welke plaats door de bedoelde laag tusschen de andere lagen werd ingenomen.

Wat vond men hierop?

Men bevond niet, maar men nam algemeen aan, dat de organische natuur zich langzaam en trapsgewijze ontwikkeld heeft, en dat dus de minst volmaakt georganiseerde planten en dieren ook de oudste zijn. Volgens dit beginsel behooren de lagen, die de minst ontwikkelde organismen inhouden, tot de palaeozoïsche groep; zijn de organismen meer ontwikkeld, dan behooren de lagen, waarin ze voorkomen, tot de mesozoïsche groep; de meest ontwikkelde organismen kunnen dan natuurlijkerwijze alleen in de kaenozoïsche groep gevonden worden.

Volgens ditzelfde beginsel worden ook aan elke afdeeling van elke groep eenige kenmerkende fossilia toegewezen, en zoo kan men, als eene nieuwe mijn geopend wordt, aanstonds bepalen, tot welke groep en tot welk onderdeel van die groep de weinig of niets van elkander verschillende gesteenten moeten gerekend worden. De kunstnaam der lagen maakt echter geene melding van de bepaalde fossilia, maar meestal van de landstreek of van het gebergte, waarin die fossilia het meest karakteristiek zijn. Nemen we de cambrische laag ten voorbeeld.

In het oude Cambria, tegenwoordig het vorstendom

Wallis in Engeland, worden, volgens de geologen, de minst ontwikkelde en dus de oudste organismen aangetroffen; vindt men nu op het vaste land van Europa, in Azië of Amerika eene steenlaag met dergelijke fossilia, dan zegt men: dit is eene cambrische laag. Op dezelfde wijze gebruikt men ook de andere termen.

De laurentiaansche laag is haar naam verschuldigd aan de St Laurensrivier in Canada.

De silurische laag ontleent haren naam aan het land der Siluren, in het zuidwestelijk deel van Wallis.

De devonische laag is zoo genoemd naar Devonshire of het graafschap Devon, een deel van Engelands zuidwestelijk schiereiland.

De carbonische laag (van carbo, steenkool) is niet de eenige maar de oudste, die steenkolen inhoudt.

De permsche laag heeft haren naam van het goevernement Perm, gelegen in Rusland, aan weerszijde van het oeraliesch gebergte.

De Trias-laag is zoo genoemd, omdat hare steenen gevormd zijn uit drie bestanddeelen.

De namen van de vier lagen der kaenozoïsche groep zijn ontleend van het palaeontologiesch beginsel: hoe jonger, hoe nieuwer de fossilia zijn, zooveel te meer komen ze overeen met de nieuwere of thans bestaande planten en dieren:

eocaene (van ἠως, dageraad) beteekent: morgenschemer van nieuw, minder dan 17 percent nieuw.

miocaene (van μεῖον, minder) beteekent: voor het minste deel nieuw, 17 tot 35 percent nieuw.

pliocaene van (πλεῖον, meer) beteekent: meer nieuw (dan de voorgaande), 35 tot 50 percent nieuw.

pleistocaene (van πλεῖστον, meest) beteekent: voor het grootste deel nieuw, 70 tot 90 percent nieuw.

Na deze uiteenzetting van de leer en de kunsttermen der geologen kunnen we overgaan tot ons onderwerp.

I.

De nieuwere verklaringen van het scheppingsverhaal getoetst aan de H. Schrift.

Om wille van de geologische scheppingstheoriën zijn aan het mosaïsche scheppingsverhaal voornamelijk de drie volgende verklaringen gegeven:

1. De scheppingsdagen zijn geen gewone dagen maar lange tijdvakken.

2. De fossilia zijn voor het meerendeel afkomstig van eene vroegere schepping.

3. Moses verhaalt de schepping niet, gelijk zij werkelijk is toegegaan (want op den derden dag zijn niet slechts planten maar ook visschen, vogelen en landdieren geschapen), maar hij voegt soort bij soort; hij volgt in zijn verhaal niet de chronologische maar de synthetische orde.

Voordat we de opgenoemde verklaringen gaan toetsen aan de H. Schrift, moeten we twee opmerkingen maken; vooreerst, dat elk dezer verklaringen gezocht is met de prijzenswaardigste bedoeling, om namelijk aan te toonen, dat er geen strijd is tusschen geloof en wetenschap, tusschen geologie en H. Schrift; ten tweede, dat geene dezer verklaringen door de Kerk veroordeeld is.

1. De opvatting der scheppingsdagen als lange tijdvakken.

De voorstanders dezer opvatting houden, dat de zes mosaïsche scheppingsdagen geen gewone dagen van vier-en-twintig uren zijn maar zes lange tijdvakken, en bovendien, dat deze tijdvakken juist parallel loopen, overeenkomen of concorderen met de geologische scheppingsperioden; van

daar wordt hunne opvatting de concordistische genoemd, en dragen zij zelven den naam van Concordisten.

Zoo aanstonds en reeds meermalen hebben we gezegd, dat de nieuwere verklaringen van het scheppingsverhaal haar eenigen grond hebben in de geologische theoriën. Dit wordt door de Concordisten niet toegegeven; zij beroepen zich ook op de beteekenis van het hebreeuwsche woord *jom* en op de leer van eenige Kerkvaders.

Algemeen wordt erkend, dat ons hollandsch woord *dag*, ofschoon het, in den letterlijken zin genomen, den tijd van het zonlicht (den natuurlijken dag) en nog meer gewoonlijk de tijdruimte van dag en nacht te zamen (den burgerlijken dag) beteekent, somtijds eene langere tijdruimte aanduidt: elk woord immers kan in een overdragtelijken zin gebruikt worden. Anders, zoo beweren de Concordisten, is het gelegen met het hebreeuwsche, het door Moses gebruikte woord *jom:* dit woord, in den letterlijken zin genomen, beteekent, zeggen zij, eene onbepaalde tijdruimte en kan dus moeijelijk overgezet worden door het woord *dag*.

Hiertegen merken we aan,

dat de voornaamste woordenboeken (o. a. van Joh. Simonis, Joh. C. F. Schulz, Frans J. V. D. Maurer en Wilhelm Gesenius) aan het hebreeuwsche woord *jom* dezelfde beteekenis geven, die wij zoo even gegeven hebben aan het hollandsche woord *dag;*

dat al de vertalingen van eenig aanzien het woord *jom* niet vertaald hebben door een woord, dat gelijk staat met het hollandsche *tijdperk*, maar door een woord, dat gelijk staat met het hollandsche *dag;*

dat op meer dan 3,000 plaatsen van de H. Schrift het woord *jom* onmogelijk iets anders dan een natuurlijken of burgerlijken dag kan beteekenen;

dat de H. Hieronymus, die het Hebreeuwsch zeker wel verstond en het scheppingsverhaal zeker wel in het Hebreeuwsch zal gelezen hebben, de scheppingsdagen heeft opgevat als gewone dagen.

Maar, zegt men, de drie eerste dagen, toen de zon er nog niet was, kunnen toch onmogelijk opgevat worden als gewone dagen!

Wij antwoorden: de wezenlijke bestanddeelen van den burgerlijken dag zijn de tijd van vier-en-twintig uren en de afwisseling van duisternis en licht.

Kan nu de tijd van vier-en-twintig uren niet bestaan hebben, zonder dat hij werd gemeten door de zon? De H. Basilius zegt uitdrukkelijk, dat de eerste dag vier-en-twintig uren geduurd heeft; „God zeide: *één* [niet *eerste*] „dag, voorzeker omdat Hij de maat van dag en nacht „bepaalde en den tijd van het etmaal vaststelde, zoodat „de tijdruimte van éénen dag, waaronder blijkbaar ook „de nacht mede verstaan wordt, door de vier-en-twintig „uren wordt gevuld; alsof Hij zeide: de maat van „vier-en-twintig uren is [voor het vervolg] de tijdruimte „van éénen dag" (*Homil.* II. *in Hexaëmer.* n. 8). De andere HH. Vaders, die het woord *dag* in den letterlijken zin nemen, moeten natuurlijk van hetzelfde gevoelen zijn.

Hoe werd de afwisseling van licht en duisternis veroorzaakt? Dezelfde H. Basilius geeft ten antwoord: „Niet „door het draaijen der zon, maar doordat het oorspron„kelijke licht, volgens de door God bepaalde tijdmaat, werd „uitgegoten en weder teruggetrokken, ontstond de dag, „en volgde daarop weder de nacht." Als het oorspronkelijke licht op ééne plaats geconcentreerd is geweest, kan de afwisseling van licht en duisternis ook veroorzaakt zijn geworden door het wentelen der aarde rondom hare as.

De Kerkvaders, die de *dagen* zouden opgevat hebben als lange tijdperken, zijn vooral de H. Clemens van Alexandrië, Origenes en de H. Augustinus.

De genoemde Vaders wijken wel van de gewone opvatting af, door te zeggen, dat de schepping heeft plaats gehad zonder tijdsverloop; maar is die uitsluiting van alle tijdsverloop niet juist het tegenovergestelde van lange tijdperken?

De H. Clemens van Alexandrië vraagt: „Hoe zou de „schepping kunnen gemaakt zijn in tijdsverloop, daar te- „gelijk met de dingen ook de tijd gemaakt is? Opdat wij „derhalve zouden leeren, dat de wereld gemaakt is, maar „niet zouden vermoeden, dat God ze gemaakt heeft in „tijdsverloop, zegt de H. Schrift [Gen. II, 4]: Dit is „het boek der schepping en der dingen die daarin zijn, „als ze geschapen werden *ten dage*, toen God den hemel „en de aarde maakte" (*Stromat.* lib. VI, cap. 16).

Origenes verdedigt zijne tijdelooze schepping met dezelfde Schriftuurplaats: „Ten antwoord aan degenen, die „volgens de meer voor de hand liggende opvatting zeg- „gen, dat de tijdruimten van zes dagen zijn omgegaan met „de wereldschepping, beroepen wij ons op den tekst: „Dit is het boek der schepping van hemel en aarde, „als ze geschapen werden *ten dage*, toen God den hemel „en de aarde maakte" (*Contra Celsum*, lib. VI).

De H. Augustius heeft zijne oorspronkelijke opvatting van de *dagen* gewijzigd, toen zijne aandacht viel op Eccli. VIII, 1: „Qui manet in aeternum, creavit omnia *simul*", welke woorden door eenigen worden vertaald: „Hij, die „blijft in eeuwigheid, heeft alles *gelijkelijk*, alles *zonder* „*uitzondering* geschapen"; door anderen, bijv. den H. Thomas van Aquine: „Hij, die blijft in eeuwigheid, „heeft alles wel tegelijkertijd *geschapen*, maar niet tege- „lijkertijd *geordend*".

Hoe echter worden die woorden verstaan door den H. Augustinus?

Alsof ze beteekenen: „Hij, die blijft in eeuwigheid, heeft alles *tegelijkertijd* niet alleen *geschapen* maar ook *geordend*.

Wat volgt hieruit voor zijne opvatting van het woord *dag*?

In zijn werk *De Genesi ad litteram* zijn de *dagen* zooveel als gezigtspunten, waaronder het scheppingswerk wordt beschouwd: de volle en gelijktijdige schepping, welke de zwakkere geesten van menschen en engelen niet met een enkelen blik kunnen overzien, wordt in Gen. 1 voorgesteld als plaats gehad hebbende in het tijdsverloop van meerdere dagen, opdat zij, aldus ontwikkeld en verbijzonderd, ook voor die zwakke oogen eenigzins aanschouwelijk wezen moge.

Meer bepaaldelijk zijn de *dagen* zooveel als gezigtspunten, waaronder de engelen kennis namen van de schepping. Ook zij moesten, daar hun geest te beperkt was om de geheele schepping in eens te overzien, meermalen hun blik naar de wereld en telkens naar een bijzonder deel der wereld wenden. Eerst namen zij kennis van het licht: dit was de eerste dag; daarna zagen zij het firmament: dit was de tweede dag, en zoo vervolgens.

Wat beteekenen dan de woorden *avond* en *morgen*?

De engelen, die al wat geschapen moest worden, reeds gezien hadden in het Woord van God, leerden de verwerkelijkte schepping op tweevoudige wijze kennen: eerst zagen zij de schepselen zelve, zooals deze bestaan in de werkelijkheid; maar vervolgens zagen zij ze weder in God, de oorzaak en het toonbeeld van al het geschapene. Beschouwden zij bijv. het licht in de werkelijkheid, het licht zelf, dan hadden zij eene duistere kennis (*cognitio vespertina*), dan was het bij hen *avond*; maar verhieven zij zich weder van het geschapene licht naar het ongeschapene, zagen zij het licht in zijne type, in God, dan

verkregen zij eene heldere kennis (*cognitio matutina*), dan was het bij hen *morgen*. Hier derhalve, als Augustinus zich laat leiden door zijn verkeerd begrip van *creavit omnia* simul, zijn bij hem de *dagen* geene tijdruimten, maar de verschillende kennisnemingen der engelen; ze zijn de verschillende oogpunten, waaronder de engelen achtereenvolgens en stuksgewijze kennis nemen van hetgeen gelijktijdig was geschapen en geordend.

Blijft de H. Augustinus volkomen getrouw aan deze opvatting? Neen. Gelijk hij van den eenen kant onder den invloed staat van het *creavit omnia* simul, zoo wordt hij van den anderen kant in het naauw gebragt door de woorden van Genesis, die in de elkander opvolgende *dagen* duidelijk spreken van een tijdsverloop. Dit heeft ten gevolge, dat hij, ofschoon houdende, dat de schepping en ordening gelijktijdig is geschied, toch nog (wat moeijelijk te begrijpen is) een *vroeger* en *later*, toch nog eene chronologische volgorde in het tot stand brengen der schepping aanneemt. Zoo zegt hij in hetzelfde werk *De Genesi ad litteram*, lib. IV, c. 34: „De werken, die op „elk der zes dagen vermeld staan, zijn én *vroeger* en „*later* én alle *tegelijkertijd* tot stand gebragt; [dit ge„looven wij] omdat én de eene Schriftuurplaats, welke de „werken Gods verhaalt als in het tijdsverloop der genoemde „dagen verrigt, én de andere, welke zegt, dat God alles tege„lijkertijd heeft gemaakt, waar is, en omdat beide plaatsen, „als geschreven op ingeving van den éénen Geest der Waar„heid, één zijn" [1]). Een paar regels verder zegt hij: „Per „Sapientiam facta sunt omnia *per ordinem simul*".

[1]) „Et *prius* atque *posterius*, per sex dies quae commemorata sunt, „facta sunt, et *simul* omnia facta sunt; quia et haec scriptura, quae „per memoratos dies narrat opera Dei, et illa, quae simul Eum „dicit fecisse omnia, verax est, et utraque una est, quia uno Spi„ritu Veritatis inspirante conscripta est".

Men ziet, de H. Augustinus is in zijne opvatting van het woord *dagen* tamelijk duister: het zijn gezigtspunten en tijdruimten. Dit is echter duidelijk, dat hij ze niet beschouwd heeft als lange tijdperken; want in gezigtspunten kan niet aan tijdsverloop gedacht worden; en een tijdsverloop, dat in de gelijktijdigheid heeft plaats gehad, kan althans niet lang geweest zijn.

In een vroeger geschreven werk had dezelfde Kerkvader op de tegenwerping der Manicheën „hoe er, vóór „het bestaan van de zon, drie dagen konden geweest „zijn," het volgende geantwoord:

„Dat de drie eerste dagen elk afzonderlijk konden ge„teld worden naar de tijdruimte, die de zon, na opge„komen te zijn uit het Oosten, noodig heeft om rond „te loopen, totdat zij weder in het Oosten terugkeert. „Want deze ruimte en lengte van tijd zouden de men„schen kunnen gewaarworden, al woonden zij ook in „spelonken, waar zij het op- en ondergaan der zon niet „konden zien; en zoo gevoelt men, dat die tijdruimte, „voordat de zon gemaakt was, ook zonder de zon heeft „kunnen ontstaan" [1]). Toen derhalve hield de H. Augustinus, evenals de meeste Kerkvaders vóór en na hem, de gewone opvatting der *dagen*.

De eerste, die aan lange tijdperken gedacht heeft, is Descartes; op philosophische of physische gronden meende hij, dat de wereld niet, om zoo te spreken, in volwassen toestand was geschapen, maar zich langzamerhand

[1]) „Quibus [Manichaeis] respondemus, fieri potuisse, ut tres superiores „dies singuli per tantam moram temporis computarentur, per quan„tam moram circumit sol, ex quo procedit ab Oriente, quousque „rursum ad Orientem revertitur. Hanc enim moram et longitudinem „temporis possent sentire homines, etiamsi in speluncis habitarent, „ubi orientem et occidentem solem videre non possent, atque ita „sentitur, potuisse istam moram fieri etiam sine sole, antequam „sol factus esset".

uit de eerste bestanddeelen had te zamen gevoegd. De lange tijdperken, die hiervoor waren noodig geweest, zocht hij echter niet terug te vinden in de *dagen* der H. Schrift.

De eerste, die op geologische gronden gedacht heeft aan lange tijdperken, en deze heeft zoeken overeen te brengen met de verlengde *dagen*, is Cuvier; hij schreef in 1821.

De eerste eigenlijk gezegde theoloog, die de overeenstemming van geologie en H. Schrift heeft trachten aan te toonen, maar toch geen voorstander was van de lange tijdperken, is Dr Nicolas Wiseman, destijds, in 1835, nog Professor te Rome.

Al worden derhalve de lange tijdperken tegenwoordig vrij algemeen aangenomen, ze vinden geen steun in de beteekenis van het hebreeuwsche woord *jom*; ze zijn onbekend aan de Kerkvaders, onbekend aan de oude Schriftverklaarders, onbekend aan de scholastieke theologen en den H. Thomas van Aquine; ze zijn nieuw, zeer nieuw, en waarschijnlijk zouden ze, als de geologische scheppingstheoriën niet in de wereld gekomen waren, nooit zijn uitgedacht.

Hoe ze overeen- of niet overeenkomen met de H. Schrift, dit is de eigenlijke vraag, die we hier te beantwoorden hebben.

De Concordisten dan zeggen:

De oorspronkelijke vuurzee der Vulcanisten en de waterachtige massa der Neptunisten is duidelijk terug te vinden in den chaos-toestand der H. Schrift.

De eerste geologische periode, tijdens welke de aardkorst verhardde en de grondgesteenten gevormd werden, kan parallel loopen met den eersten en den tweeden scheppingsdag en de eerste helft van den derden.

De palaeozoïsche groep vertegenwoordigt ons de tweede helft van den derden dag, waarop de planten geschapen zijn.

De mesozoïsche groep vertoont ons de visschen en vogelen van den vijfden scheppingsdag.

De kaenozoïsche groep stemt overeen met den zesden dag, den scheppingsdag der landdieren.

Op het eerste gezigt zou men zeggen: het kan niet beter, de geologie is het volkomen eens met de H. Schrift; doch laat ons toezien.

De H. Schrift leert,

A. dat op de eerste helft van den derden dag (nadat op den eersten dag het licht, en op den tweeden dag het firmament was geschapen) de scheiding werd gemaakt tusschen zee en land; daar nu op de volgende dagen niet meer over land of zee, maar eenig en alleen over de hemelligchamen en de organische wezens gesproken wordt, zijn we wel genoodzaakt te denken, dat de onbewerktuigde aarde, althans in het groot genomen, gevormd en voltooid was na de eerste helft van den derden dag.

Wat echter moeten de Concordisten aannemen?

Dat de vorming der onbewerktuigde aarde in de volgende dagen of tijdperken heeft voortgeduurd: de drie groepen van steenlagen konden immers niet gevormd worden, voordat de planten en dieren, die er in begraven zijn, geschapen en vergaan waren. De vorming der eigenlijke en door de eerste menschen bewoonde oppervlakte der aarde zou dus na de eerste helft van den derden dag eerst begonnen zijn; maar — hiervan zegt de H. Schrift niets.

De H. Schrift leert,

B. dat op de tweede helft van den derden dag *alle*

planten en *alleen* planten geschapen zijn; op den vijfden dag *al* de visschen en vogelen, maar nog geen enkel landdier; op den zesden dag *al* de landdieren. Op den vijfden dag wordt niet gesproken over eene nieuwe schepping van planten, noch op den zesden dag over eene nieuwe schepping van visschen en vogelen.

Wat leert daarentegen de palaeontologie?

In de palaeozoïsche groep, die parallel moet loopen met de tweede helft van den derden scheppingsdag, vindt men hoogstens 1,000 soorten van planten, en van deze behooren ruim 800 tot de minst ontwikkelde soorten, tot de kryptogamen; de andere soorten komen eerst in de mesozoïsche en kaenozoïsche groep voor den dag. Men neme hierbij in aanmerking, dat de thans bekende plantensoorten geschat worden op 100,000.

Daarenboven worden in deze groep, die *alleen* planten moet inhouden, meer dan 5,000 soorten en ontelbare individuen van dieren gevonden.

Welke soorten?

Alle soorten, niet slechts de lagere maar ook de allerhoogste: visschen, kruipende dieren, vogels of ten minste sporen en indrukselen van vogels, ja zelfs water- en land-zoogdieren.

In welke lagen worden ze gevonden, misschien alleen in de nieuwste der palaeozoïsche groep?

Neen, de grootste helft ligt in de silurische en devonische lagen; zelfs de cambrische laag houdt meerdere diersoorten in, en uit een werkje vertaald door A. Winkler Prins [1]) zien we (wat Bosizio, die in 1865 schreef, nog niet weten kon), dat in de laurentiaansche vorming, in

---

[1]) *Onze aardschors* enz. naar het Engelsch van David Page. Te Sneek bij van Druten en Bleeker. — Een breedsprakig en vervelend boekje.

het gneis van Canada, hetwelk vroeger voor azoïesch (levenloos, zonder organische wezens) gehouden werd, een dier, het zoogenaamde Eozoön canadense (het dageraadsdier van Canada) ontdekt is.

Hoe kan nu deze groep den dag vertegenwoordigen, waarop *alle* planten en *alleen* planten geschapen zijn?

In de mesozoïsche groep, waarin *al* de visschen en vogelen moeten gevonden worden, zijn slechts twee en dan nog maar twijfelachtige overblijfsels van vogelen; vele vischsoorten, o. a. de groote visschen (zooals robben, dolfijnen en walvisschen) ontbreken hier; daarentegen vindt men er 82 soorten van reptilia, waarvan de meeste behooren tot de landdieren.

Is het niet wederom moeijelijk, in deze groep den vijfden dag te herkennen, den dag, waarop *al* de visschen en vogelen, maar *geene* landdieren zijn geschapen?

In de kaenozoïsche groep, die de landdieren van den zesden dag moet bevatten, zijn werkelijk alle soorten van landdieren vertegenwoordigd; maar ook vindt men er meer planten dan in de palaeozoïsche, meer visschen en vogelen dan in de mesozoïsche groep; en daarenboven, wat de Concordisten niet weinig in het naauw brengt, ook menschenbeenderen en voortbrengselen van menschelijke kunst.

Zijn deze opgaven juist?

Ze zijn genomen uit de werken der meest beroemde palaeontologen, en de Concordisten trekken ze niet in twijfel, maar beijveren zich om de H. Schrift zóó te verklaren, dat ze toch met de palaeontologische ontdekkingen overeenstemt. We zullen zien met welk gevolg.

Dat in de palaeozoïsche groep niet *alle* planten voorkomen, tracht J. B. Pianciani, S. J. [1]) goed te maken

[1]) *In historiam creationis mosaicam commentatio.* Neapoli. 1851.

door te zeggen, dat Gods scheppingswoord toen, op den derden dag, niet geheel in vervulling is gegaan, wijl de aarde, als nog te moerassig zijnde, alle planten nog niet kon voortbrengen. — Welk een zwak scheppingswoord!

De H. Augustinus, zoo vervolgt hij, neemt aan, dat op den derden dag *alle* planten slechts causaliter (wat de oorzaak, de zaden betreft) zijn geschapen: waarom zouden ook wij dit niet mogen aannemen voor de planten, die gemist worden in de palaeozoïsche groep? — Omdat het woord *causaliter*, in den zamenhang gelezen, juist het tegenovergestelde beteekent van hetgeen men wil. Augustinus zegt, dat de planten van den derden dag niet uit zaden, maar oorzakelijk uit de aarde, d. i. uit de aarde als onmiddellijke en eenige oorzaak zijn opgegroeid. Uit de woorden der H. Schrift, zegt Augustinus, „blijkt, dat de zaden zijn voortgekomen uit de „planten en boomen, en niet deze uit de zaden maar „uit de aarde; want God heeft niet gezegd: *Dat de „zaden, die in de aarde zijn, planten en vruchtboomen „voortbrengen*, maar Hij heeft gezegd: *Dat de* aarde *„zaaddragende planten voortbrenge*, om te beteekenen, dat „het zaad uit de plant, en niet de plant uit het zaad „is. *En zoo is het geschied, en de aarde bragt voort:* „er is derhalve gezegd, dat alstoen de aarde oorzakelijk „planten en boomen heeft voortgebragt, dat is, de kracht „om ze voort te brengen ontvangen heeft" [1]).

In een later werk [2]) wordt door denzelfden schrijver gezegd, dat de planten en boomen van den derden dag kunnen veranderd zijn in eene soort van steenkolen, genaamd anthraciet (glanskool). Dr Albert Karl Koch heeft nog een anderen uitweg gevonden; na gewezen te

[1]) *De Gen. ad litt.* lib. V, c. 4.

[2]) *Cosmogonia naturale comparata col Genesi.* Roma 1862.

hebben op de ontdekking, dat de diamanten bestaan uit overblijfselen van voormalige planten en boomen, laat hij volgen: „'t Is naauwelijks noodig, hier nog op te „merken, dat die diamanten de overblijfselen zijn van de „oorspronkelijke, op den derden dag geschapene, plan„ten." — Vooreerst is, volgens Dr Naumann, niet alle anthraciet ouder dan de gewone steenkool, en bovendien zijn de talrijke diersoorten der palaeozoïsche groep niet weg te redeneren door anthraciet-lagen en diamanten.

Eenige Concordisten vermoeden, dat de planten van den derden dag vergaan zijn door het onderaardsche vuur; andere, dat ze geheel en al zijn opgelost door het water. — Dit wordt door de geologen, bijv. Murchison en Naumann tegengesproken.

Eindelijk zijn er, die zich vleijen met de hoop, dat de planten van den derden scheppingsdag, *al* die planten, nog wel eenmaal zullen gevonden worden. — Wij voor ons hopen en vertrouwen, dat de palaeozoïsche groep nog wel eenmaal door geologen en theologen zal beschouwd worden als in geene betrekking staande met den derden scheppingsdag.

Over de meening, dat op den derden dag al de planten geschapen zijn, maar dat ze slechts gedeeltelijk in de palaeozoïsche groep zijn begraven geworden, spreken we later.

Dat in de palaeozoïsche groep niet *alleen* planten maar ook overblijfselen van dieren voorkomen, wordt door Marcel de Serres op de volgende wijze uitgelegd: „Als „de Bijbel hier de schepping der planten vóór die der „dieren stelt, heeft hij slechts op het overwigt der plan„ten willen wijzen; en het is duidelijk, dat hij, bepaal„delijk lettende op de groote algemeenheid der planten, „geen acht heeft geslagen op eenige geïsoleerde indivi-

„duen uit het dierenrijk" [1]). — Wij verwijzen slechts naar de duizend soorten van planten en de vijfduizend diersoorten: vijfmaal meer diersoorten dan planten!

Niet veel gelukkiger slaagt J. B. Pianciani. Vooreerst zegt hij, dat de dieren uit de palaeozoïsche groep op het oog niet verschillen van planten, en daarom door Moses tot de planten kunnen gerekend zijn. — 't Is waar, dat ook nu nog eenige dieren weinig verschillen van planten, maar ze zijn dan toch dieren, en de woorden *reptile animae viventis* (in het Hebreeuwsch *gewemel van levendige zielen*) omvatten alle dierlijk leven, al heeft dit dan ook geene plaatselijke beweging. Bovendien is het bij eenige dieren, die in de palaeozoïsche groep gevonden worden, met het bloote oog en voor iedereen te onderscheiden, dat het dieren zijn: hoe is de aanwezigheid van *die* dieren te verklaren?

— „Mogten er ook", antwoordt dezelfde schrijver, „vóór den vijfden of zelfs vóór den vierden scheppingsdag „eenige lagere dieren, maar geene uit de hoogere, na„melijk uit de vier klassen der werveldieren, zijn ont„staan: zou het daarom minder waar zijn, dat die die„renklassen, van welke Moses spreekt, op den vijfden „en zesden dag zijn geschapen?" — Uit welke woorden van de H. Schrift blijkt het, dat Moses op den vijfden en zesden dag van geene andere dan van werveldieren spreekt? Uit geen enkel woord. Worden in de palaeozoïsche groep geen werveldieren aangetroffen? In die groep heeft de beroemde Noord-Amerikaansche palaeontoloog Eduard Hishcock minstens 585 soorten van werveldieren gevonden, en onder deze zijn al de vier klassen (visschen, kruipende dieren, vogelen en zoogdieren) vertegenwoordigd.

---

[1]) Evenzoo Ebrard, Pfaff en Pianciani.

Dr Albert Karl Koch en anderen zoeken de beide moeijelijkheden (niet *alle* planten en niet *alleen* planten) in eens op te lossen, door de scheppingsdagen op te vatten als perioden, die eenigzins in elkander overloopen, zoodat elke voorgaande periode reeds het begin zou zijn van de volgende. — Maar dan ligt in den derden dag reeds het begin van den vijfden, ja, van den zesden dag; want in de palaeozoïsche groep worden ook visschen gevonden, die op den vijfden dag, en landdieren, die op den zesden dag geschapen zijn. Omgekeerd moet dan ook de derde dag, wiens planten voor het meerendeel eerst in de nieuwste lagen der kaenozoïsche groep te voorschijn komen, voortloopen tot het einde van den zesden dag: maar zoo worden de drie scheppingsdagen der organische wezens ineengesmolten tot één enkelen dag, en dit is toch, als de H. Schrift nog eenige waarde heeft, wat al te erg.

Dr H. Reusch [1]), die door Bosizio hoog geprezen wordt om zijn vasthouden aan de letter der H. Schrift en zijne vertrouwdheid met de palaeontologie, volgt, om de moeijelijkheden, waarin de andere Concordisten gewikkeld zijn, te ontwijken, eene geheel andere wijze van paralleliseren.

De onderste silurische lagen (door Dr Reusch voor de oudste met fossilia gehouden), waarin, zegt hij, wel planten maar geen dieren gevonden worden, kunnen parallel loopen met den derden scheppingsdag.

De nieuwere silurische lagen, waarin wel waterdieren maar geen landdieren voorkomen, vertegenwoordigen den vijfden dag; en mogten planten en waterdieren zich in dezelfde lagen voordoen, dan kan men houden: eerst zijn de planten, daarna de waterdieren geschapen, en eerst toen hebben de silurische lagen zich gevormd.

---

[1]) *Bibel und Natur.* Freiburg im Breisgau 1862. De tweede druk van dit werk was, toen Bosizio schreef, nog niet verschenen.

Met de devonische laag, waarin het Telerepton Elginense, waarschijnlijk een landdier, voorkomt, begint de scheppingsdag der landdieren.

De kaenozoïsche lagen worden door Dr Reusch beschouwd als gevormd door den Zondvloed en latere overstroomingen.

Ook dit systeem komt, al is het kunstig zamengesteld, in onaangename ontmoetingen met de H. Schrift.

Door de kaenozoïsche groep buiten de scheppingsdagen te plaatsen, vermijdt Dr Reusch wel de anders zoo lastige menschenbeenderen en de voortbrengselen van menschelijke kunst; maar hoe redt hij zich uit de andere moeijelijkheden?

Door de silurische lagen, die wel waterdieren maar geen landdieren inhouden, parallel te laten loopen met den vijfden scheppingsdag, meent hij het bewijs geleverd te hebben, dat de palaeontologie hier in overeenstemming is met de H. Schrift, die ook de waterdieren vermeldt vóór de landdieren. Hierop moeten we aanmerken,

dat dit bewijs slechts zoolang geldt, als in de silurische lagen geen landdier ontdekt is; maar gelijk in de cambrische laag, die tot voor eenige jaren, en in de laurentiaansche laag, die nog zeer kort geleden als azoïesch werd beschouwd, nu toch dieren zijn gevonden: zoo kan men spoedig, ook in de silurische lagen, stuiten op een landdier;

dat dit bewijs alleen geldt voor de *visschen*, maar niet voor de *vogelen:* ook deze zijn op den vijfden dag geschapen, maar niet te vinden in de silurische lagen;

dat dit bewijs geldig is voor *eenige*, maar niet voor *alle* waterdieren: alle zijn ze op den vijfden dag geschapen, en ze moesten dus ook alle in de silurische lagen aanwezig zijn.

Nog meer is er tegen, om de schepping van den derden dag te zoeken in de onderste silurische lagen; want

reeds in de cambrische laag, ja, gelijk we gezien hebben, reeds in het gneis van Canada, dat volgens de geologen nog ouder is, komen dieren voor; en

in de silurische lagen zijn wel eenige zeeplanten, maar geene landplanten: deze vertoonen zich nog niet eens in de devonische lagen.

Wel zegt Dr Reusch: Volgens de palaeontologie „kun„nen de landplanten vóór de oudste zeedieren geschapen „zijn en op het land bestaan hebben, terwijl op den „bodem der zee de oudste silurische lagen werden ge„vormd" (wat aldus veralgemeend kan worden: de planten en de visschen, die eerst in de mesozoïsche en kaenozoïsche groep voorkomen, kunnen toch op den derden en den vijfden dag geschapen zijn; want het is denkbaar, dat de scheppingen dier twee dagen *niet geheel en al* zijn verwoest geworden); maar hiermeê vraagt hij van de palaeontologen eene concessie, die hem niet wordt toegestaan. De palaeontologen hebben immers als onomstootelijk beginsel vastgesteld, dat de organismen ontstaan zijn volgens de orde, waarin ze zich in de boven elkander gestapelde lagen fossiel vertoonen; en de redenen, waarom Dr Reusch de fossilia van de oudste silurische lagen beschouwt als scheppingen van den derden dag, diezelfde redenen dwingen hem ook, al de fossilia van de nieuwere silurische lagen (niet slechts de visschen, maar ook de planten) als scheppingen van den vijfden dag, en al de fossilia der devonische lagen (landdieren, visschen, vogelen en planten) als scheppingen van den zesden dag te erkennen.

Dit doet hij dan ook werkelijk.

„Eerst", zegt hij, „zijn planten [volgens Genesis *alle* planten en *alle* boomen] geschapen, dan water- en „luchtdieren [volgens Genesis *alle* visschen en *alle* vogelen], dan landdieren; wij hebben alzoo de schepping „van drieërlei organismen [volgens Genesis van *alle* organismen] aan te nemen. Nu hebben er echter", zoo gaat hij voort, „volgens de palaeontologische geogenie „meer dan drie scheppingen van organische wezens „plaats gehad".

Hoe worden nu de schriftuurlijke scheppingen in overeenstemming gebragt met de scheppingen der palaeontologie?

„Bij de eerste schepping werden enkel planten voort„gebragt. Bij de tweede of wederom enkel planten, of „planten met water- en luchtdieren. Bij de derde of „organismen van eene dezer drie soorten, of van twee „dezer soorten, of van alle drie; of tegelijk met deze „drie soorten, of met eene of twee derzelve tegelijk ook „landdieren. Bij de volgende scheppingen kunnen vol„gens den Bijbel alle combinatiën van de genoemde „klassen der organische wezens toegelaten worden: de „palaeontologen kunnen daaruit kiezen."

Had Dr Reusch nog duidelijker kunnen zeggen, dat hij meer dan ééne schepping van planten, meer dan ééne schepping van visschen en vogelen, meer dan ééne schepping van landdieren aanneemt?

De Concordisten komen derhalve, door de drie scheppingsdagen der organische wezens te paralleliseren met de palaeontologische perioden, in een dubbele moeijelijkheid met de H. Schrift:

Vooreerst storen zij de volgorde der scheppingsdaden; want de H. Schrift zegt: op den derden dag zijn de planten, op den vijfden dag zijn de visschen en vogelen, op den zesden dag zijn de landdieren geschapen; en vol-

gens de palaeontologie moeten zij aannemen, dat op den derden dag, en evenzoo op de twee andere dagen, niet alleen planten maar ook visschen en vogelen en landdieren zijn voortgebragt.

Ten tweede moeten zij, geheel buiten de H. Schrift om, meerdere scheppingen van planten, meerdere scheppingen van visschen en vogelen, meerdere scheppingen van landdieren aannemen.

Omtrent de organische wezens leert de H. Schrift verder, dat *God*, na planten en dieren geschapen te hebben, *zag dat het goed was;* zij leert, dat God aan de eerste planten zaad gaf om zich te kunnen voortplanten; dat God tot de dieren zeide: *Wast en vermenigvuldigt u.*

Wat moeten nu de Concordisten aannemen?

Al die scheppingen, waarvan God getuigd had, dat ze goed waren; al die dieren, die Gods zegen ontvangen hadden om zich te vermenigvuldigen, die zouden in de steenlagen begraven en zóó totaal verwoest zijn, dat nieuwe scheppingen noodig waren! Neen, zulk eene verwoesting begrijpen we ons wel, nadat de mensch gezondigd had, nadat de aarde gevloekt was, maar niet in den oorspronkelijken toestand, toen het werk van God nog niet door eene vreemde hand was verstoord geworden. Die onbegrijpelijke verwoesting is eene *derde* moeijelijkheid, die zich voor de Concordisten opdoet bij de schepping der organische wezens.

De H. Schrift leert,

C. dat zon, maan en sterren geschapen zijn op den vierden dag, dus *na* de schepping van alle planten en boomen, en *voor* de schepping van alle dieren, d. i. voordat *eenig* dier geschapen werd.

Wanneer moet de zon geschapen zijn volgens de palaeontologie?

Is zij geschapen na *alle* planten, dan komt zij eerst na de kaenozoïsche periode; want eerst toen was, volgens de palaeontologie, de schepping der planten voltooid. Maar dan komt zij blijkbaar te laat; dan komt zij immers, nadat niet slechts alle planten, maar ook alle visschen en vogelen en landdiereu geschapen zijn. Wat meer is, zelfs op den vierden dag komt voor de Concordisten, ten minste als zij door *avond* en *morgen* afwisseling van duisternis en licht verstaan en telkens slechts ééne afwisseling aannemen, de zon reeds veel te laat; want na den scheppingsdag der planten begon de avond van den vierden dag, en nu kunnen we vragen: hoe zijn de planten, die toch behoefte hebben aan licht, dien langen avond, dien nacht van duizenden en millioenen jaren doorgekomen?

Is de zon geschapen, voordat *eenige* diersoort bestond, dan komt zij daarentegen blijkbaar te vroeg; want in het gneis van Canada, dat volgens de palaeontologie veel ouder is dan de cambrische en silurische lagen, is het *dageraadsdier* gevonden, en als de zon reeds vóór dit diertje was geschapen, dan nog veel meer vóór het plantenrijk waarvan in het gneis van Canada nog geen spoor te vinden is.

Hiermeê vertrouwen we te hebben aangetoond, dat de H. Schrift op drie punten (de vorming der onbewerktuigde aarde, de schepping der organische wezens en de schepping der zon) moeijelijk overeen te brengen is met de geologie en de palaeontologie; met andere woorden, dat de zes mosaïsche scheppingsdagen zich moeijelijk laten paralleliseren met de geologische perioden.

Aan wie de schuld ligt, aan de geologie of de H. Schrift, dit zullen we onderzoeken, als we eerst nog de twee andere verklaringen, die in den jongsten tijd gegeven zijn aan het scheppingsverhaal, met de H. Schrift vergeleken hebben.

2. De vroegere schepping van Buckland en Wagner.

Beide geleerden houden zich overtuigd, dat het, zonder geweld te plegen aan de H. Schrift, eene onmogelijkheid is, de mosaïsche scheppingsdagen in overeenstemming te brengen met de perioden der geologie, en wel bepaaldelijk, omdat de volgorde, die volgens Moses onderhouden is bij de schepping der organische wezens, geheel en al verschilt van de volgorde, waarin de fossiele organismen voorkomen in de steenlagen.

Vanwaar dan de versteende planten en dieren?

Volgens beiden zijn deze afkomstig van eene geheel andere en vroegere schepping. In de uitwerking van dit systeem loopen zij echter eenigzins uit elkander.

Dr Buckland (in 1820 maakte hij voor het eerst zijn systeem openbaar), bij wien Dr Wiseman zich aansloot, omdat hij geen parallel kon zien tusschen de scheppingsdagen van Moses en de geologische perioden [1]), beschouwt de woorden: *In den beginne schiep God hemel en aarde* als aanduiding van eene volledige schepping; toen reeds, zoo meent hij, had de aarde hare planten en dieren, maar zij was nog geene geschikte woonplaats voor den mensch.

Deze voorbereidende toestand duurde tot aan het tijdpunt, waarvan gesproken wordt in v. 2: *De aarde echter was woest en ledig, en duisternis was op den afgrond;* toen gebeurde er op aarde eene verwoesting, waarbij al de

[1]) „Deze hypothese [der Concordisten] als poging, om den hebreeuwschen geschiedschrijver in overeenstemming te brengen met de nieuwe natuurvorschers, zal aan velen in betrekking tot de naauwkeurigheid, die bij een zoo eng parallelismus vereischt wordt, gebrekkig voorkomen." *Zusammenhang zwischen Wissenschaft und Offenbarung*, übersetzt von Dr Dan. Haneberg.

de oorspronkelijke planten en dieren ten gronde gerigt werden.

Met de woorden: *en de Geest Gods zweefde over de wateren* begint eene restauratie, die zes gewone dagen duurt, en waaruit onze tegenwoordige aarde met eene nieuwe planten- en dierenwereld te voorschijn treedt.

De fossiele planten en dieren staan in geen verband met de nieuwe scheppingen van den derden, den vijfden en den zesden dag, maar zijn overblijfselen van de eigenaardige organismen der vroegere schepping; ook de bergen, de steenkolen en de andere gesteenten zijn in den vóórtijd gevormd; en als de geologie lange tijdperken noodig heeft, kunnen ook deze gevonden worden in den tijd, die verloopen is van de eerste schepping tot aan het begin der tweede.

Tegen dit systeem, vergeleken met de H. Schrift, valt aan te merken,

a. Dat het, zonder genoegzame reden, eene geheele schepping tusschen de woorden der H. Schrift inschuift. We zeggen: *eene geheele schepping;* want de versteende dieren hebben oogen en ademingswerktuigen: er moet dus ook licht, er moet dus ook eene atmosfeer geweest zijn; aan de fossiele boomen zijn de jaarringen zigtbaar: er moet dus jaarwisseling en dus ook wel afwisseling van dag en nacht hebben plaats gehad. We zeggen: *zonder genoegzame reden*; want al is het zeker, dat onder den grond versteende planten en dieren voorkomen, het is, gelijk we later zullen zien, volstrekt niet uitgemaakt, dat deze afkomstig zijn uit den scheppingstijd.

b. Als v. 2: *De aarde was woest en ledig* over de verwoesting van eene vroegere schepping sprak, dan zou *was* moeten verstaan worden als *werd.* Dit echter kan onmogelijk; want v. 2 bestaat uit drie voorstellen, die, letterlijk uit het Hebreeuwsch vertaald, aldus luiden:

de aarde was (in het Hebreeuwsch hajeta) ***woest en ledig,***

en duisternis — op den afgrond,

en de geest Gods — zwevende over de wateren. In het tweede en derde voorstel, waar onderwerp en gezegde zonder verbinding naast elkander staan, moet uit het eerste voorstel hajeta worden aangevuld; maar dit kan, ofschoon het, op zich genomen, even goed werd als was beteekend, in geen van beide voorstellen vertaald worden door werd [1]).

c. Bij Buckland wordt van die vroegere schepping alleen de aarde of liever haar dieren- en plantenrijk verwoest; zon, maan en sterren blijven bestaan. Maar wat is dan het scheppingswerk van den vierden dag? Hoe verklaart hij de woorden: *God* maakte ***twee lichten en ook de sterren?*** Hoe de woorden: *en Hij* plaatste ***ze in het firmament des hemels?*** Zouden die woorden niets meer beteekenen, dan dat zon, maan en sterren op nieuw te voorschijn kwamen?

Ter loops vermelden we de wijziging, die aan Bucklands hypothese gegeven is door Dr Ant. Westermayer in 1860.

Volgens de phantastieke opvatting van dezen geleerde waren de engelen, in hun beproevingstijd, de bewoners onzer aarde; maar om hun zondeval werd die oorspronkelijke aarde door God gebragt in den chaos-toestand, beschreven met de woorden: *De aarde echter was* [of ***werd***] ***woest en ledig.*** De nieuwe schepping, die begon met de woorden: ***en de Geest Gods zweefde over de wateren,*** was als een strijd tusschen den Schepper en Satan; want zoo-

---

[1]) Aldus H. Dreschler, *Die Einheit und Aechtheit der Genesis.* Zie Bosizio, S. 134.

dra de Geest Gods met zijne scheppingskracht begon te werken op de wateren, kwamen ook de helsche geesten uit den afgrond opstijgen en bedierven het goede, dat door God geschapen werd. Al de voorwereldsche dieren toch dragen den stempel van het monsterachtige, het wilde, het grimmige, het hatelijke, het schrik- en huiveringwekkende, en zijn niet anders dan door de inwerking des duivels bedorvene schepselen. God heeft dat werken van den duivel tot op zekere hoogte en tot op zekeren tijd toegelaten, maar vervolgens, vóór het *Fiat lux*, al die misgeboorten begraven in de steenlagen en toen, in zes dagen, de thans bestaande aarde met haar plantenen dierenrijk gevormd.

Westermayer erkent zelf, dat hij bij geen enkelen der Vaders en der beroemde Schriftverklaarders eenigen steun vindt. Wij beschouwen dan ook zijne hypothese als een werk van louter phantasie.

Dr Andreas Wagner (in zijne *Geschichte der Urwelt*, erste Auflage 1845) laat die vroegere schepping beginnen met v. 2: *De Geest Gods zweefde over de wateren,* en voortloopen tot v. 9: *Dat de wateren, die onder den hemel zijn, zamenvloeijen in ééne plaats, en dat het drooge te voorschijn kome.*

Toen namelijk de Geest Gods zweefde over de wateren, begon niet slechts de vorming der onbewerktuigde stof, maar ontstonden ook vele planten en dieren, die langzamerhand volmaakter werden, korteren of langeren tijd leefden, maar zekerlijk, nadat op de eerste helft van den derden dag de aarde voltooid was, hadden opgehouden te bestaan; want toen was, volgens Genesis, de aarde voltooid, en tot de voltooide aarde behooren ook de bergen en de steenlagen met hare versteende organismen.

Van den kant der H. Schrift is tegen dit systeem,

a. Alles, wat tegen het systeem van Buckland is aangevoerd, uitgenomen de beteekenis van hajeta in v. 2.

b. Het scheppingswerk gaat van trap tot trap voort, om den mensch eene geschikte woonplaats te bereiden. Al wat hiervoor eenmaal tot stand gebragt is (eerst het licht en het firmament, later de scheiding van zee en land, de planten en de dieren), alles blijft bestaan; maar nu komt, midden tusschen de levenwekkende scheppingswoorden van God, geheel onverwachts, eene geweldige katastroof, die de eerste planten en dieren ten gronde rigt: dit is hinderlijk, onwaarschijnlijk, onnatuurlijk. Bovendien moeten in dit systeem de *dagen*, ten minste de drie eerste dagen, opgevat worden als lange tijdperken.

Om genoemde exegetische bezwaren, maar meer nog om redenen, aan geologie en palaeontologie ontleend, heeft Wagner zijne hypothese laten varen.

Hij had namelijk gemeend, dat in de palaeozoïsche en mesozoïsche groepen niet anders dan waterdieren en waterplanten voorkwamen, en daarom stelde hij zijne vroegere schepping in den tijd, toen de scheiding van water en land nog niet gebeurd was; de kaenozoïsche groep, de eenige, zoo hij meende, die landplanten en landdieren inhield, liet hij later, na de schepping des menschen, gevormd worden. Daar het hem echter uit de nieuwste ontdekkingen bleek, dat ook in de palaeozoïsche en mesozoïsche groep landplanten en landdieren voorkomen, moest hij zijne vroegere schepping verplaatsen naar een tijdperk, waarin ook droog land bestond. Daar het hem verder bleek, dat de drie groepen, ook wat de gesteenten betreft, veel op elkander gelijken, moest hij ze ook bij elkander houden en ze alle drie of na den scheppingstijd of daarbinnen stellen. Hij koos het laatste, en daar hij geen vrede had met de concordistische

hypothese, moest hij zijne vroegere schepping laten beginnen met het eerste vers, en de drie lagengroepen laten gevormd worden in de eerste helft van het tweede: — zoo is hij dan overgegaan tot de hypothese van Buckland.

3. Synthetische opvatting van Dr Michelis.

Evenals Buckland en Wagner en al degenen, die hen gevolgd zijn, is ook Dr Michelis (in het tijdschrift *Natur und Offenbarung*, 1859) van meening, dat de zes mosaïsche scheppingsdagen onmogelijk parallel kunnen loopen met de geologische perioden; want volgens de voorstelling der H. Schrift is eerst water en land gescheiden, en zijn vervolgens op den derden dag de planten, op den vierden dag zon, maan en sterren, op den vijfden de visschen en vogelen, en op den zesden dag de landdieren geschapen.

Wat leert daarentegen de geologie en de palaeontologie?

Dat planten, visschen en vogelen en landdieren gelijktijdig geschapen zijn; dat zulk eene gelijktijdige schepping van de gezamenlijke organische wezens, waarbij deze telkens volmaakter werden, meermalen heeft plaats gehad; dat intusscheu ook de vorming der onbewerktuigde aarde nog altijd is voortgegaan, en dat al die vormingen van bewerktuigde en onbewerktuigde wezens niet zijn onderbroken geworden door de schepping van zon, maan en sterren, maar dat de geregelde beweging der hemelligchamen, als noodig voor de ontwikkeling van bewerktuigde en onbewerktuigde wezens, reeds vooruit bestond.

Toch neemt Michelis aan, dat geologie en H. Schrift, de eene zoowel als de andere, waarheid spreekt. Hoe legt hij dat uit?

Eene en dezelfde geschiedenis, zegt hij, kan op tweederlei wijze naar waarheid verhaald worden.

De geschiedenis bijv. van Karel den Groote, in chronolo-

gische orde verhaald, geeft ons in bonte mengeling nu eens eene huiselijke dan weder eene politieke gebeurtenis, nu eens het leveren van een veldslag dan weder het bouwen van eene kerk te zien.

Het leven van denzelfden keizer kan echter ook onder verschillende oogpunten worden zamengevat: hij kan eerst beschouwd worden als veroveraar, dan als staatsman, vervolgens als christelijk keizer en ten laatste als huisvader. Kan nu van deze tweede levensbeschrijving, omdat zij niet de chronologische orde volgt, maar wat bij elkander behoort, ook bij elkander voegt, gezegd worden, dat zij aan de historische waarheid te kort doet?

Evenzoo, aldus maakt Michelis zijne toepassing, is het gelegen met de scheppingsgeschiedenis, die ons verhaald wordt door de geologie en de H. Schrift: de geologie en palaeontologie verhalen ons in chronologische orde, hoe de onbewerktuigde aarde, de planten en dieren ontstaan en langzamerhand tot ontwikkeling gekomen zijn. De H. Schrift verhaalt ons dezelfde geschiedenis, maar volgt eene andere orde; zij voegt soort bij soort, brengt eerst alles bij elkander wat op de vorming der onbewerktuigde aarde, dan wat op de schepping der planten, daarna wat op de schepping der visschen en vogelen, en ten laatste wat op de schepping der landdieren betrekking heeft. In één woord, de natuurwetenschap verhaalt de scheppingsgeschiedenis in analytische, de H. Schrift verhaalt ze in synthetische orde.

Wat worden, bij deze opvatting van Michelis, de *dagen?*

Het zijn geen gewone dagen en ook geen korte of lange tijdperken, maar het zijn slechts gezigtspunten of katagoriën, die, om wille der zwakheid van het menschelijk begrip, als dagen worden voorgesteld.

Deze verklaring heeft eenige overeenkomst met die van

den H. Augustinus; ook de H. Kerkvader, neemt (zie boven, blz. 355) de *dagen* als verstandelijke blikken, als gezigtspunten, waaronder de verschillende deelen der schepping gezien worden.

Bij die overeenkomst bestaat er evenwel tusschen beiden ook een merkelijk verschil.

Augustinus immers houdt ook, dat er bij de schepping eene chronologische orde gevolgd is, en — waar het hier eigenlijk op aankomt — dat diezelfde orde door Moses gevolgd is in zijn verhaal van de schepping: volgorde van schepping en volgorde van verhaal zijn bij Augustinus ééne en dezelfde.

Bij Michelis daarentegen geeft Moses niet de chronologische orde, waarin de dingen werkelijk geschapen, maar slechts de verstandelijke orde, waarin ze gedacht zijn; bij Michelis zijn de *dagen* niet, gelijk bij Augustinus, gezigtspunten en tevens momenten van opvolging, maar enkel en alleen gezigtspunten.

Zien we nu, of de uitlegging van Michelis past op de woorden van de H. Schrift.

Zekerlijk had de H. Schrift ons de scheppingsgeschiedenis kunnen mededeelen volgens de synthetische methode, en diensvolgens al wat bijv. op de vorming der onbewerktuigde aarde slaat, bij elkander kunnen voegen; maar had zij dan, gelijk zij nu doet, kunnen zeggen, dat die vorming heeft plaats gehad op de eerste helft van den derden dag?

Nemen we weder de geschiedenis van Karel den Groote tot voorbeeld.

Deze vorst kan eerst beschouwd worden als veroveraar, dan als staatsman, vervolgens als christelijk keizer en ten laatste als huisvader; maar als nu de geschiedschrijver zeide: Karel is in het eerste tijdperk van zijne regering veroveraar, in het tweede staatsman, in het derde chris-

telijk keizer en in het vierde huisvader geweest, zou hij zich dan niet onnaauwkeurig uitdrukken en ons in dwaling brengen omtrent de chronologische volgorde der gebeurtenissen? En toch zou Moses, op ingeving van den Geest der Waarheid, hetzelfde gedaan hebben met te schrijven, dat op den derden dag de planten, op den vijfden de visschen en vogelen, op den zesden de landdieren geschapen zijn.

Als wij derhalve gelooven aan de goddelijke ingeving der H. Schrift, moeten wij wel aannemen, dat zij ons de scheppingsgeschiedenis niet, gelijk Michelis wil, volgens de synthetische, maar volgens de chronologische orde mededeelt.

't Is, dunkt ons, moeijelijk vol te houden, dat de nieuwere verklaringen van het scheppingsverhaal of liever de geogenische theoriën, waarin die verklaringen haar eenigen grond hebben, gemakkelijk strooken met de H. Schrift. Om die theoriën moeten de woorden der H. Schrift nu eens, zonder dat het uit den zamenhang noodig blijkt te zijn, in een figuurlijken, dan weder in een allermoeijelijksten zin genomen worden; moet men nu eens geweldig veel tusschen de regels in lezen, en kan men op een anderen keer aan de woorden niet hun volle waarde geven.

Als de H. Schrift en de geologie beide over dezelfde zaak en beide waarheid spraken, dan zouden zij in elkander sluiten, elkander steunen, elkander verklaren, en de eerste bron van het scheppingsverhaal zou telkens naar de andere heenwijzen; daar echter het tegendeel gebeurt, moeten zij of elk over eene andere zaak spreken, of een van beide, de H. Schrift of de geologie, omtrent de waarheid in gebreke zijn.

Op de H. Schrift, die ingegeven is door den Geest der

Waarheid, door Hem, die met den Vader en den Zoon zelf heeft medegewerkt in de schepping van hemel en aarde, en dus ook over zon, maan en sterren, ook over geologie, ook over dieren en planten spreken kan, — op de H. Schrift kunnen wij Katholieken niet het minste vermoeden hebben, dat zij eenige onwaarheid bevatten zou of zich ook maar onnaauwkeurig uitdrukken.

Kunnen we hetzelfde zeggen van de geologie?

Zij is eene menschelijke en dus eene feilbare wetenschap; zij stemt niet ten volle, niet van harte overeen met de H. Schrift: dit zijn voor ons redenen genoeg om haar te verdenken, en eens ernstig te onderzoeken, of hare geogenische theoriën wel zoo onomstootelijk zijn, als tegenwoordig bijna algemeen geloofd wordt.

(Wordt Vervolgd.)

GALILEO GALILEI.

(*Vervolg van* Dl LIII, blz. 303.)

VI.

GALILEI VERTREKT NAAR FLORENCE. ZIJN SAGGIATORE VERHEFFING VAN URBANUS VIII OP DEN PAUSELIJKEN TROON.

Galilei had 26 Februarij 1616 in tegenwoordigheid van den Kardinaal Bellarminus beloofd, dat hij de leer van Copernicus niet meer zou verdedigen. Welk eene schoone figuur zou de Toscaansche geleerde gemaakt hebben, indien hij deze belofte getrouw had nageleefd! Zijn wetenschappelijke roem ware later niet minder gevierd geworden, maar de adel zijner ziel ontegensprekelijk hooger geprezen. Volgens zijne vertrouwelijke mededeelingen aan Picchena, was Galilei zelf van gedachte, „dat zijn gedrag „zoodanig geweest was, dat een heilige met geen hoogeren „eerbied en geen grooteren ijver tegenover de Kerk had „kunnen handelen", doch zijne daden bewezen maar al te spoedig, dat zijne zedelijke kracht ver moest onderdoen voor zijnen onbedwingbaren hartstogt. Zijne eigenliefde kon niet berusten in de geleden nederlaag en zocht zich met veronachtzaming van alle gevaar te bevredigen. Deze bewering, welke geheel in strijd is met de herhaalde voorstelling van Galilei's bezadigd karakter, en die eene grootere toegeeflijkheid bij de Romeinsche geestelijkheid

vooronderstelt dan menigeen van haar zou durven verwachten, mogen wij niet aanvoeren zonder ze tevens afdoende te bewijzen. Wij beroepen ons daarom op den brief, dien Guicciardini, de Toscaansche gezant te Rome, 4 Maart aan zijne regering schreef. De gezant, die in dit schrijven den Paus als eenen vijand der wetenschap voorstelt, de domheid als eene noodzakelijke voorwaarde aangeeft om aan hem te behagen en het verlangen naar kennis voor eene genoegzame misdaad houdt om onder verdenking of in ongenade te vallen, is zeker geen verdacht getuige. Volgens Guicciardini dan bleef Galilei zijne meening verdedigen en wel met zulk een hartstogt, dat deze hem alle voorzigtigheid deed verliezen. De Kardinaal del Monte, verschillende Kardinalen van het H. Officie en de gezant zelf hadden hem aangeraden, zich toch zoo voortvarend niet te gedragen en zijne meening, zoo hij haar niet kon opgeven, ten minste kalm te verdedigen; maar alles te vergeefs. Hoe ook instemmend met Galilei's gevoelen, was de gezant, als bekwaam diplomaat, te voorzigtig om deze wijze van handelen, waardoor de tegenwoordigheid van Galilei te Rome hoogst gevaarlijk werd, te kunnen billijken. Hij gevoelde zich daarom verpligt om den Groothertog en diens broeder, den Kardinaal, over het gedrag van hunnen gunsteling in te lichten, opdat zij niet zelven door hunne bescherming in ongelegenheid zouden geraken.

Daags nadat de Toscaansche gezant zich aldus aan zijne regering over Galilei had uitgelaten, verscheen het reeds besproken dekreet der Congregatie van den Index. Hoewel dit besluit alle hoop, die Galilei nog voeden mogt, te leur stelde, schreef hij echter 6 Maart met zekere voldoening aan Picchena, „dat de beraadslaging over het „boek van Copernicus, tegen hetwelk zich het vorige

„jaar te Florence en later hier een monnik verzette, „voor dezen niet gunstig was uitgevallen; dat men alleen „tot het besluit gekomen was, dat deze meening niet met „de H. Schriftuur in overeenstemming is, en daarom „slechts zulke geschriften verboden waren, die bepaal- „delijk beweren, dat deze meening met de H. Schriftuur „niet in strijd is". Zonder te kunnen beslissen, in hoever deze vreugde van Galilei gemeend en gegrond is geweest, moeten wij toestemmen, dat enkelen zijner tegenstanders, die hem met onedele bedoelingen hadden bestreden, niet tevreden waren over den afloop dezer zaak. De welwillende en verschoonende behandeling, welke Galilei had ontvangen, was hun een doorn in het oog geweest. Zij begonnen daarom zeer spoedig in Toscane het valsche gerucht te verspreiden, dat hij voor Bellarminus zijne meening had moeten afzweren, en deze hem eene boetedoening had opgelegd. Het diep geschokte gemoed van Galilei kon deze beschuldiging niet verdragen. Hij rigtte zich daarom tot den Kardinaal met verzoek om deze lasterlijke berigten zijner vijanden tegen te spreken. Bellarminus voldeed hieraan welwillend door 26 Mei deszelfden jaars het volgende stuk openbaar te maken:

„Wij, Robertus Kardinaal Bellarminus, vernomen heb- „bende, dat de heer Galileo Galilei gelasterd is, en men „hem heeft toegedicht van in onze handen te hebben , afgezworen en gestraft te zijn met eene heilzame boete [1]), „verklaren uit eerbied voor de waarheid, dat bovenge- „noemde heer Galileo Galilei noch in onze handen noch „bij een ander hier te Rome of op eene andere plaats, „voor zoover wij weten, eene enkele van zijne meeningen

[1]) De *poenitentia salutaris* is te onderscheiden van de *vindicativa*. Vgl. Soglia. *Institutiones Juris Publici et Privati. De poenis ecclesiasticis*

„of leeringen heeft afgezworen en ook geene heilzame of „andere boete heeft ontvangen, maar dat hem alleen de „verklaring is aangekondigd, door Zijne Heiligheid afge- „legd en door de Congregatie van den Index openbaar „gemaakt, volgens welke de aan Copernicus toegeschre- „ven leer — dat de aarde zich beweegt om de zon en „de zon in het midden der wereld staat, zonder zich te „bewegen van het Oosten naar het Westen — strijdig is met „de H. Schriftuur en daarom niet mag verdedigd, noch „gehouden worden."

Deze welwillende verklaring, waarbij de door Galilei gedane belofte uit eerbied voor zijnen persoon verzwegen werd, was eene officiële aanmaning aan zijne vijanden om hem in het vervolg niet te bemoeijelijken. Overigens behoefde hij voor hunne listen volstrekt niet bevreesd te zijn, daar hem de Paus zelf van zijne hooge bescherming verzekerd had. „Gisteren", zoo schreef hij 12 Maart aan zijnen vriend Picchena, „had ik de eer van de voeten „Zijner Heiligheid te kussen. Meer dan drie kwartier liep „Hij met mij zijne kamer op en neêr, terwijl Hij zich zeer „vertrouwelijk met mij onderhield. Ik heb Hem de boos- „heid en de lasterlijke aantijgingen mijner vervolgers voor „oogen gesteld, waarop Hij mij antwoordde, dat Hij mijne „onschuld en de opregtheid mijner bedoelingen genoeg- „zaam kende. Toen ik Hem ten laatste sprak over mijne „ongerustheid van voortdurend blootgesteld te zullen zijn „aan den onverzoenlijken haat, die mij ongetwijfeld zou „vervolgen, vertroostte Hij mij met te zeggen, dat ik „hiervoor niet bezorgd moest zijn, wijl Hij en de gansche „Congregatie van den Index mij hoog genoeg achtten om „mijne lasteraars niet ligtvaardig te gelooven, en dat ik, „zoolang Hij leefde, niet bevreesd behoefde te zijn. Vóór „mijn vertrek verzekerde Hij mij nog meermalen, dat Hij

„mij zeer genegen was en bij alle gelegenheden zijne „goede bedoelingen zou toonen en zijne bescherming „verleenen".

Hoe onverklaarbaar het nu ook moge klinken, zeker is het, dat deze verschillende bewijzen van genegenheid evenmin in staat waren om Galilei's gekrenkte eigenliefde te bedaren als het door de Congregatie van den Index openbaar gemaakte dekreet om hem tot voorzigtigheid te stemmen. Hij bleef voortgaan met zijne meening te verdedigen. Het gevolg hiervan was, dat Guicciardini 13 Mei nogmaals bij zijne regering op de terugroeping van Galilei aandrong. Cosmo II, die begreep, dat langer dralen misschien aanleiding zou geven tot groote moeijelijkheden, liet daarop Galilei verwittigen, dat het hem aangenaam zou zijn, zoo hij, nu de zaak met eer geeindigd was, huiswaarts keerde. Galilei begaf zich toen naar Florence, alwaar hij voorloopig eene oogenschijnlijke gehoorzaamheid aan de beslissing der Romeinsche Kardinalen betoonde.

In het jaar 1618 was de verschijning van drie kometen weder een onheilspellend teeken voor Galilei [1]). Ofschoon hij om eene zware ongesteldheid er slechts weinige waarnemingen op had kunnen maken, was hij echter op verlangen van den Aartshertog van Oostenrijk, die hem met een bezoek vereerde, genoopt geworden om te midden van verscheidene vrienden eenige beschouwingen over deze belangrijke verschijning mede te deelen. Dit onderhoud gaf een zijner leerlingen, Mario Guiducci,

[1]) Gerart Brandt verhaalt in zijne *Historie der Reformatie*, Dl II, blz. 971, betrekkelijk eene dezer kometen, dat velen meenden, „dat men „dese Staertstar in den aenvang der Dortsche Synode siende schijnen, „reden hadt om te duchten, dat ze ook eene afbeelding was van dese „synode: vresende dat dezelve soo wel als de Staertstar een staert „van swaerigheden en onheilen sou naer sich slepen".

aanleiding om in 1619 eene verhandeling over deze kometen uit te geven. In dit werkje leverde Guiducci eene vinnige kritiek op Pater Grassi, een geleerden Jesuïet van het *Collegium Romanum*, die in het vorige jaar eene andere meening over deze kometen verdedigd had; Guiducci verweet hem tevens, dat hij bij de vermelding der laatste astronomische ontdekkingen volstrekt geen gewag had gemaakt van Galilei. Pater Grassi, die zich hierdoor beleedigd achtte, beantwoordde in 1620, onder het pseudoniem van Lotario Sarsi Ligensano, dit geschrift van Guiducci met zijne *Libra astronomica e filosofica*, waarin hij de uitvinding van den teleskoop aan Galilei betwistte en eene onaangename zinspeling maakte op diens gevoelen over het systeem van Copernicus. Galilei was zeer verstoord om de openlijke en bedekte verwijten, welke Grassi tegen hem gerigt had, en schreef zijn *Saggiatore* om zich over dezen smaad te wreken. Dit boek is met zulk een spot en bijtende ironie geschreven, dat het naast de geschriften van Pascal en Voltaire wordt gesteld, en bevat zulk een overvloed van diepe gedachten en juiste opmerkingen, dat het door sommigen voor een der beste werken van de 17e eeuw gehouden wordt. Echter had Galilei in de hoofdzaak ongelijk. Want tegenover Grassi, die de kometen voor zelfstandige ligchamen hield, verdedigde hij de valsche meening, dat zij uitdampingen van sterren waren, die, in de ruimte verspreid, door de zon verlicht werden. Het is allervreemdst, hoe sommige lofredenaars van Galilei deze vergissing zoeken te regtvaardigen, zoo door het gezag aan te voeren van mannen als Rothmannus, Snellius, Hevelius en anderen, die dezelfde meening waren toegedaan, als door de onvoldoende bewijskracht der argumenten van Pater Grassi in rekening te brengen. Waarom redeneren zij ook niet zoo, wanneer

er spraak is van de veroordeeling van 1616? of is dit een andere toestand van zaken? De *Saggiatore*, die verscheen in den vorm van eenen brief aan Virginio Cesarini, werd door Galilei opgedragen aan Urbanus VIII, welke pas op den pauselijken Stoel verheven was.

Deze verheffing van den Kardinaal Maffeo Barberini vervulde Galilei met de grootste vreugde. Sinds lang was hij door innige vriendschap met hem verbonden geweest, en meermalen had hij de overtuigendste blijken zijner hooge genegenheid ontvangen. Vóór de veroordeeling van 1616 had vooral Barberini Galilei afgeraden om de H. Schrift in zijne wetenschappelijke discussiën te mengen, uit vrees, dat hem dit in ongelegenheid zou brengen, en zelfs had hij zijne sterrekundige ontdekkingen in Latijnsche verzen bezongen. Geen wonder derhalve, dat Galilei zich haastte om aan den pas gekozen Paus als bewijs zijner vereering zijn *Saggiatore* op te dragen. Tegen Paschen van 1624 begaf hij zich naar Rome om Urbanus VIII persoonlijk met zijne verheffing geluk te wenschen. De Paus ontving hem met de meeste onderscheiding, verleende hem zes audienties en vereerde hem bij zijn vertrek met verschillende geschenken. Zelfs gaf hij hem voor den Groothertog van Toscane (toen Ferdinand II), onder dagteekening van 8 Junij, een brief mede, waariu hij het gunstigste getuigenis en de vleijendste aanbeveling van Galilei uitsprak. „Wij hebben bij hem", schreef de Paus, „niet slechts eene voortreffelijke letterkun-„dige kennis aangetroffen, maar ook liefde voor de godsdienst „en alle eigenschappen, die de genegenheid van een hooge-„priester gemakkelijk kunnen winnen. Toen hij Ons geluk „kwam wenscheu met onze verheffing, hebben Wij hem „teeder omhelsd en zeer veel genoegen gehad in zijne „geleerde gesprekken, die den luister der Florentijn-„sche wetenschap ongemeen verhoogen. Wij mogten niet

„toelaten, dat hij naar zijn vaderland terugkeerde zonder „duidelijke bewijzen van onze hoogepriesterlijke toegene- „genheid ontvangen te hebben. En opdat Gij weten zoudt, „hoe dierbaar hij Ons is, hebben Wij dit vereerend getui- „genis van zijne deugd en godsvrucht willen geven. Tevens „gevoelen Wij Ons verpligt U te verklaren, dat Wij U „dankbaar zullen zijn voor al het goede, dat Gij hem be- „wijzen zult, door onze vaderlijke goedheid na te volgen „of zelfs te overtreffen".

VII.

De Dialogo.

De hoogachting voor den pas verkozen Paus was niet de eenige reden geweest, waarom Galilei zijne reis naar Rome had ondernomen. Hij had deze gelegenheid tevens willen aangrijpen om eens te onderzoeken, hoe Urbanus en de overige hooggeplaatste kerkelijke personen gezind waren omtrent de leer van Copernicus. Bij dit onderzoek kreeg hij echter weldra de vaste doch treurige overtuiging, dat men niet geneigd was de veroordeeling van het nieuwe wereldstelsel te wijzigen. Wijl men evenwel de beste gezindheid voor hem toonde, zoo meende hij zeker, dat men hem niet zou deren, indien hij zijne geliefkoosde meening van een zuiver wetenschappelijk standpunt behandelde en zich buiten de termen der veroordeeling hield. Aldus gevrijwaard voor kerkelijke bemoeijelijking, kon hij de school van den Meester toch genoegzaam schaden, ja, misschien nog meer afbreuk doen dan te voren. Door deze gedachte bemoedigd, wijdde hij bij zijne terugkomst te Florence al zijne krachten aan de voltooijing van een werk, dat hij reeds sinds eenige jaren had begonnen te schrijven. Het was eene zamenspraak tusschen drie per-

sonen over de wereldstelsels van Ptolemeus en Copernicus. Salviati, een model van goedhartigheid, en Sagredo, eene type van geestigheid, verdedigen het nieuwe gevoelen, terwijl Simplicius, eene caricatuur van belagchelijkheid, ten gunste van het oude stelsel pleit. Ofschoon de redeneringen van Salviati en Sagredo zoo afdoende zijn dat hun tegenstander geheel geslagen is, wordt hem echter de eer der overwinning toegekend. Hierdoor is het gansche werk, naar de letter beschouwd, eene zegepraal van het oude op het nieuwe stelsel, doch de geest, dien het overal ademt, de scherpe ironie, die het bezielt, en het groote overwigt der argumenten van Salviati en Sagredo op de zwakke redeneringen van Simplicius stellen den schijnbaren overwinnaar in het bespottelijkste licht. Dit alles is met zulk een fijnheid en geestigheid voorgesteld dat Simplicius de verschrikkelijkste slagen als eene heusche beleefdheid schijnt te ontvangen en, ofschoon geheel overwonnen, zelfs den troost niet heeft van beklaagd te worden. Door dezen vorm meende Galilei eene bijtende satyre te kunnen leveren op zijne vijanden zonder zich openlijk voor het stelsel van Copernicus te verklaren. De onvoorzigtige geleerde dacht er niet aan, dat een valschaardige en honende aanval meer moest verafschuwd worden, dan eene ridderlijke bestrijding.

Tot proeve kiezen wij een gedeelte der voorrede, die den geest van het gansche werk getrouw wedergeeft.

„Sedert eenige jaren heeft men te Rome een heilzaam „voorschrift gegeven, dat den verdedigers van de pythago„rische meening der beweging van de aarde het stilzwijgen „oplegde, om daardoor de ergernissen van dezen tijd te „keeren. Sommige personen nu hebben beweerd, dat dit „besluit zonder genoegzaam onderzoek en zonder kennis „van zaken en alleen uit vooroordeel genomen is. Men

„zeide, dat regters, die in de sterrekunde geheel onerva-
„ren waren, door geene overijlde maatregelen de vlugt
„der waarneming hadden moeten onderdrukken. Mijn
„ijver heeft bij het vernemen dier vermetele klagten
„niet kunnen zwijgen. Wijl ik volkomen bekend ben met
„alles, wat op dit wijze besluit betrekking heeft, meende
„ik openlijk van de waarheid getuigenis te moeten geven.
„Ik was toen te Rome; ik had toegang tot de voor-
„naamste prelaten van het pauselijk hof en mogt mij
„vleijen met hunne genegenheid; eerst na mijn gevoelen
„gehoord te hebben, besloot men tot de openbaarmaking
„van dat besluit.

„Dit werk heeft ten doel om aan de vreemde volken
„te toonen, dat men in Italië en vooral te Rome even
„veel van deze zaken weet als overal elders aan gene
„zijde van de bergen. Door al mijne beschouwingen over
„het stelsel van Copernicus bijéén te zetten, wilde ik
„laten zien, dat zij allen vóór de veroordeeling bekend
„waren, en dat er uit ons land niet enkel leerstukken
„komen voor het heil der ziel maar ook vernuftige ont-
„dekkingen tot genot van den geest.

„Alleen met dit doel heb ik de bewijzen der Coperni-
„caansche meening bijéengebragt; overigens zal ik slechts
„hypothetiesch spreken en enkel de wijsgeeren weder-
„leggen, welke alleen den naam van *Peripatetici* hebben,
„en die, geheel ontbloot van geest en opmerkzaamheid,
„slechts nederknielen voor droombeelden en te pas of te
„onpas spreken van de vier grondstoffen.

„De andere volken hebben misschien meer dan wij
„gereisd, maar niet meer dan wij gedacht. Zij zullen dan
„vernemen, dat wij de hypothese van den stilstand der
„aarde houden, niet omdat wij onbekend zijn met de
„moeijelijkheden, die men tegen haar inbrengt, maar

„om redenen, die vooral de godsvrucht en het geloof ons „aanbieden, en omdat wij overtuigd zijn van de goddelijke „almagt en bewust van onze eigene zwakte."

Deze weinige regelen, welke wij bij voorkeur kozen, omdat zij onze vroegere bewering, dat Galilei te Rome in de hoogste achting stond, allerkrachtigst bevestigen, zijn voldoende om een denkbeeld te geven van de rigting van zijn geschrift.

In het begin van 1630 had hij dit werk voltooid. Aanvankelijk van plan zijnde om het te Rome uit te geven, ging hij daarheen op reis, ten einde het *imprimatur* van den *Magister S. Palatii* te verzoeken. Niccolo Riccardi, welke toen dezen gewigtigen post bekleedde, liet het geschrift van den Florentijnschen geleerde door Raphaël Visconti onderzoeken en nam na het advies van dezen ingewonnen te hebben er zelf ook inzage van. Of Riccardi de strekking van het werk niet volkomen begreep, dan wel of hij, als oud leerling van Galilei, zijnen leermeester niet wilde bemoeijelijken, is ons niet regt duidelijk; zeker is het, dat hij er zijne goedkeuring aan gaf onder voorwaarde, dat eenige plaatsen gewijzigd werden, het verbeterde handschrift aan zijne revisie onderworpen en volgens het voornemen van den schrijver te Rome gedrukt werd. Galilei, die genoegen nam in de voorgeslagen verbeteringen, wijl zij de bereiking van zijn doel niet belemmerden, keerde, zeer voldaan over dezen goeden uitslag, naar Florence terug om de gevorderde veranderingen te maken en door de bijvoeging van een inhoudstafel, opdragt en andere kleinigheden de laatste hand aan zijn werk te leggen.

Terwijl hij hiermede bezig was, stierf Cesi, de president der *Academia dei Lincei*, die zich voor Galilei met het toezigt over de uitgave van zijn werk belast had. Ook

was er in Toscane eene besmettelijke ziekte uitgebroken, die het verkeer tusschen Florence en Rome om daar genomen maatregelen van voorzorg bemoeijelijkte. Deze onvoorziene gebeurtenissen waren voor Galilei, die intusschen het plan gemaakt had zijn werk buiten Rome te laten drukken, eene goede gelegenheid om de vervulling zijner wenschen te bewerken. Hij wees daarom Riccardi, wiens goedkeuring hij in geen geval wilde missen, op de moeijelijkheden, die zich hadden voorgedaan om het verbeterde handschrift over te zenden en het te Rome te laten drukken, en verzocht hem, dat het te Florence mogt worden herzien en uitgegeven. De *Magister S. Palatii* meende evenwel zijn *imprimatur* niet te mogen geven, tenzij hij zich eerst persoonlijk van de verbetering van het werk overtuigd had. Door den invloed echter van Niccolini, den toenmaligen Toscaanschen gezant, liet hij zich overhalen om het verzoek van Galilei toe te staan, zoo deze hem het begin en het einde van het handschrift overzond. Galilei nam die voorwaarde gretig aan en belastte nu Pater Stephani, consultor van het H. Officie te Florence, met de herziening van zijn werk.

Wijl Riccardi spoedig begreep, hoe onvoorzigtig hij gehandeld had, en daarom niet kon besluiten om de voorrede terug te zenden, liet de Groothertog, wiens bemiddeling Galilei nu had ingeroepen, door zijnen gezant om de overzending van de voorrede met de goedkeuring verzoeken. Op deze dringende bede schreef Riccardi, 28 April 1631, den volgenden brief naar Florence: „Galilei „heeft mijne goedkeuring reeds verkregen, maar onder „belofte, dat hij zekere plaatsen van het boek zou ver„beteren en het te Rome laten drukken. Pater Stephani „zal het boek zeker zeer naauwkeurig hebben nagezien, „maar wijl hij de gevoelens van den H. Vader niet kent,

„zoo kan zijne goedkeuring voor mij niet voldoende zijn „om den druk van het werk toe te staan, zonder hem „en mij zelven in onaangenaamheden te brengen, in- „dien anderen er soms iets in vonden, dat tegen de „voorgeschrevene bevelen strijdt. Ik wensch ook niets „liever dan aan Zijne Hoogheid den Groothertog welge- „vallig te zijn, doch ik zou dit liefst willen doen op eene „wijze, welke iemand, die door zulk een groot vorst „beschermd wordt, vrijwaarde voor het gevaar om in zijn „goeden naam gekrenkt te worden. Dit is mij echter „niet mogelijk betrekkelijk mijne toestemming om het „werk van Galilei te Florence te laten drukken, wijl ik „hiertoe geene volmagt heb."

Na dit teleurstellend schrijven vernomen te hebben, zocht Galilei van den Paus door den invloed van Ciampoli (Secretaris der Breven) de toestemming te verkrijgen. Ciampoli, die den schijn aannam, alsof hij het werk had gelezen, en den Paus plegtig verzekerde, dat er volstrekt niets op viel aan te merken, bewerkte eindelijk, dat het te Florence gedrukt mogt worden, zoo het goedgekeurd werd door den Inquisiteur-Generaal van die plaats. Nu schreef Riccardi, 24 Mei, aan genoemden Inquisiteur: „Galilei heeft het plan gemaakt om in uwe stad een „werk te laten drukken, waaraan hij den titel heeft „gegeven: „Over de ebbe en vloed der zee." De schrijver „heeft zijn werk te Rome laten onderzoeken, en wij „hebben er onze goedkeuring aan gegeven, zoo er eenige „wijzigingen in gemaakt werden en het handschrift aan „ons teruggezonden werd om het *imprimatur* te ontvangen. „Wijl dit echter niet kan geschieden om de moeijelijkheid „van het verkeer en het gevaar voor het manuscript en „wijl de schrijver de zaak te Florence wenscht af te maken, „zoo kunt gij beslissen, of het boek gedrukt mag worden

„of niet, doch onder verpligting om het door mij te laten „herzien. Ik meld u verder, dat de H. Vader verlangt, „dat de titel en de inhoud niet enkel loopen over ebbe „en vloed, maar algemeene mathematische beschouwingen „over het stelsel van Copernicus bevatten, om daardoor „te bewijzen, dat men deze theorie, afgezien van de „goddelijke Openbaring en de H. Schriftuur, kan ver- „dedigen tegenover de bewijzen, welke de waarneming en „de peripatetische philosophie ertegen inbrengen. De „sprekers mogen deze theorie nimmer voorstellen als eene „uitgemaakte waarheid, maar haar slechts hypothetiesch „beschouwen en niet in verband brengen met de H. „Schriftuur. Tevens moet men laten uitkomen, dat alle „redenen, welke voor dit stelsel kunnen aangehaald worden, „bekend zijn, en dat Rome zich niet uit onbekendheid „met deze redenen tegen hetzelve verklaard heeft."

Den 19e Julij ontving Niccolini eindelijk de voorrede met het *imprimatur* van Riccardi voor een werk, van welks goeden inhoud deze zich te voren niet verzekerd had. Aanstonds zond de gezant den onregtmatig verkregen schat onder volgend schrijven aan Galilei: „Na verschillende „pogingen heb ik eindelijk de verbeterde kopie van uw „merkwaardig geschrift gekregen, gelijk gij zien zult uit „bijgaanden brief aan den Pater-Inquisiteur. De *Magister* „*S. Palatii* is wezenlijk te beklagen; want, terwijl ik hem „zocht over te halen, had hij nog verscheidene onaange- „naamheden om andere werken, die onlangs verschenen „zijn, en ook vroeger heeft hij om dergelijke redenen veel „verdriet gehad. Nu is hij, zooals men zegt, bij de haren „getrokken; alleen zijne hoogachting voor onzen Vorst en „diens doorluchtig Huis heeft hem doen besluiten."

De brief, welken Riccardi door tusschenkomst van Niccolini aan den Inquisiteur had gezonden, was van den

volgenden inhoud: „Overeenkomstig het bevel van Zijne „Heiligheid betrekkelijk het werk van Galilei en met „het oog op de instructies, die ik u over den inhoud „van het werk heb gegeven, zend ik u de voorrede of „het begin, met verlof voor den schrijver om er die ver„anderingen van stijl in te brengen, welke hij voor gepast „zal houden, mits de inhoud dezelfde blijft. Het einde „moet in denzelfden geest geschreven zijn."

In Februarij 1632 verscheen nu Galilei's befaamd geschrift onder den titel: *„Dialogo di Galileo Galilei delle due massime sisteme del mundo, Tolemaico e Copernicano"* en prijkend met het *imprimatur* van Fr. Nicolaus Riccardius, *S. Pal. Ap. Magister,* en van Fr. Clemens Aegidius, *Inquisitor Generalis Florentiae.*

Men kan zich gemakkelijk voorstellen, welken gemengden indruk de verschijning van dit werk maakte. De Florentijnen, die groot gingen op hunnen zeldzamen geleerde, ontvingen het met de levendigste geestdrift en verspreidden het aanstonds te Bologna, Venetië en Verona, terwijl Micanzio, Cavalieri, Antonini en zoovelen, die thans de gevoelens van Galilei waren toegedaan, zich haastten om hunnen vriend met zijn meesterstuk geluk te wenschen; de slagen, aan Aristoteles en Ptolemeus toegebragt, hadden dus goed getroffen. Geheel verschillend waren de toonen, welke Claudius, Berigardus, Scipio Chiaramonti en andere *Peripatetici* tegen Galilei aansloegen; zij hadden met verontwaardiging de bespottelijke figuur van Simplicius gezien en rustten zich reeds toe ter verdediging. Doch, wat Galilei meer moest ontstemmen, ook van kerkelijke zijde werden aanstonds de ernstigste bedenkingen geopperd. Men zag onder den bedriegelijken vorm, waarin de *Dialogo* vervat was, eene verbloemde ongehoorzaamheid tegen het verbod, om de leer van de

beweging der aarde onvoorwaardelijk te verdedigen, en gevoelde al den smaad, dien dit valschaardig geschrift op de Congregaties wierp, welke het stelsel van Copernicus hadden veroordeeld. De gunstige ontvangst, die aan de *Dialogo* te beurt viel, en de hooge positie van Galilei, waardoor de gegeven ergernis nog moest vermeerderd worden, verhoogden de onaangename gewaarwordingen der geestelijkheid. Ook Urbanus VIII, die Galilei steeds met de hoogste genegenheid en de ongekunsteldste vriendschap had bejegend, was zeer verstoord; hij achtte zich ten zeerste beleedigd door de valsche verzekering, die Galilei en Ciampoli hem van de regtzinnigheid der *Dialogo* hadden gegeven, en was vast overtuigd, dat deze honende handelwijze niet ongestraft mogt blijven. Alvorens hij echter zijn toevlugt nam tot harde maatregelen, wilde hij zich eerst van de verkeerde rigting van dit werk volkomen vergewissen. Hiertoe benoemde hij eene bijzondere vergadering van theologen, die onder het voorzitterschap van zijnen neef, den Kardinaal Barberini, het boek zouden onderzoeken en hun gevoelen uitbrengen. Tevens werd de verspreiding der *Dialogo* voorloopig verboden.

VIII.

Proces der Inquisitie tegen Galilei over de uitgave der Dialogo.

Zoodra het hof van Florence kennis kreeg van den ongunstigen indruk, welken de verschijning der *Dialogo* gemaakt had te Rome, trad het bemiddelend voor Galilei op. De Groothertog liet namelijk aan den Paus door zijnen gezant zijne bevreemding te kennen geven over het verbod om een boek te verkoopen, „dat door den schrijver „aan het hoogste gezag te Rome was onderworpen, dat

„met de grootste aandacht was gelezen en herlezen, „waarin met toestemming en zelfs op verzoek van den „schrijver, alle verbeteringen, veranderingen, bijvoegingen „en wijzigingen waren aangebragt, die de overheden „dienstig hadden geoordeeld, dat op nieuw te Florence „was onderzocht overeenkomstig de instructies van het „Romeinsche Hof, en welks uitgave zoowel te Rome als „te Florence was toegestaan." [1])

De Paus, die zeker in de bevreemding van den Groothertog had moeten deelen, indien de zaak zich zoo had toegedragen als de gezant verzekerde, antwoordde hem, „dat Galilei en Ciampoli Hem bedrogen hadden; dat „Ciampoli Hem had durven verzekeren, dat Galilei bereid „was alles te doen, wat Zijne Heiligheid zou bevelen, en „hij [Ciampoli] overtuigd was, dat er op het gansche „werk niets viel aan te merken, niettegenstaande hij het „nooit gezien of gelezen had; Hij betreurde daarom het „gedrag van Ciampoli en van den *Magister S. Palatii.* „Deze was ook van zijnen kant verstoord op Galilei, die „hem met schoone woorden de goedkeuring der *Dialogo* „had afgevergd en vervolgens zijne toestemming had ver„kregen om het werk te Florence te laten drukken, „zonder evenwel de instructies, die aan den Inquisiteur „waren gegeven, op te volgen." [2]) De gezant, zelf maar al te zeer overtuigd van de slinksche kunstgrepen, die aangewend waren om de goedkeuring van de *Dialogo* te verkrijgen, durfde de verwijtende aanmerking van den Paus niet beantwoorden, doch zocht aan het gesprek eene andere wending te geven door aan te merken, dat de

[1]) Brief van Cioli aan Niccolini van 24 Augustus 1632.

[2]) Brief van Niccolini aan Cioli van 5 September.
De *Magister S. Palatii*, de Inquisiteur van Florence en Ciampoli werden om hun verkeerd gedrag van hunnen post ontzet. Palmeri, p. 386.

Groothertog, aan wien het boek was opgedragen, gecompromitteerd zou worden, indien Galilei vervolgd werd. Wijl de Paus door eigen voorbeeld steeds getoond had, hoe men het heil der zielen boven persoonlijk belang moet stellen, antwoordde hij met waardigheid: „Ik heb boeken „veroordeeld, die mijn eigen naam op hun titelblad „droegen. Zoo het een zaak is, die de godsdienst kan „schaden, moet de Groothertog als Christenvorst mede„werken om haar te onderdrukken." Tevens voegde hij er bij, dat het verbieden van het boek wel het geringste was, dat Galilei kon overkomen, en deze wenschen mogt om niet voor het H. Officie gedaagd te worden. „Ik „heb", zeide de Paus, „door de zaak niet naar de Inqui„sitie te verwijzen, maar eene bijzondere Commissie voor „het onderzoeken van het boek te benoemen beter gehan„deld dan hij, die zich niet ontzien heeft mij te „bedriegen."

De commissie, wier benoeming ongetwijfeld een treffend bewijs was van 's Pausen goede gezindheid voor Galilei, bragt intusschen als haar advies uit, dat de zaak van zulk een gewigt was, dat zij aan het oordeel der Inquisitie moest onderworpen worden. De Paus meende nu hare uitspraak te moeten volgen en gaf hiervan, 15 September, onder de stiptste geheimhouding kennis aan den Toscaanschen gezant.

Galilei werd toen door het H. Officie ter verantwoording opgeroepeu en begaf zich, na om verschillende voorwendsels uitstel gekregen te hebben, 20 Januarij 1633 op reis naar Rome. Op den 13e Februarij kwam hij er, naar het berigt van Niccolini, „con buona salute" aan en stapte af aan het hôtel van zijnen vriend, den gezant van Ferdinand II. Niccolini was zeer verheugd, Galilei in zulk een goede gezondheid te ontvangen en betuigde hem die gevoelens,

welke alleen de ware vriendschap in den tegenspoed weet uit te drukken [1]).

Nadat de gezant den Paus van de aankomst van Galilei had verwittigd, zou deze als aangeklaagde bij het H. Officie zijn intrek hebben moeten nemen in een der vertrekken van dit geregtshof. Dit lot hadden zijne vrienden, die in deze dagvaarding enkel haat en wrok wilden zien, hem dan ook in de donkerste kleuren voorgesteld, en Galilei zou zich daarenboven over deze gevangenschap, die op alle personen, van welken rang of stand zij ook waren, werd toegepast, niet hebben kunnen beklagen. Tegen dit vaststaande gebruik in veroorloofde Urbanus VIII aan Galilei, dat hij in het hôtel van den gezant mogt blijven wonen, maar onder voorwaarde, dat hij zich van alle verkeer buitenshuis zou onthouden [2]). Hier werd hij nu herhaalde malen bezocht door de Consultoren van het H. Officie, die én zich zelven wilden vergewissen van de houding, die hij tegenover zijne regters zou aannemen, én hem in de gelegenheid wilden stellen zijne verdediging tegen de ingebragte beschuldiging gereed te maken. Galilei zelf verhaalde dit in zijne brieven van 19 en 25 Februarij, waarin hij tevens meldde, dat hij zich zeer gelukkig gevoelde over de vriendelijke behandeling, welke hij ondervond, en die zeer veel verschilde van de koorden, ketenen en kerkers, welke hem waren voorgeschilderd.

Toen de instructie der zaak was afgeloopen, moest Galilei, om eenigzins aan den vorm van het geregt te voldoen, zich beschikbaar stellen bij het H. Officie. Den 12e April begaf hij zich daarom naar het gebouw der Inquisitie, alwaar hij door den Pater-Commissaris met de hoogste vriendelijkheid werd ontvangen. In plaats van nu

[1]) Brief van Galilei van 19 Februarij 1633.

[2]) Brief van Niccolini van 27 Februarij 1633.

verwezen te worden naar een afgesloten kamer, waar de in staat van beschuldiging gestelden gewoonlijk moesten verblijven, kreeg hij de woning van den Fiscaal van het H. Officie in gebruik. Ieder die dit donkere kerkerhol der romanschrijvers met eigen oogen wilde zien, behoefde in 1865 slechts een bezoek te brengen bij den zeer bekenden geheim-archivaris Theiner, die toen dezelfde vertrekken als Galilei bewoonde [1]). Hij mogt hier vrij in het huis en in den tuin rondwandelen, had zijn eigen bediende en ontving op zijn verlangen dagelijks zijne spijzen van Niccolini [2]).

Op den dag zijner aankomst had het eerste verhoor plaats [3]). Galilei antwoordde op de vragen zijner regters, dat hij de schrijver was van de *Dialogo*, en dat hij aan hen, die hem vergund hadden dit werk uit te geven, het gebod van 1616, om deze leer op geene wijze te houden, te verdedigen of te leeren, niet had bekend gemaakt. Tot zijne verontschuldiging voegde hij er echter bij, dat hij dit voor onnoodig had gehouden, „omdat hij in zijn boek de leer „van de beweging der aarde en van den stilstand der „zon niet had gehouden noch verdedigd, ja, dat hij zelfs „het tegenovergestelde gevoelen had voorgestaan door te „laten zien, dat de redeneringen van Copernicus krachte„loos waren en niet sloten". Deze onopregte verklaring, welke zoo geheel in tegenspraak was met den geheelen geest, die het boek bezielde, kon van zelve aan zijne regters niet voldoen. In het tweede verhoor, hetwelk 30 April werd gehouden, gaf Galilei toe, dat hij zich niet van vergissing kon vrijpleiten, doch poogde zijne goede bedoeling op de volgende wijze te verdedigen:

---

[1]) *Le Catholique* 1865 n°. 15, *Le cachot de Galilée* par Louis Veuillot.

[2]) Brief van Niccolini van 16 April.

[3]) De processtukken zijn uitgegeven geworden door Mgr. Marini in de *Annales de l' Académie d' Archéologie de Rome*, in het jaar 1850.

„Nagedacht hebbende over de vragen, die mij gedaan „zijn betrekkelijk het verbod om de veroordeelde leer op „eenige wijze te houden, te verdedigen of te leeren, heb „ik mijn werk, dat ik sinds drie jaren niet gezien had, „overgelezen om te onderzoeken, of ik tegen mijne zui„verste bedoelingen in, soms iets uit de pen had laten „vloeijen, dat beschouwd kon worden als een bewijs van „ongehoorzaamheid aan de bevelen der H. Kerk. Ik heb „het boek zorgvuldig gelezen, alsof het nieuw en van „een anderen schrijver was. Ik beken opregt, dat voor „een lezer, die mij niet goed kent, de bewijzen ten gun„ste der valsche meening, welke ik wilde weêrleggen, op „meerdere plaatsen zoo zijn voorgesteld, dat zij hem eer„der van hare waarheid moeten overtuigen dan zijne keuze „van de eene of andere meening vrijlaten. Vooral de twee „bewijzen, welke aan de zonnevlekken en aan de ebbe „en vloed ontleend werden, zijn tegen de bedoeling van „den schrijver — die hunne ongenoegzaamheid volkomen „kent en ze gaarne wil opgeven — met zulk eene scherpte „voorgesteld, dat de lezers er zich door moeten laten „wegslepen.

„Om mij te verontschuldigen over dezen misslag, die „zoo geheel vreemd aan mijne bedoeling was, zeg ik „vooreerst, dat de voorstelling van de bewijzen der tegen„partij in een werk, waarin men ze wil weêrleggen, en „vooral als men dit in den vorm eener zamenspraak doet, „zoo naauwkeurig mogelijk moet zijn, en het niet geoor„loofd is om iets van hunne kracht te verzwakken; maar „vervolgens beroep ik mij ook op de ingenomenheid, „waarmede een ieder de ingevingen van zijn eigen geest „volgt, en op de zucht om zich in het aanvoeren van „spitsvondige en schoonschijnende bewijzen, zelfs ten gunste „van de onhoudbaarste stellingen, gevatter te toonen dan

„anderen. Mijn eenige misslag is dus onwetendheid en „onoplettendheid geweest".

Galilei zag spoedig, dat ook deze verontschuldiging zijne regters niet voldeed, die toch te veel gezond verstand hadden om zich met zulke voorwendsels tevreden te stellen; hij was echter niet gezind zijne verkeerde bedoeling te bekennen en deed daarom het voorstel om door eene openlijke daad zijne zuivere meening te toonen. „Om te bewijzen," zeide hij, „dat ik het gevoelen van de beweging der „aarde en van den stilstand der zon niet heb gehouden „en niet houd, ben ik, zoo mij het vergund wordt, be„reid om dit op de meest afdoende wijze te toonen. De „gelegenheid is gunstig. In het boek, dat ik heb uitge„geven, komen de sprekers overeen om na een bepaalden „tijd weder bij elkander te komen, ten einde verschillende „andere physische vragen te behandelen. Ik verbind mij „nu om er een of twee gesprekken in te voegen, waarin „ik de bewijzen, die voor de valsche en veroordeelde „meening zijn aangevoerd, weder zal opvatten en, zoo „volkomen als God mij zal ingeven, weêrleggen." Ten slotte verzocht hij zijne regters om te letten op zijn zeventigjarigen ouderdom, zijne zwakke gezondheid, de vermoeijenissen zijner reis en den smaad, waarmede zijne vijanden zijne eer en goeden naam hadden bezwalkt [1]).

De regters werden door het beroep op hunne welwillendheid zeer getroffen en gaven, Galilei, ondanks zijne halsstarrigheid om schuld te bekennen, verlof weder zijnen intrek te nemen in het paleis van zijnen boezemvriend Niccolini. De gezant meldde dit reeds den volgenden dag aan zijne regering te Florence [2]).

In het eerste verhoor had Galilei gezegd, dat hij het

[1]) Venturi. *Memorie e Lettere inedite*, Tom. II, p. 197.

[2]) Brief van 1 Mei.

verbod van 1616 aan de examinatoren van de *Dialogo* niet had bekend gemaakt, omdat hij in dit werk de leer van de beweging der aarde niet had verdedigd. Nu hij echter in het tweede verhoor had moeten bekennen, dat verscheidene plaatsen van zijn boek tegen hem getuigden, trachtte hij in het derde verhoor van 10 Mei zijne geheimhouding te regtvaardigen door zich te beroepen op de verklaring, welke Bellarminus 26 Mei 1616 had afgelegd. Daarin werd alleen gezegd, merkte hij op, dat hem de verklaring was aangekondigd, door den Paus afgelegd en door de Congregatie van den Index openbaar gemaakt, dat namelijk de aan Copernicus toegeschreven leer van de beweging der aarde en van den stilstand der zon in het midden der wereld, tegenstrijdig was met de H. Schriftuur en daarom niet mogt verdedigd noch gehouden worden; doch er was volstrekt geen spraak in van het verbod, hem gegeven, om deze leer te verdedigen of eenigermate hetzij mondeling hetzij bij geschrifte te leeren; hierdoor was hem in de 14 of 16 jaren, welke sinds dien tijd verloopen waren, dat verbod uit het geheugen gegaan. Hij zeide dit niet om zijnen misslag te verontschuldigen, maar om te toonen, dat deze meer het gevolg was geweest van ijdelheid dan van boosheid. De regters zagen evenwel in deze listig uitgedachte verdediging geene verschooning voor Galilei, omdat hij tegen die uitdrukkelijke verklaring, dat genoemde leer strijdig was met het de H. Schrift, haar toch had verdedigd en als waarschijnlijk voorgesteld. Na dit verhoor nam Galilei weder zijn intrek in het paleis van het groothertogelijke gezantschap.

Op het laatst van Mei gevoelde Galilei, aan wiens vergevorderden leeftijd de gewone verschijnselen van zwakte en ongesteldheid eigen waren, eene sterke behoefte aan

vertier. De leden der Inquisitie stonden hem daarom goedwillig toe om in een half gesloten rijtuig buiten Rome te toeren en, verder van de stad, te wandelen [1]).

Het laatste verhoor had plaats op 21 Junij. Op de vraag der regters, of Galilei het gevoelen van Copernicus voor waar hield of gehouden had en sedert hoe lang, antwoordde hij: „Vóór de uitspraak der H. Congregatie van „den Index en vóór het gebod, dat mij gegeven werd, „was ik onbeslist, en beschouwde ik de twee gevoelens „van Ptolemeus en van Copernicus even verdedigbaar, „omdat zij beiden volgens de verschijnselen der natuur „waar konden zijn; maar sedert genoemde uitspraak heb „ik, overtuigd van de wijsheid mijner overheden, allen „twijfel opgegeven en het gevoelen van Ptolemeus voor „waar gehouden, gelijk ik het nu voor waar houd." Toen de regters hierop zeiden, dat om de uitgave van de *Dialogo* het vermoeden *tegen* hem was, en zij hem aanspoorden om openhartig de waarheid te belijden, antwoordde hij: „Ik heb de *Dialogo* uitgegeven niet omdat ik de Coper„nicaansche meening voor waar hield, maar omdat ik aan „het publiek eene dienst meende te bewijzen, zoo ik de „physische en astronomische gronden, die voor beide ge„voelens kunnen aangevoerd worden, uiteenzette; hierbij „wilde ik toonen, dat geen van beide systemen afdoende „bewezen kan worden, en dat men derhalve om zeker „te wezen zijn toevlugt moet nemen tot de beslissing, „die uit de verhevenste leer getrokken is. Ik betuig „dus, dat ik sedert de beslissing mijner overheden de „veroordeelde leer niet voor waar houd of gehouden „heb." Overtuigd, dat Galilei niet opregt sprak, bedreigden zijne regters hem met strengere behandeling, zoo

[1]) Brief van Niccolini van 29 Mei.

hij de waarheid bleef verzwijgen [1]). Doch Galilei, vast besloten om zijne schuld niet te bekennen, antwoordde onverschrokken: „Ik houd deze meening van Copernicus „niet voor waar en heb dit nooit gedaan sedert mij be„volen is haar op te geven." En, zijne regters trotserend, duwde hij hun toe: „Ik ben in uwe handen; „doet met mij wat gij wilt; ik zal mij onderwerpen; ik „heb deze meening, gelijk ik gezegd heb, niet voor waar „gehouden, sedert zij veroordeeld is." Na deze verklaring van Galilei gaan de processtukken voort met de woorden: „en toen men niets anders uit hem kon krij„gen, werd hij naar zijne plaats teruggezonden." [2]) Wijl in de veroordeeling, die den volgenden dag werd uitgesproken, gezegd wordt: „Daar het ons echter toescheen, „dat gij de volle waarheid betrekkelijk uwe meening niet „gezegd hadt, oordeelden wij het noodzakelijk om u ge„streng te onderzoeken en toen hebt gij de waarheid „beleden" [3]), zoo moet er na het besproken verhoor, waarbij Galilei zijne kwade bedoeling weigerde te bekennen, nog een *examen rigorosum* gehouden zijn, waarin hij zijne schuld beleed. Als van zelf doet zich nu de vraag voor: wat is er hier onder *examen rigorosum* te verstaan?

Deze vraag is in zeer verschillenden zin beantwoord. Libri, wien wij ter eere moeten nageven, dat hij bij de beoordeeling van Galilei misschien door niemand in partijdigheid is overtroffen, beweerde, dat bij dit *examen*

[1]) „Quod nisi resolvat dicere veritatem, contra eum devenietur ad „remedia juris et facti opportuna."

[2]) „Et cum nihil aliud posset haberi, remissus fuit ad locum „suum."

[3]) „Cum vero nobis videretur non esse a te integram veritatem „pronunciatam circa tuam intentionem, judicavimus necesse esse „venire ad rigorosum examen tui, in quo respondisti catholice."

ligchamelijke folteringen zijn aangewend [1]). Men oordeele, op welke gronden.

In het vonnis van Galilei wordt gezegd, dat de Inquisitoren het noodzakelijk achtten een *examen rigorosum* in te stellen, wijl de aangeklaagde zijne kwade bedoeling bleef ontkennen. Dit *examen rigorosum* nu was volgens Libri altijd vergezeld van folteringen. De handige schrijver [2]), zeer goed begrijpende, dat deze stelling, waarop zijne geheele bewering rustte, door zijne tegenstanders niet enkel op zijne goede trouw zou worden aangenomen, aarzelt dan ook niet haar te bewijzen. Ten jare 1705 was er namelijk bij de Inquisitie te Novara een proces aanhangig tegen eene vrouw, die een *peccatum pessimum* bedreven had. Zij bekende het feit, doch verontschuldigde zich door te beweren, dat zij het voor geene zonde had gehouden. Hierop stelden de Inquisitoren een *examen rigorosum* in, waarbij zij, gelijk blijkt uit de processtukken, gefolterd werd en hare schuld beleed [3]). Van deze foltering werd echter geen gewag gemaakt in hare veroordeeling. Uit dit feit — zegge: dit ééne feit — besluit Libri nu, dat het de gewoonte der Inquisitie was om de schuldigen bij een *examen rigorosum* te folteren. Hieruit volgt dan verder geleidelijk, dat Galilei, in wiens veroordeeling ook van een *examen rigorosum* gesproken wordt, eveneens gefolterd is.

---

[1]) *Galileo Galilei* vertaald door Carové, Band. I, S. 73.

[2]) Slechts eens was bij ons weten dit attribuut niet op hem toepasselijk; toen hij namelijk in 1850 om het vervreemden van papieren uit de Staatsbibliotheek van Frankrijk tot tienjarige tuchthuisstraf veroordeeld werd. Vgl. Herders *Conversations-Lexicon.*

[3]) Met veel theologische gevatheid zegt hier de gevierde biograaph van Galilei: „Midden onder de folteringen verklaarde deze vrouw, „dat zij deze daad voor eene zonde had gehouden, en zoo ontkwam „zij de doodstraf. Had zij niet geweten, dat dit eene zonde was, „dan zou zij als een ketter beschouwd en den vuurdood gestorven zijn".

Tegenover deze scheeve redenering van Libri heeft Mgr Marini in zijne *Mémoires historico-critiques* bewezen, dat een schuldige, tegen wien bij onvolkomen bewezen en halsstarrig ontkende misdrijven eene sterke verdenking bestond, eerst dan in het *examen rigorosum* aan ligchamelijke folteringen onderworpen werd, wanneer hij zijne schuld bleef ontkennen, zoodat uit het feit, dat er een *examen rigorosum* had plaats gehad, volstrekt niet volgde, dat er geweldige middelen waren aangewend [1]). Daar de bewijzen, waarmede deze thesis gestaafd wordt, zoo afdoende zijn, dat niemand ze zelfs heeft durven aanvallen, zoo zou men alligt kunnen meenen, dat het besproken argument van Libri na het geschrift van Mgr Marini niet meer ter tafel zou worden gebragt. Dat men zich hierin echter vergissen zou, heeft Parchappe in zijne belangrijke monographie over Galilei, welke in 1866 het licht zag, bewezen. Eerst brengt hij volgenderwijze hulde aan de bewijsvoering van Mgr Marini: „En définitive, et sur ce „point Mgr. Marini a parfaitement raison: l'enquête, qui „portait le nom d'examen rigoureux, parce qu'elle con„duisait l'accusé à la torture, s'il n'avouait pas ou s'il „ne se disculpait pas, n'entraînait pas nécessairement „l'application à la torture. Et de ce que Galilée a été „soumis à l'examen rigoureux, on ne peut pas conclure „absolument, que la torture lui ait été réellement appli„quée." Tot zoover spreekt het verstand, maar nu komt de beurt aan den hartstogt. „Mais en interprétant les „faits connus du procès [welke allen aan onze welwillende lezers bekend zijn], d'après ces notions exactes sur ce „qu'était, dans la procédure inquisitoriale, l'examen „rigoureux, c'est encore à la réalité du fait de l'appli-

[1]) De juridische bewijzen zijn ontleend aan het *Arsenal Sacré* van Pasqualone en het *Directorium Inquisitorum* van Almerici.

„cation de la torture qu'il faudrait logiquement arriver." [1]) In eenvoudig Hollandsch zouden wij deze redenering aldus vertalen: Ofschoon wij uit het *examen rigorosum* niet *kunnen* bewijzen, dat Galilei gefolterd is, nemen wij dit toch aan, omdat sommigen het er uit hebben *willen* bewijzen.

Het tweede en tevens het laatste bewijs, waarmede Libri zijne bewering tracht te verdedigen, is niet minder verrassend. Om er den diepen zin evenwel goed van te begrijpen is eene kleine uitweiding over de processtukken van Galilei noodzakelijk. Deze officiële bescheiden deelden tot in 1809 in het lot van zoovele andere stukken van dien aard: zij waren niet door den druk bekend gemaakt. In dat jaar echter werden zij met meer andere oorkonden door Napoleon van Rome overgebragt naar Parijs en zouden weldra door de Fransche regering zijn uitgegeven, hadden de staatkundige gebeurtenissen bij de restauratie der Bourbons de uitvoering van dat plan niet belemmerd. Zoodra de nieuwe regering gevestigd was, liet haar de H. Stoel door Mgr Marini om de teruggave van het proces van Galilei dringend verzoeken; doch alle pogingen, bij en door de ministers de Blacas, Pradel en de Cazes aangewend, bleven vruchteloos; het manuscript scheen verloren. Alleen kon Venturi door bemiddeling van Delambre in 1821 eenige stukken verkrijgen van de Fransche vertaling, die onder Napoleon begonnen was.

Uit deze bijna volkomen onbekendheid nu met de processtukken van Galilei besluit Libri met stalen logica, dat Galilei gefolterd is. Want, redeneert de beroemde man, wat zou men in een proces geheim willen houden, tenzij eene barbaarsche en boosaardig uitgedachte wreedheid? *Atqui.... ergo.*

---

[1]) Parchappe, p. 250.

Enkele jaren evenwel nadat Libri zijne befaamde verhandeling geschreven had, in 1845, liet de H. Stoel, door den Franschen zaakgelastigde Rossi, bij het Kabinet van Louis-Philippe nogmaals om de teruggave van de bewuste documenten verzoeken. Rossi slaagde en stelde de stukken in handen van Pius IX onder beding, dat zij openbaar gemaakt zouden worden [1]). Mgr Marini, de Prefekt der geheime archieven van den H. Stoel, werd daarop door den Paus met de uitgave belast en kweet zich van deze taak door genoemde bescheiden grootendeels te publiceren in de *Annales de l'Académie d'Archéologie de Rome.* Mgr Marini getuigt hierbij ten stelligste, dat in de processtukken, die authentiek en volledig zijn, nergens spraak is van het toepassen van folteringen en roept allen, die er inzage van gehad hebben, als zijne getuigen op.

Tegenover deze plegtige verzekering blijft Parchappe toch het gevoelen toegedaan, dat Galilei gefolterd is. Hierbij aarzelt hij niet om de waarheidsliefde van Mgr Marini in twijfel te trekken. En ook al zou hij toegeven, dat Mgr Marini in de processtukken niets van folteringen gevonden heeft, dan zou het toch mogelijk zijn, dat zulk eene plaats er bij toeval uitgevallen was. Op deze kwaadwillige en twijfelzieke redenering kunnen wij geen beter antwoord geven dan door de woorden af te schrijven, waarmede de *Literarischer Handweiser* (18 Dec. 1866) deze plaats van Parchappe recenseert: „Ein solches „Festhalten an der landläufigen Lüge kann nach den „Arbeiten der Marini, Biot, Palmeri u. a. keine Kritik „mehr ertragen."

Mogt er echter nog twijfel mogelijk zijn, dat de processtukken, tegen alle gewoonte in, deze omstandigheid

[1]) Biot. *Journal des Savants*, Juillet 1858, p. 397.

hadden verzwegen, dan zouden er eene menigte feiten zijn, die de questie ten onzen voordeele beslisten. Zoo heeft, om iets te zeggen, Niccolini in eene lange reeks van brieven, welke hij op last van den Groothertog aan den Toscaanschen Staatsecretaris Cioli heeft geschreven, dag voor dag alle bijzonderheden, die met Galilei voorvielen, naauwkeurig opgeteekend. In deze brieven nu vindt men geene de minste melding gemaakt van eene foltering. Was zij geschied, dan zou de gezant, de boezemvriend van Galilei, de vijand der Inquisitie, die in last had om alles aan zijne regering meê te deelen, haar zeker niet verzwegen hebben. Men zegge niet, dat Galilei den gezant van zijne foltering onkundig heeft gelaten; want, hoe zou de zeventigjarige grijsaard, die in den laatsten tijd zeer ongesteld was geweest, die daags na de fictieve marteling de vermoeijende plegtigheid der afzwering moest verrigten en reeds den daarop volgenden dag zijn intrek nam in het paleis van Niccolini, voor den scherpzinnigen gezant dien *tormento della corda* hebben kunnen verbergen? Ook Galilei heeft tot zijne beste vrienden en in zijne vertrouwelijkste brieven *nooit een enkel woord* gezegd over de folteringen, waarmede der Kerk vijandige schrijvers zijne geschiedenis hebben opgesierd.

Wij beantwoorden derhalve de boven door ons gestelde vraag volgenderwijze: Galilei is in het *examen rigorosum* tot de bekentenis zijner schuld gebragt, misschien door de bedreiging met het foltertuig, doch dat hij werkelijk gefolterd werd, is *door geen enkel feit* bewezen of waarschijnlijk gemaakt. Slechts hij, die op gruwelen aast, kan het gevoelen aankleven, dat door Libri en Parchappe zoo tegen alle rede in wordt voorgestaan.

(Wordt vervolgd.)

VERSCHEIDENHEDEN.

VRIJMETSELARIANA.

III.

DE MAÇ.·. AAN TAFEL.

Dat moet gezegd worden, de BB.·. hebben een vrolijk hart. Geen reünie heeft er plaats, of zij wordt voorafgegaan of gevolgd door een festijntje, waarop het Broederkoor,

Bij 't aangerigt banket met volgeplengde schalen
Zijn stem, bij snaargeluid, doet galmen door de zalen.

. . . . . .

't Is waar, de Metselaar durft lagchen en genieten,
Bij kout en broedermaal het druivenvocht doen vlieten,
Durft zingen uit de borst, door speeltuig begeleid,
En leev'ren geest en hart aan gulle vrolijkheid.

. . . . . .

En waarom zou hij 't niet, schoon ook een stijfhoofd 't laak?
Er steekt geen zonde of schande in 't redelijk vermaak [1]).

In ernst, wij misgunnen dan ook aan de BB.·. het „redelijk „vermaak" niet; wij begrijpen zelfs, dat menige gastronoom, een soort van menschen, die niet veel denken, daarom juist minder bezwaar heeft lid te zijn eener loge. Maar de BB.·. moeten den

[1]) *De Vrijmetselarij in drie zangen* door B.·. Jan Schouten, opgedragen aan Prins Frederik der Nederlanden. Rotterdam, Immerzeel junior, 1817.

feestdisch niet al te dikwerf aanrigten [1]) en zich dan niet zoo erg kinderachtig gedragen.

Oh! les ridicules!

Op de eerste plaats spreken de BB.·. een alleraardigst *argot*, dat even veel naar eene kazerne als naar eene werkplaats riekt, en tweedens poseren en grimaceren zij op eene wijze, dat men bij hunne voorstellingen onwillekeurig aan het spel der kinderen denkt, en zij zelve, in hun potsierlijk pakje getooid, wel moeten denken aan Jan Klaaszen en zijne omgeving.

Wij zouden onze mededeelingen niet doen, zoo ongeloofelijk schijnen ze, zoo wij ons niet beroepen konden op een getuige, dien niemand, ook geen B.·., wraken zal, op B.·. Clavel nl. in zijne *Geschiedenis der Vrijmetselarij*, blz. 32 vv. Hooren wij hem:

„De tafelloge heeft hare eigenaardige taal. Men noemt er de „tafel *werkbank*, het tafellaken *zeil*, de servetten *vaandels*, de scho„tels *platteelen*, de borden *tigchels*, de lepels *troffels*, de vorken „*houweelen* en de messen *zwaarden*. Men geeft den naam van *kruid*„*vaten* aan de flesschen, van *kanonnen* aan de drinkglazen, van „*bouwstoffen* aan de spijzen, van *ruwe steen* aan het brood. De wijn „heet *fijn* of *sterk buskruid*, het water *grof* of *zwak buskruid*, de „likeuren *donderpoeder*, het zout *zand*, de peper *cement* of *geel zand*. „Eten heet *metselen*, drinken *vuren*."

Wij vonden in een *Gids voor den Leerling V.·. M.·.* [2]) op die maç.·. taal eenige aanvullingen en eenige varianten. De flesch heet ook *ton*, de spijs *cement*, het servet *vlag*, de pijp of cigaar *lontstok*, de kaars of lamp *ster*, geld *metalen* of *profane* munt; het vuur *element*, eten *mastiqueren*, de glazen of flesschen plaatsen *aligneren* enz.

„Deze maçonnieke wartaal [sic] is van Franschen oorsprong [toch

---

[1]) „Om de liefhebbers van vrolijkheid te winnen, zet men de *menigvul*„*dige* maaltijden (banketten) op den voorgrond, bij welke de goede sier „en de malsche wijnen tot vreugde stemmen", zegt B.·. Clavel in zijne *Geschiedenis der Vrijmetselarij*, blz. 2, alwaar hij verklaart, dat ook *nieuwsgierigheid* en *belangzucht* velen in den Maç.·. strik lokken.

[2]) Te Gorinchem, bij J. Noordnyn en Zoon, 1850. Dit overigens onbeduidend boekje, waaruit de leerling niets leert, werd de wereld ingezonden met een *monitum* op de *eerste* bladzijde. „De exemplaren worden „alleen voor de B.·. B.·. V.·. M.·. verkrijgbaar gesteld, die het besef „hebbende hunner verpligtingen omtrent de Orde, en met het oog op „art. 87 der wet wel zullen zorg dragen, dat de Gids nimmer in prof.·, [profane] handen gerake." Mis!!

zonder Franschen geest] en niet zeer oud, gelijk sommige der aan-„genomen woorden aanduiden." vervolgt Clavel, „Hoe dat zij, men „is verpligt deze taal te bezigen, en elke *lapsus linguae* wordt „gestraft met eene *losbranding van zwak kruid*, met een *glas water*. [Wat zullen de BB.·. op hunne hoede zijn!] Gedurende den „maaltijd worden er *zeven toasten* of gezondheden van verpligting „gedronken, 't welk echter niet belet nog andere in te stellen [natuurlijk! des te meer wordt er gevuurd!]; doch in dat geval [dat 's echt!] *moeten* de bewoordingen der gezondheden vooraf door „den Achtbaren Meester zijn goedgekeurd."

„De zeven verpligte gezondheden bestaan 1°, in de monarchale „staten, uit die van den vorst en zijn gezin [foei, ook aan den feestdisch huichelen!], en in de gemeenebesten, uit die van den „oppersten regent [dat kan, zoo hij Vrijmetselaar is]; 2° uit de „gezondheid des grootmeesters en der opperhoofden der loge; 3° uit „die der opzieners; 5°. uit die der andere officieren; 6° uit die der „visiteurs; 7° [de aardigste!] eindelijk uit die van al de Metsela-„ren, over de beide halfronden verspreid, 't zij gelukkig of onge-„lukkig, vrij of in boeijen, huiszittend of reizend."

En dan volgen de vrije, maar toch gecensureerde toasten! Hoeveel? wij weten het niet, maar Clavel verhaalt, dat „de Amerikaansche metse-„laars toasten klimmen tot acht en vijftig"; die menschen verstaan het leven! men moet echter van Amerikaansch ras zijn, om het aan die tafelloge uit te houden; en hij zegt verder ('t is of deze regels *na* eene tafelloge geschreven zijn!), „dat de Groot-Loge van Nieuw-„York daardoor den Metselaren heeft willen herinneren, dat zij een „voorbeeld van matigheid moeten geven".

Genoeg, in elke loge gaat het met vuren warm toe, en voor de BB.·. was de uitvinding van het naaldgeweer totaal overbodig. Het verwondert ons dan ook niet, dat de eerste opziener van eene loge te Parijs der Broederschaar toezong:

„Frères, buvons, mais buvons sagement.
„Sachez-le bien, le vin parfois est traître;
„Et nous pourrions joindre un pas chancelant
„A la douleur de ne plus nous connaître." [1])

---

[1]) *Le Globe, journal maçonnique*, T. I, p. 316
In de *Huishoudelijke wetten der A.·. □.·.* (Achtbare loge) *Ultrajectina*,

Wat er bij al dat *vuren* zoo al gepraat wordt, deelt Clavel slechts verkort mede. 't Schijnt niet veel zaaks te zijn, want een andere B.·. zegt vrij onzacht: „De wijze waarop doorgaans feest gevierd „wordt is berekend om op de verstandigste broeders eenen ongun„stigen indruk te maken. IJdele snappers gewagen van groote din„gen, die zij niet verstaan en die alleen in hunne verbeelding „worden uitgebroed; zij vergasten zich op wind en blazen zich op „tot die plegtige zielstemming, die in het oog van den naden„kende bespottelijk is. Wordt niet ieder gedrongen om de Vrijmet„selaars-feesten voor een ellendig poppenspel te houden?" [1])

Poppenspel! wij hadden het woord niet durven schrijven! Maar het teekent.

Luistert slechts.

„Wanneer", zegt Clavel, „de *gezondheden afgevuurd* worden, „staakt men het *metselen*. [Gelijk, waar de brouwer zit, kan de metselaar niet zitten.] De Broeders staan op, plaatsen zich in orde „en werpen het *vaandel* over hunnen linkerschouder. [Eene deftige en kiesche beweging!] Op de uitnoodiging des Achtbaren Meesters „*laden zij hunne kanonnen*, plaatsen ze op eene rij, en zoodra dat „geschied is, zegt de Achtbare Meester: Mijne Broeders, wij zul„len eene gezondheid instellen, die ons bijzonder lief en dierbaar is. „ik bedoel die van.... Wij zullen daarbij vuur, sterk vuur, vol„komen vuur maken. Broeders, de regterhand aan het zwaard! — „Hoog! — Salueert! — Het zwaard in de linkerhand! — De reg„terhand aan het wapen [het glas]! — Hoog! — Aan! (hier brengen „de Broeders het glas aan den mond) — Vuur! (men drinkt een „gedeelte van den wijn) — Sterk vuur! (men drinkt andermaal een „gedeelte) — Het volkomen vuur! (men drinkt het glas geheel

---

gevestigd in het O.·. van Utrecht, aldaar gedrukt door J. G. Andriessen, 5852 [1852], luidt art. 149 ook zeer te stade: „Ieder B.·., die bij de „tafel □.·. tegenwoordig is zal niet meer dan ½ vat S.·. K.·. [½ flesch sterk kruid d. i. wijn] gegeven worden. Het meerdere zullen zich de „BB.·. te hunnen koste kunnen verschaffen [dat conveniëert lang niet aan alle BB.·.], mits de palen der welvoegelijkheid niet te buiten gaande. „Den BB.·. opz.·. [opzieners, in een fatsoenlijk gezelschap overbodig,] „is bijzonder aanbevolen, voor alle misbruik dienaangaande te waken."

Het maaltje wordt betaald uit hoofdelijke bijdragen. De B.·. bezoeker (lid van eene andere loge) moet VOORAF betalen en wordt anders aan den BB.·. disch niet toegelaten, „tenzij een lid der loge voor *denzelven* in„staat." art. 142.

[1]) Sarsena, *de Volmaakte bouwmeester*, blz. 67.

„ledig) — Wapen in rust! (men brengt het glas aan den regter-„schouder) — Presenteer het wapen! — Een! (op dit commando „brengt men het kanon bij den linkerschouder) — Twee! (men „trekt het terug tot den regterschouder) — Drie! (men houdt het „het regt voor zich uit) — Zet af! Een! Twee! Drie! (bij ieder „dezer tempoos maken de Broeders eene beweging met welke zij „trapsgewijze het kanon tot de tafel doen dalen. Bij het derde „zetten zij het allen te gelijk met kracht neder, zoodat men slechts „éénen slag hoort.) — Het zwaard in de regterhand! — Hoog! — „Salueert! — het zwaard in rust! (men legt het mes zachtjes op „tafel.) Broeders ziet naar mij! (Alle Broeders maken, op het „voorbeeld des Achtbaren Meesters, het teeken, het handgeklap en „de toejuiching.)"

Wat imposante vertooning! niet waar, lezers? En die feestgenooten zijn allen menschen boven de achttien jaar!!

Nog iets! eene *scène d' ensemble!*

„De zevende gezondheid grijpt in een met de *tafelwerkzaamheden.* „Men roept bij dezelve de dienende Broeders, die zich tusschen de „Opzieners en de Ceremoniemeesters plaatsen. De wapens geladen „en gealigneerd, de Broeders in orde en in eenen kring geschaard „zijnde, geeft elk eene punt van zijn vaandel [NB. servet] aan „zijne buren ter regter en ter linker, en krijgt daarentegen een' „tip van het hunne; dit noemt men *de Keten der eendragt sluiten.* „Dan spreekt de Achtbare Meester de gezondheid uit, waarna hij „een gezang aanheft, welks referein door al de Broeders wordt „hervat."

Wie denkt hier niet aan de driesyllabige zinspreuk van Vader Cats:

„Vol maakt dol."

In ernst, wij zijn het tooneel moede en laten ditmaal het scherm vallen.

Poppenspel!!

HET DOMPERTJE VAN DEN OUDEN VALENTIJN EN DE KATHOLIEKE ILLUSTRATIE.

„Onder de voornaamste middelen, welke de vijanden van den „christelijken naam en andere booze menschen aanwenden, om het „geloof en de zeden van het volk te belagen, behoort op de eerste „plaats genoemd te worden die vloed van slechte boeken, welke „dagelijks door de pers over steden, dorpen en vlekken wordt uitge„worpen". Zoo schreef voor weinige maanden (18 September 1867) namens Pius IX Mgr Mercurelli, Secretaris van Z. H. voor de Latijnsche brieven, aan den Directeur van de Fransche *Bibliographie catholique*. Die uitspraak is ongetwijfeld, laat het zijn in mindere mate dan in andere landen, ook in ons vaderland van toepassing. Het is waar, echt oorspronkelijke werken, van welk genre ook, verschijnen er niet vele in ons land, maar ook onze steden en dorpen worden overstroomd door de tallooze voortbrengelen der ongeloovige periodieke pers, op wetenschappelijk, vooral op theologiesch gebied, — voor een goed deel aangekocht op de Frankforter jaarmarkt, gelijk Broere eens aan Pierson verweet — en door de ontelbare vertalingen van de meest zedelooze romans die, zegt Jacob van Lennep ergens in zijn jongsten roman, bewijzen, dat ons land een land van onmagt en slechte studie is. De leespassie neemt elken dag toe, en de broodschrijverij en de boekverkoopers-speculatie leveren schier elken dag nieuw voedsel aan die treurige begeerlijkheid, welke zoo velen verderft naar ziel en ligchaam.

Gelukkig, ook in ons vaderland ontbreekt het niet aan schrijvers en boekhandelaars, die beter hunne schoone en edele roeping begrijpen; ook wij hebben van die „geleerde en godsdienstige mannen", van wie Mgr Mercurelli verder gewaagt, die in min of meer uitgebreide werken, in brochuren en tijdschriften „de waarheid der katholieke „leer handhaven, de tegen de godsdienst opgeworpen sophismen te „niet doen en in de zielen de goede beginselen en het zaad der „deugden uitstrooijen".

Door de beperkte ruimte van ons maandschrift kunnen wij veel minder dan wij verlangen op uitgekomen geschriften wijzen; onmogelijk kunnen wij dit altoos te gelegener tijd doen, eene omstandigheid, waarom later onvermeld blijft liggen, wat overigens

ook van onze zijde aanbeveling en ondersteuning verdiende. Wij willen daarom niet langer toeven met de aankondiging van de twee tijdschriften, die wij aan het hoofd van deze regels noemden, en die, zeggen wij het aanstonds, in de katholieke periodieke literatuur zulk een eervolle plaats kwamen innemen.

Het Dompertje, in 1867 verschenen als een aanhangsel tot de *Leesbibliotheek voor christelijke huisgezinnen* [1]), nu ook afzonderlijk verkrijgbaar, zal voortaan geregeld maandelijks verschijnen, zoodanig dat de jaargang 1868 een boekdeel van omstreeks zeshonderd bladzijden gr. 8° vormen zal.

Nooit, gelooven wij, heeft een tijdschrift in ons vaderland zooveel vrienden gevonden, en maar zelden zulk eene uitbreiding genomen als het Dompertje: de *tweede* jaargang wordt gedrukt ten getale van *twaalfduizend* exemplaren; het verdient het ook ten volle. De arbeiders aan dat maandschrift, inzonderheid de *oude en jonge Valentijn* — de eerste is niet oud en de laatste zoo jeugdig niet — zijn mannen van onbetwistbaar talent, goed op de hoogte van hun tijd, kennende de behoeften en gebreken onzer moderne maatschappij, en zij bezitten het benijdenswaardig voorregt, om hunne gedachten, hunne beginselen in een vorm te gieten, dat zij door iedereen, die slechts eenige beschaving bezit, begrepen en met waar genoegen gelezen worden.

Toch heeft die vorm, zoo behagelijk aan de meesten, om zijn humoristiesch-satyriesch karakter eene gevaarlijke zijde; men vergete het nooit: de satyre wordt alligt te bitter, soms onregtvaardig, de humor *bij toeleg* flaauw. Wat wij echter tot hiertoe van de ijverige redactie ontvingen, doet ons de gegronde verwachting koesteren, dat zij de aangewezene klippen voortdurend zal blijven ontwijken.

Overigens juichen wij over het algemeen den arbeid der Valentijns en dien hunner vrienden zoo opregtelijk toe, dat wij geene bijzondere beoordeeling daarvan behoeven te leveren, terwijl wij dan ook vrij ziju van de minder aangename taak om enkele vlekjes aan te wijzen, die op elk menschelijk werk noodwendig gezien worden.

Het Dompertje plaatse zich jaren lang op de valsche verlichting, van welke kleur dan ook!

---

[1]) Gelijk genoemde tijdschriften wordt deze *Leesbibliotheek* door onzen uitgever bezorgd. Zij bevat in den regel romantische verhalen, waarvan vele merkwaardige letterkundige verdiensten hebben, en die alle leesbaar zijn. Den uitgever zij voortdurend de hoogste voorzigtigheid in de keus der verhalen aanbevolen.

Met niet minder ingenomenheid kondigen wij de *Katholieke Illustratie* aan. Men vergeve ons de banale verklaring: aan zulk een werk bestond in ons land eene ware behoefte. Het bewijs ligt voor de hand. Binnen zeer korten tijd na de eerste verschijning — op den 1e Augustus 1867 — klom het getal inteekenaren tot de hier te lande onbekende hoogte van *vijftienduizend*, en op het oogenblik, dat wij deze regels schrijven, is het getal van *twintigduizend* reeds overschreden. Deze algemeene deelneming zal niemand verwonderen, want onder redactie der HH. H. A. Banning en J. W. Thompson, wat reeds eene genoegzame aanbeveling is, wijden dezelfde verdienstelijke schrijvers, die ons *Het Dompertje* bezorgen, hunne schoone krachten ook aan de *Illustratie;* hun arbeid deelen twee Belgische auteurs, wier bij zoovelen geliefde namen op het titelblad genoemd worden — de twee HH. Snieders — en meer andere katholieke letterkundigen, die wel niet genoemd, maar toch menigmaal in hunne degelijke en sierlijke opstellen herkend worden.

Zulke mannen moeten wel veel gelezen worden. Het is inderdaad ook eene hoogst aangename en hoogst nuttige lectuur, die de Illustratie levert, en er wordt voor zoo afwisselenden inhoud gezorgd, dat het moeijelijk is eene wekelijksche aflevering van 8 blz. kl. fo te lezen zonder de opregte verklaring af te leggen: ik heb eenige oogenblikken met genot doorgebragt, en — wat meer zegt — ik heb wat geleerd. De waarde van de *Katholieke Illustratie* wordt niet weinig verhoogd door de daarbij geleverde gravuren. Wij zijn regt gelukkig dit te mogen zeggen. Dikwerf toch zijn de prenten van de binnen- en buitenlandsche Illustratiën ondragelijk slecht. Niet, dat wij de gravuren van onze *Illustratie* onberispelijk vinden; neen, er zijn er onder van zeer twijfelachtige verdiensten; sommige portretten laten veel te wenschen over (bijv. die van Mgr Broere en Minister Borret), maar over het algemeen zijn de geleverde platen fatsoenlijk. Men vergete toch ook niet, dat niemand voor zulk een spotprijs, als de geheele *Illustratie* kost, altijd platen van eigenlijke kunstwaarde verlangen mag. Ondertusschen mogen wij niet verzwijgen, wat ons van goed onderrigte zijde werd medegedeeld, dat de administratie er op bedacht is, den tweeden jaargang te verbeteren door fijner, zwaarder papier en ook door fraaijere, kostbaarder platen. Genoeg, beide tijdschriften, en *Het Dompertje* en de *Katholieke Illustratie*, verdienen algemeene verspreiding. Zij kunnen daarenboven in ieder burger-huisgezin binnentreden, dewijl zij voor een uiterst

geringen prijs worden geleverd. Die van *Het Dompertje* is per jaargang twee gulden, de *Illustratie* kost per kwartaal vijfentachtig cents. Wij herhalen dan ook de woorden, waarmede *De Tijd* eene aanprijzende aankondiging van de *Illustratie* sloot: „Wij wenschen [aan beiden] eene deelneming toe, die geëvenredigd is aan de „kosten en zorgen, welke er door de administratie en redactie aan „worden besteed."

SPROKKELINGEN

GEBREK AAN OPENBAAR GODSDIENSTIG LEVEN TE BERLIJN. Het getal der gezamenlijke kerkgangers van de evangelische belijdenis te Berlijn wordt voor de gewone zondagen op 20 — 30,000 geschat. Is deze gissing gegrond, dan neemt van de evangeliesche bevolking slechts ongeveer één van de twintig aan de openbare godsdienstoefeningen deel. De gezinnen, waarin het geregeld bezoeken der kerk eene vaste gewoonte is, maken verreweg de minderheid uit. Duizenden zijn van hun evangeliesch kerkgenootschap vervreemd. Niet weinigen zijn er volkomen onverschillig voor, ja zijn er zelfs vijandig tegen gestemd. Zij beschouwen het als eene instelling, bestemd om weldra van het tooneel te treden; 't is alleen de gewoonte of ook de staatswet, die hen aan eene of andere kerkelijke handeling doet deelnemen. — Aldus volgens de *Protestant. Kirchenzeitung* het *Theologisch Tijdschrift* (Maart 1868).

ENGELSCHE KATHOLIEKEN. De *Catholic Opinion* vermeldde onlangs tot schrik der Protestanten de verwantschap van eenigen der voornaamste Engelsche staatslieden met Katholieken. De beroemde Georgiana Fullerton, eene der uitstekendste katholieke schrijfsters is de zuster van den Hertog Granville, weleer voorzitter van den ministerraad in het kabinet Russell.

De Graaf d'Argyle heeft eene katholieke moeder.

De zuster van Gladstone, den leider der tegenwoordige oppositie den verdediger der Ieren, is katholiek.

Georges Grey, oudminister van binnenlandsche zaken heeft onder zijne vele katholieke bloedverwanten eene schoonzuster, die kloosterzuster is.

Roundell Palmer heeft een katholieken broeder.

Coleridge, dien men algemeen aanwijst als den toekomstigen *attorney-general* van een liberaal kabinet, heeft een broeder, die priester is van de Sociëteit der Jesuïeten.

Lady Portarlington is de katholieke schoonzuster van den Graaf van Marlborough, die zitting heeft in het Tory-ministerie van D'Israëli; en de tegenwoordige *attorney-general* van genoemd kabinet heeft twee broeders, die priesters zijn.

Er gaat bijna geene week voorbij, of de Katholieke Kerk mag juichen over de bekeering van dezen of genen uit de Engelsche aristocratie. Wij behoeven niet te zeggen, dat het daarbij altoos waar blijft: „Aan de armen wordt het Evangelie verkondigd." In de mindere klassen telt men de bekeerlingen bij honderdtallen.

Recept van Dr T. C. Winkler. In de vierde aflevering van het zeer oppervlakkige volksboek *Kennis en Kunst*, 1868, komt een opstelletje voor dat den titel heeft: *Een half uurtje voor den slaap*, en waarin eene wijze raadgeving bevat is voor allen, die prijs stellen op hunne gezondheid. Wij laten het stukje volgen zonder aanmerking:

„Tracht ongeveer een half uur voordat gij u ter ruste begeeft, „elke treurige en eveneens elke te vrolijke gedachte te verwijderen: „Tracht zoo kalm mogelijk te zijn. Lees eenige bladzijden uit een „nuttig en aangenaam boek, of spreek over zaken die u geen bui„tengewoon belang inboezemen. Het is zeker eene uitmuntende „gewoonte, zich, voor dat men slapen gaat, te herinneren wat „men sedert den morgen gedacht en gedaan heeft, en zich voor te „nemen anders te doen, als men iets verkeerds gedaan heeft, maar „het is beter dit te doen voor dat men met geslotene oogen in „het donker nederligt, want zulk een overzicht van uwe handelin„gen wekt wel eens berouw en droefheid, en dat hindert het „inslapen. Maar zoo is het niet met het gebed, dat, als het is „wat het zijn moet, uwe ziel rustig maakt: doe dan uw avondge„bed als gij zwijgend en met geslotene oogen u tot slapen bereidt."

Wiegeliederen en slaapstroop werken zoo voordeelig niet als dit recept van Dr Winkler.